

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

**Міжнародні відносини,
суспільні комунікації
та регіональні студії**

International Relations,
Public Communications
and Regional Studies

№ 3 (17)

Луцьк
Вежа-Друк
2023

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 11 від 26 жовтня 2023 року)*

Редакційна колегія

Шуляк Антоніна – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (головний редактор).

Сидорук Тетяна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острог).

Вознюк Євгенія – кандидат політичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналіз, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (відповідальний секретар).

Бояр Андрій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Вавринюк Анджей Антоні – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм).

Васюта Ольга – доктор габілітований, професор, директор Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університет імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Вояковський Даріуш – доктор габілітований, професор, Гірничо-металургійна академія ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Івасечко Ольга – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Карпчук Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Качка Катажина – доктор габілітований, заступник декана з питань розвитку та організації факультету політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Кленка Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університет імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Копець Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Кузьмич Олена – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк).

Лендєсл Мирослава – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород).

Лютак Олена – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та досліджень, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк).

Пехов'як-Лампарська Джоанна – доктор філософії кафедри історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Піпченко Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ).

Прокоп Мар'яна – доктор філософії, асистентка професора, Інститут міжнародних відносин і публічної політики, Університет Яна Кохановського в Кельце (Польща, м. Кельце).

Тищенко Дмитро – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон).

Трач Ольга – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Турчин Ярина – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Хворост Христина – кандидат психологічних наук, доцент, заступник директора з навчально-наукової роботи та міжнародної співпраці, Комунальний заклад вищої освіти «Волинський медичний інститут» Волинської обласної ради (Україна, м. Луцьк).

Цінко Сергій – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада, м. Едмонтон).

Шульська Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Юськів Богдан – доктор політичних наук, професор кафедри економіки та управління бізнесом, Рівненський державний гуманітарний університет (Україна, м. Рівне), гостьовий професор у Гуманітарному відділенні Університету науки і технології Гірничо-металургійної академії ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Яковлев Максим – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188). Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.

ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print). Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13, каб. 208, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mytko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 20,78 обл. вид. арк., 20,92 ум.-друк. арк.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2023

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023

*Міжнародні
відносини, суспільні
комунікації
та регіональні студії*

*Журнал заснований у 2017 році
Періодичність 3 рази на рік*

№ 3 (17)

2023

ЗМІСТ

CONTENT

**РОЗДІЛ I
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I
INTERNATIONAL RELATIONS**

*Жеребило Марія, Копачинська Галина,
Борисюк Олена*

Геополітичні інтереси Китаю щодо
Антарктиди6

*Zherebylo Mariia, Kopachynska Halyna,
Borysiuk Olena*

China's Geopolitical Interests Regarding
Antarctic6

Поліщук Ігор

Інтеграційні процеси в регіонах світу як
ознака сучасних міжнародних відносин....25

Polishchuk Ihor

Integration Processes in Regions of the World
as a Sign of Modern International Relations .25

Шуляк Сергій

Арабські держави в близькосхідній політиці
Північної Кореї37

Shuliak Serhii

Arab States in North Korea's Middle East
Policy37

**РОЗДІЛ II
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

**SECTION II
PUBLIC COMMUNICATIONS
AND LANGUAGE UNIVERSALS**

*Kachkovska Lesia, Maleonchuk Halyna,
Vozniuk Yevheniia*

Development of E-Government in Ukraine:
Current Issues of Implementation50

*Kachkovska Lesia, Maleonchuk Halyna,
Vozniuk Yevheniia*

Development of E-Government in Ukraine:
Current Issues of Implementation50

Кривошеїн Віталій

Технології «м'якої сили» в публічній
дипломатії України: сучасний вимір63

Kryvoshein Vitalii

Public Diplomacy as a Means of «Soft Power»
of Ukraine: Modern Dimension63

Перфільєва Анастасія

Брендингові технології у зовнішній політиці
Ізраїлю83

Perfileva Anastasia

Branding Technologies in the Foreign Policy of
Israel83

Петров Павло

Технології політичної комунікації в
міжнародних відносинах України:
використання PR-технологій98

Petrov Pavlo

Technologies of Political Communication in
International Relations of Ukraine: Use of PR
Technologies98

Томашевська Марися

Наслідки Брексіту в медіапросторі Великої Британії (червень 2016–2021 рр.)109

Tomashevska Marysya

The consequences of Brexit in the Media Space of Great Britain (june 2016–2021)109

**РОЗДІЛ III
РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ**

Лісовська Мирослава, Пістракевич Олена, Бессонова Марина

Позиції країн Вишеградської групи щодо російсько-української війни: публічний вимір125

Мельничук Володимир

Інтереси та практичні цілі «Поясу й шляху» КНР у країнах ЄС149

Ніколаєнко Наталія

Україна в системі чорноморської регіональної системи164

Патійчук Віктор

Безпеківі чинники розвитку сучасного міжнародного туризму в країнах Євросоюзу.....173

Піпченко Наталія, Лепеха Ярослав

Політика ФРН щодо формування енергетичної безпеки Європи190

Шуляк Антоніна, Єлова Тетяна

Стратегічні комунікації спецслужб як вектор протидії деструктивним впливам.....203

Lisovska Myroslava, Pistrakevych Olena, Maryna Bessonova

The Positions of the Countries of the Visegrad Group Regarding the Russian-Ukrainian War: the Public Dimension125

Melnychuk Volodymyr

Interests and Practical Goals of the «Belt and road» of the People’s Republic of China in the EU Countries149

Nikolaienko Nataliya

Ukraine in the Black Sea Regional Collective Security System164

Patiychuk Victor

Security Factors in the Development of Modern International Tourism in the Countries of the European Union.....173

Pipchenko Nataliia, Lepekha Yaroslav

The Policy of Germany Regarding the Formation of Europe’s Energy Security190

Shuliak Antonina, Yelova Tetiana

Strategic Communications of Intelligence Agencies as a Vector of Resistance to Destructive Influences203

**РОЗДІЛ IV
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ
ТА ПРОЦЕСИ**

Карпчук Наталія

Національна ментальність як виклик європейським цінностям216

Ротар Наталія

Особливості концептуалізації ідеї цифрового суверенітету в сучасній політичній науці229

Тихомирова Євгенія

Кліматична дезінформація: трактування та суміжні поняття244

Іщенко Ігор, Башкеєва Олена

Комунікативні практики публічної дипломатії Ізраїлю: досвід для реалізації в Україні260

Karpchuk Nataliia

National Mentality as a Challenge to European Values216

Rotar Nataliia

Features of Conceptualization of the Idea of Digital Sovereignty in Modern Political Science.....229

Tykhomyrova Yevheniia

Climate Disinformation: Interpretation and Related Concepts244

Ishchenko Ihor, Bashkeieva Olena

Communicative Practices of Israel’s Public Diplomacy: Experience for Implementation in Ukraine260

**SECTION IV
POLITICAL INSTITUTIONS
AND PROCESSES**

Чупрій Леонід

Історична пам'ять як важливий чинник державотворення в умовах протидії російській інформаційній агресії278

Chupriy Leonid

Historical Memory as an Important Factor of State Building in the Conditions of Combating Russian Information Aggression278

**РОЗДІЛ V
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

**SECTION V
INTERNATIONAL ECONOMIC
RELATIONS**

Bilokon Alona

EU Heading for Net Zero: Redefining the European Energy Market291

Корнелюк Ольга, Павліха Наталія

Концептуальні засади розвитку циркулярної економіки303

Ксендзук Валентина

Міжнародні торговельні організації та їх роль у розвитку зовнішньої політики України в умовах воєнного стану318

Кулик Сергій, Васильчук Анна

Російсько-грузинські торговельні війни як засіб політичного тиску росії339

Науменко Наталія, Засекін Олександр

Стратегія повоєнного відновлення транспортної інфраструктури України: транзитна складова353

Nataliia Khoma, Oksana Khimiak

Geopolitical Factor in the Transformation of EU Energy Policy (2022–2023)381

Bilokon Alona

EU Heading for Net Zero: Redefining the European Energy Market291

Korneliuk Olga, Pavlikha Nataliia

Conceptual Framework for Circular Economy Development303

Ksendzuk Valentyna

International Trade Organizations and Their Role in the Development of Ukraine's Foreign Policy Under Martial Law318

Kulyk Serhij, Vasylchuk Anna

Russian-Georgian Trade Wars as a Tool of Political Pressure on Russia339

Naumenko Natalia, Zasiakin Oleksandr

Strategy for the Post-war Restoration of Ukraine's Transport Infrastructure: Transit Component353

Nataliia Khoma, Oksana Khimiak

Geopolitical Factor in the Transformation of EU Energy Policy (2022–2023)381

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 329:911(510:99)

Марія Жеребило,

студентка 6 курсу, освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини» факультету міжнародні відносини, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Галина Копачинська,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0002-9395-8730;

Олена Борисюк,

аспірантка факультету міжнародних відносин

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-6-25

ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ КИТАЮ ЩОДО АНТАРКТИДИ

У науковій статті здійснено аналіз геополітичних інтересів Китаю стосовно Антарктиди. З урахуванням зростаючого впливу Китаю на світовій арені та, зокрема, його активізації в антарктичному регіоні, дослідження спрямоване на розкриття мотивацій і цілей Китаю в контексті Антарктичного континенту. У науковій розвідці розглянуто історичний контекст розвитку китайських інтересів у регіоні, зокрема звертається увага на участь Китаю в міжнародних договорах і діяльності, пов'язаній із дослідженням Антарктиди. Також розглянуто стратегічні та економічні підстави, що підштовхують Китай до збільшення своєї присутності й впливу в цьому регіоні. У статті виокремлено ключові напрями китайської політики в Антарктиді, зосереджуючись на наукових дослідженнях, розвитку технологій і потенційних ресурсах. Особливу увагу приділено ролі Китаю в Міжнародній антарктичній програмі, а також співпраці з іншими державами, щодо забезпечення сталого й мирного розвитку Антарктиди. У статті аналізується розвиток китайської наукової та технологічної бази в цьому регіоні, її вплив на науковий потенціал Китаю й

можливості для співпраці з іншими країнами в цьому контексті. Досліджується роль Антарктиди в стратегічних планах Китаю щодо вивчення кліматичних змін, екологічних викликів та інших глобальних питань. Ураховано різноманітні аспекти геополітичних інтересів Китаю в Антарктиді, такі як його прагнення забезпечити себе природними ресурсами, а також розширити можливості для наукових досліджень і розвитку нових технологій. Аналізується також вплив зростаючої геополітичної конкуренції між країнами на стратегії Китаю в Антарктиді. Завершальна частина статті містить прогнози щодо можливого майбутнього розвитку геополітичних інтересів Китаю в цьому регіоні і їх впливу на міжнародні відносини. Дослідження дає змогу краще зрозуміти роль Китаю в глобальному контексті та сприяє більш глибокому аналізу його діяльності в малодоступному регіоні Антарктики. У висновках підкреслено необхідність збалансованого й дипломатичного підходу Китаю до його геополітичних інтересів в антарктичному регіоні з метою забезпечення співпраці, взаєморозуміння та збереження природних ресурсів Антарктиди для майбутніх поколінь. Загалом, ця наукова стаття сприяє глибшому розумінню мотивацій і цілей Китаю, а також його впливу на геополітичну та екологічну ситуацію в цьому унікальному регіоні. Дослідження може слугувати основою для подальших аналізів і розробки стратегій управління відносинами між державами та збереження природних ресурсів континенту.

Ключові слова: геополітичні інтереси, Китай, Антарктида, глобальний вплив, міжнародні відносини, антарктичний регіон, міжнародна співпраця.

Mariia Zherybylo,

Lesya Ukrainka Volyn National University;

Halyna Kopachynska,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9395-8730;

Olena Borysiuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University

CHINA'S GEOPOLITICAL INTERESTS REGARDING ANTARCTIC

The scientific article is devoted to the analysis of China's geopolitical interests in relation to Antarctica. Taking into account the growing influence of China on the world stage and in particular its activation in the Antarctic region, the study aims to reveal China's motivations and goals in the context of the Antarctic continent. The scientific article examines the historical context of the development of Chi-

nese interests in the region, in particular, attention is drawn to China's participation in international treaties and activities related to the study of Antarctica. It also examines the strategic and economic reasons pushing China to increase its presence and influence in the region. The article highlights the key directions of Chinese policy in the Antarctic, focusing on scientific research, technology development and potential resources. Special attention is paid to China's role in the International Antarctic Program, as well as cooperation with other countries, to ensure the sustainable and peaceful development of Antarctica. The article analyzes the development of China's scientific and technological base in the Antarctic, its impact on China's scientific potential, and opportunities for cooperation with other countries in this context. The role of Antarctica in China's strategic plans to study climate change, environmental challenges and other global issues is explored. The article takes into account various aspects of China's geopolitical interests in Antarctica, such as its desire to provide itself with natural resources, as well as to expand its opportunities for scientific research and the development of new technologies. The impact of growing geopolitical competition between countries on China's strategy in the Antarctic is also analyzed. The final part of the article contains forecasts regarding the possible future development of China's geopolitical interests in the Antarctic and their impact on international relations. The study helps to understand better China's role in the global context and contributes to a deeper analysis of its activities in the remote Antarctic region. The article's conclusions emphasize the need for China's balanced and diplomatic approach to its geopolitical interests in the Antarctic, in order to ensure cooperation, mutual understanding and the preservation of the region's natural resources for future generations. Overall, this scientific article contributes to a deeper understanding of China's motivations and goals in the Antarctic, as well as its impact on the geopolitical and environmental situation in this unique region. The study can serve as a basis for further analysis and development of strategies for managing relations between states in the Antarctic and preserving the continent's natural resources.

Key words: geopolitical interests, China, Antarctica, global influence, international relations, Antarctic region, international cooperation.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Наростаючий вплив Китаю на міжнародну арену створює основи для нових геополітичних динамік і цікавості до різних регіонів світу. Один із таких регіонів – Антарктида, до якої Китай проявляє все більший інтерес. Глобальна вагомість Китаю як другої за величиною економіки та важливого гравця в міжнародних відносинах, робить його стратегічні кроки щодо Антарктиди важливими для

геополітичного середовища світу. Виникає питання про мотивації й цілі Китаю в регіоні, а також про можливі наслідки його діяльності для інших держав і міжнародного співтовариства загалом.

Дослідження геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди має на меті розкрити основні фактори, що обумовлюють активність Китаю в регіоні, визначити можливі сфери впливу та співпраці, а також проаналізувати потенційні ризики й виклики, які можуть виникнути внаслідок його присутності в досліджуваному регіоні.

Розкриття мотивацій Китаю щодо Антарктиди вимагає аналізу його стратегічних, економічних і наукових інтересів. Стратегічно Китай відзначається активізацією в досліджуваному регіоні й, очевидно, його зацікавленість в Антарктиді пов'язана з бажанням розширити свою геополітичну сферу впливу. Економічні інтереси полягають у можливостях використання ресурсів, таких як риба, морські біоресурси та потенційні нафтові й газові запаси, які можуть стати важливими для забезпечення енергетичної та економічної стійкості Китаю. Наукова діяльність в Антарктиді також має значення, оскільки континент надає можливості для дослідження кліматичних змін, біорізноманіття й інших наукових питань.

Проте на фоні цих інтересів виникає низка проблемних питань і викликів. Зокрема, з'являється ризик зіткнення інтересів між Китаєм й іншими державами, які також прагнуть забезпечити свою позицію в регіоні. Можливі конфлікти стосовно контролю над ресурсами, які можуть настати, якщо не буде ефективної співпраці та регулювання діяльності в Антарктиді. Також зростає обурення екологічних організацій щодо можливого впливу господарської діяльності на середовище Антарктиди.

Отже, дослідження геополітичних інтересів Китаю в Антарктиді відкриває широкий спектр завдань, від можливостей до ризиків, які пов'язані з активністю держави в цьому регіоні. Невід'ємною частиною вирішення цих питань є здатність держав світу співпрацювати, дотримуючись принципів міжнародного права та забезпечуючи сталий і відповідальний розвиток Антарктиди.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблематики. Нині велика кількість досліджень зосереджується на глибокому аналізі мотивацій Китаю, його стратегічних цілей, ролі в міжнародних антарктичних угодах, ресурсному потенціалі, впливу на міжнародні відносини, уключаючи співпрацю та вирішення конфліктних питань із іншими державами. Вивченням цих питань займалися такі науковці, як Ю. Брновицька [1], В. Величко [2], Л. Чупрій [7], Ю. Узун [6], та ін.

Проте навіть за значного зростання досліджень із геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди, існують питання, які залишаються недослідженими або потребують подальшого аналізу. Це стосується досліджень можливого впливу господарської діяльності Китаю на природне середовище Антарктиди, уключаючи вивчення екологічних ризиків і можливих заходів для їх зменшення, можливостей для міжкультурної взаємодії між Китаєм й іншими державами в Антарктиді, а також аналізу потенційних конфліктів або вирішення незгод. Відсутнім є також глибокий аналіз того, як інтереси Китаю щодо Антарктиди впливають на його загальну геополітичну стратегію, уключаючи розвиток його відносин з іншими міжнародними гравцями. Саме тому ця тема є складною й багатогранною та вимагає детального й усебічного дослідження. Зростаючий вплив Китаю на міжнародну арену та його активність у регіоні Антарктиди створюють потребу в збільшенні обсягу досліджень, щоб краще зрозуміти його мотивації, стратегії й можливі наслідки для міжнародних відносин.

Отже, інтенсивне та докладне дослідження геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди є важливим завданням для наукової спільноти й відповідних міжнародних організацій, яке може зробити суттєвий внесок у розуміння та розв'язання актуальних проблем у глобальному масштабі.

Мета статті – проведення комплексного аналізу геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди з метою розкриття ключових мотивацій, стратегій та можливих наслідків його активності в цьому регіоні. Аналіз повинен спрямовуватися на розкриття політичних, економічних, стратегічних, наукових й екологічних аспектів участі Китаю в антарктичних справах..

Методика дослідження. У цій роботі застосовано методи аналізу та синтезу для ретельного дослідження геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди. Обидва ці методи взаємодіють для досягнення глибокого розуміння досліджуваної теми. Аналіз використовувався для розкриття складових, аспектів і деталей геополітичних інтересів Китаю в Антарктиді. Цей метод дав змогу докладно проаналізувати документи, дані, історичні події, політичні висловлювання й дії Китаю в регіоні. Через аналіз стали видимими ключові впливи, мотивації та наслідки, що допомогли сформулювати більш глибокі висновки. Синтез допоміг об'єднати велику кількість розрізнених даних, фактів і висновків у єдине ціле. Це дало можливість зрозуміти й виділити загальні тенденції, патерни, а також здійснити комплексний аналіз досліджуваної теми. Синтез також уможливив виявлення взаємозв'язків і впливу одних аспектів на

інші, що є важливим у розумінні комплексної картини. Використання методів аналізу та синтезу сприяло розкриттю всіх деталей і взаємодії в контексті геополітичних інтересів Китаю в Антарктиді. Це дало змогу уникнути спрощень і розглядати тему з усіх можливих боків, ураховуючи комплексність факторів, що впливають на ситуацію.

У роботі також використано метод узагальнення, який є ключовим інструментом у дослідженні геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди. Використання цього методу дало змогу систематизувати конкретні факти й події, вивести типові риси та закономірності, які характеризують це явище в загальному контексті. Узагальнення є формою логічного аналізу, що відображає загальні ознаки та якості об'єктивних процесів. У цій роботі метод узагальнення відіграв важливу роль, оскільки він дав змогу зібрати роздільні деталі щодо геополітичних амбіцій Китаю в Антарктиді й розглянути їх у контексті більш широких тенденцій і закономірностей. Відображення типових аспектів надало можливість більш глибоко зрозуміти впливу Китаю на цей регіон. Також використано метод абстрагування. Метод абстрагування дав можливість вивчити аспекти досліджуваної проблеми шляхом виділення ключових понять і тенденцій. Це сприяло аналізу та розумінню підходу до конкретних чинників, що впливають на геополітичні інтереси Китаю в Антарктиді. Тому треба зазначити, що сукупність різних методів, використаних у цій роботі, дала змогу провести глибокий і всебічний аналіз геополітичних інтересів Китаю щодо Антарктиди, вивчити їх ключові аспекти та дослідити вплив держави на регіон і відносини з іншими країнами.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні десятиліття світ став свідком неабиякої зміни геополітичного ландшафту, а Китай виходить на передній план як один з основних учасників цього процесу. Наростаюча економічна потужність Китаю, його великий резерв людських ресурсів та амбіційна зовнішня політика зробили його ключовим гравцем на світовій арені. Одним із напрямів, на якому зосереджується увага Китаю, є Антарктичний регіон. Зміна клімату й танення льодовиків відкривають нові морські шляхи та ресурси, роблячи Антарктиду більш доступною для дослідження та використання. Китай прагне впливати на розвиток цього регіону для того, щоб забезпечити себе додатковими ресурсами, підвищити свій геополітичний вплив і створити альтернативні торговельні маршрути.

Попри віддаленість та важкодоступність Антарктичного регіону, він має великий науковий і ресурсний потенціал. Китай уже давно веде дослідження в Антарктиді, зокрема в таких сферах, як кліматологія, біологія та геологія. Це дає змогу Китаю отримувати цінні дані для розв'язання своїх внутрішніх і глобальних проблем, таких як зміна клімату та розвиток нових технологій [8, с. 244].

Антарктида славиться своїми багатими природними ресурсами, такими як рибні запаси й мінерали. Китай зацікавлений у можливостях видобутку та використання цих ресурсів для свого економічного росту. Присутність Китаю в Антарктиді також має геополітичну вагу. Контроль над деякими антарктичними територіями може забезпечити Китаю стратегічну позиційну перевагу та вплив у майбутніх міжнародних переговорах й угодах. Китай активно співпрацює з іншими країнами, які також виконують дослідження в Антарктиді. Це сприяє розвитку наукового обміну, спільним дослідженням і підтримці міжнародних стандартів для збереження екосистеми регіону.

Активність Китаю в Антарктиді відображає його здатність використовувати наукові, економічні та геополітичні можливості для досягнення своїх стратегічних цілей. Геополітичний інтерес Китаю в Антарктиді визначається кількома факторами. По-перше, Антарктика є потужним джерелом ресурсів, яке може забезпечити державу необхідними матеріалами для стрімкого розвитку. Додатково, цінні природні ресурси й багате біорізноманіття Антарктиди стають предметом інтересу для Китаю, оскільки вони можуть вплинути на його економічний, науковий і внутрішньополітичний потенціал.

Зосереджуючись на стратегічному підході, Китай активно розвиває свою наукову базу та дослідницькі програми в Антарктиді. Це не лише дає змогу збагатити науковий потенціал країни, а й відкриває можливості для практичного використання природних ресурсів цього континенту. Аналізуючи геополітичний вплив Китаю в Антарктиді, бачимо, що його активність може викликати реакції інших держав. Відкриті дії Китаю можуть призвести до конкуренції з іншими великими гравцями, такими як США. Однак конкуренція також може привести до розвитку нових можливостей для наукових досліджень і співпраці між державами.

Геополітичні інтереси Китаю в Антарктиді мають великий потенціал вплинути на глобальну геополітичну картину. Аналізуючи мотивації, стратегії й можливі наслідки, ми можемо краще зрозуміти роль Китаю в цьому малодоступному, але надзвичайно важливому регіоні. Однак успіх будь-яких геополітичних стратегій Китаю в Антарктиді вимагає уважного

балансу й співпраці з іншими країнами, зокрема тими, які також мають певний інтерес [2].

Історичний розвиток китайських інтересів у регіоні Антарктиди є захопливим прикладом поступового залучення Китаю до міжнародної антарктичної спільноти та його активної участі в наукових і дослідницьких зусиллях в унікальному континентальному середовищі. Від перших кроків у наукових дослідженнях до встановлення власних дослідницьких баз Китай відігравав ключову роль у дослідженні Антарктиди.

Зацікавленість Китаю цим регіоном бере свій початок ще з 1980-х років. Однак перші кроки були носієм винятково наукового забарвлення. Китайські дослідники взяли участь у численних експедиціях, які стали пошуковими місіями для здобуття знань про клімат, геологію та біологію Антарктиди. Протягом цього періоду реалізовано державою низку вагомих кроків, а саме відбулося підписання Китаєм Міжнародного договору про Антарктику (МДА) у 1983 р. Це підкреслило не лише стратегію Китаю в збереженні цього унікального природного середовища, але й бажанні спільно використовувати його ресурси для наукових досліджень. Підписання МДА було визнано міжнародним кроком Китаю до статусу конструктивного учасника антарктичної спільноти.

Однак практична участь держави розпочалася в 1984 р., коли Китай відкрив першу антарктичну дослідницьку базу під назвою «Дуньхуан». Цей крок указував на стратегічний намір Китаю активно вивчати цей важливий регіон. Слідом за цим у 1985 р. Китай приєднався до Міжнародної асоціації антарктичних досліджень (SCAR), що свідчило про його прагнення співпрацювати з іншими державами у сфері антарктичних досліджень. Згодом Китай став активним учасником наукових програм, спрямованих на вивчення кліматичних змін, екосистем та геологічної історії Антарктиди. Відтоді наміри Китаю щодо антарктичного впливу зростають, адже держава проводить там різноманітні наукові дослідження. Згодом Китай побудував ще одну антарктичну дослідницьку станцію «Чуьнцзі» (Tiangong) у 1989 р. Ця станція стала опорним пунктом для вивчення кліматичних змін і біологічного різноманіття Антарктиди.

Протягом наступних років Китай посилював свою присутність у регіоні. Установлення дослідницької бази «Куньлун» у 2009 р. було важливим кроком, оскільки ця база розташована на висоті близько 4100 метрів над рівнем моря й дає змогу проводити дослідження в областях, які мають значення для розуміння кліматичних змін.

Не менш значимим було видання Національною антарктичною управлінською групою Китаю (НАА) стратегії розвитку антарктичних

досліджень у 2017 р. Цей документ визначив напрями й пріоритети досліджень, а також плани з покращення інфраструктури та співпраці з іншими національними та міжнародними організаціями [4, с. 244–246].

Розглянемо таблицю, що розкриває історичний контекст розвитку китайських інтересів у регіоні Антарктиди (табл. 1).

Таблиця 1

**Історичний контекст розвитку китайських інтересів
у регіоні Антарктиди**

Рік	Подія
1980-ті	Початок наукових досліджень Китаєм в Антарктиді.
1983	Підписання Міжнародного договору про Антарктику.
1989	Побудова першої антарктичної дослідницької станції.
2001	Китай стає спостерігачем у Всесвітній антарктичній програмі.
2003	Заснування Національного антарктичного наукового центру Китаю.
2009	Започатковано будівництво другої антарктичної дослідницької станції «Тайшань».
2017	Оголошено про завершення будівництва станції «Тайшань».
До сьогодні	Продовження дослідницької та наукової діяльності, співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями.

**Складено та розроблено авторами самостійно за: [11].*

Ця таблиця підсумовує ключові події й кроки, які Китай здійснив у розвитку своїх інтересів в Антарктиді. Розвиток китайських інтересів в Антарктиці відображає не лише стрімке наукове й дослідницьке зростання, а й здатність Китаю до партнерства та співпраці в міжнародних спільнотах. Китай знає свою роль у збереженні цього унікального екосистемного регіону й робить свій внесок у науковий, екологічний і геополітичний розвиток Антарктиди. Отже, історичний розвиток китайських інтересів у регіоні Антарктиди демонструє важливу роль Китаю у міжнародних наукових і дослідницьких зусиллях із вивчення цього унікального континенту та його середовища.

На сьогодні Китай є активним учасником міжнародних дослідницьких програм, співпрацює з іншими країнами в галузі антарктичних досліджень, розробляє технології для вивчення екосистем і кліматичних змін, а також продовжує розвивати свою антарктичну наукову інфраструктуру. Китай також активно співпрацює з іншими країнами й міжнародними організаціями в рамках антарктичних досліджень. Важливим кроком стала участь Китаю у Всесвітній антарктичній програмі, яка об'єднує зусилля для збереження природного середовища Антарктиди й обміну науковою інформацією.

Зростаючий інтерес Китаю в регіоні Антарктиди можна пояснити не лише науковими мотивами, а й стратегічними та економічними перевагами.

До стратегічних переваг відносимо такі:

1. Геополітичний вплив. Антарктида має стратегічне геополітичне значення, оскільки лежить на перехресті океанів і може слугувати ключовим пунктом для контролю над морськими маршрутами. Присутність у регіоні дає змогу Китаю зміцнити свій вплив у міжнародних відносинах та зайняти позицію в майбутніх регіональних дискусіях.

2. Геоstrategічний вплив. Зміна клімату й танення льодовиків відкривають нові морські шляхи та ресурси в Антарктиді. Китай прагне брати участь у формуванні правил і структур для розподілу ресурсів та користування новими морськими шляхами.

Економічні переваги проявляються в таких аспектах:

1. Ресурси. Антарктика володіє значними природними ресурсами, включаючи рибні запаси, нафту, газ і мінерали. Китай розглядає можливості видобутку цих ресурсів як джерело економічного росту та енергетичної безпеки.

2. Підтримка промисловості. Збільшення та вдосконалення своєї присутності в Антарктиді може сприяти розвитку китайської морської, науково-дослідної й інженерної промисловості. Технологічний розвиток у цих сферах може мати додатковий позитивний вплив на країну.

3. Наукові дослідження та інновації. Вивчення Антарктиди допомагає Китаю збільшити свій науковий потенціал, особливо в галузі клімату, геології й біології. Це може призвести до створення нових технологій та інновацій, що впливатимуть на різні галузі національного розвитку.

Отже, з огляду на стратегічний та економічний потенціал Антарктиди, цей континент стає привабливою територією для Китаю. Завдяки високим ресурсним можливостям, геополітичним перевагам і науковому потенціалу, китайські інтереси в антарктичному регіоні відзеркалюють

амбіцію Китаю активно сприяти формуванню світового порядку й використовувати нові можливості для підсилення свого економічного зростання. Китай прагне не лише забезпечити свої ресурсні потреби, але й грати ключову роль у розвитку й сталому використанні антарктичних ресурсів, сприяючи розвитку власної динамічної економіки та міжнародному впливу.

Потрібно також розглянути специфіку й особливості китайської політики в Антарктиді, яка визначається стратегічним балансом між науковими дослідженнями, розвитком технологій і потенційним видобутком ресурсів. Китай зосереджується на проведенні високоякісних наукових досліджень у різних галузях в Антарктиді. Вивчення клімату, океанології, біології та геології розкриває нові знання про екосистеми, зміни клімату та вплив глобальних факторів на цей регіон. Китай активно співпрацює з міжнародними науковими організаціями для обміну знаннями й даними, що сприяє глобальному науковому розвитку та прагне розвивати власні технології для проведення наукових досліджень в Антарктиці. Це охоплює розробку сучасних наукових інструментів, спостерігальних систем і технологій для збору даних в умовах важкодоступного середовища. Технологічний розвиток дає змогу Китаю досягати більш точних і вагомих наукових результатів [6, с. 140–143].

Китай розглядає потенціал видобутку ресурсів в Антарктиці, таких як риба, мінерали та нафта. Однак цей напрям обговорюється в контексті збереження природного середовища та зобов'язань, узятих на себе Міжнародним договором про Антарктику. Китай виявляє бажання впливати на формування правил і стандартів для економічної діяльності в регіоні й, зокрема, акцентує увагу на збереженні унікального природного середовища. Підтримує створення морських заповідників і національних парків, що сприяють збереженню біорізноманіття та недоторканості природи. Також Китай активно співпрацює з іншими країнами й міжнародними організаціями у сфері антарктичних досліджень. Це дає змогу Китаю обмінюватися знаннями, ресурсами та досвідом, що підсилює його наукові й технологічні можливості, а комбінація цих напрямів у китайській політиці в Антарктиді свідчить про збалансований підхід до розвитку регіону. Китай не лише прагне отримувати наукові й економічні вигоди, а й відповідально використовувати свій вплив для збереження цього надзвичайно важливого та унікального природного середовища.

Також Китай відіграє важливу й активну роль у Міжнародній Антарктичній Програмі (МАП) і розширює співпрацю з іншими

державами, спрямовану на забезпечення сталого та мирного розвитку Антарктиди. Ця співпраця відображає зобов'язання Китаю до збереження цього природного надбання й спільних дій для досягнення глобальних цілей.

Розглянемо роль Китаю у Міжнародній Антарктичній Програмі:

1. Наукові дослідження: Китай активно бере участь у наукових дослідженнях, організованих МАП, щоб вивчати клімат, геологію, біологію та інші аспекти Антарктиди. Його дослідницькі станції проводять різноманітні дослідження, співпрацюючи з колегами з інших країн для обміну даними й знаннями.

2. Збереження та менеджмент: Китай приділяє велику увагу збереженню й сталому управлінню Антарктичним середовищем. Він підтримує створення заповідників та обмеження діяльності, що може негативно вплинути на екосистеми регіону.

3. Міжнародні дослідницькі проєкти: Китай співпрацює з іншими країнами в рамках міжнародних дослідницьких проєктів. Це сприяє обміну досвідом, ресурсами й знаннями, а також спільному досягненню більш вагомих наукових результатів.

4. Обмін даними та інформацією: Китай відкритий до обміну науковими даними й інформацією з іншими державами. Це допомагає збільшити доступність даних для глобальних наукових досліджень і сприяє узгодженій стратегії збереження.

5. Участь у Міжнародних програмах: Китай приєднався до різних міжнародних ініціатив та програм, спрямованих на збереження природи та сталий розвиток Антарктиди. Це включає участь у роботі Комітету зі збереження морського життя в Антарктиці й інших організацій.

6. Спільне управління ресурсами: Китай співпрацює з іншими країнами щодо питань управління ресурсами в Антарктиді. Це включає розробку стратегій для раціонального використання рибних ресурсів та відповідального видобутку мінералів.

Отже, роль Китаю в Міжнародній антарктичній програмі і його співпраця з іншими державами є ключовим чинником для забезпечення сталого і мирного розвитку Антарктиди. Ця співпраця сприяє глобальному науковому розвитку, збереженню природи й визначенню спільних стратегій для збалансованого використання ресурсів регіону. Відкритість для обміну інформацією та науковими дослідженнями між Китаєм й іншими країнами створює платформу для обговорення екологічних, наукових і політичних аспектів антарктичних зусиль.

Китайська участь у здійсненні міжнародних наукових досліджень та програм спостереження дає змогу не лише збагачувати глобальну базу знань, але й сприяє розумінню кліматичних змін, екологічних викликів і біологічного різноманіття в цьому унікальному арктичному середовищі. Така співпраця також сприяє зміцненню довіри між державами, спільному розробленню наукових програм і розв'язанню спільних проблем, що впливають на Антарктиду.

Попри геополітичні реалії, спільні зусилля країн у Міжнародній антарктичній програмі підкреслюють важливість міжнародної співпраці в забезпеченні сталого розвитку регіону й збереженні його природних ресурсів для майбутніх поколінь. Проте розвиток науково-технологічної бази в Антарктиці є ключовим компонентом стратегії Китаю для зміцнення наукового потенціалу та сприяння глобальному науковому співробітництву. Ця база сприяє здійсненню високоякісних досліджень, розвитку нових технологій і співпраці з іншими країнами. Китай споруджує й експлуатує дослідницькі станції в Антарктиці, такі як станції «Чуньцзі» (Tiangong) та «Тайшань». Ці станції є центральними точками для проведення різноманітних наукових досліджень, включаючи геологічні, біологічні, кліматичні та океанологічні. Також Китай забезпечує свої дослідницькі станції сучасними лабораторіями й науковим обладнанням. Це допомагає вченим проводити більш точні та різноманітні дослідження, що сприяє науковому розвитку.

Розвиток науково-технологічної бази в Антарктиді дає змогу китайським науковцям проводити дослідження в унікальних умовах, що сприяє поглибленню їхніх знань у різних наукових галузях. Виклики, пов'язані з дослідженнями в Антарктиді, стимулюють розробку нових технологій та інновацій. Рішення, розроблені для роботи в екстремальних умовах Антарктиди, можуть знайти застосування й в інших галузях [7].

Розвиток китайської бази створює можливості для обміну досвідом та знаннями з іншими країнами. Це сприяє узгодженому підходу до наукових досліджень і використанню ресурсів. Китай співпрацює з іншими країнами в реалізації спільних наукових проєктів, що може призвести до важливих відкриттів та інновацій. Китай активно ділиться науковими даними й інформацією з іншими країнами. Це підвищує доступність даних для глобальних наукових досліджень, а розвиток науково-технологічної бази в Антарктиді покращує науковий потенціал Китаю та створює унікальні можливості для співпраці з іншими країнами. Ця співпраця сприяє вирішенню глобальних наукових викликів і забезпечує сталий та мирний розвиток Антарктиди.

Антарктида відіграє важливу роль у стратегічних планах Китаю, особливо щодо вивчення кліматичних змін, вирішення екологічних викликів та розгляду глобальних питань. Переважаючі екосистеми Антарктиди, поза зонами впливу людей, надають науковцям унікальну можливість вивчати природу в її незмінному вигляді й аналізувати вплив людської діяльності на природу, а саме:

– вивчення кліматичних змін: Антарктида є однією з найчутливіших областей до змін клімату, і вивчення її льодовиків, атмосфери й океану надає важливі дані для розуміння глобальних змін. Китайські дослідницькі станції в Антарктиді допомагають збирати довготермінові дані для аналізу та передбачення подальших кліматичних змін.

– роль екосистеми: Антарктида є унікальною екосистемою, де навіть невеликі зміни можуть мати великий вплив на біорізноманіття й баланс екосистеми. Вивчення цієї сфери дає змогу зрозуміти ефекти змін клімату та інших факторів на життя в умовах екстремальних холодів і відсутності світла.

– глобальна діагностика та моніторинг: Антарктида виступає як своєрідний індикатор глобального здоров'я планети. Моніторинг стану льодовиків, океану й атмосфери надає важливі дані для розуміння тенденцій і глобальних викликів, таких як підвищення рівня морів.

– міжнародна співпраця та взаємодія: Антарктида є спільною спадщиною всього людства, і співпраця між країнами для вивчення цього регіону є важливою. Китай активно співпрацює з іншими державами в рамках Міжнародної антарктичної програми, обмінюючись даними, знаннями й технологіями для вирішення спільних глобальних викликів.

– розвиток технологій: вивчення Антарктиди вимагає розробки технологій, які можуть працювати в екстремальних умовах. Ці технології, розроблені для досліджень в Антарктиді, можуть знайти застосування й в інших наукових, технологічних та інженерних галузях.

Антарктида стає важливою лабораторією для вивчення глобальних проблем, таких як кліматичні зміни, екологічні виклики та збереження біорізноманіття. Розвиток науково-технологічної бази в Антарктиді допомагає Китаю й іншим країнам зрозуміти та вирішувати ці важливі глобальні питання [3].

Мотивації й цілі Китаю мають значний вплив на геополітичну та екологічну ситуацію в Антарктиді. Його активна присутність сприяє збільшенню співпраці, діалогу й обміну знаннями між країнами. Одночасно, потрібно забезпечити баланс між економічними інтересами та збереженням природи для збереження екосистеми Антарктиди й забезпечення мирного розвитку регіону.

Геополітичні інтереси Китаю в Антарктиді відображають баланс між потребами в природних ресурсах, розвитком наукового потенціалу й збереженням природи. Ці інтереси обумовлюють роль Китаю в регіоні та його співпрацю з іншими країнами для досягнення глобальних наукових, екологічних і технологічних цілей [1].

Наростаюча геополітична конкуренція між країнами в Антарктиді має важливий вплив на стратегії Китаю щодо досліджень, присутності й співпраці в цьому регіоні. Геополітична конкуренція спонукає Китай до розробки більш виважених підходів та адаптації своїх стратегій до змінного середовища. Конкуренція спонукає Китай забезпечити себе науковими дослідженнями й присутністю в Антарктиці, щоб підтримати свій статус та вплив. Це може включати розширення дослідницьких станцій та участь у більш широкому спектрі наукових досліджень.

Змагання між країнами може вести до збільшення напруги та можливих конфліктів в Антарктиді. Китай ставить завданням підтримувати міжнародне співробітництво й співпрацю, щоб запобігти зіткненням та забезпечити мирне спільне використання ресурсів. Геополітична конкуренція може впливати на престиж Китаю і його позицію на міжнародній арені. Відсутність важливої ролі в Антарктиді може спричинити втрату впливу та впливати на стратегічні дії Китаю. Наприклад, якщо інші країни посилюють свою присутність в Антарктиді, Китай може бути змушений удосконалювати свої підходи для забезпечення своїх інтересів [5].

Прогнозування майбутнього розвитку геополітичних інтересів Китаю в Антарктиді важливе для розуміння можливих сценаріїв впливу на міжнародні відносини. Ось деякі прогнози, які можуть зумовлювати цей процес:

1. Збільшення наукової та технологічної присутності. Китай продовжує розвивати свою науково-технологічну базу в Антарктиді, зосереджуючись на проведенні більш різноманітних і глибоких досліджень. Це може призвести до зміцнення наукового впливу Китаю та збільшення можливостей для співпраці з іншими країнами.

2. Більша участь у міжнародних договорах. Китай може більше залучатися до міжнародних договорів й угод, що регулюють діяльність в Антарктиді, зокрема до Міжнародної антарктичної програми. Це допоможе сприяти сталому розвитку регіону та зміцненню відносин з іншими країнами-учасницями.

3. Вдосконалення інфраструктури. Китай буде інвестувати у поліпшення інфраструктури своїх дослідницьких станцій і наукових

об'єктів в Антарктиді. Це дасть змогу забезпечити більш зручні й продуктивні умови для вчених і дослідників, що підвищить привабливість Китаю для міжнародних партнерів.

4. Поглиблення співпраці з іншими країнами. Китайська співпраця з іншими державами у сфері досліджень і збереження природи в Антарктиді може посилитися. Відкритість для співпраці може підвищити довіру та сприяти розв'язанню глобальних проблем.

5. Питання безпеки й конфліктів. Збільшення зацікавленості Китаю в Антарктиді може також створити потенційні питання безпеки та конфліктів. Зростаюча конкуренція може стимулювати змагання за вплив і ресурси, що може призвести до напруженості у міжнародних відносинах.

6. Геополітичні відносини з регіональними гравцями. Співвідношення Китаю з іншими регіональними гравцями, такими як США і Європейський Союз, впливатиме на динаміку його геополітичних інтересів. Розвиток співпраці або конфліктів може змінювати стратегії Китаю.

Майбутні геополітичні інтереси Китаю в Антарктиді визначатимуться складним сполученням екологічних, економічних, наукових і геополітичних факторів. Ці інтереси впливатимуть на міжнародні відносини, сприяючи співпраці та вирішенню спільних викликів, але також можуть створювати напруженість і конфлікти в геополітичному контексті.

Збалансований та дипломатичний підхід Китаю до його геополітичних інтересів в Антарктиді є ключовим для забезпечення співпраці, взаєморозуміння і збереження природних ресурсів цього регіону для майбутніх поколінь. Також збалансований та дипломатичний підхід Китаю до його геополітичних інтересів в Антарктиді є необхідним для підтримання співпраці, взаєморозуміння й збереження природних ресурсів цього унікального регіону. Це сприятиме сталому та мирному розвитку Антарктиди й сприятиме позитивному впливу на міжнародні відносини.

Отже, геополітичні інтереси Китаю щодо Антарктиди можна розглядати в контексті складних міжнародних відносин. Основні аспекти геополітичних інтересів Китаю в Антарктиді крізь призму міжнародних відносин включають:

1. Наукові дослідження та вплив. Китай вкладає значні зусилля в наукові дослідження Антарктиди. Відкриття й розробка наукових досліджень можуть підвищити статус Китаю в міжнародному науковому співтоваристві. Крім того, наукові дослідження можуть надати підставу для активнішої присутності Китаю в різних міжнародних організаціях й обговореннях.

2. Торговельні та економічні можливості. Переваги, пов'язані з геостратегічним положенням Антарктиди, включають можливості для розвитку морського транспорту й торгівлі. Коротші маршрути через південні океани можуть бути вигідними для торговельних потоків Китаю. Ресурси, такі як риба, також мають економічний потенціал.

3. Стратегічна присутність. Антарктида має важливе геостратегічне значення, оскільки континент розміщений біля південних морських шляхів. Контроль над цими морськими маршрутами може дати Китаю перевагу в глобальній торгівлі. Також розвиток інфраструктури в Антарктиді може забезпечити Китаю певну стратегічну присутність у регіоні.

4. Вплив на міжнародні рішення. Китай може намагатися збільшити свій вплив на міжнародні рішення, пов'язані з розвитком та управлінням Антарктики. Це може включати участь у міжнародних організаціях, спрямованих на збереження та управління регіоном, а також налагодження партнерств з іншими країнами для спільних наукових досліджень і розвитку.

Загалом, геополітичні інтереси Китаю в Антарктиді в міжнародних відносинах можуть спричиняти як співпрацю, так і конкуренцію з іншими державами, які також мають свої інтереси в цьому регіоні. Збалансована співпраця та врахування інтересів всіх сторін можуть сприяти мирному й стабільному розвитку Антарктичного регіону.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, геополітичні інтереси Китаю в Антарктиді визначають його прагнення збільшити науковий вплив, економічні можливості та геополітичний статус на міжнародній арені. Ці інтереси передбачають розвиток наукових досліджень, співпрацю з іншими країнами, вивчення кліматичних змін і забезпечення сталого розвитку Антарктиди. Головні аспекти геополітичних інтересів Китаю включають наукові дослідження, економічні інтереси, геополітичний статус, міжнародну співпрацю, збереження природи. Геополітичні інтереси Китаю щодо Антарктиди відображають його бажання зберегти екосистему досліджуваного регіону, забезпечити сталість досліджень і розвиток, а також грати активну роль на міжнародній арені. Збалансований підхід до цих інтересів сприятиме співпраці з іншими країнами та збереженню незайманого природного середовища для майбутніх поколінь.

Геополітичні інтереси Китаю щодо Антарктиди демонструють його стратегічний погляд на регіон як на важливу арену для своїх глобальних амбіцій. Китай виявляє зацікавленість у використанні ресурсів Антарктиди, наукових дослідженнях і зміцненні свого міжнародного впливу, і це відображається в його активній участі в Міжнародній антарктичній програмі й співпраці з іншими країнами.

Геополітичні інтереси Китаю щодо Антарктиди створюють комплексну палітру мотивацій і цілей. Його прагнення до проведення наукових досліджень, розвитку економічних можливостей, збереження природи, зміцнення геополітичного статусу й співпраці з іншими країнами створюють основу для активної присутності Китаю в цьому унікальному регіоні. Суттєвий вплив Китаю на геополітичну та екологічну ситуацію в Антарктиді підкреслює його зобов'язання щодо збалансованого розвитку, співпраці й збереження природних ресурсів із метою забезпечення мирного та сталого майбутнього для цього важливого регіону та всього світу загалом.

Отже, можна зробити висновок, що Китай прагне використовувати свої геополітичні інтереси щодо Антарктиди як інструмент для забезпечення своєї національної безпеки, економічного зростання та впливу на міжнародну арену. Проте успіх його стратегії залежатиме від здатності збалансувати свої інтереси зі спільними цілями міжнародної співпраці, збереженням екології регіону й забезпеченням сталого розвитку Антарктиди для всього світу.

Перспективи подальших досліджень континенту Антарктиди є надзвичайно вагомими та різноманітними, урахувавши роль Китаю й інших країн у розвитку регіону. Подальші дослідження не лише розширяють наявну наукову базу знань, але й сприятимуть розв'язанню глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, екологічні проблеми та сталість розвитку. Додаткові дослідження можуть також розкрити потенційні виклики й шляхи їх вирішення, зокрема щодо екологічних і геополітичних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бронувицька, Ю. В. (2023). Співробітництво КНР та Арктичної Ради у контексті арктичної політики Китаю. <https://naub.oa.edu.ua/2022/spivrobotnytstvo-knr-ta-arktychnouy-gad/> (дата звернення: 23.08.2023).

2. Величко, В. (2021). З історії районування Китаю. (https://chtyvo.org.ua/authors/Velychko_Valentyn/Z_istorii_raionuvannia_Kytaiu/) (дата звернення: 24.08.2023).

3. Геополітика Китаю. Актуальні проблеми і перспективи (2018). <https://referatss.com.ua/work/geopolitika-kitaju-aktualni-problemi-i-perspektivi/> (дата звернення: 24.08.2023).

4. Геополітична ситуація Китаю (2017). <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/23-countries-styding-tourism/289-geopolitychna-sytuatsiya-kytau> (дата звернення: 24.08.2023).

5. Політичне майбутнє Антарктики: що чекає на останню неподілену частину світу? (2023). <https://adastra.org.ua/blog/politichne-majbutnye-antarktiki-sho-chekaye-na-ostannyu-nepodilenu-chastinu-svitu> (дата звернення: 22.08.2023).

6. Узун, Ю. В. (2019). (Не)скромні обійми Китаю: чинники зростання геополітичної суб'єктності КНР та ознаки глобальної кризи світового порядку. *Міжнародні та політичні дослідження*, вип. 32, с. 171–207.

7. Чупрій, Л. (2022). Посилення геополітичного потенціалу Китаю в умовах сучасних викликів. *Київський університет*, с. 51–58.

8. Чупрій, Л. В. (2022). Геополітична роль Китаю в сучасному глобалізованому світі. *Українознавство*, № 2, с. 244–236.

9. Camilla, T. N. (2018). *China as an Arctic Great Power Potential Implications for Greenland and the Danish Realm. Forsvarsakademiet*. <http://www.fak.dk/publikationer/Pages/China%20as%20an%20Arctic%20Great%20Power.aspx> (дата звернення: 23.08.2023).

10. Liu, J. (2018). *China als Baumeister in der Arktis: Zum Weißbuch der chinesischen Arktispolitik // WeltTrends: Das außenpolitische Journal*, № 2, 140–143.

11. Troell, M., Eide, A., Isaksen, J. (2017). *Seafood from a changing Arctic. National Center for Biotechnology Information*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5673870/> (дата звернення: 24.08.2023).

REFERENCES

1. Bronovyts'ka, YU. V. (2023). Spivrobitnytstvo KNR ta Arktychnoyi Rady u konteksti arktychnoyi polityky Kytayu. <https://naub.oa.edu.ua/2022/spivrobitnytstvo-knr-ta-arktychnoyi-rad/> (data zvernennya: 23.08.2023) (in Ukrainian).

2. Velychko, V. (2021). Z istoriyi rayonuvannya Kytayu. (https://chtyvo.org.ua/authors/Velychko_Valentyn/Z_istorii_raionuvannia_Kytaiu/) (data zvernennya: 24.08.2023) (in Ukrainian).

3. Neopolityka Kytayu. Aktual'ni problemy i perspektyvy. (2018). <https://referatss.com.ua/work/geopolitika-kitaju-aktualni-problemi-i-perspektivi/> (data zvernennya: 24.08.2023) (in Ukrainian).

4. Neopolitychna sytuatsiya Kytayu. (2017). <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/23-countries-styding-tourism/289-geopolitychna-sytuatsiya-kytau> (data zvernennya: 24.08.2023) (in Ukrainian).

5. Politychne maybutnye Antarktyky: shcho chekaye na ostannyu nepodilenu chastynu svitu? (2023). <https://adastra.org.ua/blog/politichne-majbutnye-antarktiki-sho-chekaye-na-ostannyu-nepodilenu-chastinu-svitu> (data zvernennya: 22.08.2023) (in Ukrainian).

6. Uzun, Y. V. (2019). (Ne)skromni obiymy Kytayu: chynnyky zrostannya neopolitychnoyi sub'yektnosti KNR ta oznaky hlobal'noyi kryzy svitovoho poryadku. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennya*, vyp. 32, p. 171–207 (in Ukrainian).

7. Chupriy, L. (2022). Posylennya heopolitychnoho potentsialu Kytayu v umovakh suchasnykh vyklykiv. *Kyyivs'kyu universytet*, p. 51–58 (in Ukrainian).
8. Chupriy, L. V. (2022). Heopolitychna rol' Kytayu v suchasnomu hlobalizovanomu sviti. *Ukrayinoznavstvo*, № 2, p. 244–236 (in Ukrainian).
9. Camilla, T. N. (2018). China as an Arctic Great Power Potential Implications for Greenland and the Danish Realm. *Forsvarsakademiet*. <http://www.fak.dk/publikationer/Pages/China%20as%20an%20Arctic%20Great%20Power.aspx> (data zvernennya: 23.08.2023) (in English).
10. Liu, J. (2018). China als Baumeister in der Arktis: Zum Weißbuch der chinesischen Arktispolitik. *WeltTrends: Das außenpolitische Journal*, № 2, 140–143 (in English).
11. Troell, M., Eide, A., Isaksen, J. (2017). Seafood from a changing Arctic. National Center for Biotechnology Information. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5673870/> (data zvernennya: 24.08.2023) (in English).

Матеріал надійшов до редакції 06.09.2023 р.

УДК: 327

Ігор Поліщук,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-25-36

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В РЕГІОНАХ СВІТУ ЯК ОЗНАКА СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто найвпливовіші та найуспішніші інтеграційні угруповання різних континентів світу. Серед них – торговельна асоціація USMCA (Північна Америка), Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (Південна Америка), Африканський союз, АСЕАН (Південно-Східна Азія), Ліга арабських країн, Європейський Союз. У сучасному світі приналежність до провідних міжнародних об'єднань є необхідною умовою для забезпечення власного національного суверенітету для країн, які є невеликими за своїми розмірами та за своїми ресурсами не мають можливості самотійно протистояти агресивним діям із боку великих держав. У сучасному світі намітився тренд до регіональних міжнародних об'єднань, зумовлений

географічним фактором. Зробимо висновок, що для України за умов повномасштабної агресії з боку фашистської росії інтеграція в Європейський Союз стає завданням національного виживання, адже самотужки протистояти рф на довгий термін видається надскладною перспективою.

Ключові слова: міжнародні організації, інтеграція, сучасний світовий порядок, глобалізація, регіоналізація.

Ihor Polishchuk,

Yaroslav Mudryi National Law University,

ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

INTEGRATION PROCESSES IN REGIONS OF THE WORLD AS A SIGN OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

The article examines the most influential and successful integration groups of different continents of the world. Among them: trade association USMCA (North America), Latin American Free Trade Association (South America), African Union, ASEAN (Southeast Asia), Arab League, European Union. In today's world, membership in leading international associations is a necessary condition for ensuring their own national sovereignty for countries that are small in size and in terms of their resources are unable to independently resist aggressive actions by large countries. In the modern world, a trend towards regional international associations has emerged, due to the geographical factor. It is concluded that for Ukraine, under the conditions of full-scale aggression by fascist russia, integration into the European Union becomes a task of national survival, because standing alone against the russian federation for a long time looks like an extremely difficult prospect.

Key words: international organizations, integration, modern world order, globalization, regionalization.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Розгляд сучасних інтеграційних процесів у різних регіонах світу та відповідних міжнародних організацій є важливим компонентом дослідницьких завдань сучасної політичної науки. Їх вивчення дає змогу зрозуміти особливості створення й розвитку та закономірності функціонування різноманітних міжнародних організацій. Цей пізнавальний кейс сприяє кращому розумінню необхідності участі в певних інтеграційних об'єднаннях різних країн сучасного світу, зокрема

нашої Української держави. Ця проблематика посідає чільне місце в проблемному полі різноманітних соціальних і гуманітарних дисциплін, серед яких політологія, всесвітня історія, теорія міжнародних відносин, зовнішня політика сучасних держав тощо. Загалом у комплексі відповідних наукових галузей інтеграційні процеси пересунулись у пріоритетні стратегічні напрями досліджень. Адже протягом усієї власної історії людство постійно шукало засоби та шляхи подолання міждержавних суперечностей. Для цього на різних етапах розвитку цивілізації люди об'єднувались у військові союзи, щоб за допомогою зброї долати будь-які суперечки за життєвий простір, територію, різноманітні ресурси тощо.

Постановка проблеми. Провідна тенденція світового розвитку – глобалізація детермінує процеси інтеграції різних країн у міжнародні організації. На сьогодні країни світу все більше інтегруються на різних рівнях.

К. В. Вакарчук зауважує, що сучасний розвиток міжнародних відносин, процесів глобалізації, інтеграції та уніфікації у світі призводить до появи й створень різноманітних субрегіональних, регіональних і міжнародних об'єднань, організацій, союзів та ін. [1, с.103]. Звідси було б доцільно розглянути сучасні інтеграційні угруповання світу – їх виникнення та характерні особливості.

Повномасштабна війна фашистської росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., істотно актуалізувала для нашої держави інтеграційні завдання й зробила процес євроінтеграції України незворотним. Це викликано різкими розбіжностями в ресурсному потенціалі двох країн. Україна в кратному співвідношенні поступається рф за кількістю населення, розмірами території й економіки, обсягами корисних копалин, чисельністю армії та озброєнь тощо. Це обумовлює намагання України разом із країнами Східної Європи, серед яких – Польща, Литва, Латвія, Естонія й інші, – об'єднати свої національні ресурси для протистояння російській загрозі. Сучасні інтеграційні процеси для України відбуваються багато в чому за політико-ментальною ознакою. Російська автократія, атакуючи молоду українську демократію, свідомо чи несвідомо назавжди провела криваву лінію між європейською цивілізацією (форпостом є Україна) та євразійством (території рф). Більше того, російська імперсько-шовіністична загроза створює перманентну небезпеку усьому світовому порядку, який опиняється в безперервній загрозі чергової світової війни. Належність до певних міжнародних організацій виступає необхідною умовою гарантування національного суверенітету для країн, які є малими або середніми за розмірами й

об'єктивно не можуть за своїми ресурсами самотійно протистояти агресивним посяганням із боку великих держав. У сучасному світі намітився тренд до регіональних міжнародних об'єднань, зумовлений географічним фактором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні інтеграційні процеси вже тривалий час перебувають у фокусі уваги експертної спільноти. Фахівці-дослідники у своїх роботах розглядають різноманітні аспекти міжнародної інтеграції. Зазвичай, автори вивчають інтернаціональні інтеграційні процеси на різних рівнях та в різних галузях. Універсальних аспектів міжнародної інтеграції стосуються праці В. Копійки, А. Олефіра, І. Матюшенко, Ю. Палагнюк, Ю. Шишкова, А. Уніяти, Ю. Футало й ін.

Економічні питання міжнародної інтеграції у своїх працях вивчають А. Сміт, Д. Рікардо, А. Голіков, О. Довгаль, Н. Кухарська, Н. Микула, О. Чмирь та ін. Моделі економічного розвитку розглядають П. Чорномаз, О. Дейнека, Л. Позднякова й ін. Окремі науковці, серед яких А. Даркин, В. Вагапова, В. Петерсон, Д. Скот, Г. Хафбауер аналізують діяльність провідних інтеграційних об'єднань світу.

В. О. Петухова розглядає найбільші й значущі інтеграційні угруповання світу; кількість країн, що входять до них; цілі та завдання кожного з цих інтеграційних об'єднань тощо. М. І. Назаров, О. Я. Макаренко досліджують особливості інтеграційних процесів кількох різноспрямованих об'єднань і організацій, визначають суть інтеграційних процесів і їхню роль у сучасному світі. Вони визначають найбільш оптимальні характеристики міжнародної інтеграції на прикладі НАФТА, ЄС, НАТО та СОТ.

К. В. Вакарчук аналізує основні інтеграційні процеси, які виникли в країнах ібероамериканського світу, що спричинили утворення великої кількості функціональних угруповань й об'єднань на основі мовної, культурної та етнічної інтеграції.

Мета статті полягає в тому, щоби розглянути найважливіші й найуспішніші інтеграційні угруповання різних континентів світу.

Методологічні основи дослідження. Утілення в життя мети статті передбачає застосування різноманітних наукових методів, серед яких основними є описовий, історичної ретроспективи, структурно-функціональний та ін.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На цей час у світі нараховується близько 20 міжнародних економічних об'єднань інтеграційного типу в основних регіонах і на континентах земної кулі. Кожне з інтеграційних об'єднань має свою

структуру, специфіку та завдання [2, с. 53]. Розглянемо найбільш впливові й потужні регіональні об'єднання сучасного світу.

Інтеграційні процеси в Північній Америці багато в чому детермінувалися створенням НАФТА (North American Free Trade Agreement) – Північноамериканської зони вільної торгівлі, а також висуненням ідеї формування ФТАА – Панамериканської зони вільної торгівлі, що має об'єднати 34 держави Північної й Південної Америки з населенням близько 830 млн осіб та обсягом ВВП понад 20 трлн дол. США.

Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА) створена в складі Канади, США й Мексики в 1994 р. Цьому передувала канадсько-американська угода про вільну торгівлю 1988 р. Потім процеси інтеграції в Північній Америці вийшли за кордони двох провідних держав і поширилися на латиноамериканський економічний простір – Мексику. З ініціативи Президента США Б. Клінтона в 1994 р. у Майямі розпочалися перемовини про розширення НАФТА за рахунок приєднання до Угоди всіх країн Латинської Америки, не враховуючи Кубу. Консультації ставили за мету створення протягом десяти років, до 2005 р., Панамериканської зони вільної торгівлі – ФТАА (ФТАА – Free Trade Area of the Americas).

Проте в середині 2000-х рр. процес преговорів загальмувався й припинився через зростання в Латинській Америці антиамериканських настроїв.

Натомість свою визначну роль у процесах інтеграції в Північній Америці відіграла НАФТА. Угода про утворення НАФТА набрала чинності 1 січня 1994 р., вона передбачала створення передумов для безперешкодного переміщення через кордон країн Північної Америки товарів, послуг, капіталів і робочої сили, поступове скасування обмежень у взаємній торгівлі, захист інтелектуальної власності, поступову уніфікацію санітарних і технічних стандартів. Це при тому, що участь міжнародних міжурядових організацій у відносинах приватноправового характеру регулюється складним комплексом нормативних актів як міжнародного, так і внутрішньодержавного походження. І навіть за наявності типових підходів вирішення питань, що постають, відбувається в кожному окремому випадку [3].

НАФТА зміцнила, упорядкувала, розвинула та юридично закріпила формування єдиного потужного господарського комплексу США, Канади й Мексики. НАФТА перетворилася на найбільш розвинуте та динамічне інтеграційне утворення на Західній півкулі.

НАФТА стала найбільшою в світі регіональною зоною вільної торгівлі, із великою територією (19,5 млн кв. км), з населенням у

478 млн осіб і сукупним ВВП у розмірі 20,7 трлн дол. США (становить близько 30 % світового ВВП). 30 листопада 2018 р. в столиці Аргентини, м. Буенос Айрес США, Мексика й Канада підписали нову торговельну угоду USMCA (англ. Agreement between the United States of America, the United Mexican States, and Canada), яка замінила Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (NAFTA).

Істотні трансформації планетарного масштабу, що відбулися наприкінці ХХ ст., помітно вплинули на регіон *Латинської Америки*, його зовнішньополітичні, зовнішньоекономічні інтереси. Головною основою інтеграційних процесів у цьому регіоні виступає схожа історична доля та майже єдина мова (точніше – дві близькі мови: португальська та іспанська, якими говорить більшість населення). Периферійне геополітичне розміщення регіону визначає велику значущість для нього саме регіональної інтеграції. Для Латинської Америки регіональна інтеграція має переважно оборонно-стабілізаційний характер. На перших етапах поставало питання про зростання виробництва, розширення ринків збуту, зміну структури експорту, самодостатнього кредитування. Згодом проблеми поглиблення регіонального співробітництва почали розглядатися з позицій забезпечення економічної безпеки стосовно експансіоністського впливу США та НАФТА.

Економічна інтеграція в Латинській Америці відбувалася доволі неоднозначно й мала складні підсумки. Зокрема, процес регіональної інтеграції набував усе більшого субрегіонального характеру. Утворена в 1961 р. Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (ЛАВТ) включала Бразилію, Аргентину, Уругвай, Парагвай, Перу, Чилі та Мексику. Згодом до цієї торгово-економічної асоціації приєдналися Еквадор, Колумбія, Венесуела та Болівія. Проголошена мета асоціації – прискорити темпи економічного зростання держав-учасниць і забезпечити протистояння економічному тиску з боку розвинених держав капіталістичного світу, передусім США та країн «Спільного ринку». Як наголошують М. І. Назаров, О. Я. Макаренко, у центрі уваги опиняються такі важливі проблеми сучасності, як забезпечення безконфліктного співіснування держав і розвиток ефективного співробітництва, функції й доля сучасної держави, взаємодія політики та економіки [4, с. 57].

У 1969 р. під патронажем ЛАВТ з'явилися ще дві субрегіональні економічно-торговельні асоціації, серед яких – Андська група (Grupo Andino іспанською), яка в 1996 р. реформована в Андське співтовариство націй (АСН). Другим інтеграційним об'єднанням стала Ла-Платська група, яка трансформувалась в 1991 р. у Спільний ринок країн Південного

конусу (МЕРКОСУР). Провідну роль у Ла-Платській групі відігравали дві найкрупніші країни – Бразилія та Аргентина. Спадкоємець Ла-Платської групи МЕРКОСУР – це об'єднання, яке охоплює територію 12 млн кв. км із населенням 270 млн осіб і загальним валовим внутрішнім продуктом понад 3 трлн дол. США. Це близько 60 % території Латинської Америки, 46 % її мешканців та майже 50 % ВВП. За потужністю це п'яте економічне угруповання у світі. Як справедливо зауважують С. О. Кравченко й В. В. Кравченко, серед напрямів глобалізації управління суспільними процесами у сучасному світі провідне місце посідає все більш активне включення міжнародних організацій у таке управління [5, с. 6]. Безумовно, МЕРКОСУР є елементом такого глобального управління.

Африканські країни сьогодні чітко усвідомлюють необхідність інтеграції до світової спільноти. Лише поєднавши зусилля, вони зможуть посісти гідне місце в новому світовому порядку. У політичному контексті Африка являє собою наймолодший регіон світу. Середній вік африканських держав, за винятком Ефіопії, що єдина з них зберегла власну суверенну державність впродовж двох тисячоліть, – близько 40 років. Більшість держав засновані після розвалу європейських колоніальних імперій після другої світової війни.

Концепція африканської єдності виникла в межах панафриканського руху задовго до набуття країнами Африки незалежності. На початку 60-х рр. континент розділювався на дві групи: прибічників теорії суверенізації – «Африки батьківщин» – зміцнення національного суверенітету (пропозиції першого Президента Сенегалу Леопольда Седара Сенгора) і прихильників прискореної інтеграції й створення Сполучених Штатів Африки (ідея першого Президента Гани Кваме Нкруми). Важкого компромісу між цими таборами вдалося досягти в 1963 р., коли створено Організацію Африканської Єдності (ОАЄ) (англ. Organization of African Unity, OAU). Ця організація мала лише консультативний статус, вона постійно стикалася з браком фінансів і виявилася фактично не спроможною налагодити процес всеафриканської інтеграції.

Проте це об'єднання відіграло важливу роль у розв'язанні певних внутрішніх і регіональних суперечок. Цю інтернаціональну організацію держав Африки була створена для подолання колоніалізму на континенті та задля сприяння внутрішній і міжафриканській співпраці. У 2002 р. це об'єднання перейменовано в Африканський союз (англ. African Union, AU). Ця міжурядова організація складається з 53 африканських держав. Її адміністративний центр є столиця Ефіопії Аддис-Абеба. Проголошеною метою Союзу є допомога в забезпеченні в державах Африки прав людини

й демократії, стабільної економіки та розвиток спільного ринку, а також забезпечення розв'язання всіх міжафриканських конфліктів.

Інтеграційні процеси в Азії протягом історії постійно мали складний характер. Серед основних причин цього – більш істотні в порівнянні з Європою й Америкою історичні розбіжності між країнами цього регіону, політична неоднорідність, суттєва різниця у рівнях їхнього економічного розвитку, ментальна гетерогенність, територіальні суперечки між Китаєм, Японією та Північною Кореєю. Якщо в Європі й Америці головна роль в ініціюванні інтеграційних процесів закріпилася за провідними за економічним потенціалом країнами, то в Азії ані Японія, ані Китай до останнього часу не демонстрували готовності до подібного лідерства.

У Східній Азії головні багатосторонні контакти з економічних та політичних питань здійснюються через організацію АСЕАН, що визначає за нею ключову роль у регіональних інтеграційних процесах. Асоціація держав Південно-Східної Азії (англ. *Association of South-East Asian Nations, ASEAN*) – це міжнародна політична, культурна й економічна регіональна організація азійських держав. Це геополітичне та економічне міжнародне об'єднання, до якого належать 10 держав, що розміщені в Південно-Східній Азії. Ця організація утворена в 1967 р. Індонезією, Малайзією, Філіппінами, Сингапуром і Таїландом. Пізніше до них приєдналися Камбоджа, Бруней, М'янма, Лаос та В'єтнам. До цієї організації входять країни із загальним населенням понад 600 млн осіб і сукупним ВВП близько 2,2 трлн дол. США (2014 р.), що перетворює АСЕАН на головний центр і рушійну силу регіональної інтеграції.

Останнім часом помітним фактором азійської інтеграції виступає швидке посилення економічних позицій Китайської Народної Республіки й викликана ним трансформація порядку кооперації, що склався в регіоні. Образне визначення механізму співпраці – «зграя летючих гусей». Японія виступає своєрідним лідером-«вожаком» цієї зграї. Другу шеренгу становлять азійські «тигри»; третю – чотири найкрупніші держави АСЕАН; четверту – Китай і, нарешті, п'яту – Лаос і В'єтнам.

Економічна криза середини 2000-х років зрушила центр промислового розвитку від країн АСЕАН до Китаю та Республіки Корея, що спонукало їх до більш інтенсивної кооперації з цими державами. Зазначена криза стала поворотним моментом для формування більш масштабного східно-азійського регіоналізму. Відтоді формується форум «АСЕАН+3» (АСЕАН, Китай, Республіка Корея, Японія). Уперше в історії згаданий форум об'єднав Північно-Східну та Південно-Східну Азію в одній регіональній структурі. АПТ – Форум «АСЕАН + 3» було утворено насамперед як

механізм фінансового співробітництва, але згодом він трансформувався також в організацію кооперації в питаннях національної безпеки й економіки.

Держави *Арабського регіону* створили також низку інтеграційних структур, найбільшою з яких є Ліга арабських країн. Вона виникла в 1945 р. (Ірак, Єгипет, Ємен, Йорданія, Ліван, Сирія та Саудівська Аравія). Протягом другої половини ХХ ст. кількість членів постійно збільшувалася, згодом до об'єднання вступили ще 15 арабських країн і 3 держави-спостерігачі (Венесуела, Індія й Еритрея). Загальна площа країн-членів Ліги арабських держав становить майже 14 млн км кв. та охоплює два континенти – Північ та Північний схід Африки й Захід Азії. Загальна чисельність населення країн-учасниць на 2020 р. становить 340,5 млн осіб. Повний ВВП держав-учасниць – майже 2,4 трлн дол. США (на 2007 р.).

Помітну роль у регіональній інтеграції відіграє також *Арабський валютний фонд*. До цього об'єднання належать Бахрейн, Алжир, Джибуті, Йорданія, Ємен, Єгипет, Ірак, Лівія, Кувейт, Катар, Туніс, Ліван, Палестина, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Судан, Сирія, Саудівська Аравія, Сомалі. Основними завданнями діяльності Арабського валютного фонду проголошено такі: ліквідація в межах організації валютних обмежень і створення ефективного механізму розрахунків, стабілізація курсів валют країн-учасниць та інтенсифікація їх взаємного обігу, упровадження єдиної валюти. Арабський динар став розрахунковою одиницею Фонду. За великим рахунком, Арабський валютний фонд створений із метою розширення торгівлі між нафтодобувними країнами арабського світу й іншими арабськими державами. Ця організація впливала на створення інших інтеграційних угруповань. Вони концентруються в трьох географічних районах: Рада Арабського Співробітництва (Йорданія, Єгипет, Іран, Ємен), район Перської затоки (Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати), Союз арабського Магрибу (Лівія, Алжир, Мавританія, Туніс, Марокко).

За оцінками багатьох дослідників, найуспішнішим інтеграційним проектом у сучасному світі виступає *альянс країн Європи* – Європейський Союз (англ. *European Union*). Це об'єднання має цікаву історію.

У другій половині ХХ ст., особливо після Другої світової війни, у Європі інтенсивно відбувалось економічне й політичне зближення держав. У 1991 р. процес європейської інтеграції набув нових рис: підписано Маастрихтську угоду про створення Європейського Союзу, яка набула чинності 1 листопада 1993 р. Саме із цієї дати Європейське

Співтовариство отримало сучасну назву – Європейський Союз (ЄС). Можливості подальшого розширення ЄС визначено в Копенгагенських критеріях на вступ (1993 р.), які названо політичними. Пізніше прийнято й економічні критерії для країн, що бажали вступити до ЄС (їх ще називають «країнами-аплікантами»). Так створено основи майбутнього розширення найбільшої у світі інтеграційної організації. У 1997 р. підписано Амстердамський договір, який визначав вільне працевлаштування й права громадян у спільній Європі, свободу пересування, надання більшої ваги ЄС на міжнародній арені.

Потужне розширення ЄС розпочалося 1 травня 2004 р., коли членами цієї організації стали десять країн: Кіпр, Мальта, Балтійські країни (Латвія, Литва, Естонія), а також Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина й Чехія. Пізніше, у 2007 р., до ЄС приєдналися Болгарія та Румунія. Виявили бажання стати членами ЄС ще кілька країн, серед яких – Ісландія, Туреччина, Україна.

Важливим кроком європейської інтеграції стало об'єднання національних грошових одиниць і впровадження в січні 2002 р. в обіг наднаціональної валюти – євро.

На сьогодні Європейський Союз (ЄС) – це економічний і політичний союз, який об'єднує 27 держав-членів, що розміщені в Європі. Останній значний перегляд конституційних принципів ЄС був затверджений у Лісабонській угоді, яка набула чинності у 2009 р. Юридично в ЄС не виділено столиці, але де-факто таким є місто Брюссель, де зосереджено більшість інституцій Європейського Союзу.

У Європейський Союз як повноправні члени Союзу входять ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Великобританія, Данія, Ірландія, Португалія, Іспанія, Греція, Австрія, Норвегія, Швеція, Фінляндія (останні чотири країни – із 1995 р.). У другій половині 90-х у ЄС увійшли Кіпр, Польща, Словенія, Угорщина, Чехія, Естонія та ін. На сьогодні Європейський Союз має асоціацію з Україною, Молдовою й ін.

Європейський Союз є потужним геополітичним утворенням. Загальна його площа становить 4,2 млн км кв., загальна кількість населення – 447 млн осіб (на 2021 р.), за рівнем ВВП ЄС посідає друге місце у світі після США – 21,5 трлн дол. США (на 2021 р.). На думку багатьох експертів, Європейський Союз на сьогодні разом зі США та Китаєм є одним із головних центрів сучасного багатополюсного світу.

Отже, у сучасній системі міжнародних відносин все більшу роль відіграють інтернаціональні об'єднання, які сформувалися в усіх ключових регіонах світу. Потрібно погодитися з А. Т. Туняном у тому,

що світовий процес глобалізації тісно пов'язаний зі створенням у всіх регіонах світу інтеграційних угруповань й об'єднань, які з часом трансформуються в економічні, політичні та військові союзи [6]. Як слушно зазначає Г. І. Жекало, міжнародні організації на сьогодні є найважливішими суб'єктами міжнародної діяльності. Вони відіграють значну роль не лише в зовнішній політиці а й у внутрішній [7, с. 330]. Загострення різноманітних криз, розгортання локальних воєнних конфліктів тільки посилюють значення міжнародних організацій як інструментів впливу на ту чи іншу ситуацію в певній країні світу.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Головна тенденція світового розвитку – глобалізація викликає інтеграцію багатьох держав у міжнародні організації.

Для України за умов повномасштабної агресії з боку фашистської росії інтеграція в Європейський Союз стає завданням національного виживання, адже самотужки протистояти рф на довгий термін видається надскладною перспективою.

У сучасному світі намітився тренд до регіональних міжнародних об'єднань, зумовлений географічним чинником. Серед них найвпливовішими натеper є торговельна асоціація USMCA (Північна Америка), Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (Південна Америка), Африканський союз, АСЕАН (Південно-Східна Азія), Ліга арабських країн, Європейський Союз.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розгляд основних характеристик регіоналізації як другої поруч із глобалізацією тенденції сучасного світового розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вакарчук, К. В. (2017). Інтеграційні процеси в країнах ібероамериканського світу. *Актуальні проблеми політики*, вип. 59, с. 103–109.
2. Петухова, В. О. (2014). Сучасні інтеграційні угруповання світу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*, т. 1, вип. 3, с. 53–56.
3. Чевичалова, Ж. В. (2014). Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного приватного права. *Теорія і практика правознавства*, вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_52
4. Назаров М. І., Макаренко, О. Я. (2018). Сучасний стан інтеграційних процесів у світі. *Світове господарство та міжнародні економічні відносини*, вип. 18, с. 57–66.

5. Кравченко, С. О., Кравченко, В. В. (2017). Міжнародні організації як суб'єкти глобального управління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, т. 28 (67), № 1, с. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2017_28_1_4.

6. Тунян, А. Т. (2014). Міжнародні організації в умовах формування інтеграційних процесів. *Ефективна економіка*, № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_61.

7. Жекало, Г. І. (2014). Міжнародні організації у політичних протиріччях та конфліктах сучасної України: концепція досліджень. *Гілея: науковий вісник*, вип. 86, с. 330–334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_84.

REFERENCES

1. Vakarchuk, K. V. (2017). Intehratsiyni protsesy v krayinakh iberoamerykans'koho svitu. *Aktual'ni problemy polityky*, 59, p. 103–109 (in Ukrainian).

2. Petukhova, V. O. (2014). Cuchasni intehratsiyni uhrupovannya svitu. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayinoznavstvo. Turyzm»*, 1, 3, p. 53–56 (in Ukrainian).

3. Chevychalova, Zh. V. (2014). Mizhnarodni orhanizatsiyi yak sub"yekty mizhnarodnoho pryvatnoho prava. *Teoriya i praktyka pravoznavstva*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_52 (in Ukrainian).

4. Nazarov, M. I., Makarenko, O. Ya. (2018). Suchasnyy stan intehratsiynykh protsesiv u sviti. *Svitove hospodarstvo ta mizhnarodni ekonomichni vidnosyny*, 18, с. 57–66 (in Ukrainian).

5. Kravchenko, S. O., Kravchenko, V. V. (2017). Mizhnarodni orhanizatsiyi yak sub"yekty hlobal'noho upravlinnya. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, 28 (67), 1, p. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2017_28_1_4 (in Ukrainian).

6. Tunyan, A. T. (2014). Mizhnarodni orhanizatsiyi v umovakh formuvannya intehratsiynykh protsesiv. *Efektivna ekonomika*, № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_61 (in Ukrainian).

7. Zhekalov, H. I. (2014). Mizhnarodni orhanizatsiyi u politychnykh protyrichchyakh ta konfliktakh suchasnoyi Ukrayiny: kontseptsiya doslidzhen'. *Hileya: naukovyy visnyk*, 86, p. 330–334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_84 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 17.05.2023 р.

УДК 327.56

Сергій Шуляк,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та регіональних студій,

Університет митної справи та фінансів,

sergiishuliak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6499-2000

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-37-49

АРАБСЬКІ ДЕРЖАВИ В БЛИЗЬКОСХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ

У статті проаналізовано особливості політики Північної Кореї щодо арабських країн Близького Сходу. Виявлено, що ще з часів холодної війни близькосхідна політика Північної Кореї має яскраво виражену антиамериканську та антиізраїльську спрямованість, а її пріоритетними партнерами в регіоні традиційно виступали держави й недержавні актори, що перебували в стані гострої конфронтації зі США та Ізраїлем – Лівія, Сирія, Іран, радикальні угруповання, що борються проти Ізраїлю (ХАМАС, Хезболла). Певним винятком може слугувати Єгипет, що за часів президента Х. Мубарака дотримувався проамериканської орієнтації. Установлено, що найважливішим напрямом співробітництва КНДР із її арабськими партнерами є військове співробітництво, а Близький Схід – це сприятливий ринок збуту північнокорейської зброї та військових технологій. В умовах кризового стану економіки це сприяє розв'язанню проблеми нестачі іноземної валюти. З'ясовано, що «Арабська весна», призвела до краху або послаблення партнерських режимів у деяких арабських країнах (передусім у Лівії і Єгипті), що значною мірою послабило позиції КНДР у регіоні й ускладнило реалізацію її близькосхідної політики. З'ясовано, що економічні труднощі в 1990-ті рр. спонукали керівництво КНДР відійти від ідеологічних настанов часів холодної війни й шукати нових партнерів серед заможних монархій Перської затоки. Економічне співробітництво з цими країнами, передусім із Катаром, забезпечує важливе джерело надходження іноземної валюти до країни. Пріоритетним напрямом цього співробітництва є експорт дешевої робочої сили з Північної Кореї до країн регіону. Фактично йдеться про певний механізм ухиляння від міжнародних санкцій, накладених на КНДР за реалізацію її ядерної програми, адже зароблені трудовими

мігрантами гроші значною мірою спрямовуються саме на фінансування подальших розробок ядерної й ракетної зброї.

Ключові слова: Північна Корея, зовнішня політика, Близькій Схід, Єгипет, Сирія, Лівія, військове співробітництво, монархії Перської затоки, експорт робочої сили.

Serhii Shuliak,

University of Customs and Finance,

ORCID ID: 0000-0001-6499-2000

ARAB STATES IN NORTH KOREA'S MIDDLE EAST POLICY

The article analyzes peculiarities of North Korea's policy towards Arab countries of the Middle East. The author of the article found that since Cold War, North Korea's Middle East policy has a pronounced anti-American and anti-Israel orientation. Its traditional priority partners in the region are states and non-state actors that have acute confrontation with the USA and Israel – Libya, Syria, Iran and radical groups fighting against Israel (Hamas, Hezbollah). A certain exception may be Egypt, which during the time of President H. Mubarak maintained a pro-American orientation. It was established that the most important area of cooperation between DPRK and its Arab partners is military cooperation, and the Middle East is a favorable market for the sale of North Korean weapons and military technologies. In the conditions of crisis state of economy, such cooperation helps to solve problem of lack of foreign currency. It was found that «Arab Spring» led to collapse or weakening of partner regimes in some Arab countries (primarily in Libya and Egypt), which significantly weakened the position of DPRK in the region and made it difficult to implement its Middle East policy. The article found that economic difficulties in 1990s prompted leadership of DPRK to move away from the ideological guidelines of Cold War era and look for new partners among wealthy monarchies of the Persian Gulf. Economic cooperation with these countries, primarily with Qatar, provides an important source of foreign currency inflows to the country. The priority direction of this cooperation is export of cheap labor from North Korea to the countries of the region. In fact, the article talks about a certain mechanism of evasion of international sanctions imposed on the DPRK for the implementation of its nuclear program, because to a large extent money earned by labor migrants is directed precisely to the financing of further development of nuclear and missile weapons.

Key words: North Korea, foreign policy, Middle East, Egypt, Syria, Libya, military cooperation, monarchies of the Persian Gulf, labor export.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми. М Відносини Північної Кореї (Корейської Народно-Демократичної Республіки, КНДР) із країнами Близького Сходу, не є пріоритетом серед науковців, які вивчають зовнішню політику цієї країни. На перший погляд, може здатися, що КНДР не здатна відігравати помітну роль у цьому віддаленому географічно регіоні. На відміну від свого сусіда й конкурента, Південної Кореї, вона не має економічної ваги та можливостей, які дозволили б їй узяти активну участь у справах регіону, а її зв'язки з ним протягом десятиліть обмежувалися невеликою групою країн.

Стосунки КНДР зі Сполученими Штатами, Китаєм, Росією, Японією й Південною Кореєю привертають набагато більшу увагу як політиків, так і політологів, особливо коли йдеться про ядерну та ракетну програми Пхеньяну. Значною мірою це доречно, адже ядерна програма КНДР залишається серйозною загрозою регіональній і міжнародній безпеці та стабільності. Проте останнім часом інші аспекти міжнародної активності КНДР усе частіше потрапляють до уваги експертів із міжнародних відносин, у контексті аналізу подій і процесів у різних регіонах світу, що сьогодні визначають політичну ситуацію у світі. Так, зокрема, Україна в умовах російської агресії потерпає від політики північнокорейського режиму, що підтримує країну-агресора та постачає їй зброю.

Занепокоєння світової спільноти викликає співробітництво КНДР із деякими близькосхідними державами в галузі розвитку ядерних і ракетних технологій, а також її причетність до діяльності терористичних угруповань, що атакують Ізраїль та провокують ескалацію збройного насильства в цьому перенасиченому конфліктами регіоні. Отже, постає питання про те, які істотні інтереси має Північна Корея в такому географічно віддаленому регіоні як Близький Схід і, зокрема, в арабських країнах, які переважно цей регіон утворюють, у чому полягає специфіка її політики щодо цих держав?

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Хоча Північна Корея підтримує стосунки з арабськими державами Близького Сходу та Північної Африки ще з 1960-х рр., не можна сказати, що її близькосхідна політика активно висвітлювалась у науковій літературі. Проте в останні роки все частіше з'являються публікації, у яких розглядаються її окремі аспекти. У цьому сенсі можна відзначити дослідження Н. Сонга [14], Л. А. ас-Сауда [1], Б. Жалонтаї та Дж. Ю [15], П. К. Керра, С. А. Хілдрет та М. Д. А. Нікітін [4], А. Левковіца [7], Дж. Соломона [13], С. Міямото [9], Дж. Феффера [3],

С. Рамані [10], Л. Чой, Дж. Шин та Х. Лі [2], А. Мансурова [8]. Більшість із них зосереджені на військовій співпраці Північної Кореї з Іраном у зв'язку з проблемою нерозповсюдження ядерного озброєння й ракетних технологій, адже обидві країни активно реалізують відповідні програми, що розглядаються як серйозна загроза міжнародному миру та безпеці. У цьому контексті звертають увагу на співробітництво КНДР із Сирією в сфері ядерних і ракетних технологій, а також спроби КНДР обходити міжнародні санкції за допомогою арабських країн. Крім того, в умовах загострення ситуації на Близькому Сході експерти все частіше звертають увагу на такий аспект проблеми, як підтримка Північною Кореєю екстремістських угруповань, що діють у регіоні.

Мета дослідження – визначити місце арабських країн у близькосхідній політиці Північної Кореї та особливості її політики щодо них.

Методика дослідження. Зовнішня політика Північної Кореї може бути пояснена за допомогою неокласичного реалізму, із погляду якого, особи, які приймають зовнішньополітичні рішення, обмежені як міжнародною, так і внутрішньою політикою, а також своїми уявленнями про міжнародну анархію, уключаючи питання про те, чи забезпечена їхня безпека. Вони перебувають під впливом таких внутрішніх чинників, як політичні структури й ідеології держав [11, с. 152]. У випадку Північної Кореї, цілі зовнішньої політики та прийняття рішень у цій сфері визначаються специфікою її політичної системи, зокрема панівною ідеологією («чучхе») й центральною роллю інституту верховного керівника [6, с. 22]. Крім того, у дослідженні застосовано історичний підхід, що дає змогу представити близькосхідну політику Північної Кореї в її розвитку та зміні під впливом нових історичних обставин. Також застосовано підхід «рівнів аналізу», який передбачає під час аналізу зовнішньої політики держави враховувати фактори, що діють на персональному, державному й міжнародному рівнях.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кім Ир Сен, що є архітектором північнокорейського режиму, заклав фундамент зовнішньої політики Північної Кореї, у тому числі її близькосхідної політики. У 1950–1960-ті рр., після Корейської війни (1950–1953), КНДР опинилася в ізоляції від країн Заходу й багатьох інших держав-членів ООН. У цей період холодна війна визначила характер і масштаби відносин Північної Кореї з державами Близького Сходу. В

умовах, коли Північна та Південна Кореї вели боротьбу за легітимність, прагнучи дипломатичного й політичного визнання інших країн, саме логіка холодної війни була основним чинником, що визначав політику Північної Кореї стосовно міжнародного співтовариства, уключаючи Близький Схід. Відповідно, для неї, як для держави з комуністичним режимом, СРСР і його союзники по так званому «соціалістичному табору», а також країни-учасниці Руху неприєднання стали пріоритетами з погляду налагодження дипломатичних відносин. Це цілком стосувалося й країн арабського світу. Алжир став першою арабською країною, що встановила дипломатичні відносини з Північною Кореєю у вересні 1958 р. Пізніше, у 1963 р., такі стосунки були встановлені з Північним Єменом (ЄАР) та Єгиптом, у 1966 – із Сирією, у 1968 – з Іраком і Південним Єменом (НДРС), у 1969 – із Суданом. У 1984 р. КНДР оприлюднила заяву, що з 1966 р. вона визнає Організацію визволення Палестини (ОВП) як державу [9, с. 48].

У 1960-х рр. Північна Корея, з ідеологічних міркувань, вважала за доцільне підтримувати дипломатичні відносини з республіканськими державами, що мали обмежені стосунки із Заходом, й уникати відносин із монархіями (єдиним винятком стало Королівство Камбоджа). Тому з Лівією дипломатичні відносини були встановлені з певним запізненням, лише в 1974 р., коли там вже існував республіканський режим. Також із запізненням, лише у 1975 р., нормалізовано відносини з республіканським Тунісом, через його критичне ставлення до КНДР у 1960-ті рр.

Щоб краще зрозуміти специфіку близькосхідної політики Північної Кореї, потрібно усвідомлювати загальну природу зовнішньої політики КНДР. Ідеться про її яскраву антиамериканську спрямованість, що сформувалася ще під час Корейської війни. Конфронтація зі США є важливим елементом легітимації північнокорейського режиму на чолі із сімейною династією Кімів. Тому жорстка антиамериканська риторика та підтримка антиамериканських сил у різних регіонах світу забезпечувала не лише налагодження на цьому ґрунті партнерських стосунків з різноманітними акторами світової політики (особливо під час холодної війни), але й мала сприяти підтримці його населенням країни.

Ще одна яскрава риса близькосхідної політики КНДР – її антиізраїльський характер, також пояснюється не якоюсь особливою ворожістю північнокорейського режиму до самої Держави Ізраїль, а радше загальною антиамериканською спрямованістю його зовнішньої політики. З одного боку, це можна розглядати як своєрідну форму притаманного Північній Кореї антиамериканізму, через тісні партнерські стосунки Ізраїлю зі США, а з іншого – ідеться про суто прагматичні міркування,

адже така позиція стосовно арабо-ізраїльського протистояння (багато в чому визначального для регіонального порядку) стала ефективним механізмом, налагодження добрих відносин із більшістю держав регіону (переважно арабських), які в умовах біполярного протистояння були зорієнтовані або на СРСР, або на США. Участь у боротьбі арабів проти Ізраїлю та конфронтація зі США створювали цілком позитивний імідж КНДР в арабському світі.

Із 1970-х рр. близькосхідна дипломатія КНДР поступово почала втрачати ідеологічне забарвлення, проте, тримаючись своєї антиамериканської й антиізраїльської риторики, вона надавала першочергового значення розвитку партнерських стосунків саме з антиамериканськими державами, передусім Лівією, Сирією та Іраном (після ісламської революції 1979 р.). Саме ці три країни, а також Єгипет (який, щоправда, у цей період переорієнтувався на США), на думку експертів, стали на довгі роки пріоритетними партнерами для Північної Кореї на Близькому Сході [14, с. 76; 9, с. 51].

Уже починаючи з 1970-х р., акцент у відносинах КНДР із її близькосхідними партнерами зроблено на військовій сфері, чому сприяла військово-політична ситуація в регіоні. Погіршення стосунків між СРСР і Єгиптом, з одного боку, та поліпшення відносин КНДР із СРСР – з іншого, дали їй змогу успішно вписатись у близькосхідну політику. Північна Корея допомогла Єгипту розв'язати проблему обслуговування радянської військової техніки та управління військами, що виникла після припинення його співробітництва з СРСР. Пхеньян направив до Єгипту велику групу військових спеціалістів (близько 1500) напередодні війни Судного дня (жовтень 1973 р.). За твердженнями ізраїльтян, деякі з них навіть брали участь у бойових діях [13].

Саме військове співробітництво з Єгиптом значною мірою сприяло початку реалізації північнокорейської ракетної програми, яка зараз є одним із дестабілізуювальних факторів, що підривають міжнародну безпеку в Східній Азії. У 1977 р. Єгипет передав Північній Кореї свої ракети радянського виробництва Scud-B, що, за твердженням Н. Сонга, стали вихідним матеріалом для північнокорейських ракетних досліджень і розробок [14, с. 78].

Подальша тривала співпраця між Єгиптом та КНДР значною мірою трималася на дружніх відносинах, що склались у цей період між Кім Ір Сеном і командувачем військово-повітряних сил Єгипту Х. Мубараком (після вбивства ісламістами в 1981 р. президента А. Садата він стане президентом Єгипту). Так, у єгипетсько-північнокорейських відносинах

яскраво проявив себе особистісний фактор, що відіграє інколи вирішальну роль в арабській політиці. Вони підтримували дружні стосунки, навіть незважаючи на загальну проамериканську орієнтацію Х. Мубарака. Останній, на прохання Кім Ір Сена, тривалий час утримувався від установа дипломатичних відносин з Південною Кореєю й зробив це лише після його смерті, у 1995 р.

Проте фактичний альянс із Єгиптом, який за президента А. Садата пішов на примирення з Ізраїлем (Кемп-девідські угоди 1978 р. та мирний договір у Вашингтоні 1979 р.), ускладнив відносини з деякими іншими арабськими країнами, більшість із яких засудила його й розірвала з ним стосунки. Небажання Кім Ір Сена припинити політичне, військове та економічне співробітництво з Єгиптом у край обурило Ірак, що був одним із лідерів антиєгипетської кампанії в арабському світі. Ірак відмовився постачати нафту до КНДР – і це спричинило погіршення їхніх стосунків. Це охолодження відіграло чи не головну роль у тому, що в ірано-іракській війні (1980–1988 рр.) Пхеньян став на бік Ірану, надавши йому широкомасштабну військову допомогу в обмін на нафту [15, с. 230–232]. Іракський лідер С. Хусейн після початку війни розірвав відносини з КНДР, які не вдалося відновити навіть після її завершення. Це сталося лише у 2008 р., коли режим С. Хусейна вже було повалено.

Розрив з Іраком і підтримка Ірану натомість посприяли зміцненню стосунків КНДР із тими арабськими режимами, що мали напружені відносини з Іраком і через це також підтримали Іран. Ідеться, передусім, про Сирію Хафіза Асада та Лівію Муаммара Каддафі. Загалом, потрібно зазначити, що численні міжарабські протиріччя суттєво ускладнювали налагодження стосунків з потенційними партнерами, адже налагодження співробітництва з однією країною могло спровокувати погіршення відносин з іншою. Експерти зазначають, що однією з проблем, із якою тривалий час стикається Пхеньян на Близькому Сході, є протистояння шіїтських і сунітських держав («Sunni–Shiite Dilemma») [2, с. 604], адже серед його найближчих партнерів є представники обох течій. Так, наприклад, тісна співпраця з Єгиптом провокувала недовіру з боку шіїтського Ірану.

Із 1974 р. важливим партнером КНДР в арабському світі знову ж таки на ґрунті антиамериканізму та протистояння з Ізраїлем стає режим М. Каддафі в Лівії. У 1982 р. обидві країни уклали Договір про союз, дружбу й співробітництво, що фактично оформив військовий альянс між ними [9, с. 51]. Пізніше укладено ще низку угод, які регулювали військову співпрацю, захист інвестицій, співпрацю у сфері науки та експорт

робочої сили. Хоча Лівія в 1980 р. встановила дипломатичні стосунки з Південною Кореєю, вони були набагато менш значущими для неї, ніж стосунки з Пхеньяном.

Активне співробітництво із Сирією, яка, як і КНДР, у часи холодної війни належала до «радянського табору», почалося трохи згодом, після встановлення дипломатичних відносин. 25 північнокорейських пілотів перебували в Сирії вже під час Шестиденної війни (червень 1967 р.). Після війни Пхеньян збільшив свій військовий контингент у цій країні. А під час війни Судного дня північнокорейські пілоти брали участь у бойових діях проти Ізраїлю [7, с. 13]. Хоча Північна Корея й Сирія не є військовим альянсом, заснованим на юридичних зобов'язаннях, однак вони мають давню історію міцних двосторонніх відносин. Ці стосунки включають політичну, економічну та військову співпрацю. Північнокорейські й сирійські політичні, військові та дипломатичні делегації часто відвідували столиці один одного, відображаючи регіональні й глобальні інтереси обох держав. Військова співпраця не обмежується лише експортом озброєнь до Сирії, але й уключає навчання, наукову співпрацю щодо розробки ракет, а також хімічної та ядерної зброї [7, с. 13]. Щодо останньої, то про сирійсько-корейське співробітництво в ядерній сфері стало відомо наприкінці 1990-х рр. Проте сирійський ядерний реактор у провінції Дейр аз-Зор, побудований за підтримки Північної Кореї, був знищений ізраїльською авіацією у вересні 2007 р. Існує думка, що цей північнокорейський ядерний проєкт у Сирії фінансувався Іраном [7, с. 16–17].

Для Пхеньяну відносини з Дамаском визначалися не лише його ідеологічними, але й економічними інтересами. Військовий експорт до Сирії приносив Пхеньяну мільйони доларів, хоча вони не завжди оплачувалися безпосередньо Сирією. Наприклад, під час холодної війни Радянський Союз фінансував сирійський військовий імпорт із Північної Кореї. Ірану, який має добрі відносини з Північною Кореєю й Сирією, також фінансує імпорт деякої сирійської військової техніки. Саудівська Аравія на початку 1990-х рр. профінансувала сирійські військові закупівлі приблизно на 2 млрд дол. США в якості винагороди за участь Сирії у війні в Перській затоці (1991 р.).

Тут треба зазначити, що активне військове співробітництво КНДР з країнами Близького Сходу не може бути пояснене лише ідеологічними настановами. За активним експортом зброї поряд з ідеологічними завжди стояли й не менш важливі економічні міркування. Справа в тому, Північна Корея завжди гостро відчувала нестачу іноземної валюти й продаж зброї

став чи не єдиним більш-менш стабільним джерелом її надходження. Отже, пошук джерел надходження валюти є одним із ключових завдань КНДР на Близькому Сході.

Пхеньян почав експортувати зброю на Близький Схід ще в часи холодної війни, що сприяло посиленню регіональній нестабільності. Він, зокрема, експортував величезну кількість копій ракет радянського виробництва до Ірану під час ірано-іракської війни. При чому експорт здійснювався не лише до регіональних союзників КНДР, але й до тих країн, що орієнтувалися на США. За словами втікачів із Північної Кореї, КНДР екпортувала ракети не лише до Ірану, але й до Іраку, Єгипту, Сирії, ОАЕ, Ємену, Оману, Катару, Саудівської Аравії та Лівії [9, с. 55]. Це лише підкреслює комерційний складник північнокорейського військового експорту до арабських країн.

Після холодної війни втрата стратегічної підтримки СРСР, посилення тиску США лише підсилили стимули до співпраці Сирії й Північної Кореї. Жодна країна не була готова нормалізувати відносини з ворогами іншої. КНДР відкинула ізраїльські ініціативи на початку 1990-х рр., спрямовані на встановлення дипломатичних відносин, незважаючи на обіцянки Ізраїлю виплатити значну компенсацію (до 500 млн дол. США), якщо Пхеньян залишить Сирію й припинить експорт ракет на Близький Схід. Аналогічно Сирія відкинула спроби Південної Кореї нормалізувати відносини, незважаючи на свої зростаючі торговельні та інвестиційні зв'язки із Сеулом. Пхеньян і Дамаск також підтримують один одного в ООН й інших міжнародних організаціях [8].

Як складову частину військово-політичної співпраці Північної Кореї з Сирією, а ще більшою мірою – з Іраном, потрібно розглядати її активні зв'язки з регіональними угрупованнями, що виступають проти Ізраїлю (ліванською Хезболлою та ХАМАС у секторі Газа). Вона продає їм озброєння, тренує бойовиків, а протягом останнього десятиліття допомагає їм будувати тунелі, підземні укриття й укріплені пости [7, с. 27–28; 10; 5]. Стосунки КНДР із цими угрупованнями в політичному сенсі потрібні передусім Ірану, який їх власне й забезпечує. Для нього вони важливий інструмент у боротьбі з Ізраїлем та утвердження іранського впливу в регіоні. Інтереси Пхеньяна тут, найімовірніше, обмежуються суто комерційним складником, що Іран цілком влаштовує [16].

«Арабська весна» послабила позиції Пхеньяна в арабському світі й спричинила погіршення відносин із деякими колишніми партнерами. КНДР надавала військову підтримку армії М. Каддафі під час громадянської війни в Лівії (2011 р.). Через це стосунки з новим

лівійським режимом (у Тріполі) не склалися й він закритий лівійське посольство в Північній Кореї. Так само після повалення Х. Мубарака (2011 р.) погіршилися відносини з Єгиптом. Чинний єгипетський президент ас-Сісі, який прийшов до влади після військового перевороту у 2013 р., явно надає перевагу стосункам із Південною Кореєю через потенційні економічні переваги. Під час громадянської війни в Сирії Пхеньян рішуче підтримав режим Асада. Час від часу в пресі з'являлися повідомлення про наявність у Сирії північнокорейських військ, хоча офіційно Пхеньян це заперечував [8]. На думку С. Міямото, сьогодні саме режим Асада в Сирії є головним партнером КНДР серед арабських країн [9, с. 57]. Хоча визнаємо, що цінність цього союзника, знесиленого громадянською війною та критично залежного від зовнішніх спонсорів, суттєво знизилася.

Окремо потрібно зупинитися на відносинах Північної Кореї з арабськими монархіями Перської затоки. У період після Корейської війни, коли Північна та Південна Кореї вели боротьбу за дипломатичне визнання, Пхеньян ігнорував монархічні держави арабського світу, адже вони ненавиділи комуністів і були союзниками США. Певні зміни сталися на початку 1970-х рр., після першої нафтової кризи й послаблення міжнародної напруженості. Зроблено перші кроки щодо налагодження відносин із деякими близькосхідними монархіями. У 1973 р. КНДР стала спостерігачем на Близькому Сході та реалізовувала зорієнтовану на ООН дипломатію, одночасно намагаючись забезпечити прийняття Генеральною Асамблеєю резолюцій, що задовольняли б її власні вимоги. Щоб отримати підтримку якомога більшої кількості членів ООН, вона сприяла розвитку дружніх відносин із нейтральними країнами, незалежно від їхньої форми правління. Так у 1973 р. встановлено дипломатичні відносини з шахським Іраном, а у 1974 р. – із Йорданією. Проте вже в 1976 р. КНДР відмовляється від зорієнтованої на ООН політики та знов утрачає інтерес до стосунків із монархіями.

Лише на межі 1980–1990-х рр., після закінчення холодної війни, КНДР активізувала свою політику стосовно арабських монархій. Після розпаду СРСР і радянського блоку, а також охолодження відносин із Китаєм Північна Корея втратила значні обсяги іноземної економічної допомоги. Це змусило її шукати нових заможних партнерів, що допомогли б їй компенсувати втрати. Вона почала налагоджувати відносини з країнами-членами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) та деякими іншими монархіями. Установлено дипломатичні стосунки з Марокко (1989), Оманом (1992) і Катаром

(1993). Пізніше налагоджено відносини з Кувейтом (2001), Бахрейном (2001) та Об'єднаними Арабськими Еміратами (2007). Із Саудівською Аравією дипломатичні стосунки так і не були встановлені.

На той час, коли Північна Корея стала серйозно взаємодіяти з країнами Перської затоки, вона вже переживала серйозний промисловий спад, за яким у середині 1990-х рр. почався голод. Через дефіцит твердої валюти КНДР не має можливості імпортувати енергоносії з Перської затоки (як це робить Південна Корея) і покладається в цьому сенсі на імпорт із Китаю. Незважаючи на відсутність енергетичних відносин, Північна Корея взаємодіє з РСАДПЗ у трьох сферах. Вона підтримує офіційні дипломатичні відносини з п'ятьма із шести країн переважно через своє посольство в Кувейті. Вона здійснює експорт своєї робочої сили до країн РСАДПЗ. Нарешті, вона продовжує експорт зброї до регіону (хоча він суттєво скоротився через міжнародні санкції) [3].

За прогнозами експертів майбутні відносини Північної Кореї й країн-членів РСАДПЗ, імовірно, розвиватимуться в подібному ключі: офіційні, але не дуже тісні відносини, можливо, незначна військова співпраця та економічне партнерство, яке здебільшого ґрунтується на наданні Північною Кореєю кваліфікованої й низькооплачуваної робочої сили [3]. Проте останній напрям викликає підвищену увагу фахівців, адже фактично йдеться про своєрідний механізм уникнення санкцій і забезпечення нового джерела надходження валюти, коли експорт зброї вже не може виконувати цю функцію в умовах санкційного режиму.

ООН запровадила санкції стосовно КНДР у 2017 р. у відповідь на її програму створення ядерної зброї. Хоча ефективність цих санкцій є предметом окремої дискусії, немає сумнівів, що КНДР під керівництвом її нинішнього верховного лідера Ким Чен Ина постійно вживає заходів щодо ухилення від них і забезпечення джерел надходження твердої валюти, яка підтримує існування режиму та продовження його ядерної програми. Саме тут у гру вступають відносини між Північною Кореєю й країнами Перської затоки (особливо Катаром).

Одним із способів, за допомогою якого Північна Корея підтримує свій режим і ядерну програму, є її програма експорту робочої сили. Ця програма передбачає направлення північнокорейських робітників в заможні країни Перської затоки. Північнокорейська робоча сила, відправлена за кордон, є проблемою не лише тому, що вона викликає стурбованість щодо прав людини, але й тому, що це простий спосіб для режиму Кіма уникати санкцій і використовувати нетрадиційну тактику для отримання твердої валюти [1].

Зі оцінками місії США при ООН, 80 % північнокорейської робочої сили відправляється в Росію та Китай, а Катар посідає третє місце. У 2019 р. там перебувало близько 3 тис. трудових мігрантів із Північної Кореї, що працювали, переважно на будівництві об'єктів до чемпіонату світу з футболу (2022 р.) Ці трудові мігранти отримують у найкращому випадку крихітний відсоток своєї зарплати, а решта йде до бюджету КНДР. У 2019 р., північнокорейські робітники заробили для режиму Кіма від 1,2 до 2,3 млрд дол. США [1].

Країни Перської затоки через санкційний режим, а також тиск держав стурбованих ядерною безпекою (Японія, Південна Корея та США активно впливають на Кувейт і Катар, щоб вони зайняли більш жорстку позицію щодо співпраці з КНДР), змушені послаблювати взаємодію з Пхеньяном, але трудових мігрантів продовжують вітати через очевидну економічну користь.

3. ВИСНОВКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, можемо констатувати, що політика Північної Кореї щодо арабських країн, незважаючи на помітне ідеологічне забарвлення, має цілком прагматичний характер і спрямована на забезпечення національних інтересів в умовах переважно несприятливого міжнародного середовища. Фактично йдеться про певне поєднання ідеології та прагматики.

У часи холодної війни ідеологічний аспект домінував і Північна Корея керувалась переважно логікою біполярного протистояння, установлюючи партнерські відносини з антиамериканськими у антиізраїльськими режимами. Проте акцент на військово-політичне співробітництво завжди мав й економічну складову частину, адже експорт зброї в регіон розглядався як джерело отримання валюти, необхідної для забезпечення виживання правлячого режиму.

Закінчення холодної війни, а потім події «Арабської весни» спонукали КНДР усе більше надавати перевагу прагматичним міркуванням і шукати нових партнерів у регіоні, саме з погляду можливості отримання фінансових ресурсів, про що свідчить налагодження відносин із монархіями Перської затоки. На нашу думку, саме стосунки КНДР із її новими партнерами з Перської затоки можуть становити значний інтерес щодо їх зв'язку з актуальними проблемами сучасних міжнародних відносин. Ідеться передусім про експорт робочої сили до країн Затоки як новий механізм фінансування ядерної та ракетної програм КНДР в умовах міжнародних санкцій.

REFERENCES

1. Al Saud, L. A. (2019). The Hoo-Ha in Doha: Relations between North Korea and Qatar. *Harvard International Review*, November, 10. URL: <https://hir.harvard.edu/the-hoooha-in-doha/>
2. Choi, L., Shin, J., & Lee, H. (2019). The Dilemma of the 'Axis of Evil': The Rise and Fall of Iran-DPRK Relations. *The Korean Journal of Defense Analysis*, 31 (4), 595–611. DOI: 10.22883/kjda.2019.31.4.007
3. Feffer, J. (2016). North Korea's Complicated Relationship With the Gulf. *Fair Observer*, May 20. URL: https://www.fairobserver.com/region/middle_east_north_africa/north-koreas-complicated-relationship-gulf-99077/
4. Kerr, P. K., Hildreth, S. A., & Nikitin, M. B. D. (2016). Iran-North Korea-Syria Ballistic Missile and Nuclear Cooperation. *CRS Report R43480*. URL: <https://sgp.fas.org/crs/nuke/R43480.pdf>
5. Kim, H., Tong-hyung, K., & Gambrell, J. (2023). Evidence Shows Hamas Militants Likely Used Some North Korean Weapons in Attack on Israel. *The Diplomat*, October 19. URL: <https://thediplomat.com/2023/10/evidence-shows-hamas-militants-likely-used-some-north-korean-weapons-in-attack-on-israel/>
6. Koga, K. (2009). The Anatomy of North Korea's Foreign Policy Formulation, *North Korean Review*, 5 (2), 21–33. DOI:10.3172/NKR.5.2.21
7. Levkowitz, A. (2017). North Korea and the Middle East, *Mideast Security and Policy Studies*, 127. URL: <https://besacenter.org/127-levkowitz-north-korea-and-the-middle-east/>
8. Mansourov, A. (2013). North Korea: Entering Syria's Civil War, *38 North*. November 25. URL: <https://www.38north.org/2013/11/amansourov112513/>
9. Miyamoto, S. (2023). North Korea's Military Cooperation Policy Toward Iran and other Middle East Countries, *ROLES Review*, 3, 45–68. URL: <https://roles.rcast.u-tokyo.ac.jp/uploads/publication/file/48/publication.pdf>
10. Ramani, S. (2023). North Korea's Covert Alliance With Iran Aligned Militias in the Middle East, *38 North*, October 23. URL: <https://www.38north.org/2023/10/north-koreas-covert-alliance-with-iran-aligned-militias-in-the-middle-east/>
11. Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51 (1), 144–172.
12. Ruggiero, A., Oh, K., & Solomon, J. (2018). North Korea in the Middle East: A Dangerous Military Supply Line, *Washington Institute for Near East Policy*, June 12. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/north-korea-middle-east-dangerous-military-supply-line>
13. Solomon, J. (2019). The North Korean-Israeli Shadow War, *Tablet*, September 09. URL: <https://www.tabletmag.com/sections/israel-middle-east/articles/north-korean-israeli-shadow-war>
14. Song, N. (2016). North Korea's Middle East Diplomacy and the Arab Spring, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 10 (1), 75–89. DOI: 10.1080/23739770.2016.1181921
15. Szalontai, B., & Yoo, J. (2023). Maneuvering between Baghdad and Tehran. North Korea's Relations with Iraq and Iran during the Cold War, *Journal of Cold War Studies*, 25 (2), 179–247. DOI: doi.org/10.1162/jcws_a_01119
16. Wege, C. A. (2011). The Hizballah–North Korean Nexus, *Small Wars Journal*, October 30. URL: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-hizballah-north-korean-nexus>

Матеріал надійшов до редакції 14.09.2023 р.

**РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

УДК 316.485.26+355.48]:316.776.23

Леся КАЧКОВСЬКА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

kachkovska.lesja@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3206-1580;

Галина МАЛЕОНЧУК,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

maleonchuk.galyana@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-5078-4622;

Євгенія ВОЗНЮК,

кандидат політичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

vozniukjane.vippo@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7828-7430

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-50-63

**DEVELOPMENT OF E-GOVERNMENT IN UKRAINE:
CURRENT ISSUES OF IMPLEMENTATION**

The scientific study highlights the theoretical foundations of the electronic document management system as an integral component of e-government in Ukraine. The relevance is substantiated, the legislative provision and regulation of this area are characterized, in particular, the basic features of e-government as a component of the system of relations between the state and business are determined.

The normative and legal framework is formed by the laws of Ukraine, which establish the order of organization and activity of the state apparatus, and regulate the general principles of state policy in the field of informatization in general and the administrative process in particular. The analysis of normative document resources such as: «Basic Principles of Development of the Information Society in Ukraine for 2007–2015», laws of Ukraine «About Information», «About Access to Public Information», «About Electronic Document and Electronic Document Management», «About Standardization» is highlighted etc. Taking into account the active implementation of the latest information technologies in the management activity, the law of Ukraine «On Electronic Documents and Electronic Document Management» is important, which ensures the implementation of state policy in matters of document management and documentation management support. It is worth noting that this law represents a consistent theoretical basis for research during the introduction of electronic document management and regulates general issues in this area. The implementation of modern means of electronic government provides an opportunity to improve the quality of public services to citizens radically, and a new level of these services will be achieved through the system integration transformation and improvement of information systems at all levels. It was determined that information and communication technologies open up new opportunities for improving the mechanisms of interaction with authorities, and the implementation of electronic governance in Ukraine is a powerful European integration factor that provides an effective impetus for the interaction of public authorities with citizens, public associations, and businesses by the requirements and standards of the European Union.

Ключові слова: law, e-governance, electronic document flow, management activity, information and communication technologies, information system, document.

Lesia Kachkovska,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0003-3206-1580;

Halyna Maleonchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0001-5078-4622;

Halyna Maleonchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-7828-7430

1. INTRODUCTION

One of the main directions of the state information policy is the creation of information systems and networks that actively contribute to the development of domestic e-government. It cannot function effectively without electronic document management systems, which must meet modern requirements, be easy to use, but at the same time increase the efficiency of the work of employees of state institutions, organizations and enterprises.

The main goal of the introduction of electronic democracy is to involve all sections of the population to participate in the processes of making power decisions within the state. Electronic document flow is included in the e-government system as an important component of management decision-making. Today, no institution can work efficiently and effectively without its professional organization, because it affects the efficiency, economy and reliability of the apparatus functioning, the work culture of the staff and actually the quality of management.

The choice of an electronic document management system depends on the direction and scale of the institution's activities, its tasks and the number of employees in its composition. A modern electronic document management system must meet the following requirements: convenience and ease of administration and use; the ability to support any number of users; versatility (possibility of use on different hardware platforms in the environment of different system software); openness (availability of open interfaces in the system for possible modification and integration with other systems).

Based on the above statements, we note that a comprehensive study of problems related to the organization of electronic document management is relevant for modern management, since the clerical sphere, which is aimed at making, documenting and implementing decisions, requires a detailed study and the development of proposals for the optimization of this process, in particular work with official documents, citizens' appeals in the automated electronic document flow system.

The goal of the article is based on the regulatory framework, analyse the organization of electronic document circulation in Ukraine as an integral component of e-government.

Methodology is based on the complex use of general scientific and special methods used to achieve the set goal. It is based on the principles of objectivity, scientificity, comprehensiveness, and systematicity, which together made it possible to characterize the peculiarities of the organization of work in the electronic document management system as a component of e-government.

The methodological basis of the research was made up of complementary general scientific methods of analysis, synthesis, abstraction and generalization. Thus, the method of analysis made it possible to characterize and evaluate research sources (laws, by-laws, methodological recommendations, and standards) that directly relate to the specified topic.

2. RESULTS AND DISCUSSION

E-governance plays an important role in modern democracy thanks to numerous advances in technology; in recent years, all governments of the world have recognized the importance of information and communication technologies (hereinafter ICT) in ensuring the standard of service quality and increasing the efficiency of public authorities. It is impossible not to appreciate the importance of e-governance, which has become a tool of transparency, accountability, effective and efficient service delivery, and has successfully involved citizens and any other interested parties to participate in decision-making that affect management, interaction with the government [1, p. 35].

The main component of e-governance is e-government – a single infrastructure of interdepartmental automated information interaction of state authorities and local self-government bodies with each other, with citizens and business entities [2].

For the first time, the term «electronic government» (e-government) was applied in 1997 at the initiative of the US National Science Foundation to define the process of administrative reform based on the ideology of new public management and the widespread introduction of ICT in public administration, primarily in the executive authorities.

Later, to define reforms in public administration, which covered all public authorities, this term was modernized into «electronic state».

Electronic state (e-state) – the use of ICT in the public sector to improve access to information, provide public services, increase the efficiency of the administrative apparatus and encourage the participation of citizens in the making political decisions process. It covers the executive branch of power («e-government»), legislative («e-parliament»), judicial («e-justice»), institutions of civil society and the entire system of relations between subjects of public policy («e-governance») [3].

In recent years, ICT has developed strongly and has a significant impact on all spheres of people's lives. The use of the latest technologies is an important factor in increasing both personal and national competitiveness, contributes to the acceleration of economic growth and improves the structure of the economy of a modern state. With this in mind, more and more people feel the need to use

the new opportunities opened up by ICT, and the implementation of e-government in Ukraine is a powerful European integration factor that provides an effective impetus for the interaction of public authorities with citizens, public associations, businesses and other enterprises by EU requirements and standards.

Managing content as the lifeblood of a company is more than just organizing information storage and processing. Effective content management is impossible without the proper construction of business processes and document flow in the company. This requires a robust platform that provides a range of capabilities.

Scientists consider e-governance as a technological service that contributes to the transformation of relations between the government and citizens. We believe that e-governance includes e-government as an opportunity to use digital technologies to provide information and services to citizens. In addition, in other words, it is a management process that is based on the use of electronics; the focus is on the use of information and communication technologies since it is assumed that e-government deals with the entire spectrum of relations and networks within the government regarding the use and application of ICT [4, p. 174].

Further implementation of electronic government is based on certain principles. The principle of transparency and accountability is key. The work of the state is public, every citizen has the right to receive the information he needs about the work of state bodies, and society exercises strict control over the activities of the authorities, and the authorities regularly provide the public with reports and other necessary information.

When implementing electronic government in Ukraine, it is necessary to maintain the following principles:

1) an initiative must necessarily come from the leadership of certain authorities (not just an initiative, but an awareness of the need for the electronic government development);

2) the specialists not only from the ICT sphere as well as public organizations representatives and scientists should be involved in the process of developing an e-government implementation strategy. Pay particular attention to the fact that representatives of not only technical sciences but also humanities deal with the topic;

3) particular attention should be paid to the motivation and stimulation of the use of e-government benefits among civil servants and citizens. Without their interest, the process of introducing electronic government, as well as e-governance, will not be effective [5, p. 228].

Scientists emphasize the need to develop a few draft laws: «On Transparency and Openness of Authorities», «On Digital Democracy (citizen participa-

tion in the process of making and making management decisions)», «On Guaranteeing Free and Equal Access of all Citizens of Ukraine to Information Using ICT», «About Public Places of Access to the Internet, etc.» [6, p. 198].

The implementation of electronic government tools makes it possible to improve the quality of public services to citizens radically, it should be noted that a new level of such services will be achieved through the transformation and improvement of the system integration of departmental information systems and state, regional and municipal information resources. Integration of interdepartmental interaction and provision of integrated services using both central government and regional or local authorities' portals will improve the efficiency of the state apparatus, and reduce opportunities for financial fraud, violation of laws, tax evasion, etc.

The main difficulty in the implementation of projects in the field of electronic government and interdepartmental projects lies in the organization of the process to adopt relevant standards and coordination of information technology architectures by various organizations and departments. Electronic government projects provide for the following types of standards: data standards, standards for interagency information exchange, metadata and information retrieval standards, and security standards. The specified standards are constantly updated and improved by countries that have an analogue of the government gateway in the e-government architecture.

The architectural model of e-government includes online services for citizens and business structures through a single portal, electronic document circulation in government and parliamentary structures, a common database for various government structures to prevent duplication of information and repeated costs, often a closed specialized information network for intra-governmental transactions, extensive information and telecommunications infrastructure, cryptography systems and other means of information protection (including personal data), digital signature, electronic key, smart cards, other means of authorizing access to information and operations with it.

Therefore, electronic governance makes it possible to change the approaches of the essence of public authorities, to make their activities more transparent and subject to public control, and to build cooperation contacts with domestic businesses.

From the moment of obtaining the status of independence by Ukraine, the question of forming its own regulatory and legal framework in the field of documentation support of management has arisen. According to the requirements it should be built based on legislative and regulatory, methodological acts that regulate the general rules of preparation, registration and organization of work with documents [7, p. 20].

The main law of our country is the Constitution of Ukraine. This Law is the basis of all law-making activity, organizes the functioning of the state and public structures, and formulates the basis of the legal status of a person. Implementation of the Law is reflected in all spheres of society. In particular, about documentation, since this main regulation defines the basics of the state language policy, namely: the state language in Ukraine is the Ukrainian language as a mandatory means of communication throughout the territory of Ukraine in the exercise of powers by state authorities and local self-government bodies (the language of acts, work, record keeping, documentation, etc.), as well as in other public spheres of social life, which are defined by the Law [8, p. 98].

The normative and legal framework is also formed by the laws of Ukraine, which establish the order of organization and activity of the state apparatus and regulate the general principles of state policy in the field of informatization in general and the administrative process in particular.

The Law of Ukraine «On Information» No. 2657-XII as of February 10, 1992 (as amended of 11.16.2021) significantly complements the organization of work in the field of documentation management. It establishes the general legal basis for obtaining, using, distributing and storing information, establishes the right of a person to information in all spheres of social and state life of Ukraine, as well as the information system, its sources, determines the status of participants in information relations, regulates access to information and ensures its protection. It was this Law that officially introduced such concepts as «information», which is interpreted as any information and/or data that can be stored on physical media or displayed in electronic form, for the first time in Ukrainian record keeping. «State information policy» is viewed as a set of main directions and methods of state activity on obtaining, using, disseminating and storing information. As for «information activity», it is considered a set of actions aimed at meeting the information needs of citizens, legal entities and the state. «Officially Documented Data» is defined as administrative information, and «documented information» information relations [9].

It should be noted that the standard defines several domestic basic terms. In particular, «document» is defined as a material carrier containing information, the main functions of which are its preservation and transmission in time and space [10].

Taking into account the active implementation of the latest information technologies in management activities, the Law of Ukraine «On Electronic Documents and Electronic Document Management» [11], which ensures the implementation of state policy in matters of document management and documentation management, are important in document science. It is worth noting that this

law represents a consistent theoretical basis for research during the introduction of electronic document management and regulates general issues in this area.

A significant place in record keeping is occupied by the Law «On Standardization» No. 1315-VII as of 06.05.2014 (as amended of 02.11.2015) [12], in particular, in Ukraine there are national standards regarding the sample form application of management document, requirements for the registration of organizational administrative documents, development of unified documentation systems. However, it should be noted that according to the aforementioned Law, standards are applied voluntarily, unless otherwise established by legislation. This, in turn, leads to neglect of the requirements of regulatory documents, which are standards. This attitude is manifested during the creation of organizational and management documents, the development of management documents unified forms, etc.

One of the main priorities of Ukraine is the desire to build an information society oriented to the interests of the people, open to all and aimed at development, in which everyone could create and accumulate information and knowledge, have free access to them, use and exchange them, to provide the opportunity every person to fully realize their potential, contributing to social and personal development and increasing the quality of life [13]. In this regard, the Verkhovna Rada approved the Basic principles of the information society development in Ukraine for 2007–2015 [14] to ensure positive changes in the lives of both society and people. These include, in particular, increasing the level of human rights and freedoms protection and their well-being, increasing the participation of citizens in state management, promoting the development of democracy. It is aimed at increasing the competitiveness of Ukraine, the efficiency of state administration, labour productivity in all spheres of the economy, the level of information security of people, society, and the state, the degree of development of the information and telecommunications infrastructure, in particular the Ukrainian segment of the Internet. Also, ensuring the transition of the economy to a model of scientific, technical and innovative development, increasing the share of knowledge-intensive products, and promoting the quality and availability of education, science, culture, and healthcare services through the implementation of ICT should be included among the foundations of the modern society development; expanding people's ability to access national and global informational electronic resources; creating new jobs, improving working conditions and human life; and deepening the implementation of the normative and legal foundations of the information society [15, p. 36].

The Orders of the State Committee of Archives of Ukraine is a part of the regulatory framework, namely «On the List of Standard Documents Created by Public Authorities and Local Self-Government Bodies, Other Institutions, En-

terprises and Organizations with an Indication of Document Retention Periods» [16, p. 170]. It contains a list of documents types that arise during the documentation of the management functions same type performed by state authorities, local governments, enterprises, institutions, organizations in the course of their activities, as well as documentation created as a result of industrial, scientific, technical activities of institutions. «The Standard Regulation on the Archival Unit of a State Body, Local Self-government Body, State and Communal Enterprise, Institution and Organization» (No. 232/5 as of February 10, 2012) determines the organizational and legal status of the archival unit, its main tasks, and the terms of document storage [17].

A separate group of regulatory and methodical support for record-keeping processes is methodological recommendations, which aim to provide practical assistance to specialists in the field of record keeping in matters of organization and management of current record-keeping. Such regulations also include methodological recommendations for the application of SSU 4163–2003 «State Unified System of Documentation. Unified System of Organizational and Administrative Documentation. Requirements for the Preparation of Documents», which clarify and specify the procedure for the application and implementation of SSU 4163–2003 [18].

Summarizing the given definitions of concepts, according to V. Yevganov, it is more appropriate to use the term «electronic governance», which should be understood as a way of organizing state power with the help of local information network systems and segments of the global information network, which ensures the functioning of authorities in real-time and makes daily communication with them by citizens, legal entities, non-governmental organizations as simple and accessible as possible [19].

Unfortunately, more and more often there are situations when in practice the application of this concept is reduced by civil servants and officials of local self-government bodies only to electronic communication between the government and the public.

The very idea of e-governance should contribute to the solution of the main problems characteristic of the authorities: to reduce the level of bureaucracy through the transition to electronic document management; to make the activities of state administration and local self-government bodies more transparent thanks to the introduction of an electronic form of communication with citizens, thereby bringing it closer to the needs and requests of citizens.

But, according to scientists, this approach is also limited, as it is reduced to the implementation of management activities in real-time, in the online mode. The most acceptable from the point of view of experts is the approach used in the countries with the highest level of IT infrastructure development, the actual

progenitors of e-government – the USA, Great Britain and Canada. In these countries, e-government is considered a concept aimed at improving the efficiency of the state apparatus as a whole.

If we turn to foreign sources, the content of which, for the most part, is the classical theory of management in the public sector. Thus, the European scientific school believes that this theory was implemented in practice through the model of public administration (English – public administration), neoclassical management theory – through the model of public management (English – public management), modern management theory – through the model of the new public management (English – new public management) [20, p. 22].

3. CONCLUSIONS

The organization of document circulation is one of the management activity forms that is carried out by state authorities, local self-government bodies, as well as in enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership. Its regulatory support, theoretical and organizational aspects have always been at the centre of the scientists' attention. It is management documentation in any enterprise that is a necessary part of the organizational process. It is difficult to imagine an organization that does not have an event recorded in an appropriate documented manner. After all, the document itself is the basis of documentation support for the institution's management and management decision-making.

Despite a significant number of legal acts that regulate certain issues of record keeping, there is no basic industry law that would clearly and comprehensively prescribe the work with documents: from the moment of their creation to their transfer to storage. The adoption of such a law would have a qualitative impact on documentation support, therefore, shortly, the adoption of a profile document remains relevant, which will significantly affect: establishing the legal basis for the organization of record keeping in Ukraine; implementation of state policy in this area; levels of regulatory and legal support for the organization of the investigation; optimization of documentation processes and document circulation in institutions and creation of conditions for ensuring storage of documentation funds.

We note that the documentation support of the enterprise is regulated not only by the regulatory and legal basis of record keeping but also by organizational documents, which should include: instructions, provisions, and rules. They specify tasks, functions, rights and responsibilities, organization of work, to which the entire activity of the joint-stock company is directed. Also, the procedure, methods, forms of document circulation and documentation of the

institution management activities are determined, including the rules of each employee work.

We believe that the electronic document flow system as a component of electronic governance effectively affects the management activities of the institution as a whole, ensuring the speed and efficiency of decision-making based on the information recorded in the documents, and over time will completely replace the traditional paper flow of documents, which requires additional material costs, and the main time for execution.

Electronic document circulation is aimed at automating work with documents that circulate in the institution, which is important for increasing the efficiency of its activities. In the past, almost all document circulation in and between structural subdivisions was carried out in paper form, searching for documents required a lot of work time. Mechanisms for preparing, discussing, accepting and controlling the execution of documents and their accounting were not worked out. Structural subdivisions did not properly exchange even the information that existed in electronic form, which made it impossible to make quick and high-quality management decisions. The same information was duplicated and distorted, becoming unavailable for successful use.

The very idea of e-governance should contribute to the solution of the main problems characteristic of the authorities: to reduce the level of bureaucracy through the transition to electronic document management; to make the activities of state administration and local self-government bodies more transparent thanks to the introduction of an electronic form of communication with businesses and citizens, thereby bringing it closer to their needs and requests.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Євдокимов, В. В. (2010). Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку: монографія. Житомир: ЖДТУ, 516 с.
2. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. (2007). *Відомості Верховної Ради України*, № 12, с. 102.
3. Химиця, Н., Сорохтей, М. (2013) Інформаційне забезпечення управлінської діяльності підприємства. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/20812/1/102-218-219.pdf>
4. Скібіцька, Л. І. (2010). Організація праці менеджера. навч. посібник. Київ: Центр учб. літ., 360 с.
5. Кислюк, К. В. (2018). Розвиток електронного урядування в Україні як фактор соціокультурної динаміки. *Культурологія*, вип. 60, с. 228–236.
6. Інтеграція України в Європейський інформаційний простір: виклики та завдання (2014). Київ: ФОП Клименко, 212 с.
7. Горбатюк, М. В. (2014) Упровадження результатів науково-дослідної роботи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства: проблеми та перспективи. *Архіви України*, № 6, с. 20–33.

8. Дідух, Г. (2000). Ділове та наукове мовлення у вищій школі. Тернопіль: ТДПУ. 144 с.
9. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ (1992). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
10. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. (2003). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
11. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. (2003) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
12. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 р. (2014). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.
13. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. (2013). Урядовий кур'єр, № 105, с. 26–27.
14. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2007 р. № 653-р. (2007). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80>.
15. Плешакова-Боровинська, М. (2012). Системи електронного документообігу в діяльності. *Вісник Книжкової палати*, № 7, с. 35–38.
16. Кохалик, Х. М. (2015). Світовий досвід впровадження електронної демократії: проблеми та досягнення. *Ефективність державного управління*, вип. 42, с. 169–174.
17. Про затвердження Типового положення про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного і комунального підприємства, установи та організації: наказ Міністерства юстиції України від 10.12.2012 № 232/5. (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0202-12#Text>.
18. ДСТУ 4163:2020 Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів [Чинний від 2021-09-01]. ДП «УкрНДНЦ» (2020). 37 с. (Інформація та документація).
19. Євганов, В. В. (2009). Розвиток стилю державно-управлінської діяльності: автореф. дис.канд. наук з держ. упр.: Харків. 20 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09evvdud.zip>.
20. Кудлай, В. (2012). Стан наукового розроблення проблем документального забезпечення системи управління якістю на підприємстві. *Вісник Книжкової палати*, № 5, с. 22–25.

REFERENCES

1. Ievdokymov, V. V. (2010). *Adaptyvna model intehrovanoi systemy bukhhalterskoho obliku* [Adaptive model of the integrated accounting system]: monohrafiia. Zhytomyr: ZhDTU, 516 p. (in Ukrainian).
2. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roku: Zakon Ukrainy vid 09.01.2007 r. № 537-V [On the basic principles of information society development in Ukraine for 2007–2015: Law of Ukraine dated January 9, 2007 No. 537-V]. (2007). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 12, p. 102 (in Ukrainian).
3. Khymytsia, N., Sorokhetei, M. (2013) *Informatsiine zabezpechennia upravlinskoi diialnosti pidpriemstva* [Information provision of management activities of the enterprise]. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/20812/1/102-218-219.pdf> (in Ukrainian).
4. Skibitska, L. I. (2010). *Orhanizatsiia pratsi menedzhera* [Manager's work organization]. navch. posibnyk. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 360 p. (in Ukrainian).

5. Kysliuk, K. V. (2018). Rozvytok elektronnoho uriaduvannia v Ukraini yak faktor sotsiokulturnoi dynamiky [The development of electronic governance in Ukraine as a factor of socio-cultural dynamics]. *Kulturolohiia*, vyp. 60, p. 228–236 (in Ukrainian).

6. Intehratsiia Ukrainy v Yevropeiskyi informatsiyni prostir: vyklyky ta zavdannia [Ukraine's integration into the European information space: challenges and tasks] (2014). Kyiv: FOP Klymenko, 212 p. (in Ukrainian).

7. Horbatiuk, M. V. (2014) Uprovadzhennia rezultativ naukovo-doslidnoi roboty Ukrainskoho naukovo-doslidnoho instytutu arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva: problemy ta perspektyvy [Implementation of the results of the research work of the Ukrainian Research Institute of Archives and Document Studies: problems and prospects], *Arkhivy Ukrainy*, 6, p. 20–33 (in Ukrainian).

8. Didukh, H. (2000). Dilove ta naukove movlennia u vyshchii shkoli [Business and scientific speech in higher education]. Ternopil: TDPU, 144 p. (in Ukrainian).

9. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII [About information: Law of Ukraine dated October 2, 1992 No. 2657-XII] (1992). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (in Ukrainian).

10. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. [On electronic documents and electronic document circulation: Law of Ukraine dated May 22, 2003], (2003). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (in Ukrainian).

11. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. [On electronic documents and electronic document circulation: Law of Ukraine dated May 22, 2003], (2003) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (in Ukrainian).

12. Pro standartyzatsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.06.2014 r. [On standardization: Law of Ukraine dated June 5, 2014], (2014). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (in Ukrainian).

13. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.05.2013 r. № 386-r. [On the approval of the Information Society Development Strategy in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 15, 2013, 386.] (2013), *Uriadovyi kurier*, 105, p. 26–27 (in Ukrainian).

14. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z vykonannia zavdan, peredbachenykh Zakonom Ukrainy «Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky»: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2007 r. № 653-r. [On the approval of the plan of measures for the implementation of the tasks provided for by the Law of Ukraine «On the basic principles of the development of the information society in Ukraine for 2007–2015»: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 15, 2007, 653-r.] (2007). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80> (in Ukrainian).

15. Pleshakova-Borovynska, M. (2012). Systemy elektronnoho dokumentoobihu v dialnosti [Electronic document management systems in operation], *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, p. 35–38 (in Ukrainian).

16. Kokhalyk, Kh. M. (2015). Svitovyi dosvid vprovadzhennia elektronnoi demokratii: problemy ta dosiahnennia [World experience of implementation of e-democracy: problems and achievements], *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia*, vyp. 42, p. 169–174 (in Ukrainian).

17. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro arkhivnyi pidrozdil derzhavnoho orhanu, orhanu mistsevoho samovriaduvannia, derzhavnoho i komunalnoho pidpriemstva, ustanovy ta orhanizatsii: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 10.12.2012 № 232/5. [On the approval of the Standard Regulation on the archival division of a state body, local self-government body, state and communal enterprise, institution and organization: order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 10.12.2012, 232/5.] (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0202-12#Text> (in Ukrainian).

18. DSTU 4163:2020 Derzhavna unifikovana systema dokumentatsii. Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporiadchoi dokumentatsii. Vymohy do oformlennia dokumentiv [DSTU 4163:2020 State Unified Documentation System. Unified system of organizational and administrative documentation. Requirements for processing documents] [Chynnyi vid 2021-09-01]. DP «UkrNDNTs» (2020), 37 p. (Informatsiia ta dokumentatsiia) (in Ukrainian).

19. Ievhanov, V. V. (2009). Rozvytok styliu derzhavno-upravlinskoï diialnosti [Development of the style of public administration]: avtoref. dys.kand. nauk z derzh. upr.: Kharkiv. 20 p. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09evvdud.zip> (in Ukrainian).

20. Kudlai, V. (2012). Stan naukovoï rozroblennia problem dokumentatsiinoï zabezpechennia systemy upravlinnia yakistiu na pidpriemstvi [The state of scientific development of the problems of documentation support of the quality management system at the enterprise], *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 5, p. 22–25 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2023 р.

УДК 327.8

Віталій Кривошеїн,

доктор політичних наук, професор, в. о. декана факультету суспільних наук і міжнародних відносин,

Дніпровський національного університету імені Олеся Гончара,

1-704@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-3380-7850

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-63-83

ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ»: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

Мета статті – дослідження ефективності реалізації інструментів публічної дипломатії України як засобу «м'якої сили» в зовнішній політиці на прикладі досвіду Ізраїлю. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

проаналізувати розвиток публічної дипломатії як засобу «м'якої сили» в Україні та, зокрема, в Ізраїлі, а також визначити найбільш дієві напрями використання публічної дипломатії в умовах війни й курсу на європейську інтеграцію.

Актуальність полягає в огляді публічної дипломатії як засобу «м'якої сили» в контексті вирішення ключових викликів у міжнародних відносинах України, зокрема в умовах повномасштабного вторгнення російських окупантів, та Ізраїлю як держави, яка з початку свого існування перебуває у ворожому оточенні. Досліджено ефективність використання публічної дипломатії України і її роль у покращенні ставлення до країни, а також у залученні міжнародної підтримки. Отже, дослідження розширює розуміння публічної дипломатії як засобу «м'якої сили», що дає змогу використовувати цей інструмент для підвищення іміджу держави й розширення впливу на глобальні політичні процеси.

На основі досліджень українських і закордонних дослідників здійснено огляд публічної дипломатії як засобу «м'якої сили», а також окреслено ефективність її застосування в зовнішній політиці України. Розглянувши приклад реалізації публічної дипломатії Ізраїлю після трагічних подій 7 жовтня 2023 р., сформовано стратегічні напрями діяльності та ефективного використання технології публічної дипломатії в Україні під час війни в міжнародних відносинах. Результати дослідження можуть бути використані для роботи з підвищення іміджу держави й залучення міжнародної допомоги.

У статті досліджено особливості публічної дипломатії як ефективного засобу «м'якої сили» на прикладі Ізраїлю, що слугує для регулювання міжнародних відносин і забезпечення національних інтересів України в сучасних умовах. Виокремили «лобізм» як найбільш ефективний аспект технології м'якої сили, який наразі потребує реформування та розвитку.

Ключові слова: публічна дипломатія, сучасні міжнародні відносини, «м'яка сила», війна, інформація, соціальні мережі, імідж держави, Хасбара.

Vitaliy Kryvoshein,

Oles Honchar Dnipro National University,

ORCID ID: 0000-0002-3380-7850

TECHNOLOGIES OF PUBLIC DIPLOMACY AS A TOOL OF «SOFT POWER»: PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION IN MODERN UKRAINE

The goal is to study the effectiveness of the implementation of public diplomacy tools of Ukraine as a means of «soft power» in foreign policy using the example

of Israel's experience. To achieve this goal, the following tasks were set: to analyze the development of public diplomacy as a means of «soft power» in Ukraine and, in particular, in Israel, as well as to determine the most effective directions for the use of public diplomacy in conditions of war and the course towards European integration.

The relevance lies in the review of public diplomacy as a means of «soft power» in the context of solving key challenges in the international relations of Ukraine, in particular in the conditions of the full-scale invasion of the Russian occupiers, and Israel, as a state that has been surrounded by enemies since the beginning of its existence. The effectiveness of the use of public diplomacy of Ukraine and its role in improving the attitude towards the country, as well as attracting international support, were investigated. Thus, the research expands the understanding of public diplomacy as a means of «soft power», which makes it possible to use this tool to improve the image of the state and expand its influence on global political processes.

On the basis of research by Ukrainian and foreign researchers, an overview of public diplomacy as a means of «soft power» was carried out, and the effectiveness of its use in the foreign policy of Ukraine was outlined. Having considered the example of the implementation of Israel's public diplomacy after the tragic events of October 7, 2023, strategic areas of activity and effective use of public diplomacy technology in Ukraine during the war in international relations were formed. The results of the research can be used to improve the state's image and attract international aid.

The article examines the peculiarities of public diplomacy as an effective means of «soft power», using the example of Israel, which serves to regulate international relations and ensure the national interests of Ukraine in modern conditions. «Lobbying» was singled out as the most effective aspect of soft power technology that currently needs reform and development.

Key words: public diplomacy, international relations, «soft power», war, information, social networks, state image, Hasbara.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Протягом останніх років публічна дипломатія набула важливої ролі в зовнішньополітичній діяльності країн світу, у т.ч. і в Україні, що особливо відчутно під час повномасштабного вторгнення на суверенну територію України російських загарбників [24; 31], а також в Ізраїлі, особливо після трагедії, яка сталася восени 2023 р. Публічна дипломатія як в Україні, так і в Ізраїлі слугує інструментом «м'якої сили», яка дає змогу країні цілеспрямовано та ефективно досягати поставлених завдань у зовнішній політиці. Цей підхід ґрунтується на принципі

використання культурних, освітніх й інформаційних засобів для зміцнення репутації країни, залучення міжнародної підтримки та зростання впливу.

Обидві країни використовують публічну дипломатію для поширення своєї культури, історії та цінностей на міжнародній арені. Усе це включає сприяння культурному обміну, розвиток мови й мистецтва, а також активний діалог зі світовою громадськістю через різноманітні інформаційні й комунікаційні канали. Ці зусилля сприяють позитивному сприйняттю країн на світовій арені, підвищенні їхніх позицій та покращення відносин із міжнародними партнерами. Отже, технології публічної дипломатії потрібно розглядати як дієвий інструмент «м'якої сили», що дає змогу досягати поставлених перед Україною й Ізраїлем цілей на міжнародній арені, зокрема покращення іміджу держави, збагачення міжнародних відносин, розповсюдження цінностей і розв'язання конфліктів.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження технологій публічної дипломатії як інструмента «м'якої сили» задля підвищення привабливості держави перебуває у фокусі уваги багатьох українських науковців. Зокрема, потрібно виокремити праці: М. Авдєєва [1], Н. Земзюліна й М. Захарченко [3], Ю. Мателешко [7], Т. Нагорняк [6], К. Савон [9], О. Сегеда [10], Ю. Тарасюк і Г. Шаглі [12], О. й А. Ткачі [13], М. Трофименко [14], Т. Черненко [15] й інші.

Мета дослідження – розкрити сутнісних характеристик публічної дипломатії як дієвого засобу «м'якої сили» на прикладі досвіду Ізраїлю, що набуває особливого значення під час повномасштабного вторгнення російських окупантів в Україну та курсу держави на європейську інтеграцію.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття публічної дипломатії тісно пов'язане з ідеєю «м'якої сили», що вказує на здатність країни досягати своїх цілей шляхом добровільної участі інших країн. Фундатор концепції «м'якої сили» Джозеф Най запропонував розглядати інструментарій зовнішньополітичної діяльності міжнародних акторів (державних і недержавних) крізь призму поняття «сила». Американський учений розумів під силою держави її здатність досягати бажаних результатів та за необхідності змінювати поведінку інших держав, щоб зробити бажаний результат можливим [27; 28]. У міжнародній політиці сила розглядається здебільшого як здатність однієї держави впливати на поведінку іншої в бажаному для себе напрямі – задля цього в арсеналі країн наявні різні види сили, які вибірково застосовуються

ними в зовнішньополітичній діяльності. Цей арсенал представлений двома групами інструментів зовнішньополітичної діяльності – «жорстка сила» (hard power) і «м'яка сила» (soft power).

Дж. Най розглядає «м'яку силу» як «спонукання інших хотіти результатів, які б вони хотіли одержати – але на основі кооперації, а не примусу» [30, с. 5]. Однак, зауважує вчений, це «не те саме, що вплив, ... “м'яка сила” – більше, ніж просто переконання або здатність аргументовано умовити, хоча все це є важливими елементами цієї сили. “М'яка сила” – це також здатність приваблювати, а приваблення часто веде до взаєморозуміння. Тобто “м'яка сила” – це приваблива сила» [30, с. 9].

Сутність «м'якої сили» Дж. Най розкриває через протиставлення її традиційним «жорстким» способам зовнішньополітичного впливу: примусу, нав'язуванню, насиллю. «Жорстка сила» як група традиційних інструментів зовнішньополітичної діяльності являє собою сукупну політичну, економічну й фінансову міць і такі засоби зовнішньої політики, як збройне насилля, військове втручання, економічний тиск, підкуп. Якщо «жорстка сила» знаходить своє втілення в примусі («батіг») або підкупі («пряник»), за допомогою яких суб'єкт А домагається потрібної йому поведінки суб'єкта Б, то «м'який» вплив реалізується через формування в суб'єкта Б бажань і преференцій, потрібних суб'єктові А [30, с. 10–11]. Відповідно, «намагаючись домогтися співробітництва за допомогою „м'якої сили”, потрібно володіти іншим (у порівнянні із „жорсткою силою”) типом ресурсів (не міццю й не грошима) – прихильністю об'єкта впливу однаковим із суб'єктом впливу цінностям і розумінням об'єктом необхідності реалізації цих цінностей на практиці» [30, с. 11].

Важливою характеристикою «м'якої сили» є її відносна незалежність від держави та уряду країни, тому ця технологія може реалізовуватися не лише державами, а й усіма суб'єктами міжнародної політики, такими як недержавні організації та міжнародні інституції. Недержавні суб'єкти відіграють особливу роль у сучасних міжнародних відносинах, оскільки безпосередньо впливають на світові процеси, найчастіше використовуючи майже винятково ресурси «м'якої сили». Ці актори впливають і на широкий загал і на лідерів країн, створюючи сприятливе середовище або, навпаки, блокуючи державну політику [1].

Ресурсна база «м'якої сили» містить три компоненти: культуру (там, де вона приваблива для об'єктів впливу), політичні цінності (якщо суб'єкт впливу сам послідовно їх дотримується) і зовнішню політику (коли інші держави розглядають її в якості легітимної й морально виправданої).

Перші два компоненти найменше піддаються змінам, оскільки сформовані історично, натомість параметри зовнішньої політики піддаються значно більшим флуктуаціям.

До культурних компонентів «м'якої сили» Дж. Най відносить «високу» культуру й поп-культуру. Важливими елементами високої культури дослідник називає освіту, культурні контакти, академічні та наукові обміни, літературу, мистецтво, які апелюють до еліт, а поп-культура представлена телебаченням, кінематографом, спортом, популярною музикою, товарами масового споживання [30, с. 59; 28].

Політичні цінності, які визначають політику країни, значно впливають на її привабливість для інших, оскільки держава може привабити або відторгнути інших впливом свого прикладу. Коли урядові інституції додержуються таких цінностей, як прозорість, справедливість, рівність, демократичні вибори, багатопартійність, права людини у внутрішніх справах, у міжнародних інституціях (співпрацюючи з іншими), а також у міжнародній політиці, вони стають більш привабливими для інших.

Зовнішня політика як ресурс «м'якої сили» розглядає дії країни як легітимні та морально виправдані. Успіх цієї складової «м'якої сили» великою мірою залежить від репутації актора в міжнародній спільноті, а також від циркуляції інформації між акторами. Саме тому «м'яку силу» часто асоціюють із розвитком глобалізації й теорією неоліберальних міжнародних відносин [1, с. 219].

Оцінюючи складові частини «м'якої сили», Дж. МакКлорі розширив концепцію, запропоновану Дж. Наєм, та визначив п'ять категорій для оцінки «м'якої сили» держав. Він запропонував виокремити освіту в окрему категорію, оскільки вплив вищої освіти на «м'яку силу» вимагає окремого розгляду, а також додав компонент «бізнес та інновації», який відображає відносну привабливість економічної моделі країни з погляду її здатності до розвитку [22].

Українські дослідники Олег і Анатолій Ткачі визначають «м'яку силу» як комплексний інструментарій для вирішення зовнішньополітичних завдань, що використовує можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційних, гуманітарних й інших альтернативних методів і технологій, які відрізняються від класичної дипломатії. Ця комплексність обумовлена тим, що «м'яка сила» транслюється через зовнішню політику, ЗМІ, мережеві структури та релігійні вірування [13, с. 253].

Найбільш ефективним методом нарощування потенціалу «м'якої сили» є публічна дипломатія. Дж. Най у своїй роботі «Зобов'язаний

лідирувати: мінливий характер американської влади» [27] виокремив три основні виміри публічної дипломатії: регулярне спілкування для вирішення питань у внутрішній та зовнішній політиці задля уникнення й боротьби з кризами; стратегічна комунікація, яка стосується найважливіших політичних тем країни, схожа на рекламну кампанію; створення взаємин із провідними й ключовими особистостями на довгостроковій основі за допомогою стипендій, навчання, а також програм обміну.

Характерною рисою міжнародних відносин в умовах глобалізації стала гостра конкуренція держав за вплив на громадську думку, залучення її на свою сторону, формування згідно зі своїми національними інтересами образу власної зовнішньої політики. Без опори на громадську думку держава не може успішно протистояти викликам свого оточення. Як підкреслює Дж. Фішер, будь-які зусилля країни у сфері публічної дипломатії – це «цілеспрямоване формування громадської думки за кордоном із тим, щоб вона підтримувала зовнішню політику цілком і повністю» [19].

Загалом, публічна дипломатія має на меті культивування певної громадської думки за кордоном; взаємодію приватних груп однієї країни з групами інших; сприяння міжкультурній комунікації між державами, народами, громадянськими суспільствами та цивілізаціями [17]. У зв'язку з цим слушною є думка німецького соціолога Ульрік Бек, який, говорячи про особливості процесу глобалізації, звертає увагу на «транснаціоналізацію політичного процесу, що є результатом набуття державними кордонами більшої прозорості, інтенсивного обміну товарами та ідеями, підвищення ментальної мобільності населення багатьох країн світу [18, с. 108]. На його думку, ступінь впливовості держав у сучасних міжнародних відносинах усе більше залежить від їхньої об'єктивної та оперативної поінформованості й ефективного та інтенсивного залучення до глобальної й національної мереж політичних контактів. По суті, У. Бек говорить про субполітизацію сучасного суспільства в умовах глобалізації [5].

Вважається, що вперше термін «публічна дипломатія» згадується в 1856 р. в газеті «Times» для опису культури та ввічливості, а в науковий обіг це поняття введено в 1965 р. Едмундом Гулліоном у зв'язку із заснуванням Центру публічної дипломатії імені Едварда Р. Мерроу. На його думку, публічну дипломатію треба розглядати як «діалог із найбільш значущих питань міжнародних відносин між представниками експертного середовища й громадянського суспільства різних країн» [2]. Він описував публічну дипломатію як комплекс заходів та інструментів, спрямованих на спілкування з міжнародною аудиторією з метою створення позитивного

іміджу держави, захисту національних інтересів і створення сприятливого міжнародного оточення. На його думку, публічна дипломатія включає в себе використання ЗМІ, культурні обміни, громадські візити, публічні промови, впливових осіб та соціальні медіа.

Початково публічна дипломатія зараховувалася як один із різновидів комунікативно-інформаційної дії для забезпечення реагування на наявні або новостворені проблеми в міжнародних відносинах та сприймалася як один із допоміжних інструментів «м'якої сили» [15, с. 66]. Сьогодні публічна дипломатія являє собою активну діяльність, спрямовану на взаємодію з окремими особами й організаціями, а також на поширення поглядів, які доповнюють офіційну позицію влади. Крім того, «м'яка сила» володіє більш гнучким арсеналом інструментів, ніж ті, що були притаманні традиційним підходам. Її вплив поширюється на супровід різних економічних проєктів і відкриття перспективних ринків, питання енергетичної та продовольчої безпеки, аспекти, пов'язані зі змінами в глобальному кліматі, співпрацю у сфері науки і технологій, культурні та гуманітарні зв'язки, підтримку співвітчизників за кордоном, а також програми допомоги в розвитку інших країн і надання гуманітарної допомоги.

У Концепції спільної інтеграції стратегічних комунікацій, яка затверджена Державним департаментом США, публічна дипломатія – це «програми, що фінансуються урядом і спрямовані на інформування чи вплив на громадську думку зарубіжних країн через публікації, кінопродукцію, обміни у сфері культури, радіомовлення й телебачення» [33]. До інструментальної бази публічної дипломатії віднесено освітні програми, наукові та культурні обміни, спільні публічні заходи, семінари, конференції, прес-конференції, громадські дебати, різні проєкти, дослідження, публікації, радіо-, теле-, кінопродукцію й відкритий політичний діалог.

За твердженням К. Росса, основними напрямками публічної дипломатії є:

- захист політичного курсу, тобто здобуття розуміння зарубіжної громадськості;
- пошук і створення сфер взаємних інтересів (тобто важливість урахування специфіки зарубіжних аудиторій та подолання наявних стереотипів сприйняття, акценту ваги на спільних рисах);
- поширення послідовних правдивих повідомлень, які викликають довіру;
- адаптація повідомлень до сприйняття конкретними аудиторіями (грунтовне дослідження громадської думки та розуміння культурного розмаїття);

- національні та транснаціональні ЗМІ;
- співробітництво з глобальними корпораціями, гуманітарними організаціями, національними спільнотами за кордоном тощо;
- підтримка діалогу та здійснення освітніх і культурних обмінів для встановлення довіри й взаєморозуміння [32, с. 23].

Характеризуючи технології публічної дипломатії як інструмент «м'якої сили», відзначимо, що їх вплив спрямований на соціум, його різноманітні сегменти – від простих громадян до інститутів громадянського суспільства. Саме впливаючи на соціум та його окремі сегменти, публічна дипломатія сприяє формуванню в потрібному ключі громадської думки в конкретній країні, а це впливатиме як на зовнішньополітичний курс керівництва держави, так і на ставлення різноманітних структур громадянського суспільства до країни – ініціатора процесу публічної дипломатії. Отже, публічну дипломатію не лише можна, а й треба розглядати як один з інструментів «м'якої сили», головна мета якої – за допомогою різних активів (освіти, культури, мистецтва, моди тощо) працювати над створенням позитивного міжнародного іміджу держави – провідника публічної дипломатії. У цьому контексті слушною є позиція Т. Черненко про те, що застосування публічної дипломатії є плідним і для пошуку нових та активізації наявних каналів взаємодії з метою позиціонування та просування культурно-ціннісних (як наслідок – економічних і політичних) орієнтирів країни – суб'єкта публічної дипломатії [15, с. 67].

Як суб'єкти публічної дипломатії виступають не лише держави та її окремі представники, але й недержавні актори різного рівня, починаючи від міжнародних та наднаціональних інституцій (ПАРЄ, ОБСЄ, «Лікарі без кордонів» тощо) і закінчуючи малими некомерційними організаціями, що розв'язують проблеми загальногуманітарного спрямування, і персональними суб'єктами – журналістами, блогерами, діячами культури, спортсменами й іншими медійними особами. В умовах глобалізації інформаційного простору відкриваються нові можливості для ефективного застосування публічної дипломатії саме як важливого інструменту «м'якої сили», що наповнює зовнішньополітичну діяльність важливим змістом синергетичної взаємодії державних і суспільних ініціатив.

Сьогодні публічну дипломатію вже не розглядають як своєрідну «пожежну команду», яка має розв'язати проблеми, які вже з'явилися. Публічна дипломатія є превентивним механізмом у зовнішній політиці держави [20], бо якісне застосування механізмів публічної дипломатії опосередковано сприяє упередженню спроб дискредитації політики країни – провідника публічної дипломатії. Як технологія зовнішньополітичної

діяльності публічна дипломатія може бути корисною для реалізації ефективної політики в різних напрямках міжнародних відносин, запобігання поширенню деструктивних ідеологічних переконань у суспільстві, а також стимулюванні формування національної ідентичності в сучасних умовах.

Яскравим прикладом ефективного застосування технологій публічної дипломатії є діяльність «Товариства Хасбара», яке активно фінансується Міністерством закордонних справ Держави Ізраїль. Хасбара (від івр. חסברא – роз'яснення) – це прагнення єврейських організацій у світі, а також державних установ Ізраїлю краще роз'яснити світовій спільноті дії та політику держави Ізраїль. Вибір терміна обумовлений у перші роки існування Ізраїлю глибокою переконаністю сіоністського керівництва у своїй історичній правоті. За ним простежено твердження такого характеру: «Будь-якій неупередженій, чесній людині зрозуміло, що ми абсолютно праві. Тільки відсутність правдивої інформації й необхідних роз'яснень щодо того, що відбувається на Близькому Сході може бути причиною того, що хтось ворожий у ставленні до нас. Пропаганда нам не потрібна. Наша справа – роз'яснювальна робота».

Публічна дипломатія в Ізраїлі структурована навколо цілого комплексу заходів, спрямованих на роз'яснення офіційної позиції держави й ціннісних парадигм сіонізму. Однак більшість цих заходів залишаються практично непомітними для світової спільноти, поки на кордонах Ізраїлю або в безпосередній їх близькості не спалахує черговий конфлікт.

Хасбара активно використовується студентською молоддю. Ізраїльські вчені та студентські делегації направляються до Західних університетських кампусів задля ведення діяльності Хасбара серед єврейських і неєврейських студентів. Наприклад, шляхом організації й проведення ізраїльських культурних заходів в університетських містечках у Сполучених Штатах із метою зміцнення ізраїльської ідентичності серед єврейських студентів або їх зв'язків з Ізраїлем. Вважається, що політика уряду держави Ізраїль буде доступною широкому загалу населення, якщо її представляти з погляду простого ізраїльтянина. Для створення позитивного іміджу ЦАХАЛу за кордоном Ізраїль відправляє делегації своїх офіцерів, які беруть участь у зустрічах із місцевими єврейськими громадами й симпозіумах із відповідною цільовою аудиторією.

Одним із найефективніших прикладів реалізації публічної дипломатії в Сполучених Штатах треба вважати АІС («Американський єврейський комітет»). АІС – глобальна єврейська організація, яка виступає в ролі адвоката євреїв й інтересів Ізраїлю у всьому світі. Після терористичної атаки ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 р., АІС упровадила інструментарій

на наступні п'ять років для адміністрацій американських університетів і студентів, оскільки напад на Ізраїль призвів до масової реакції у світових ЗМІ, а також до сильної емоційної реакції, як від прихильників Ізраїлю та євреїв, так і від прибічників антиізраїльської політики [16]. Зростання антиізраїльських настроїв серед академічних кіл американських університетів та серед студентів призводить до безпекової загрози, яка безпосередньо створюється для єврейських викладачів та студентів. У зазначеному інструментарії, який чітко дотримується Національної стратегії США з протидії антисемітизму (оприлюднена у травні 2023 р. після декількох років обговорень з керівництвом АІС), наявні такі пункти:

- фізична безпека університетського кампусу (політика захисту єврейських студентів, викладачів та персоналу);
- безпосереднє спілкування з єврейськими студентами і їх підтримка (проблеми мають бути почуті та розв'язанні через зростання антиізраїльської й антисіоністської риторики на території кампусу);
- співпраця з міжконфесійними та міжгруповими фахівцями (форуми для налагодження діалогу й мирного співіснування);
- заохочення адміністрації в протистоянні антисемітизму в таких найсильніших проявах, як взаємозв'язок між антисемітизмом та антисіонізмом [35].

Ще в перші роки існування держави Ізраїль керівники Хасбари зіткнулись із серйозною проблемою – як зобразити Ізраїль: як націю, яка воює (це було б корисно для поповнення бюджету) чи як країну, яка більше зацікавлена в державному будівництві. Менталітет облоги відлякує потенційних іммігрантів та туристів, а зображення Ізраїлю як країни, що живе в мирі, не відображало б реальності. По суті, ізраїльська модель публічної дипломатії формувалася в умовах постійних загроз із боку арабського світу. Першочерговим завданням зовнішньої політики, а отже, і Хасбари стала боротьба за право на існування.

Основною метою ізраїльської публічної дипломатії проголошено просування національних інтересів і формування наративу серед міжнародної спільноти, який полягає в тому, що Ізраїль є сучасною розвиненою демократичною державою. Ключовою метою Хасбари є формування позитивного іміджу держави Ізраїль на міжнародній арені. На «Національному форумі Хасбари», скликаному 28 грудня 2021 р., прем'єр-міністр Нафталі Бенет сформулював своєрідне кредо публічної дипломатії держави Ізраїль: «Імідж, який приписується державі Ізраїль, і поінформованість про нас у світі є головною складовою нашої національної безпеки і нашої національної сили» [34].

На «Національному форумі Хасбари» беруть участь начальник штабу Хасбара з офісу прем'єр-міністра, прес-секретар ЦАХАЛу, представник поліції, представник департаменту Хасбари Міністерства закордонних справ, представник Міністерства закордонних справ та Міністерства оборони, медіаконсультанти міністрів із цих департаментів, а також із прес-служби уряду, обговорюючи функціональну координацію. Офіційна мета полягає в тому, щоб установити внутрішню й зовнішню політику Хасбара та сформувані офіційні позиції, повідомлення й відповіді, які потім стануть стандартом для всіх органів Хасбара – від офіційних представників держави Ізраїль у країні до неформальних, урядових агентів у всьому світі [21].

Форум відповідає за формулювання повідомлень Хасбара, розрізняючи різні типи повідомлень:

- внутрішні та зовнішні повідомлення (обмін повідомленнями з ізраїльською громадськістю й громадськістю за кордоном);
- загальні повідомлення (обмін повідомленнями, що відображає основні принципи держави Ізраїль);
- основні повідомлення (обмін повідомленнями на платформі нинішньої адміністрації уряду, що відбиває зовнішню та оборонну політику);
- поточні повідомлення (обмін повідомленнями на основі щоденних рішень прем'єр-міністра, уряду й Кабінету національної безпеки).

Серед найважливіших чотирьох напрямів Хасбари виділяються [21]:

- національний бренд, імідж держави;
- багатовимірна стратегія комунікацій, що використовує як традиційні, так і «нові» медіа;
- розвиток і збереження довгострокових відносин співробітництва з приватними особами;
- розвиток взаємин довіри й кооперації з громадськістю в цільовій державі та обмеження використання риторики переконання й маніпуляції, погрози застосування сили.

Зазначені пріоритети відображені в роботах М. Леонарда, К. Стіда та К. Смевінга й опубліковані у Великобританії у 2002 р. [23].

Для відповіді викликам сьогодення Хасбара набуває й свою самобутню специфіку, виражену в такому переліку вимог до основ ефективної публічної дипломатії [21]:

- координація й управління інформацією;
- неформальні заходи;
- залучення та створення іміджу;
- довгострокова кооперація;
- багатовимірні стратегії взаємодії з медіа;

- динамізм й управління кризами;
- стратегічне таргетування.

На нашу думку, для України діяльність «Товариства Хасбари» може бути повчальним досвідом ефективного застосування технологій публічної дипломатії.

На тлі зростання ролі публічної дипломатії у світових процесах варто відзначити внесок у розвиток інструментів «м'якої сили» Української держави. Зовнішня політика України традиційно ґрунтувалася на принципах публічної дипломатії. Ця стратегія передбачає використання «м'якої сили» й популяризації інтересів держави у світі. Такої підтримки досягають, заохочуючи іноземців до демократичних процесів, безпеки та можливостей розвитку людського потенціалу.

До основних напрямів застосування публічної дипломатії в сучасній Україні відносять:

- інформаційну війну: публічна дипломатія використовується для боротьби з дезінформацією, що поширюється ворожими до України суб'єктами міжнародних відносин, для просування своєї позиції через міжнародні засоби масової інформації й соціальні мережі [4];

- привернення інвестицій: публічна дипломатія застосовується для залучення іноземних інвестицій та укладання домовленостей з іноземними компаніями, які сприятимуть економічному зростанню країни;

- PR і медіакампанії: уряд України активно проводить PR-кампанії, щоб просувати свої інтереси, пояснювати свою позицію в міжнародних питаннях і демонструвати свою прихильність до демократії та відкритість;

- ініціативи у сфері кібердипломатії: уряд України розвиває кібердипломатію для взаємодії з іншими країнами й глобальних громадських мереж для підтримки своїх позицій та інтересів у мережі «Інтернет».

У сучасних умовах для України важливим завданням є встановлення пріоритетів у побудові позитивного іміджу держави під час економічної кризи й повномасштабного вторгнення російських окупантів. У свою чергу, успіх формування позитивного іміджу України на зовнішньополітичній арені багато в чому залежить від ефективного використання ресурсів публічної дипломатії як інструменту «м'якої сили».

Із початком повномасштабного вторгнення російських окупантів розвиток публічної дипломатії в Україні вийшов на новий рівень, що пов'язано зі значною активізацією зусиль задля отримання підтримки, а також усебічної інтеграції з більш розвинутими країнами. Публічна дипломатія стала важливим інструментом у зовнішній політиці України, особливо в умовах геополітичних викликів й інформаційних війн. Нині

вона використовується для розвитку міжнародних відносин, зміцнення позицій України на світовій арені та підвищення її глобальної видимості. Важливо розуміти, що модель публічної дипломатії в Україні будується з урахуванням досвіду країн Центрально-Східної Європи, що в подальшому, очевидно, суттєво полегшить просування євроінтеграційних процесів в Україні.

Зокрема, у рамках популяризації бренду «Ukraine Now» у рамках «м'якої сили», навіть попри повномасштабне вторгнення російських окупантів в Україну, вдається реалізовувати культурно-соціальні проєкти, спрямовані на підтримку української мови, популяризацію української історії й культури за кордоном [14]. Україна не відмовляється від участі в спортивних, освітніх і культурно-масових заходах, які мають на меті популяризацію держави та поліпшення її іміджу на міжнародній арені. У рамках публічної дипломатії здійснюються також зустрічі для обміну ідеями у сфері культури та бізнесу.

Потрібно розуміти, що в часи повномасштабного вторгнення російських окупантів в Україну відбуваються масштабні соціокультурні, економічні та політичні перетворення, які в т. ч. здійснюються завдяки вдалій публічній дипломатії.

У «Стратегії публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки» проголошено п'ять основних принципів публічної дипломатії України:

- проєктний менеджмент, спрямований на досягнення конкретних і вимірюваних результатів, переорієнтовує робочий процес для досягнення мирних і відчутних досягнень;
- інноваційний підхід використовує передові методи для просування інтересів України й підсилення її репутації у світі;
- повага до культурного розмаїття враховує всі культурні особливості народів світу;
- людиноцентричний підхід ставить на перший план інтереси людини в діяльності [11].

Прийнята стратегія стала гідною відповіддю на спроби реалізації в нашій державі інформаційної політики країни-агресора, яка роками створювала пропагандистську мережу, у тому числі й безпосередньо на території України. Ця інформаційна політика здебільшого спрямована на критику західної демократії, покладаючи на неї провину у виникненні кризи в Україні. Російські інформаційно-пропагандистські зусилля, підкріплені величезними фінансовими ресурсами, дають змогу використовувати різноманітні засоби й інструменти для взаємодії з різними цільовими аудиторіями за кордоном.

Як реакція на ці процеси, починаються стрімкі зміни в публічній дипломатії України. Зокрема, налагоджуються нові дипломатичні зв'язки із західними, африканськими та азійськими міжнародними партнерами. Також постійно вдосконалюється комунікація в соціальних мережах й реалізуються ініціативи у сфері кібердипломатії.

За сучасних умов Україна веде активну діяльність у сфері публічної дипломатії, використовуючи цифрові засоби для сприяння своїм зовнішньополітичним інтересам і комунікації з міжнародними партнерами, зокрема спільно проводяться інформаційні кампанії й обмін досвідом у сфері кібердипломатії, а також кіберпростір постійно застосовується для поширення інформації про зовнішню політику через соціальні мережі й офіційні вебсайти. Зараз пересічні громадяни з будь-якої країни можуть відстежувати ключові міжнародні події завдяки ЗМІ та соціальним мережам. Окрім того, вони можуть впливати на політичні процеси й прийняття політичних рішень [3].

Яскравим прикладом успішної та дієвої реалізації публічної дипломатії в сучасній Україні можна вважати щоденні вечірні звернення Володимира Зеленського й навіть планові зустрічі військових у форматі «Рамштайн».

Крім того, Україна активно використовує соціальні медіа для привертання уваги до своїх поглядів і цінностей в умовах війни. Це зумовлено зростанням обсягу політичної інформації та боротьбою з пропагандистською машиною країни-агресора. Наразі в українському суспільстві відзначається посилення впливу мас-медіа на процеси створення інформації, яка надходить від влади до суспільства, її поширення та фільтрування.

Важливо відзначити, що Україна наразі демонструє значне зростання своєї міжнародної впливовості. Різноманітні міжнародні рейтинги підтверджують, що Україна потрапила до списку ТОП-20 найвпливовіших країн світу. Згідно з найсвіжішими даними Global Soft Power Index 2023 від Brand Finance, опублікованими 4 березня 2023 р., Україна визнана однією з двадцяти найвпливовіших країн світу, покращивши свій рейтинг «м'якої сили» на 10 пунктів за рік. Тепер Україна вже не є просто маловідомою країною для світу. Рівень обізнаності про нашу державу по всьому світу зріс із 51 % до 71 % [8].

Загалом, публічна дипломатія дієво зарекомендувала себе в умовах повномасштабної війни в Україні, однак усе ще не має механізму просування «м'якої сили» держави на міжнародній арені. Наразі роботу в цьому напрямі можна охарактеризувати лише як перші спроби. Проте набутий досвід

публічної дипломатії може бути актуальним для післявоєнної України задля соціально-економічного відновлення й зміцнення демократії.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що застосування «м'якої сили» становить основу для зміцнення авторитету та позитивного сприйняття як України, так і Ізраїлю на міжнародній арені. Довгий час увага до міжнародного іміджу України була недостатньою й державні структури не розробляли системної та комплексної стратегії іміджевої політики. Проте з початком повномасштабного вторгнення російських загарбників в Україну в лютому 2022 р. актуалізована необхідність ефективної реалізації «м'якої сили». Російсько-українська війна показала, що у світі існує доволі обмежений рівень обізнаності про Україну. Усе це змусило мобілізувати ресурси й спонукало активний розвиток публічної дипломатії.

На сьогодні публічна дипломатія як засіб «м'якої сили» відіграє важливу роль у зовнішній політиці України. Завдяки успішному використанню публічної дипломатії, Україна зміцнює свої стосунки з міжнародними партнерами й сприяє покращенню свого міжнародного іміджу. Успішним прикладом такої реалізації є «м'яка сила». Україна обрала вектор розвитку будуючи міжнародні відносини з іншими країнами за рахунок привабливості своєї культури та цінностей, рівнем демократії і якістю політичної системи.

Натомість ізраїльська публічна дипломатія – явище не нове, оскільки реалізується через Хасбару, ще з часів незалежності країни. Через своє географічне положення – ворожа налаштованість арабських мусульманських держав стосовно до єврейської держави, та історії створення, Ізраїль постійно перебуває в інформаційному порядку денному світових ЗМІ й політичному порядку ГА ООН під час голосувань за резолюції країнами-членами організації. Особливо, коли виникає конфліктна ситуація, яка спонукає Ізраїль до використання воєнної сили у вигляді ЦАХАЛу, що можна спостерігати після нападу ХАМАС 7 жовтня 2023 р.

Для подолання сучасних викликів, які постали перед Україною, і посилення впливу держави на світовій арені потрібно поліпшувати імідж на всіх рівнях його просування за рахунок цифрових засобів публічної дипломатії, зокрема PR у та медіакампаніям і кейсу кібердипломатії.

Також доцільно розглянути можливість залучення досвіду наших партнерів для реалізації «м'якої сили» в зовнішній політиці України та

проаналізувати ізраїльський досвід. Це дасть змогу швидше інтегруватись у міжнародні процеси й ефективніше відстоювати інтереси нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва, М. А. (2011). «М'яка сила» та її ресурси у зовнішньої політиці держави. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*, № 984, с. 215–222.
2. Гуцал, С. (2015). Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. *Міжнародні відносини Серія: Політичні науки*, № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473.
3. Земзюліна, Н., Захарченко, М. (2021). Інституалізація публічної дипломатії: світ і український досвід. *Міжнародні відносини: теоретичні та практичні аспекти*, вип. 8, с. 8–22.
4. Ковальська-Павелко, І. М., Кривошеїн, В. В. (2021). Дискурсивно-комеморативний сегмент ризикового ландшафту України в період гібридної (пост) війни). *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* / за ред. В. А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., с. 350–370.
5. Кривошеїн, В. (2015). Ризики делегітимації політичної влади в умовах субполітизації сучасного суспільства та шляхи їх мінімізації. *Грані*, № 8 (124), с. 64–70.
6. Нагорняк, Т. (2022). Публічний імідж України в умовах невизначеності. *Політичне життя*, № 1, с. 77–86.
7. Мателешко, Ю. (2019). «М'яка сила» Польщі в Україні: освітні та культурні інструменти. *Гілея: науковий вісник*, вип. 150 (11), ч. 1, с. 90–94.
8. Поліковська, Ю. (2023). Бренд України увійшов до 20 найвпливовіших у Global Soft Power Index. *Media Sapiens*, 2 берез. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31301/2023-03-02-brend-ukrainy-uviyshov-do-20-nayvplyvovishykh-u-global-soft-power-index/>.
9. Савон, К. (2020). Вплив політики «м'якої сили» на імідж держави. *Актуальні проблеми політики*, вип. 66, с. 112–117.
10. Сегеда, О. (2020). Цифрова дипломатія України як елемент нової публічної дипломатії. *Політикус*, № 3, с. 139–148.
11. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки (2021) / упоряд.: Д. Кулеба, Е. Джапарова, М. Липяцька та ін. Київ: МЗС України, 31 с. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf>.
12. Тарасюк, Ю. М., Шаглі, Г. І. (2021). М'яка сила Турецької Республіки: культурно-освітні аспекти. *Політичне життя*, № 4, с. 95–101.
13. Ткач, О., Ткач, А. (2016). М'яка сила як інструмент непрямого управління міжнародними процесами. *Американська історія та політика*, № 2, с. 252–259.
14. Трофименко, М. (2018). Публічна дипломатія в умовах глобалізації. *Маріуполь: МДУ*. 500 с.
15. Черненко, Т. В. (2016). Сучасний вимір публічної дипломатії в системі стратегічних комунікацій. *Стратегічні пріоритети*, № 4 (41), с. 64–71.

16. Attack on Israel: action plans, templates, resources and social media pictures (2023). URL: <https://www.ajc.org/attackonisrael/attack-on-israel-templates-and-social-media-images>
17. Ashto, C. (2012). Cyber security: an open, free and secure Internet. Budapest. *Europa.eu*. 4 October. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-685_en.htm?locale=en.
18. Beck, U. (2002) Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie. *Frankfurt-am-Meine*: Suhrkamp, 473 p.
19. Fisher, G. H. (1972). Public diplomacy and the behavioral sciences. *Bloomington: Indiana University Press*. URL: <https://archive.org/details/publicdiplomacyb00fish>.
20. Gilboa, E. (2001) Diplomacy in the Media Age: Three Models of Uses and Effects. *Diplomacy and Statecraft*, № 12 (2), p. 1–28.
21. Greenfield, Sh. (2012). Israels Hasbara: Myths and Facts. *Jerusalem*. URL: <http://www.molad.org/images/upload/files/49381451033828.pdf>
22. Jonathan McClory on Soft Power, Nation Branding and Country Reputation in Asia (2018). *TPBO*, 19 April. URL: <https://cutt.ly/41iurSX>.
23. Leonard, M., Stead, C., Stewing, C. (2002). Public Diplomacy. London, *The Foreign Policy Centre*. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/20958/Public_Diplomacy.pdf
24. Likarchuk, D., Kostyrya, I., Koval, O., Datsenko, V., Kryvoshein, V. (2022). Peculiarities of the use of political mediation in the Russian-Ukrainian war: principles of application and problems of solution. *Cuestiones Políticas*, vol. 40, № 75, p. 285–298.
25. McClory, J. (2010). The new persuaders: an international ranking of soft power. *Institute for Government*. URL: http://www.instituteforgovernment.org.uk/publications_download.php?id=20.
26. Mattern, J. B. (2005). Why Soft Power Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of attraction in World Politics. *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 33, № 3, p. 585.
27. Nye, J. S. (1990). Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. *New York: Basic Books*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1990-06-01/bound-lead-changing-natureamerican-power95>.
28. Nye, J. S. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>.
29. Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, № 1, p. 94–109.
30. Nye, J. S. (2004). Soft Power. The Means to Success in World Politics. *New York: Public Affairs*, 328 p.
31. Pidbereznykh, I., Koval, O., Solomin, Y., Kryvoshein, V., Plazova, T. (2022). Ukrainian policy in the field of information security. *Amazonia Investiga*, vol. 11, № 60, p. 206–213.
32. Ross, C. (2003). Pillars of public diplomacy. Grappling with international public opinion. *Harvard International Review*, Summer, p. 22–27.
33. Strategic Communication Joint Integrating Concept (2009) / Department of Defence concept. *Version 1.0, 7 October*. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/joint_concepts/jic_strategiccommunications.pdf.
34. The Public Diplomacy Directorate in the Prime Minister's Office Convened the Public Diplomacy Forum today for the first time in many years (2021). *Prime Minister's Office*, 2021. URL: www.gov.il/en/departments/news/event_forum281221.

35. The U.S. National Strategy to Counter Antisemitism (2023). URL: <https://www.ajc.org/NationalStrategy>

REFERENCES

1. Avdieieva, M. A. (2011). «M'iaka syła» ta yii resursy u zovnishnoi politytsi derzhavy («Soft power» and its resources in the state's foreign policy). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Pytannia politolohii*, № 984, p. 215–222 (in Ukrainian).

2. Hutsal, S. (2015). Publichna dyplomatiia ta stratehichni komunikatsii: vyznachennia kontseptualnykh osnov (Public diplomacy and strategic communications: definition of conceptual foundations). *Mizhnarodni vidnosyny Serii: Politychni nauky*, № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473. (in Ukrainian)

3. Zemziulina, N., Zakharchenko, M. (2021). Instytualizatsiia publichnoi dyplomatii: svit i ukraïnskyi dosvid (Institutionalization of public diplomacy: world and Ukrainian experience). *Mizhnarodni vidnosyny: teoretychni ta praktychni aspekty*, vyp. 8, p. 8–22 (in Ukrainian).

4. Kovalska-Pavelko, I. M., Kryvoshein, V. V. (2021). Dyskursyvno-komemoratyvnyi sehment ryzykovoho landshaftu Ukrainy v period hibrydnoi (post)viiny (Discursive and commemorative segment of the risk landscape of Ukraine in the period of hybrid (post) war)). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinarnyi dyskurs / za red. V. A. Krotiuka*. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu., p. 350–370 (in Ukrainian).

5. Kryvoshein, V. (2015). Ryzyky delehitymatsii politychnoi vlady v umovakh subpolityzatsii suchasnoho suspilstva ta shliakhy yikh minimizatsii (Risks of delegitimization of political power in conditions of subpoliticization of modern society and ways to minimize them). *Hrani*, № 8 (124), p. 64–70 (in Ukrainian).

6. Nahorniak, T. (2022). Publichnyi imidzh Ukrainy v umovakh nevyznachenosti (Public image of Ukraine in conditions of uncertainty). *Politychne zhyttia*, № 1, p. 77–86 (in Ukrainian).

7. Mateleshko, Yu. (2019). «M'iaka syła» Polshchi v Ukraini: osvritni ta kulturni instrumenty («Soft power» of Poland in Ukraine: educational and cultural tools). *Hileia: naukovyi visnyk*, vyp. 150 (11), ch. 1, p. 90–94 (in Ukrainian).

8. Polikovska, Yu. (2023). Brend Ukrainy uviishov do 20 naivplyvovishykh u Global Soft Power Index (The Ukrainian brand was included in the 20 most influential in the Global Soft Power Index). *Media Sapiens*, 2 bereznia. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31301/2023-03-02-brend-ukrainy-uviyshov-do-20-nayvplyvovishykh-u-global-soft-power-index/> (in Ukrainian).

9. Savon, K. (2020). Vplyv polityky «m'iakoi syly» na imidzh derzhavy (The impact of the «soft power» policy on the image of the state). *Aktualni problemy polityky*, vyp. 66, p. 112–117 (in Ukrainian).

10. Sehedá, O. (2020). Tsyfrova dyplomatiia Ukrainy yak element novoi publichnoi dyplomatii (Digital diplomacy of Ukraine as an element of new public diplomacy). *Politykus*, № 3, p. 139–148 (in Ukrainian).

11. Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy na 2021–2025 roky (2021). (Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of

Ukraine for 2021-2025) / uporiad. D. Kuleba, E. Dzhaparova, M. Lypiatska ta in. Kyiv: *MZS Ukrainy*, 31 p. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf> (in Ukrainian).

12. Tarasiuk, Yu. M., Shahli, H. I. (2021). M'iaka syla Turetskoi Respubliki: kulturno-osvitni aspekty (Soft power of the Republic of Turkey: cultural and educational aspects). *Politychne zhyttia*, № 4, p. 95–101 (in Ukrainian).

13. Tkach, O., Tkach, A. (2016). M'iaka syla yak instrument nepriamoho upravlinnia mizhnarodnyimi protsesamy (Soft power as a tool of indirect management of international processes). *Amerykanska istoriia ta polityka*, № 2, p. 252–259 (in Ukrainian).

14. Trofymenko M. (2018) Publichna dyplomatiia v umovakh hlobalizatsii (Public diplomacy in the conditions of globalization). *Mariupol: MDU*, 500 p. (in Ukrainian).

15. Chernenko, T. V. (2016). Suchasnyi vymir publichnoi dyplomatii v systemi stratehichnykh komunikatsii (The modern dimension of public diplomacy in the system of strategic communications). *Stratehichni priorityty*, № 4 (41), p. 64–71 (in Ukrainian).

16. Attack on Israel: action plans, templates, resources and social media pictures. URL: <https://www.ajc.org/attackonisrael/attack-on-israel-templates-and-social-media-images> (in English).

17. Ashto, C. (2012). Cyber security: an open, free and secure Internet. Budapest. *Europa.eu*, 4 October. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-685_en.htm?locale=en. (in English).

18. Beck, U. (2002). Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie. *Frankfurt-am-Meine: Suhrkamp*, 473 p. (in German).

19. Fisher, G. H. (1972). Public diplomacy and the behavioral sciences. *Bloomington: Indiana University Press*. URL: <https://archive.org/details/publicdiplomacyb00fish> (in English).

20. Gilboa, E. (2001). Diplomacy in the Media Age: Three Models of Uses and Effects. *Diplomacy and Statecraft*, № 12 (2), p. 1–28 (in English).

21. Greenfield, Sh. (2012). Israels Hasbara: Myths and Facts. *Jerusalem*. URL: <http://www.molad.org/images/upload/files/49381451033828.pdf> (in English).

22. Jonathan McClory on Soft Power, Nation Branding and Country Reputation in Asia (2018). *TPBO*, 19 April. URL: <https://cutt.ly/41iurSX> (in English).

23. Leonard, M., Stead, C., Stewing, C. (2002). Public Diplomacy. London, *The Foreign Policy Centre*. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/20958/Public_Diplomacy.pdf (in English).

24. Likarchuk, D., Kostyrya, I., Koval, O., Datsenko, V., Kryvoshein, V. (2022). Peculiarities of the use of political mediation in the Russian-Ukrainian war: principles of application and problems of solution. *Cuestiones Políticas*, vol. 40, № 75, p. 285–298 (in English).

25. McClory, J. (2010). The new persuaders: an international ranking of soft power. *Institute for Government*. URL: http://www.instituteforgovernment.org.uk/publications_download.php?id=20 (in English).

26. Mattern, J. B. (2005). Why Soft Power Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of attraction in World Politics. *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 33, № 3, p. 585 (in English).

27. Nye, J. S. (1990). Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. *New York: Basic Books*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1990-06-01/bound-lead-changing-natureamerican-power95> (in English).

28. Nye, J. S. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart> (in English).
29. Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, № 1, p. 94–109 (in English).
30. Nye, J. S. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 328 p. (in English).
31. Pidbereznykh, I., Koval, O., Solomin, Y., Kryvoshein, V., Plazova, T. (2022). Ukrainian policy in the field of information security. *Amazonia Investiga*, vol. 11, № 60, p. 206–213 (in English).
32. Ross, C. (2003). Pillars of public diplomacy. Grappling with international public opinion. *Harvard International Review, Summer*, p. 22–27 (in English).
33. Strategic Communication Joint Integrating Concept (2009) / Department of Defence concept, version 1.0, 7 October. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/joint_concepts/jic_strategiccommunications.pdf (in English).
34. The Public Diplomacy Directorate in the Prime Minister's Office Convened the Public Diplomacy Forum today for the first time in many years (2021). *Prime Minister's Office*, 2021. URL: www.gov.il/en/departments/news/event_forum281221 (in English).
35. The U. S. National Strategy to Counter Antisemitism (2023). URL: <https://www.ajc.org/NationalStrategy> (in English)..

Матеріал надійшов до редакції 17.09.2023 р.

УДК 327.8

Анастасія Перфільєва,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту,

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

perfilieva.a.o@nmu.one

ORCID ID: 0000-0001-9828-3704

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-83-98

БРЕНДИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІЗРАЇЛЮ

У статті проаналізовано концептуальну й організаційну складові частини брендингових технологій як інструменту зовнішньої політики Ізраїлю. Здатність використовувати наявні переваги для досягнення й захисту національних інтересів, активне просування на міжнародній арені

інформації про потенціал та перспективи розвитку, про умови життя людей на державній території є важливим напрямом зовнішньої політики. Творення й підтримка національного бренду розглядається як необхідність для сучасної держави з огляду на її прагнення ствердитися на міжнародній арені та посісти чільне місце у світовому співтоваристві. Кожна країна визначає власний підхід до процесу творення й поширення національного (державного) бренду. Спираючись на складний досвід державотворення та виживання в конфліктогенному середовищі, Ізраїль віднайшов власну модель позиціонування в міжнародному просторі на основі створеного національного бренду. Тож мета дослідження – визначити особливості брендингових технологій у зовнішній політиці Ізраїлю. Дослідження таких практик створить підґрунтя для кращого розуміння позиціонування Ізраїлю в системі міжнародних відносин й аналізу модерних підходів у технологізації зовнішньополітичної діяльності сучасних держав.

Унікальність концептуальної та організаційної складових частин брендингових технологій Ізраїлю визначається існуванням Хасбари. Хасбара постає системою заходів комунікативного впливу на громадську думку як у середині Ізраїлю, так і за його межами. Реалізація брендингових технологій у зовнішній політиці сучасного Ізраїлю здійснюється в умовах жорсткої централізації інформаційних потоків і таргетування інформації в напрямі конкретних діаспор, етнічних, релігійних і мовних груп. Міністерство закордонних справ Ізраїлю є ключовою установою в справі відтворення й підтримки національного бренду. У складі міністерства діє Директорат публічної дипломатії, метою якого є сприяння синхронізації повідомлень Ізраїлю та координація роботи між різними державними й недержавними агентами з метою відтворення національного бренду.

Ключові слова: Ізраїль, зовнішня політика, технології, національний (державний) бренд, публічна дипломатія, брендингові технології, Хасбара.

Anastasia Perfileva,
Dnipro University of Technology,
ORCID ID: 0000-0001-9828-3704

BRANDING TECHNOLOGIES IN THE FOREIGN POLICY OF ISRAEL

The article analyzes the conceptual and organizational components of branding technologies as an instrument of Israel's foreign policy. The ability to use the existing advantages to achieve and protect national interests, intensive international promotion of information about potential and prospects of development, of living conditions of people in the state territory is an important trend of foreign policy

of the state. Creation and support of a national brand is taken as a necessity for a modern state, considering its desire to establish itself in the international arena and to take a significant place in the global community. Each country determines its own approach to the process of creation and dissemination of national (state) brand. Taking into account its hard experience of state-building and survival in a conflict-prone environment, Israel identified its own model of positioning in the international space based on the invented national brand. Therefore, the purpose of the study is to identify the features of branding technologies in Israel's foreign policy. The study of such practices will create a basis for a better understanding of Israel's positioning in the system of international relations and analysis of modern approaches to the technologization of foreign policy activities of modern states.

The uniqueness of the conceptual and organizational component of Israel's branding technologies is determined by the existence of Hasbara. Hasbara is a system of measures of communicative influence on public opinion both inside and outside Israel. The implementation of branding technologies in the foreign policy of modern Israel is carried out in the context of strict centralization of information flows and targeting of information towards specific diasporas, ethnic, religious and linguistic groups. The Ministry of Foreign Affairs of Israel is a key institution in the reproduction and maintenance of the national brand. The Ministry has a Directorate of Public Diplomacy, which aims to facilitate the synchronization of Israel's messages and coordinate the work between various state and non-state agents in order to reproduce the national brand.

Key words: Israel, foreign policy, technology, national (state) brand, public diplomacy, branding technologies, Hasbara.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Передумовою ефективної діяльності держави на міжнародній арені, як відомо, є її здатність використовувати наявні переваги для досягнення й захисту національних інтересів. Відповідно, активне просування на міжнародній арені інформації про потенціал і перспективи розвитку, про умови життя людей на державній території є важливим напрямом зовнішньої політики. Творення національного (державного) бренду – необхідність для будь-якої країни, що прагне ствердитися на міжнародній арені й посісти чільне місце у світовому співтоваристві. Бренд у сучасному світі розглядається як одне з ключових надбань держави, завдяки якому формується уявлення про якісні характеристики країни. Національний (державний) брендинг вимагає комплексного системного підходу від держави на основі технологізації самого процесу його творення. У сучасному світі далеко не всі

держави можуть похизуватися наявною цілісною успішною стратегією національного (державного) брендингу. Водночас технологізація цього процесу не викликає сумнівів, оскільки очевидними є можливості технологізації зовнішньої політики, під патронатом якої традиційно розглядають питання державного брендингу. Загалом, із метою досягнення стратегічних і тактичних цілей у сучасному світі використовуються різноманітні технології формування бренду. Кожна країна визначає власний підхід до процесу творення й поширення національного (державного) бренду. Ізраїль у цьому контексті постає країною з унікальним підходом до концептуальної та організаційної складових частин брендингових технологій як інструменту зовнішньої політики з огляду на існування Хасбари. Спираючись на складний власний досвід державотворення та виживання в конфліктогенному середовищі, Ізраїль віднайшов власну модель позиціонування в регіональному й глобальному просторі на основі визначення унікальних ознак території, обмеженої державними кордонами, що сприймається як цінність серед громадян і цілеспрямовано відтворюється та впорядковується політичними інститутами. Тож дослідження цих практик стає підґрунтям для кращого розуміння й позиціонування Ізраїлю в системі міжнародних відносин та аналізу модерних підходів у технологізації зовнішньополітичної діяльності сучасних держав. Додаткові параметри актуальності створює обмеженість практик застосування технологічного підходу до вивчення проблем зовнішньої політики держав і державного (національного) брендингу у вітчизняному науковому дискурсі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми змісту державного (національного) бренду та процесу національного брендингу перебувають в епіцентрі дослідницької уваги низки закордонних і вітчизняних науковців протягом кількох десятиліть, хоча більшість джерел апелює до маркетингових досліджень. Водночас розгляд бренду як явища політичних практик, практик державного управління й міжнародного позиціонування поступово отримує своє місце в дискурсі міжнародних досліджень. У цьому аспекті серед зарубіжних науковців помітний доробок Д. Акера, С. Анхольта, Г. Сонді, Й. Фана. Вітчизняні розвідки представлені працями Є. Тихомирової, В. Данилова, О. Щурко, А. Осмоловської, Т. Нагорняк, Т. Крикун, Н. Колесницької та ін. Загалом, праці зазначених вище авторів створили загальну систему координат для розгляду практики творення й реалізації національного бренду в межах зовнішньополітичної діяльності конкретної держави. Вибором нашої дослідницької уваги стали практики держави Ізраїль. Тож для реалізації нашої наукової розвідки ми потребува-

ли додатково джерел стосовно зовнішньої політики Ізраїлю та його практик публічної дипломатії, у межах яких найчастіше відображаються зусилля щодо формування національного (державного) бренду. Тож проблеми публічної дипломатії Ізраїлю та розвитку її інструментів розглянуто в працях таких як закордонних науковців, як Е. Авраам, Ш. Грінфілд, Дж. Каммінгс, Ш. Аттіас, К. Єджеєвська, М. Медзіні, Р. Гаркхам, Ж. Юркова, Е. Гілбоа, Г. Хадарі, А. Тургеман, Р. Шлейфер. Серед вітчизняних дослідників виокремлюються розвідки І. Клімчук, О. Яворської, В. Негіної, Р. Калитчак, Р. Романюк. Питання брендингу Ізраїлю представлено в дослідженнях іноземних фахівців Н. Шора, Р. Герстейна, Р. Бергера.

Мета дослідження – визначити особливості брендингових технологій у зовнішній політиці Ізраїлю.

Методологічною основою дослідження є технологічний підхід, який дає змогу виокремити ефективні практики створення, розробки та реалізації національного (державного) бренду як сукупність певних операцій, методів і процесів впливу Ізраїлю на об'єкти політичного простору (політичні процеси) з метою досягнення реальних політичних цілей у міжнародному середовищі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сильний національний бренд здатний залучати інвестиції, таланти, споживачів, туристів, посилювати політичний і культурний вплив країни в регіоні та світі. Національний (державний) бренд – загальна сукупність сприйняття нації (країни) у свідомості міжнародних зацікавлених сторін, яка визначається наявністю низки маркерів різного ґатунку. Зазвичай, науковці інтерпретують поняття національного (державного) бренду на кількох рівнях, які включають простий візуальний символ, слоган, парасольковий бренд (задля підтримки експорту й туризму), імідж та репутація країни, її позиціонування на світовій арені, національна конкурентоспроможність, «софт» країни (інтелектуальна, програмна, нематеріальна складові частини), національна ідентичність [4, с. 99–100]. Бренд країни, згідно з думкою британського дослідника С. Анхольта, передбачає сприйняття країни за шістьма показниками: багатством культурної і історичної спадщини, ефективністю державного управління, інвестиційною перспективністю держави, якістю експортованих товарів, людським капіталом і туристичним потенціалом [1]. Очевидно, що комплекс маркерів, уявлень та орієнтирів, які формують національний бренд, важко змінити в короткостроковій перспективі. Усвідомлення цього

на тлі розуміння значення національного (державного) бренду стимулює пошуки правлячою елітою належних заходів, спроможних забезпечити національний (державний) бренд. У цій справі вона звертається до практик державного брендингу як складової частини політики. Загалом, державний брендинг постає як «процес створення іміджу країни, процес моніторингу й оцінки, а також проактивного управління для вдосконалення та посилення зміцнення репутації країни в сприйнятті цільовими міжнародними аудиторіями, учасниками якого є органи системи державного управління, громадянське суспільство країни та засоби масової інформації» [13]. Метою національного брендингу є забезпечення присутності національного бренду в глобальному інформаційному просторі, сприяння впізнаваності держави на міжнародній арені. Національний брендинг є квінтесенцією місії й стратегії розвитку держави [3, с. 23].

Формування та підтримка національного бренду здійснюється за допомогою певних технологій на основі практик публічної дипломатії. Загалом, брендингова технологія – це сукупність форм, методів, прийомів і способів щодо створення та розвитку національного (державного) бренду. Очевидно, що ключову роль у процесах творення й використання брендингових технологій для реалізації національних інтересів країни на міжнародній арені відіграє держава. Вона створює державні програми, визначає виконавців та відповідальні структури з числа центральних інституцій, які опікуються проблемою формування й підтримки бренду країни. Передусім така функція закріплюється за Міністерством закордонних справ. Це логічно з огляду на традиційні функції та завдання, поставлені перед зовнішньополітичним відомством країни. Узагальнення досвіду МЗС у сфері брендингу дає змогу виокремити два вектори такої діяльності: використання потенціалу мережі офіційних дипломатичних представництв за кордоном і залучення сторонніх (для державної служби) суб'єктів. Щодо першого вектора він реалізується зазвичай шляхом утворення в складі закордонних дипломатичних представництв країни окремих структурних підрозділів на кшталт культурно-інформаційних центрів, яким доручено сприяти розвитку міжнародного співробітництва держави акредитації з країною перебування у сфері культури, освіти, науки, техніки, спорту, туризму, поширення інформації про власну державу, сприяти вивченню мови в країні перебування, поширювати інформацію про туристичні можливості та привабливість країни. У світовій практиці розробку державних іміджевих програм покладено в основу брендових технологій зовнішньої політики країни. У поточних умовах міжнародного середовища усвідомлюється потреба в підсиленій координації діяльності

органів влади, спрямованій на забезпечення інформаційної присутності країни за кордоном на основі певної політичної й концептуально-ідеологічної бази брендової політики країни. Для більшості країн світу пошук концептуально-ідеологічної бази брендової політики часто стає предметом гострих дискусій. Для держави Ізраїль питання концептуально-ідеологічного підґрунтя національного брендингу вирішено фактично було з моменту створення держави, оскільки основою для державотворення є розроблений сіоністський проєкт. Тож зовнішня політика Ізраїлю загалом і публічна дипломатія зокрема володіють наперед заданими концептуальним підґрунтям. Водночас засоби, методи, інструменти для реалізації іміджевих програм, цільова аудиторія, ефективність та комплексність часто ставали предметом не лише обговорень у пресі, але й предметом розслідувань уповноважених державних структур. Упритул до реалізації іміджевих програм на комплексній основі Ізраїль наблизився після подій Другої ліванської війни, коли критика дій влади та розслідування наслідків певних політичних рішень відповідними комісіями (Комісія Еліяху Вінограда, звіти Державного аудитора 2007, 2012, 2015 рр.) стимулювали розробку нових засад зовнішньої політики в частині впорядкування й координації діяльності стейкхолдерів національного брендингу. У результаті держава відмовляється від переважно декларативних заходів, орієнтованих на проведення різноманітних інформаційних кампаній, і переорієнтується на виокремлення реальних параметрів бажаного якісного стану відповідних сфер. За сучасних умов репутація країни є одним із найважливіших активів проєкції влади держави та визначення порядку денного й водночас основним інструментом досягнення цілей зовнішньої політики [7, с. 115]. Але будь-яка країна, працюючи над національним брендингом, повинна відштовхуватися від аналізу репутації на міжнародній арені. Репутація країни існує поза межами держави, у сприйнятті величезної кількості людей у всьому світі, причому досить часто це залежить від особливостей їхніх власних культур, загальної геополітичної ситуації, рівня освіти й обізнаності, можливого бекграунду у взаєминах із представниками певної країни тощо.

Важливо відзначити, що загалом не існує проблеми впізнаваності Ізраїлю на міжнародній арені. Це країна, повідомлення про яку практично не зникають із новинних стрічок, особливо в умовах загострення протистоянь на Близькому Сході. Але в цьому й полягає проблема, оскільки контекст згадування держави формує певне ставлення та сприйняття її як осередку нестабільності, конфліктогенності та протистояння. Ізраїль традиційно постає як країна, що асоціюється з релігією й збройним протистоянням

щодо певних територій і поселень. Змінити цей контекст надто складно та, очевидно, що це залежить не лише від самого Ізраїлю. Водночас бренд Ізраїлю має перспективну з погляду міжнародно-правового й геополітичного позиціонування легенду – про молоду демократичну національну державу, що постала з попелу Голокосту (Шоа) на основі старовинного цивілізаційного спадку. Тож цей фундамент використовується для подальшої розбудови національного бренду.

Брендинговим технологіям у зовнішній політиці Ізраїлю не завжди приділялася системна увага. Потреба в зміні сприйняття країни за допомогою комплексної стратегії позиціонування в регіональному й глобальному середовищі стала предметом палких дискусій для істеблішменту Ізраїлю особливо після Другої ліванської війни. Складність позиціонування держави полягає в тому, що потрібно працювати з уже наявним матеріалом, тобто уявленням про країну, яке ґрунтується на вельми суперечливій та складній спадщині, у сьогоденні опосередкованим підтвердженням чого стали масові прохамаські демонстрації по всьому світу після подій жовтня 2023 р. Тож, очевидно, що дотепер репутаційні й іміджеві проблеми наявні в національному (державному) брендингу та питання з репозиціонуванням не вирішено на користь Ізраїлю ні в регіональних, ні в глобальних комунікаціях.

У політичному дискурсі й політичній практиці сучасного Ізраїлю особливе місце належить Хасбарі. Буквальний переклад цього терміна означає «роз'яснення». Загалом Хасбара постає практикою інформаційної діяльності, спрямованої на формування певного ставлення до Ізраїлю як у середині країни, так і за її межами. Хасбару часто ототожнюють із публічною дипломатією Ізраїлю, але під час детального розгляду стає очевидно, що недоцільно ототожнювати Хасбару лише зі сферою публічної дипломатії. Коректніше говорити про інформаційну політику держави, механізми пропаганди та контрпропаганди, ведення інформаційних війн, комплекс цих дій, спрямованих як на власне населення, діаспору, так і на певні етнічні та релігійні групи. Хасбара – це стратегія інформаційного впливу, яку опрацьовує й здійснює держава із залученням як державних, так і недержавних структур для реалізації конкретних завдань у сфері зовнішньої та внутрішньої політики. Очевидно, що подібна діяльність тісно пов'язана з практиками публічної й традиційної дипломатії. Тож Хасбара – комплекс заходів, пов'язаних як із публічною, так і з традиційною дипломатією одночасно. Але в сучасному світі очевидно є тенденція до розмивання меж між публічною та офіційною дипломатією, коли висловлювання в соціальних мережах політиків сприймаються

як офіційна позиція держави, що в принципі є нетотожним. Хасбара, урахувавши тренд на зрощення форм, постає уособленням симбіозу публічної й традиційної дипломатії. Концептуально діяльність держави Ізраїль у справі формування національного бренду структурується довкола цілого комплексу заходів, спрямованих на роз'яснення офіційної позиції держави та ціннісних настанов сіонізму. І Хасбара є інструментом зовнішньої політики, що реалізує це завдання. Проте в організаційному плані ця діяльність забезпечується численними інститутами. Тож в Ізраїлі немає єдиної установи, яка б займалася здійсненням функцій, пов'язаних із формуванням національного бренду.

Структура підрозділів Хасбари, які здійснюють заходи з роз'яснення позицій Ізраїлю як для внутрішнього, так і для зовнішнього використання, формується низкою органів. Апарат діє в складі Національного штабу Хасбари та Національного форуму Хасбари, які, своєю чергою, об'єднують Директорат публічної дипломатії Міністерства закордонних справ, Управління зі зв'язків із громадськістю Армії оборони Ізраїлю, Міністерство справ діаспори, Єврейську агенцію (Сохнут), Міністерство туризму. Крім зазначених структур, до роботи Хасбари долучаються також інші органи, серед яких – канцелярія прем'єр-міністра, прес-служба уряду тощо [9, с. 226–227]. Тож, загалом, можна констатувати, що діяльністю, пов'язаною з формуванням бренду держави Ізраїль, займається ціла низка міністерств і відомств, але ключовою установою в організаційному плані є Міністерство закордонних справ Ізраїлю. У складі міністерства працює Директорат публічної дипломатії, мета якого – сприяння синхронізації зовнішніх повідомлень Ізраїлю й координація роботи між різними державними установами для забезпечення ясності та послідовності повідомлень [11]. Своєю чергою, офіс прем'єр-міністра відповідає за більшу частину бюджету, що виділяється для заходів публічної дипломатії, займається інформаційними кампаніями, іноземною пресою, розміщеною в Ізраїлі, тощо. Іншою важливою установою, відповідальною за публічну дипломатію в Ізраїлі, є Міністерство туризму, яке опікується розвитком туризму з позицій не лише економічної спроможності держави отримати значні дивіденди від цієї галузі, але й із постійною акцентуацією на значенні туризму для просування національного бренду країни. Ключовим завданням цього органу є стратегічний розвиток і бренд-менеджмент у стимулюванні туризму країни [8]. Міністерство діє як офіс із залучення та поширення інформаційних матеріалів по всьому світу, організовує семінари й освітні тури, координує роботу з журналістами та забезпечує зв'язки з громадськістю, допомагаючи великим туристичним компаніям

представити Ізраїль як перспективний туристичний напрям. Активним суб'єктом процесів відтворення національного бренду Ізраїлю є Єврейське агентство (Сохнут) – неурядова установа зі штаб-квартирою в Єрусалимі, яка вже понад 90 років забезпечує зв'язок між Ізраїлем і євреями в усьому світі. Організація через свою основну місію – сприяння алії (репатріації) – активно популяризує власну країну та культуру. Окреме питання державного брендингу Ізраїлю – залучення Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) до процесів творення іміджу. Загальна аргументація такого залучення – потреба в забезпеченні світової громадськості інформацією про військові інциденти за участю Ізраїлю від першоджерела. Ізраїль має бути першим джерелом інформації для світу про військові події, у яких він бере участь, і передавати новини з військових джерел медіа якнайшвидше, демонструючи таким чином швидку реакцію на певні події й відкритість до комунікації. Так, після жаклих подій 7 жовтня 2023 р. речник ЦАХАЛа, бригадний генерал Даніель Хагарі став першим чиновником, який пояснив ізраїльській та світовій громадськості, що відбувається [10]. У межах діяльності зі творення державного бренду активно підтримується ізраїльським урядом робота установ, проєктів, агенцій, функціонування яких може бути використано для популяризації країни, її культури, традицій, здобутків у сферах культури, освіти, науки й технологій. Серед таких інституцій – Управління старожитностями Ізраїлю, яке опікується збереженням, реставрацією та захистом ізраїльських історичних й археологічних пам'яток; Ізраїльський інститут музики, що популяризує ізраїльську музику; Інститут перекладу єврейської літератури, який спеціалізується на перекладах і виданні найкращих творів літератури з івриту на понад шістдесят різних мов. Популяризація ізраїльської культури також входить до завдань таких державних установ, як Національна бібліотека Ізраїлю та Ізраїльський архів. Важливим інструментом формування іміджу країни є міжнародне мовлення. Провідну роль у міжнародному мовленні відіграє діяльність із трансляцій програм арабською, перською, англійською й іншими мовами. Мережа новинних ресурсів представлена різними онлайн-платформами, серед яких помітне місце посідають видання з англійськими версіями The Times of Israel, Globus, The Jerusalem Post, Haaretz. Серед цільових аудиторій, на які спрямована діяльність з формування іміджу Ізраїлю, потрібно виокремити діаспору, яка активно просуває інтереси Ізраїлю в іноземних країнах. Іншою ключовою цільовою аудиторією є араби, оскільки Ізраїль намагається зміцнити довіру й продемонструвати себе як мирну державу, у якій кожен має право на самореалізацію та життя, незалежно від національності чи віросповідання. Окремо треба

відзначити зусилля Ізраїлю в справі долучення до процесу формування бренду країни пересічних громадян і простих симпатиків з інших країн. Ці практики покликані підвищити довіру до повідомлень, які поширюються. Міністерство закордонних справ фактично включає ізраїльських громадян та євреїв із діаспори до апарату Хасбари з метою поширення й роз'яснення наративів країни. Розроблений проєкт «Бренд Ізраїль» мав на меті висвітлення позитивних складових частин іміджу держави, які не пов'язані із зовнішніми та оборонними питаннями [2]. Також держава опікується рівнем підготовки до такої потенційної місії своїх громадян, пропонуючи курси онлайн-дипломатії, публічної дипломатії для школярів і студентів, які виїждять за кордон. Ізраїль сьогодні – це країна, яка залучає своїх громадян, особливо студентську молодь, до участі в роз'ясненні політики своєї країни за кордоном [13, с. 113].

Органи Хасбари ініціюють реалізацію різних проєктів традиційного формату для зміцнення позитивного іміджу Ізраїлю на міжнародній арені: проведення семінарів, круглих столів, конференцій, форумів, виставок, презентацій, вистав, бієнале тощо. Хасбара активно адаптується до рівня технологічного комунікативного середовища ХХІ ст., ураховуючи усі наявні можливості для здійснення інформування. Задля впливу на міжнародну громадську думку в позитивному руслі щодо держави Ізраїль звертають увагу на можливості онлайн-майданчиків у соціальних мережах. Для виконання цієї роботи на постійній основі створено відповідну структуру, яка спеціалізується на розробці нових медіаінструментів для поширення ізраїльського наративу на десятках мов та формуванні позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Оскільки громадська думка в сучасному світі формується все частіше соціальними мережами, Хасбара активно використовує Facebook, Twitter (X), YouTube, створюючи спеціальні акаунти. Міністерство закордонних справ Ізраїлю офіційно звітувало до недавнього часу про власну присутність у соціальних мережах, уміщуючи відповідні звіти, відповідно до яких, станом на останнє оновлення, МЗС мало понад 120 сторінок у Facebook, понад 100 каналів у Twitter, чотири акаунти в Instagram англійською, арабською, перською й іспанською мовами в штаб-квартирі міністерства та понад 100 – у представництвах країни за кордоном. Із метою підвищення привабливості держави визначено низку аспектів розвитку Ізраїлю, які використовуються як предмет для ширшого обговорення в міжнародному середовищі для формування позитивного сприйняття держави Ізраїль, що фіксується на офіційному сайті МЗС: культура, історія, спосіб життя, релігія, суспільство, туризм [6]. Інформування про досягнення Ізраїлю за цими напрямками є темами для

інформаційних повідомлень у соціальних мережах як новітніх форматах спілкування, що впливають на світову громадську думку. Тож формування позитивного впізнаваного бренду є для Ізраїлю одним із головних пріоритетів зовнішньої політики, основною метою публічної дипломатії. Досягнення мети забезпечується відповідними концептуальними й організаційними складовими об'єднаними практиками Хасбари. Провідними напрямками діяльності Хасбари визначено формування національного бренду та іміджу держави, реалізація багатовимірної стратегії комунікацій із використанням традиційних і нових медіа, розвиток та збереження довготривалих відносин співробітництва з приватними особами й розвиток відносин довіри та кооперації з громадськістю цільової держави й обмеження застосування погроз, маніпуляцій і сили [5, с. 19]. Опрацьовуючи техніки роботи з інформацією, держава орієнтується на контрольоване викладення фактів. Викладення фактів і коментарів до них постає елементом риторики, який здатний визначити контекст. Коментарі постають певною системою координат, яка дає змогу пов'язувати події та трактувати їх. Політичні коментарі сприяють полегшенню легітимації певного сприйняття дійсності. Міжнародна громадська думка стосовно Ізраїлю та його політики тривалий час є сферою прямого протистояння між Ізраїлем і низкою країн регіону, коли противники політики Ізраїлю використовують критику задля створення негативного іміджу держави. Крім того, Ізраїлю доводиться стикатися з незвичайними викликами, у порівнянні з іншими державами. Він потерпає від антисемітизму. Зокрема, він страждає від двох типів антисемітизму – традиційного, що ґрунтується на релігійному ґрунті, і модерного, заснованого на етнічності. Крім того, дотепер Ізраїль потребує легітимізації створення держави й аргументів на користь цього [7, с. 116]. Із такими викликами не стикається жодна держава у світі в процесі творення національного (державного) бренду. Імідж Держави Ізраїль формувався протягом тривалого часу, наразі він представлений певним сплавом традицій та інновацій, які ілюструють динамічність розвитку й перспективність країни, яка усвідомлює сучасні тенденції та найгостріші проблеми й намагається шукати конструктивні відповіді на складні внутрішні та зовнішні виклики в різних сферах. Основними завданнями публічної дипломатії Ізраїлю є протидія кампанії з делегітимізації, тобто доведення права на існування держави; боротьба з антисемітизмом і запереченням Голокосту; робота з діаспорою й створення іміджу розвиненої демократичної держави, яка є культурним, туристичним, медичним, освітнім центром та місцем різноманітних варіантів дозвілля. Хасбара передбачає партнерство між державою й приватним сектором.

Завдяки системній роботі держава Ізраїль отримала сильний бренд як сучасна країна, створена піонерами з пустелі. Держава, що постала формою політичної організації єврейських общин, які на історичній батьківщині знайшли притулок. Держава, народ якої сповнений рішучості не допустити повторення історії, готовий захищатися від ворогів. Країна, що володіє першокласними системами спостереження для охорони кордонів, має надсучасне озброєння й висококласну розвідувальну службу, здатну на все задля виконання завдань національної безпеки. Але цей бренд зазнав нищівної атаки в жовтні 2023 р. Тож Ізраїлю після досягнення своїх безпекових цілей доведеться повертатися до питання відтворення та оновлення іміджу з метою відтворення бренду, який якнайліпше послуговуватиметься інтересам держави в змінених умовах.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Творення національного бренду є складним комплексним процесом, який вимагає концентрованих зусиль держави протягом тривалого часу. Складність полягає в тому, що бренд держави є водночас і внутрішньо-, і зовнішньоорієнтованим феноменом. Національний брендинг є формою національного дискурсу в глобальному контексті, що ініціює держава. Брендинг постає надскладним завданням зовнішньої політики в цілому й публічної дипломатії зокрема. Ізраїль є державою з унікальними практиками публічної дипломатії, які ґрунтуються на концепції роз'яснення позицій країни за допомогою комплексної програми інформування цільових аудиторій. Такі практики отримали назву Хасбара. Хасбара постає комплексними системними діями з інформування, які включають використання низки інструментів сучасних практик формальної й неформальної міжнародної взаємодії. Держава Ізраїль здійснює відбір структур, які спроможні допомогти в справі підтримки та відтворення національного бренду. Державний бренд поширюється за допомогою логотипів, слоганів, через інформаційні кампанії, різноманітні проєкти залучення до навчання, стажування, шляхом впливу на сприйняття країни, її історії, традицій та уявлення про поточні досягнення та успіхи. Загалом, реалізація брендингових технологій у зовнішній політиці сучасного Ізраїлю здійснюється в умовах жорсткої централізації інформаційних потоків, особливих вимог до управління кризовими ситуаціями й таргетування інформації в напрямі конкретних діаспор, етнічних, релігійних та мовних груп. Усе це відбиває специфіку регіонального середовища, у якому перебуває держава Ізраїль, що вимагає готовності до інформаційних воєн

і підтримку силових операцій, здійснюваних Армією оборони Ізраїлю. Міністерство закордонних справ Ізраїлю є ключовою установою в справі відтворення й підтримки національного бренду. У складі міністерства працює Директорат публічної дипломатії, мета якого – сприяння синхронізації зовнішніх повідомлень Ізраїлю й координація роботи між різними державними установами з метою відтворення національного бренду. Тож брендингові технології в зовнішній політиці Ізраїлю постають у формі сукупності послідовних методів і способів впливу на громадську свідомість як у середині країни, так і за її межами задля корегування сприйняття країни та її дій за допомогою практик публічної дипломатії Хасбара. Хасбара постає системою заходів комунікативного впливу на громадську думку із застосуванням комплексу засобів на основі як традиційних, так і новітніх технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anholt, S. (2002). Nation Branding: A Continuing Theme. *Journal of Brand Management*, 10(1), 59–60. URL: <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540101>
2. Attias, S. (2012). Israel's new peer-to-peer diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, № 7, p. 473–482. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341235>
3. Biletska, O. (2021). Culture as a Nation Branding Tool within the International Interaction System. *Culture and Arts in the Modern World*, 22, 22–33. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.22.2021.235887>
4. Fan, Y. (2010). Branding The Nation: Towards A Better Understanding. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6 (2), 97–103. URL: https://www.academia.edu/5185202/Branding_the_nation_towards_a_better_understanding.
5. Greenfield, Sh. (2012). Israeli Hasbara: Myths and Facts. *Jerusalem*. URL: <http://www.molad.org/images/upload/files/49381451033828.pdf>
6. Israel experience. *Official website Ministry of Foreign Affairs*. URL: https://www.gov.il/en/departments/topics/israel_experience/govil-landing-page
7. Jędrzejewska, KZ. (2020). Hasbara: public diplomacy with israeli characteristics. *Torun International Studies*, 1 (13), 105–118. URL: <https://doi.org/10.12775/TIS.2020.008>
8. Jurková, J. (2018). The Domestic Dimension of Israeli Public Diplomacy. *Polish Political Science Yearbook*, 47, 242–253. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ppsy/47-2/ppsy2018206.pdf>
9. Klymchuk, I. (2022). Institutional dimension of Israel public diplomacy. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*, 42, 226–231. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/29.pdf
10. Levy-Weinrib, E. (2023, October 24). The rear admiral at the advocacy front. *Globus*. URL: <https://en.globes.co.il/en/article-the-rear-admiral-at-the-advocacy-front-1001460920>

11. Starr, M. (2021, December 29). Bennett reestablishes Public Diplomacy Directorate to coordinate Hasbara. *The Jerusalem Post*. URL: <https://www.jpost.com/israel-news/article-690014>

12. Крикун, Т. (2014). Особливості розвитку теорії національного брендингу та формування міжнародного іміджу країни у контексті системи державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=757>

13. Яворська, О. (2021). Складові іміджевої стратегії Держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса*, 13, 111–115. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9966>

REFERENCE

1. Anholt, S. (2002). Nation Branding: A Continuing Theme. *Journal of Brand Management*, 10 (1), 59–60. URL: <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540101> (in English).

2. Attias S. (2012). Israel's new peer-to-peer diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, № 7, p. 473–482. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341235> (in English).

3. Biletska, O. (2021). Culture as a Nation Branding Tool within the International Interaction System. *Culture and Arts in the Modern World*, 22, 22–33. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.22.2021.235887> (in English).

4. Fan, Y. (2010). Branding The Nation: Towards A Better Understanding. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6 (2), 97–103. URL: https://www.academia.edu/5185202/Branding_the_nation_towards_a_better_understanding (in English).

5. Greenfield, Sh. (2012). Israeli Hasbara: Myths and Facts. URL: <http://www.molad.org/images/upload/files/49381451033828.pdf> (in English).

6. Israel experience. Official website Ministry of Foreign Affairs. URL: https://www.gov.il/en/departments/topics/israel_experience/govil-landing-page (in English)

7. Jędrzejewska, KZ. (2020). Hasbara: public diplomacy with israeli characteristics. *Torun International Studies*, 1 (13), 105–118. URL: <https://doi.org/10.12775/TIS.2020.008> (in English).

8. Jurková, J. (2018). The Domestic Dimension of Israeli Public Diplomacy. *Polish Political Science Yearbook*, 47, 242–253. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ppsy/47-2/ppsy2018206.pdf> (in English).

9. Klymchuk, I. (2022). Institutional dimension of Israel public diplomacy. *Bulletin of Lviv University. Series Philosopher-political scientist studio*, 42, 226–231. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/29.pdf (in English).

10. Levy-Weinrib, E. (2023, October 24). The rear admiral at the advocacy front. *Globus*. URL: <https://en.globes.co.il/en/article-the-rear-admiral-at-the-advocacy-front-1001460920> (in English).

11. Starr, M. (2021, December 29). Bennett reestablishes Public Diplomacy Directorate to coordinate Hasbara. *The Jerusalem Post*. URL: <https://www.jpost.com/israel-news/article-690014> (in English).

12. Krykun, T. (2014). Special aspects of nation branding theory development and formation of country's international image within the system of public administration. *Public administration: improvement and development*, 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=757> (in Ukrainian).

13. Yavorska, O. (2021). Components of the image strategy of the State of Israel in the modern international arena. *Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU named after V. Stusa*, 13, 111–115. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9966> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 18.09.2023 р.

УДК 327(477):005.575.659.4

Павло Петров,

доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ppgdmo@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-9124-1763

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-98-108

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ: ВИКОРИСТАННЯ PR-ТЕХНОЛОГІЙ

Мета статті – дослідження особливостей PR-технологій як ефективного інструменту регулювання міжнародних відносин і забезпечення національних інтересів України в сучасних умовах та виокремлення найбільш ефективних аспектів PR-технологій.

Актуальність полягає в огляді PR-технологій у контексті вирішення ключових викликів у міжнародних відносинах України, зокрема в умовах геополітичних змін і повномасштабного вторгнення російських окупантів. Досліджено ефективність застосування PR-технологій у політичних процесах України і їх роль у підтримці й покращенні ставлення до країни, залученні міжнародної підтримки та розвитку партнерських відносин. Отже, дослідження розширює розуміння PR-технологій як інструменту, який можна використовувати для підвищення іміджу України, її впливу на глобальні міжнародні процеси, а також усі соціально-політичні процеси.

На основі досліджень українських і закордонних дослідників здійснено огляд PR-технологій, а також окреслено ефективність використання цих технологій як ефективних інструментів у міжнародних відносинах України. Сформовано стратегічні напрями діяльності та ефективного використання легітимаційних технологій в Україні під час війни й зміни вектора розвитку в міжнародних відносинах. Результати дослідження можуть бути застосовані для роботи з підвищення іміджу держави й розвитку її бренду на міжнародній арені.

У статті досліджено особливості PR-технологій як ефективного інструменту регулювання міжнародних відносин та забезпечення національних інтересів України в сучасних умовах. Виокремлено «лобізм» як найбільш ефективний аспект PR-технологій, який наразі потребує реформування та розвитку.

Ключові слова: технології міжнародних відносин, імідж держави, PR-технології, соціальні мережі, інформація, політична комунікація, м'яка сила, кібербезпека, лобізм.

Pavlo Petrov,

Oles Honchar Dnipro National University,

ORCID ID: 0000-0001-9124-1763

TECHNOLOGIES OF POLITICAL COMMUNICATION IN INTERNATIONAL RELATIONS OF UKRAINE: USE OF PR TECHNOLOGIES

Researching the features of PR technologies as an effective tool for regulating international relations and ensuring the national interests of Ukraine in modern conditions and highlighting the most effective aspects of PR technologies.

The **relevance** lies in the review of PR technologies in the context of solving key challenges in Ukraine's international relations, in particular in the conditions of geopolitical changes and the full-scale invasion of Russian invaders. The effectiveness of the use of PR technologies in the political processes of Ukraine and their role in maintaining and improving attitudes towards the country, attracting international support and developing partnership relations were investigated. Thus, the study expands the understanding of PR technologies as a tool that can be used to improve the image of Ukraine, its influence on global international processes, as well as all socio-political processes.

Based on the research of Ukrainian and foreign researchers, a review of this technology was carried out, as well as the effectiveness of the use of PR technologies as effective tools in international relations of Ukraine was outlined. Strategic areas of activity and effective use of identification technologies in Ukraine during the war and changes in the vector of development in international relations were formed. The results of the research can be used to work on improving the image of the state and developing its brand on the international arena.

Conclusions. In the article, we investigated the peculiarities of PR technologies as an effective tool for regulating international relations and ensuring the national interests of Ukraine in modern conditions. They singled out «lobbyism» as the most effective aspect of PR technologies, which currently needs reform and development.

Key words: technologies of international relations, state image, PR technologies, social networks, information, soft power, cyber security, lobbying.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Ефективними та традиційними інструментами у сфері соціальних й політичних технологій є паблік-рілейшнз (PR). Ця наука про встановлення контактів і підтримки добрих відносин із громадськістю використовуються у всіх аспектах суспільного життя та є невід'ємною частиною сучасних політичних та міжнародних процесів. Існує низка PR-технологій у міжнародних відносинах, які активно використовуються для налагодження відносин із партнерами, установами більш якісної політичної комунікації, а також подолання глобальних викликів.

Україна, як і більшість демократичних держав, що розвиваються, активно використовує PR-технології у своїх міжнародних відносинах. Також залучаються легітимаційні, інформаційні та інші технології міжнародних відносин, завдяки чому вдається на всіх рівнях ефективно діяти в рамках зовнішньої політики.

У статті розглянуто PR-технології як дієвий інструмент досягнення зовнішньополітичних інтересів України, як-от: підвищення іміджу країни, її впливу на міжнародній арені й покращення ставлення до нашої держави.

Аналіз досліджень і публікацій. В основу дослідження PR-технологій покладено роботи відомих зарубіжних фахівців, зокрема, Е. Бернейса та С. Блека, які вважаються основоположниками у вивченні PR, С. Адамса,

який розглядав принципи PR, Т. Парсонса, що працював над обміном ресурсами й структурами, котрі впливають на суспільні відносини в галузі PR, а також М. Вебера, який є автором теорії організації лідерства, що в такому контексті впливає на формування основних понять PR-технологій.

Безпосередньо дослідженням PR і ролі PR-технологій у зовнішній політиці України займалися чимало провідних вітчизняних науковців, таких як Г. Почепцов, М. Мірошник (Мірошник, Копица, Стрюк, 2020), В. Зеліч (Зеліч, 2022), Т. Федорів, М. Зяйлик (Зяйлик, 2020) й ін.

У статті використано інформаційно-аналітичний метод, а також порівняльний та історичний.

Мета дослідження – вивчення й аналіз PR-технологій як самостійного різновиду політичної комунікації, які застосовуються в міжнародних відносинах України, та виокремлення найбільш ефективних інструментів, котрі здатні допомогти в кризовий період.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: дослідити поняття й сутність PR-технологій і проаналізувати ознаки й дієвість PR-технологій у міжнародних відносинах України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Багато вчених спробували визначити поняття Public Relations (PR) і на сьогодні існує понад 500 різновидів цього поняття. У своїй праці «The Engineering of Consent» один із основоположників сучасних публік релейшенз Едвард Бернейс розглядає PR як «бажання громадськості прийняти певний погляд та намагання її поширити». Більшість вітчизняних авторів характеризує PR-технології як окремий вид комунікативної технології й пояснює її як порядок конкретних дій, що призводять до змін у суспільстві.

Виходячи з цього, можемо окреслити PR-технології як сукупність дій, способів і методів діяльності щодо організації зв'язків із громадськістю на всіх рівнях, які орієнтовані та реалізацію поставлених цілей та завдань. Також PR-технології розглядаємо як комплекс методів й інструментів, які застосовуються для побудови й управління позитивним іміджем особи, організації чи країни в очах громадськості. Головна мета PR-технологій полягає в налагодженні ефективної політичної комунікації та комунікації загалом між суб'єктом та аудиторією, впливаючи на думку й уявлення громадськості, а також сприяючи підвищенню довіри до об'єкта PR.

Ці технології можуть уключати взаємодію з мас-медіа, використання соціальних мереж, публікації на вебсайтах, організацію прес-

конференцій, створення публічних заходів, лобіювання й інші методи політичної комунікації. Вони також широко використовуються в різних сферах, таких як бізнес, громадські організації, державні установи та інші суспільні сектори, із метою формування позитивного сприйняття й взаєморозуміння між об'єктом PR і громадськістю.

Серед основних цілей використання PR-технологій у зовнішньополітичній діяльності дослідники Чарських та Булега називають:

- лобіювання й просування національних інтересів;
- установлення двостороннього зв'язку як із власним населенням, так і з міжнародною спільнотою;
- формування образу держави та ненасильницький вплив на його сприйняття
- міжнародною спільнотою;
- формування позитивного іміджу й пізнаваного бренду держави на міжнародній арені;
- популяризація культури та історії держав і недержавних суб'єктів;
- інформування власних громадян та міжнародної спільноти про зовнішньополітичні вектори й позицію держави з окремих питань (Булега, Чарських, 2020).

Для дослідження особливостей PR-технологій як ефективного інструменту регулювання міжнародних відносин України доцільно визначити головні проблеми, із якими наразі стикається держава, і визначити завдання, які стоять перед країною на міжнародній арені.

Наразі головною проблемою України є конфлікт, який розпочато росією на сході України ще у 2014 р. Він мав серйозні наслідки для національної безпеки, гуманітарної ситуації та економічного розвитку нашої держави, а у 2022 р. ситуація загострилася й переросла в повномасштабне воєнне вторгнення. На думку Ірини Цурканової, сьогодні найважливішим завданням для України є збереження її територіальної цілісності, гарантування безпеки громадян та відновлення миру. Це вимагає проведення більш ефективних військових операцій, належних політичних зусиль для досягнення справедливого вирішення конфлікту, а також мобілізації всіх ресурсів (Цурканова, 2022).

У цьому ефективно може допомогти залучення PR-технологій, адже вони впливають на всі сфери життєдіяльності держави. Серед основних аспектів PR-технологій можна виділити:

- медіакомунікації, тобто застосування мас-медіа для поширення інформації про події, політичні рішення та інші аспекти життя країни;

- лобіювання – взаємодія з представниками влади, бізнесу й громадськості з метою впливу на прийняття рішень відповідно до інтересів країни (лобізм офіційно заборонений в Україні);
- кризовий PR, тобто розробку стратегій для реагування на кризові ситуації та забезпечення позитивного сприйняття громадськістю;
- онлайн-комунікації – використання інтернет-платформ і соціальних мереж для взаємодії з аудиторією політичного й загальносоціального характеру.

Важливо також зазначити, що залучення PR-технологій ще й пришвидшує обмін інформацією. Так, на думку дослідника Рябова, комунікація, що побудована на засадах застосування інформаційних технологій, є потенційно ефективнішою, ніж традиційна. Наочність, швидкість передачі повідомлень, а також достовірність створюють абсолютно нові можливості для обміну інформацією (Рябов, 2020).

Одним із найбільших досягнень українського суспільства й політичного керівництва під час повномасштабного вторгнення російських окупантів стало саме залучення інформаційних технологій і медіакомунікацій для залучення уваги до своїх позицій та цінностей.

Із початку 2022 р. українське суспільство взагалі характеризується підвищенням ролі масмедіа у створенні й фільтрації інформаційних потоків, ефективності взаємодії влади та громадянського суспільства. Усе це можна вважати першими дієвими спробами привертати увагу до ролі України на міжнародній арені з часів незалежності. Так, згідно з проведеним у 2023 р. дослідженням КМІС, проведеного у вересні 2023 р., після повномасштабного вторгнення в Україні спостерігаємо ефект «згуртування навколо прапора». А у випадку джерел інформації можемо констатувати перехід від ситуації домінування телебачення й декількох каналів до переважання соціальних мереж (Київський міжнародний інститут соціології, 2023).

Усе це дає змогу говорити про збільшення впливу та дієвості PR-технологій у соціально-політичній сфері України. Однак цього замало для ефективної роботи на міжнародній арені. Саме тому наразі актуальним є дослідження кейсів ефективного використання PR-технологій у міжнародних відносинах політичними інституціями, які зможуть стати дієвими для реалізації в Україні.

Одним із найбільш перспективних кейсів убачаємо офіційну легалізацію лобізму в Україні як одного з якісних видів, відповідно до західної практики, політичної комунікації. Навколо цього питання вже понад 20 років тривають активні дискусії, а до Верховної Ради вже декілька разів вносився відповідний законопроект.

За словами деяких політичних експертів, де-факто в Україні активно використовується лобіювання на всіх рівнях, однак де-юре він перебуває під заборонаю. У актуальних реаліях України, лобіюванню намагаються приписати увесь спектр негативних ознак – від тиску на представників влади до просування особистих інтересів. Але це все – звичайні маніпуляції. Лобізм є невід’ємною частиною життя кожного з нас, навіть тих, хто не займається політикою. У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 22 березня 2017 р. лобізм описують як систематичну та організовану взаємодію з публічними службовцями з метою впливу на прийняття публічних рішень, а термін «лобіст» відносин до будь-якої фізичної або юридичної особи, яка займається цією діяльністю (Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, 2017). Іншими словами, лобізм – це легальний вплив особи чи групи осіб (лобістів) на публічних службовців для прийняття рішень на користь інтересів лобістів чи інших осіб.

Після закріплення в Конституції України невідворотного курсу на євроінтеграцію до Верховної Ради вносили законопроект № 3059 (про державну реєстрацію суб’єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні), щодо якого внесено ще три альтернативних законопроекти: 3059-1 (про лобізм); 3059-2 (про правове й прозоре регулювання діяльності з лобіювання); № 3059-3 (про лобістську діяльність). Однак, попри таку значну кількість законодавчих ініціатив, жодна з них не була остаточно прийнята.

Убачаємо в цьому недосконалість і недостатню дослідженість реалізації лобізму як ефективної PR-технології в міжнародних відносинах України. На прикладі країн ЄС, таких як Німеччина, Австрія й Литва, можна побачити користь і практичне значення лобістів у зовнішній політиці держави. У цих країнах існує дві моделі регулювання лобістської діяльності:

- «законодавча» модель, яка передбачає, що держава встановлює правила лобіювання на рівні нормативного регулювання, які є обов’язковими для лобістів та в деяких випадках – для публічних службовців, які взаємодіють із ними. Вона передбачає наявність санкцій за порушення законодавства, уключаючи адміністративні чи кримінальні покарання, що можуть варіюватися від попереджень до штрафів і навіть ув’язнення;

- модель «саморегулювання» надає можливість лобістам самостійно контролювати свою діяльність та встановлювати санкції. Кодекси

поведінки, які приймають асоціації професійних лобістів, стають характерною особливістю політичних систем, які не обрали «законодавчу» модель.

На практиці вищезгадані країни поєднують обидві моделі регулювання лобістської діяльності. Наприклад, у Німеччині існує законодавча модель, що орієнтована на федеральний парламент, одночасно з цим професійні асоціації запровадили добровільні кодекси поведінки для лобістів на національному рівні. В Австрії для підтримки етичних цінностей лобістів законодавчо визначено основні стандарти, які повинні бути включені в їхні кодекси поведінки. А в Литві законодавчі норми регулюють усі аспекти лобіювання, уключаючи створення та вміст кодексів поведінки.

Попри це, наявна законодавча база цих країн регламентує професійну діяльність лобістів на всіх рівнях. Це дає змогу більш ефективно та точно вирішувати нагальні питання від імені держави й виступати посередниками.

Безперечно, у часи повномасштабної війни Україна активно використовує PR-технології, у рамках політичної комунікації, для підвищення своєї міжнародної репутації й впливу. Залучає медіакампанії для поширення інформації про свої культурні, наукові та економічні досягнення на міжнародній арені. Також застосовує PR-технології для підвищення довіри до українських дипломатичних зусиль, однак лобіювання могло б підвищити рівень впливовості держави на міжнародній арені.

Щодо стану й дієвості «лобізму» в Україні вчений С. Годний указує на те, що український лобізм суттєво відрізняється від стандартної моделі лобіювання, яка існує в зарубіжній політичній практиці. У розвинених державах професійні лобісти й лобістські організації діють публічно: або в межах чітко визначених законом рамок, або перебувають під уважним суспільним контролем. А в Україні лобіст і політик фактично поєднані в одній особі, що збільшує корупційні ризики (Годний, 2019).

Є. Бершеда і С. Романюк вважають, що в Україні існують дві можливості для розвитку. Перша – упровадження цивілізованих практик лобіювання з усіма процедурами, які будуть зрозумілі й прозорі для суспільства, на прикладі Німеччини, Австрії та Литви. Цей варіант відкриває Україні можливість стати регіональним лідером, а не об'єктом глобальних процесів. Другий шлях – це продовження існування корупції, зокрема корупційного лобізму (Бершеда, Романюк, 2016).

Також, на думку дослідника В. Круть, для нашої країни особливо цікавим є досвід Естонії, яка займає лідерські позиції в спрощенні бізнес-процесів, боротьбі з корупцією та втіленні демократичних цінностей. В Естонії вдалося відмовитися від стандартної форми державного управління. Там державні інституції функціонують тут лише для підтримки порядку у всіх сферах суспільства, де всі дотримуються встановлених правил (Круть, 2020).

Для легалізації «лобізму» в Україні повинна бути сформована відповідно нормативно-правова база, а також ураховані всі ризики. Лобіювання додасть нових інструментів і дасть змогу більш ефективно брати участь у міжнародній політиці.

У сфері медіа- та онлайн-комунікацій, як інших PR-технологій, у рамках політичної комунікації Україна активно інтегрується в глобальні процеси. Однак виникає потреба в розвитку комунікативних практик і, на жаль, в Україні не спостерігаємо активного зростання ринку професійних публічних комунікацій.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

PR-технології у рамках політичної комунікації в міжнародних відносинах України відіграють важливу роль у підвищенні її міжнародної репутації та впливу. Шляхом ефективного використання медіа-комунікацій та інших PR-технологій Україна зміцнює свої міжнародні зв'язки й сприяє розвитку країни у світовому співтоваристві. Успішним прикладом такої реалізації можна вважати те, як у країні застосовують «м'яку силу». Україна обрала вектор розвитку, будуючи позитивні стосунки, співпрацю та взаємозалежність з іншими країнами за рахунок привабливості своєї культури, політичної системи, економічного потенціалу, ідеалів і цінностей. «М'яка сила» може включати розповсюдження своєї мови та культури, демократичних цінностей, розвиток освіти й науки, сприяння гуманітарній допомозі, підтримку культурних обмінів, спортивну дипломатію, економічну допомогу та інші м'які інструменти впливу.

Однак для подолання нагальних викликів, які спричинені вторгненням російських окупантів в Україну й збільшенням впливу країни на міжнародній арені, потрібно консолідуватися та залучати ще більше різних важелів впливу. З огляду на євроінтеграційні процеси й гостру необхідність підвищення іміджу на всіх рівнях, доцільним буде активніше застосовувати PR-технології, зокрема медіа- та онлайн-комунікації, а також зосередитися до розвитку сфери професійного лобізму. На

прикладом більш розвинутих країн, таких як Німеччина, Литва й Австрія, доцільно створити власний інститут лобістів. Це дасть змогу ефективніше інтегруватись у міжнародні процеси та відстоювати інтереси держави завдяки новим акторам у сфері зовнішньої політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бершеда, Є., Романюк, С. Децентралізація: соціально-економічні передумови українського вибору. *Голос України*, 2016.
2. Годний, С. (2019). Інститут лобізму в політиці як чинник демократизації суспільства: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 170 с.
3. Зеліч, В. (2022). Використання PR-технологій як інструменту маркетингових комунікацій у просуванні компанії. *Економіка та підприємництво*, № 1 (124), с. 77–82. URL: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-1-13>.
4. Зяйлик, М. (2020) Роль та значення функцій зв'язків із громадськістю у системі публічного управління. Актуальні проблеми публічного управління та адміністрування: монографія / за заг. ред. Н. Б. Кирич. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., с. 33–49.
5. Київський міжнародний інститут соціології (2023). Результати всеукраїнського опитування для консультативної місії Європейського Союзу в Україні. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf.
6. Круть, В. (2020). Лобізм як форма прояву корупції. *Право та державне управління*, № 4, с. 227–232.
7. Мірошник, М. В., Копица, Д. О., Стрюк, Л. О. (2020) Цифровий маркетинг як середовище інтерактивних технологій digital реклами. *Бізнес Інформ*, № 5, с. 503–510. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-5-503-510>.
8. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (2017). CM/Rec(2017)2 від 22 березня 2017 року. URL: <https://rm.coe.int/legal-regulation-of-lobbying-activities/168073ed69>.
9. Рябов, І. Б., Шевкопляс, І. М. (2020). Особливості та сучасні тенденції застосування системи digital-маркетингу на підприємстві. *Ефективна економіка*, № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8423>.
10. Трушевич, Г. (2019). Роль та досвід застосування PR-технологій в формуванні і просуванні політичного іміджу. *Міжнародні та політичні дослідження*, вип. 32 (Липень), с. 260–274. URL: <https://doi.org/10.18524/2304-1439.2019.32.173852>.
11. Чарських, І., Булега, К. (2020). Міжнародний PR та проблема створення пізнаваного бренду України. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*, т. 1, № 12, с. 35–39.
12. Цурканова, І. (2022) Імідж України в умовах війни та міжнародна політична підтримка. *Грані*, т. 26, № 3, с. 87–93. URL: <https://doi.org/10.15421/172353>.

REFERENCES

1. Bersheda, Ye., Romaniuk, S. (2016). Detsentralizatsiia: sotsialno-ekonomichni peredumovy ukrainskoho vyboru (Decentralization: socio-economic prerequisites of the Ukrainian choice). *Holos Ukrainy* (in Ukrainian).

2. Hodnyi, S. (2019). Instytut lobizmu v politytsi yak chynnyk demokratyzatsii sus-pilstva (Institute of lobbying in politics as a factor of democratization of society): dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv. 170 (in Ukrainian).

3. Zelych, V. (2022) Vykorystannia PR-tekhnologii yak instrumentu marketynhovykh komunikatsii u prosuvanni kompanii (Use of PR technologies as a tool of marketing communications in the promotion of the company). *Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 1 (124), 77–82. URL: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-1-13>. (in Ukrainian)

4. Ziailyk, M. (2020) Rol ta znachennia funksiiv zviazkiv iz hromadskistiu u systemi publichnoho upravlinnia (The role and importance of public relations functions in the public administration system). Aktualni problemy publichnoho upravlinnia ta administruvannia: monohrafiia / za zah. red. N. B. Kyrych. Ternopil: FOP Palianytsia V. A., 33–49 (in Ukrainian).

5. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii (2023). Rezultaty vseukrainskoho opytuvannia dlia konsultatyvnoi misii Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini (The results of the all-Ukrainian survey for the consultative mission of the European Union in Ukraine). URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf (in Ukrainian).

6. Krut, V. (2020) Lobizm yak forma proiavu koruptsii (Lobbying as a form of manifestation of corruption). *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 4, 227–232. (in Ukrainian).

7. Miroshnyk, M. V., Kopytsa, D. O., Striuk, L. O. (2020). Tsyfrovyi marketynh yak seredovyshe interaktyvnykh tekhnologii digital reklamy (Digital marketing as an environment of interactive digital advertising technologies). *Biznes Inform*, 5, 503–510. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-5-503-510> (in Ukrainian).

8. Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy (2017). CM/Rec(2017)2 vid 22 berезnia 2017 roku. URL: <https://rm.coe.int/legal-regulation-of-lobbying-activities/168073ed69> (in English).

9. Riabov, I. B., Shevkoopias, I. M. (2020). Osoblyvosti ta suchasni tendentsii zastosuvannia systemy digital-marketynhu na pidpriemstvi (Peculiarities and modern trends of using the digital marketing system at the enterprise). *Efektivna ekonomika*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8423> (in Ukrainian).

10. Trushevych, H. (2019). Rol ta dosvid zastosuvannia PR-tekhnologii v formuvanni i prosuvanni politychnoho imidzhu (The role and experience of using PR technologies in the formation and promotion of a political image). *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia*, 32 (Lypen), 260–274. URL: <https://doi.org/10.18524/2304-1439.2019.32.173852> (in Ukrainian).

11. Charskykh, I., Buleha, K. (2020) Mizhnarodnyi PR ta problema stvorennia piznavanoho brendu Ukrainy (International PR and the problem of creating a recognizable brand of Ukraine). *Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*, 1 (12), 35–39 (in Ukrainian).

12. Tsurkanova, I. (2022). Imidzh Ukrainy v umovakh viiny ta mizhnarodna politychna pidtrymka (The image of Ukraine in the conditions of war and international political support). *Hrani*, 26 (3), 87–93. URL: <https://doi.org/10.15421/172353> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 13.09.2023 р.

УДК: 327(410:4-6ЄС)

Марися Томашевська,

аспірантка кафедри міжнародних відносин,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

tomashevskam1208@icloud.com

ORCID ID: 0009-0004-2135-2256

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-109-124

НАСЛІДКИ БРЕКСІТУ В МЕДІАПРОСТОРІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (ЧЕРВЕНЬ 2016–2021 РР.)

Здійснено узагальнювальний політологічний аналіз відображення в медіапросторі Великої Британії наслідків Брекситу в різних сферах суспільного розвитку та показано вплив медіа на поглиблення внутрішнього розколу країни між громадянами, які обстоювали різні позицій щодо членства країни в Європейському Союзі: «Залишитися» та «Вийти».

Джерельну основу дослідження становлять матеріали топових «ділових» медіа Британії («The Guardian», «BBC News», «The Financial Times», «Politico» та ін.); національних, міжнародних, зарубіжних медіаагентств («Bloomberg», «BuzzFeed News» Politics.co.uk); соціальних медіа, передусім Twitter і Facebook.

Показано, що проблематика постБрексит-дискурсу мозаїчна, її відображення в медіапросторі еволюціонувало в контексті актуалізації чергових суспільних викликів. У фокусі уваги медіа перебували нагальні питання укладання торговельної угоди та забезпечення свободи пересування й подорожей між Сполученим Королівством та ЄС. Соціально-економічні наслідки Брекситу стосувалися кожного громадянина, тому часто ставали предметом політичних спекуляцій та інсинуацій. У структурі цього медіаконтенту виокремлено два розведені в часі ракурси: аналітико-прогностичний, що домінував у 2016 – середині 2017 рр., і прагматично-фактографічний, який надалі переважав. Визначено «вертикаль» політично забарвленої медійної полеміки між еврооптимістами та євроскептиками, що відбувалися на макрорівні (країна, Європа, світ); мезорівні (галузі економіки); мікрорівні (соціальна група, окрема людина тощо).

Важливим компонентом медіапростору Британії в постБрексіт-період стали т. зв. секторальні ефекти («sectoral effects»), які стосувалися його наслідків для розвитку системи охорони здоров'я, культури, освіти й науки. Вони мали мультиплікаційний характер, адже перетинався з міграційною та іншими соціальними проблемами.

Ключові слова: Велика Британія; референдум 23 червня 2016 р.; наслідки Брексіту; медіапростір; медіадискурс.

Marysya Tomashevskya,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

ORCID ID: 0009-0004-2135-2256

THE CONSEQUENCES OF BREXIT IN THE MEDIA SPACE OF GREAT BRITAIN (JUNE 2016–2021)

A generalized political analysis of the reflection in the media space of Great Britain of the consequences of Brexit in various spheres of social development was carried out and the influence of the media on the deepening of the country's internal division between citizens who advocated different positions regarding the country's membership in the European Union: «Remain» and «Leave» was shown.

The source basis of the research is the materials of the top «business» media of Britain («The Guardian», «BBC News», «The Financial Times», «Rolitico», etc.); national, international, foreign media agencies («Bloomberg», «BuzzFeed News» Politics.co.uk); social media, primarily Twitter and Facebook.

It is shown that the problems of the post-Brexit discourse are mosaic, its reflection in the media space has evolved in the context of the actualization of the next social challenges. The media focused on the urgent issues of concluding a trade agreement and ensuring freedom of movement and travel between the United Kingdom and the EU. The socio-economic consequences of Brexit affected every citizen, so they often became the subject of political speculation and innuendo. In the structure of this media content, two points of view are distinguished over time: analytical-prognostic, which dominated in 2016 – mid-2017, and pragmatic-factographic, which prevailed in the future. The «vertical» of politically colored media polemics between Eurooptimists and Eurosceptics that took place at the macro level (country, Europe, world) is determined; meso-level (sectors of the economy); micro levels (social group, individual, etc.).

An important component of the British media space in the post-Brexit period has become the so-called sectoral effects, which related to its consequences for the development of the health care system, culture, education and science. They had a cartoon character, because they intersected with migration and other social problems.

Key words: Great Britain; referendum on June 23, 2016; consequences of Brexit; media space; media discourse.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Складне багатогранне поняття «Брексіт» (англ. *Brexit – Britain’s exit* – буквально «вихід Великої Британії») у нашому дослідженні позначає політичний процес, який супроводжував підготовку й проведення референдуму 23 червня 2016 р. у Великій Британії, на якому понад 52 % громадян проголосували за вихід країни з ЄС, а також його наслідки в проєкції чотирьох наступних років. Відомий британський аналітик Саймон Хінде в праці «Медіа і Брексіт» констатував: «політично заангажована британська преса» «знову підтвердила надприродну силу» впливати на результати виборів і референдумів [14]. На цьому аспекті фокусують й інші зарубіжні та українські дослідники.

Розвиваючи їхній доробок, змішуємо акцент із ролі медіа як чинника мобілізації громадської думки щодо підготовки референдуму щодо Брексіту на їхнє значення як трибуни обговорення його наслідків. У такому ракурсі вони спричинили як поглиблення тотального розколу британського суспільства між прихильниками позицій «Вийти» й «Залишитися», так і до його консолідації, адже завдяки прямому відвертому діалогу сприяли мобілізації зусиль на подолання викликів і труднощів, із якими зіткнулася країна після виходу з Європейського Союзу.

Порушена проблема має важливе науково-теоретичне та практичне значення для розвитку політичного процесу в Україні в контексті розуміння ролі й значення публічних і соціальних медіа в протистоянні інформаційно-психологічної війни, яку країна-агресорка Росія розв’язала проти українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відображення наслідків Брексіту в медіапросторі Великої Британії знайшли фрагментарне, точкове висвітлення в масиві праць щодо її стосунків із Європейським Союзом та виходу із його складу (Р. Айзік, А. Грубінко, Х. Демієн, Т. Кандуба, В. Крушинський, В. Копійка, Н. Силашкі, Т. Шинкаренко,

Н. Яковенко й ін.). У спеціальних студиях зарубіжні та українські дослідники зосередилися на вивченні впливу медіа на політичний процес, що супроводжував підготовку та проведення референдуму 23 червня 2016 р. (Я. Кибіч, Г. Лаліч-Крстін, К. Мейхью, Н. Силашкі, С. Хінде та ін.). Така ситуація актуалізує потребу предметного аналізу проблеми відображення наслідків Брекситу в медіапросторі Великої Британії.

Мета дослідження – здійснити узагальнювальний політологічний аналіз відображення в медіапросторі Великої Британії наслідків Брекситу в різних сферах суспільного розвитку (економіка, соціальне забезпечення, культура тощо) та показати вплив медіа на поглиблення внутрішнього розколу країни між прихильниками позицій «Залишитися» – «Вийти».

Методологічну основу дослідження становлять теоретичні аспекти медіакомунікації (Р. Віммер, Дж. Домінік, Ф. Зіберт, Д. Мак-Квейл, Г. Ласвелл, Т. Ретерсон, Д. Робертс В. Шрамм й ін.), політологічного аналізу інформаційного простору, зокрема соцмереж (В. Гапотій, А. Добровольська, К. Дубняк, Е. Катц, М. Кастельс, П. Лазарсфельд), методи вивчення змісту медіакомунікацій (феноменологічний аналіз, дискурс-аналіз, контент-аналіз).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Після референдуму 23 червня 2016 р. проблема наслідків Брекситу посіла чільне місце в медіапросторі Великої Британії. Її почали предметно обговорювати ще у 2014–2015 рр. Про це свідчать численні прогнози науковців й експертів, обіцянки урядовців і політиків, очікування й сподівання громадян. Зокрема, стаття в «The Guardian» політичного аналітика Д. Саббага показує, як переплетені в клубок політичні, соціальні, економічні, культурні суперечності детермінували розкол громадянського суспільства, стимулювали внутрішню тривогу та напругу [27]. А в аналітичному огляді Е. Казалічіо в «Politico» визначено 15 «основних речей» (аргументів), на які спиралися прихильники Брекситу, закликаючи голосувати за вихід Британії з ЄС, та показано, що вони або апіорі були недосяжними, або могли реалізуватися лише у віддаленій перспективі [8].

Проблематика постБрексит-дискурсу мозаїчна, її відображення в медіапросторі еволюціонувало в контексті актуалізації чергових суспільних викликів. У фокусі перебували нагальні питання укладання торговельної угоди та забезпечення свободи пересування й подорожей між Сполученим Королівством та ЄС. Підходи до їх висвітлення відображають

матеріали «The Guardian» і «BBC News», які реконструюють хроніку перемовин між Лондоном і Брюсселем, доки наприкінці жовтня 2020 р. вони зайшли в глухий кут. Після обопільних поступок і компромісів 24 грудня 2020 р. укладено історичну угоду про торговельні та безпекові відносини між Великою Британією і ЄС. Цей безпрецедентний за обсягом 2000-сторінковий документ регулював широке коло питань, починаючи від цивільного ядерного співробітництва й енергетичних взаємозв'язків до рибальства та авіації. Він набував чинності після виходу Британії 31 грудня 2020 р. з Єдиного ринку й Митного союзу [2] – [4].

Британські медіа подавали цю угоду як «великий успіх», що викликав «переможні вигуки на Даунінг-стріт» та «похмурі роздуми в Брюсселі». Прем'єр Б. Джонсон помістив із приводу укладання угоди у Twitter своє фото з піднятими великими пальцями. Урядовці в унісон заявляли: «Усе, що було обіцяно під час референдуму 2016 р., ... виконано»; «Ми повернули контроль над нашими грошима, кордонами, законами, торгівлею та рибальськими водами... Ми підписали першу в історії угоду про вільну торгівлю на основі нульових тарифів і нульових квот» [2–4].

Із цими реляціями контрастувала пресконференція голови Єврокомісії У. фон дер Ляєн, яка в британських медіа залишилася малопомітною, зокрема в ютубі зібрала лише 32 тис. переглядів. Цитуючи В. Шекспіра, Бітлз, Т. Еліота, вона резюмувала: «Це був довгий і звивистий шлях... Це збалансована угода. І це відповідально для обох сторін... я відчуваю полегшення... розставання – це солодкий сум». Тож усім європейцям і британцям хочу сказати: «Настав час залишити Брексит позаду» [29].

А відеозвернення Б. Джонсона, яке зібрало втричі більше переглядів, випромінювало оптимізм: угода про Брексит гарантує, що Велика Британія «більше не перебуватиме під постійним тиском ЄС, ми не зв'язані правилами ЄС... повернення суверенітету досягнуто»; «ми матимемо повну політичну та економічну незалежність, нова міграційна система дає нам повний контроль над тим, хто в'їжджає до країни, тож вільне пересування припиниться»; «тепер можемо скористатися фантастичними можливостями, доступними для нас як незалежної торгової нації...» [16].

У різноголосі оцінок досягнутої угоди лунали виважені заклики не вводити в оману виборця, який апріорі не може збагнути масштаби зрушень у всіх сферах суспільного життя. Медіа зазначали, що реалізація Брексіту потребуватиме оновлення правового поля, яке регулює повноваження парламенту й уряду. «The Financial Times» вразило оприлюдненням обрахунків експертів, згідно з якими потрібно було переглянути 759 двосторонніх угод Британії з ЄС та 110 угод з ООН

і Світовою організацією торгівлі та двосторонні угоди з країнами, орієнтованими на законодавство ЄС [19].

Поряд із політико-правовими значне місце в медіапросторі Британії посідали соціально-економічні наслідки Брекситу. Вони стосувалися кожного громадянина, тому часто ставали предметом політичних спекуляцій та інсинуацій. У структурі цього медіаконтенту виокремлюємо два розведені в часі ракурси: аналітико-прогностичний, що домінував у 2016 – середині 2017 рр., та прагматично-фактографічний, що надалі домінував. Публічні медіа ретранслявали його у двох основних форматах: а) передрукування й обговорення аналітичних матеріалів академічних установ, науковців; б) уміщення оригінальних різновидових статей та інтерв'ю.

На перших порах в аналітико-прогностичних матеріалах переважали негативні очікування фахівців щодо коротко- й довгострокових наслідків Брекситу для економіки Британії, зокрема, зменшення доходів на душу населення та ін. Медіа широко обговорювали оприлюднені Центром досліджень економічної політики 31 липня 2016 р. матеріали «Брексід манить: думки провідних економістів». Резюмуючи песимістичні прогнози запрошених до обговорення аналітиків і науковців, їх укладачі зазначали: британські виборці вважали, що, залишивши ЄС, їхня країна поверне контроль за власними ресурсами, але насправді внаслідок Брекситу вона стане «назавжди біднішою» [1].

Після референдуму в медіапросторі активно обговорювали життєво важливі для мільйонів працівників наслідки перенесення британськими фірмами виробництва за кордон. Це призвело до збільшення на 12 % інвестицій у країни ЄС та скорочення надходження з них капіталу до Британії на 11 %. На такому тлі зростала загроза безробіття [5].

Оптимістичні очікування ледь проглядалися в публічних і ділових медіа. Наприклад, у статтях у «The Financial Times» «Більшість економістів усе ще песимістично дивляться на наслідки Брексід» (7 січня 2017 р), «Брексід вплине на рівень життя Великої Британії: говорять економісти» (16 квітня 2017 р.) та ін. стверджувалося, що хоча його короткострокові наслідки виявилися кращими, ніж передбачалося, «кінцевий вплив виходу з ЄС видається більш негативним, аніж позитивним». Аналітики сходилися в тому, що певний час ніхто не знатиме, наскільки масштабними є такі наслідки.

Непорушним у прогнозах залишалось медіаагентство «Bloomberg»: економіка країни ще довго розплачуватиметься за Брексит, якщо й не буде Армагеддону, то болісного удару по робочих місцях, багатству й

виробництву не уникнути [31]. Обговорення цих матеріалів у Twitter і Facebook супроводжували емоційні коментарі, які засвідчили ґрунтовне розуміння британцями економічних проблем країни та широкий спектр поглядів щодо труднощів і перспектив її розвитку в постБрексіт період.

Другий прагматично-фактографічний ракурс публікацій, що почав привалювати з другої половини 2017 р., наращувався зусиллями журналістів, які намагалися вразити реципієнта статистикою та показом процесів, що відбувалися на макрорівні (країна, Європа, світ); мезорівні (галузі економіки); мікрорівні (соціальна група, окрема людина тощо).

Із наближенням призначених на червень 2017 р. національних виборів полеміка між єврооптимістами та євроскептиками набувала політичного забарвлення. Перші традиційно акцентували на негативних наслідках Брексіту. У британському інфопросторі розігнали «злитий» американським агентством «BuzzFeed News» урядовий аналіз, призначений для «внутрішнього користування». Його дані свідчили, що в другому півріччі 2016 р. економічний розвиток країни сповільнився на 6–8 % і ця тенденція триватиме [6; 23]. А євроскептики зловтішалися зливою матеріалів про негативні наслідки Брексіту для ЄС, який через вихід Британії втратив другу за величиною економіку, третю за чисельністю населення країну та другого за розміром платника до його бюджету.

Мезорівень представлений «віялом» тематичних блоків медіа-матеріалів, які відображали спричинені Брексітом зміни в різних секторах економіки. З особливим пієтетом євроскептики сприймали повідомлення про вихід Британії зі Спільної рибальської політики (Common fisheries policy), яка уможливлювала країнам ЄС ловити рибу в межах 12 морських миль від узбережжя країни та давала право Брюсселю встановлювати для британців квоти на вилов риби в їхніх національних водах [4; 26]. Навіть євроорієнтована «The Guardian» визнавала «згубні наслідки» такого становища. Болісно сприймалася ситуація, коли рибальський флот країн ЄС щорічно вивантажував 6 млн т риби, із яких половина припадала на води Британії, що, своєю чергою, виловлювала в шість разів менше [4].

Амбівалентними були наративи щодо перспектив розвитку аграрної політики. Медіа акцентували на тому, що з виходом Великої Британії зі Спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy) її фермери позбудуться щорічних субсидій на 4 млрд євро, що спричинить його стагнацію. Цьому протиставлявся курс на розробку національної сільськогосподарської політики, яка забезпечить урядові субсидії та створить ефективну систему відносин завдяки укладанню двосторонніх

угод із господарюючими суб'єктами [9; 10]. Зважаючи на суспільну значущість, медіа приділяли неадекватно мало уваги аграрній проблемі, а в соцмережах вона фактично не обговорювалася.

Британці пильно стежили за висвітленням у медіа питань грошової та інвестиційної політики, адже в їхній свідомості вкоренився образ країни й Лондона як «фінансового центру» та «фінансової столиці» світу. З огляду на зміст повідомлень популярних фінансових інформаційних сервісів у «стриманому англійському дусі» сприймалися факти перенесення у 2019 р. Європейським агентством із лікарських засобів та Європейським банківським управлінням своїх штаб-квартир із Лондона до Амстердама й Парижа [13].

Актуалізована під час підготовки до референдуму 2016 р. проблема міграції й надалі залишалася чи не найбільш дражливою та заполітизованою в інфопросторі Великої Британії. Підігриваючи градус суспільної уваги, медіа, з одного боку, спиралися на офіційну статистику й результати аналітики (Інститут економіки праці, Інститут уряду тощо), які розкривали ключові аспекти міграційної політики. Як приклад, відзначимо статтю кореспондентки «The Guardian» О'Керролл «Короткий огляд імміграційних планів після Брексіту» за 19 грудня 2018 р. У ній окреслювався комплекс питань, що стосувалися законодавства з регулювання міграції, її базових характеристик (цілі, склад, динаміка), впливу на ВВП і соціальні відносини, паспортного контролю, вільного пересування тощо. Такий підхід сприяв формуванню в британців неупередженого підходу до цієї проблеми.

З іншого боку, у публічних, особливо соціальних, медіа вона здебільшого обговорювалася суб'єктивно й надто емоційно. Це виявилось в дискурсі щодо таких гострих питань, як спроможність Великої Британії контролювати міграцію з країн ЄС, збереження свободи пересування між ними, морально-етичних і практичних аспектів пропонованої урядом міграційної системи, яка надавала пріоритет кваліфікованим мігрантам, визначала статус громадян ЄС, які вже проживали в країні, тощо.

Важливим компонентом медіапростору Британії в постБрексіт період стали т. зв. секторальні ефекти («sectoral effects»), які стосувалися його наслідків для розвитку системи охорони здоров'я, культури, освіти та науки. Особливу стурбованість викликала доля Національної служби охорони здоров'я. Опубліковані на початку 2019 р. у науково-популярному журналі «The Lancet» результати метадослідження у витриманих тонах змальовували перспективи розвитку цієї галузі. Зокрема, акцентувалося на невизначеності питання медичного захисту британців,

які перебували в країнах ЄС, а також нестачі медперсоналу, обладнання, медикаментів [20].

Попри запевнення урядовців і політиків щодо забезпечення поставок медичних препаратів після Брекситу, медіа констатували іншу ситуацію та часто згущували фарби щодо її «катастрофічного стану». Таким прикладом слугує стаття в «The Guardian» із промовистою назвою «На 96 % скоротилася кількість медсестер ЄС, які реєструються для роботи в Британії після голосування за Брексіт». Покликаючись на аналіз фахівців, авторка зазначила, що таку ситуацію спричинили не Брексіт, а провальне планування та скорочення наборів у закладах медичної освіти [21].

Жваве обговорення цієї проблеми у Twitter і Facebook свідчать, що британці постійно стикалися з проблемою нестачі ліків, медобладнання, особливо кваліфікованого медперсоналу, що загострювалася через масовий відтік лікарів і медсестер, які були громадянами країн ЄС [22].

Так само вкрай емоційно в публічних, галузевих та соціальних медіа дискутувалися проблеми розвитку освіти та науки. У структурованому вигляді їх окреслив кварталник «Oxford Review of Economic Policy». Загрози Брекситу для секторів вищої освіти та науки полягали у втраті фінансування досліджень із джерел ЄС, скороченні студентів із європейських країн, обмеженні можливостей запрошувати викладачів із країн ЄС та навчатися британським студентам за кордоном. Способів пом'якшення цих загроз не було через відсутність спеціальної угоди про академічну мобільність [18].

Щоправда, частина таких проблем успішно розв'язувалася. Наукова спільнота з ентузіазмом сприйняла серпневі 2016 р. повідомлення «The Guardian» та інших медіа про зобов'язання уряду продовжувати фінансування після Брекситу наукових проектів й освітніх програм, які здійснювалися за кошти ЄС. Пріоритетним залишалось фінансування досліджень у галузях сільського господарства та інноваційних технологій [11].

Політично забарвленим складником інфопростору Британії став дискурс у діаді «Брексіт і культура», що також мав мультиплікаційний характер, адже перетинався з міграційною й іншими соціальними проблемами. Значною мірою під впливом медіа з-поміж британців утвердився погляд, який окреслила М. Янкович у статті «Процвітаюча мистецька сцена Британії задушена хаосом Брекситу» на новинному вебсайті Politics.co.uk. Авторка безапеляційно констатувала дві основні тези: «реакція митців і письменників на Брексіт була негативною»; «переважний відсоток» творчої інтелігенції голосував проти виходу з ЄС» [15].

Слабше в артмедійному дискурсі лунав голос інтелігенції, яка підтримала Брексіт. У цьому випадку показовим є опубліковане в листопадовому 2019 р. випуску журналу політики й культури «The Critic» інтерв'ю з двома епатажними художниками Гілбертом і Джорджем (Г. Проуш і Дж. Пассмор). Як «нерозкаяні консерватори, рішучі прихильники королеви... і Тетчер», вони представляли «меншу, але досить численну частину британського бомонду», яка вважала, що «Європа буде для себе простір», у котрому хоче встановити власні порядки. Тому Брексіт дає шанс залишити ці «Сполучені Штати Європи», які «насправді не є агломерацією з 27 країн-членів, а лише іграшкою політиків» [25]. Характерно, що в публічних виступах діячі культури розглядали проблему «Брексіт та мистецтво» в суто політичній площині та абстрагувалися від естетичних сентенцій.

В інфопросторі Британії широко ретранслювалася актуалізована Брексітом проблема «політика та мистецтво». Медіа емоційно обговорювали її небуденні прояви як намальований невідомим художником-графіті мурал біля поромного порту в Дуврі, на півдні Англії. Зображений на ньому робітник долотом відколював одну із зірок на прапорі Європейського Союзу [12]. Е-медіа платформи «The Daily Telegraph» й ін. у різній формі презентували (текст, фото, відео) та обговорювали представлену на лондонській галереї «Serpentine» виставку Г. Перрі із серії кераміки, гобеленів, інших творів мистецтва стосовно «розколу Британії під час та після кампанії за Брексіт». Особливе враження справляли «Брексіт-вази» («Brexit Vases»): два великі керамічні горщики із зображеннями сцен із громадянами Британії, які обстоювали позиції «Залишитися» та «Вийти» [7].

Чи не найбільш резонансною в медіапросторі Британії («Retrieved», «The Daily Telegraph», «The Herald», «The Guardian» й ін.) арт Брексід-подією стала виконана на замовлення шотландської організації «Deveron Projects» художником К. Вільгельмом інсталяція «Плакуча верба Брексід-дерево» як символ виходу Великої Британії з ЄС. Відтак її «оживили» (висадили) 31 січня 2020 р. як «символ утрати та смутку й надії на зцілення». Фотогалерея цього політичного артпроекту зібрала десятки тисяч переглядів [30].

Медіа не лише висвітлювали, а й протегували політичні артпроекти як вияв протесту проти Брексіту. Так, на замовлення «The Guardian» А. Капура написав картину «Брексід. Броксід. Ми всі впадемо» («A Brexit, A Broxit, We All Fall Down»). Твір із зображенням Британії (із «кривавою тріщиною, що тягнеться від Глазго до південного узбережжя») став

«відповіддю на політичний клімат навколо Брекситу» та спричинений ним розкол країни [17].

Кожен аносований у медіапросторі 2016–2020 рр. літературний твір про Брексіт апріорі розглядався як явище «мистецько-політичне». Тому й оцінювалися вони контroversійно. Подекуди це можна пояснити намаганням підкреслити значущість твору. Тому, наприклад, «Financial Times» поспішила оголосити творіння А. Сміта «Осінь» як «перший серйозний роман про Брексіт» [24], хоча інші авторитетні видання цю пальму першості віддавали роману «Людина-кролик» («Rabbitman». London: Friction Fiction, 2017. 237 p.) М. Параскоса (з'явився 9 березня). Це комічне фентезі в похмурих тонах змальовує референдум і життя Британії після нього: голосування «Вийти» стало результатом низки «фаустівських угод із дияволом»; у результаті країна розвалюється й потрапляє в залежність від продовольчої допомоги ЄС.

Здійснивши огляд близько двох десятків художніх творів із цієї проблематики, оглядачка «Sky News» К. Спенсер резюмувала: «... майже всі наші провідні автори, які говорили про Брексіт, перебували на стороні референдуму, яка програла», це ставить їх «на протилежний бік із багатьма читачами». У цьому полягає «трагізм Брекситу». У тенета таких суперечностей потрапляли й самі письменники. Автор політичного трилера «Компромат» С. Джонсон припускав (стверджував), що «голосування за вихід із Європейського Союзу стало результатом російського впливу», однак у коментарях до книги зазначив, що «не вказує пальцем на російські спецслужби, адже вона просто призначена для задоволення» [28].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що наслідки Брексиду посідали одне з головних місць у медіапросторі Великої Британії другої половини 2016 – початку 2020 рр. У контексті чергових суспільних викликів у матеріалах топових «ділових медіа» Британії, національних і зарубіжних медіаагентств та соціальних медіа широко висвітлювалися й активно обговорювалися питання укладання торговельної угоди та забезпечення свободи пересування й подорожей між Сполученим Королівством та ЄС; соціально-економічні наслідки Брекситу (переміщення капіталу, міграція, розвиток аграрного сектору тощо) та «секторальні ефекти», які стосувалися розвитку системи охорони здоров'я, культури, освіти й науки. Висвітлення цих питань у медіа часто мало маніпулятивний емоційний характер,

що посилювало їх вплив на поглиблення внутрішнього розколу країни між прихильниками та противниками членства країни в ЄС. Цей досвід британського кросмедіа дискурсу (вплив різних видів медійних ресурсів) є цікавим й актуальним для України, яка веде не лише збройну, а й запеклу інформативну війну з країною-агресоркою Росією.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні відображення в медіапросторі не лише Британії, а й країн ЄС і США наслідків Брекситу в окремих сферах суспільного життя, особливо в гуманітарній, а також аналізу в такому ракурсі розслідувань щодо порушень та зловживань, які були під час підготовки та проведення референдуму 23 червня 2016 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baldwin, R. (2016). Brexit Beckons: Thinking ahead by leading economists. *VoxEU. Centre for Economic Policy Research*, 31 July. URL: <https://cepr.org/content/brexit-beckons-thinking-ahead-leading-economists>.
2. Boffey, D., Borger, J. (2020). Brexit talks to resume after Michel Barnier speech breaks impasse. *The Guardian*, 21 October. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/oct/21/uk-welcomes-barnier-significant-remarks-on-unlocking-brexit-talks>.
3. Boffey, D., O'Carroll, L. (2020). UK and EU agree Brexit trade deal. *The Guardian*, 24 December. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/dec/24/uk-eu-agree-brexit-trade-deal-agreement>.
4. Boffey, D. (2017). UK fishermen may not win waters back after Brexit, EU memo reveals. *The Guardian*, 2017, 15 February. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2017/feb/15/uk-fishermen-may-not-win-waters-back-after-brexit-eu-memo-reveals>.
6. Breinlich, H., Leromain, E., Novy, D., Sampson, T. (2019). Voting with their money: Brexit and outward investment by UK firms. *VoxEU.org.*, 12 February. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/voting-their-money-brexit-and-outward-investment-uk-firms>.
7. Brexit referendum spurs British companies into investing in EU (2019). *Reuters*, 11 February. URL: <https://www.reuters.com/article/uk-britain-eu-investment-idUKKCN1Q003D>.
8. Brown, M. (2017). Grayson Perry: What I learnt from my Brexit tour around Britain. *The Daily Telegraph*, 27 May. URL: <https://www.telegraph.co.uk/tv/2017/05/27/grayson-perry-learnt-brexit-tour-around-britain/>.
9. Casalicchio, E. (2020). 15 things Vote Leave promised on Brexit – and what it got. Some Leave voters may be disappointed. *Politico*, 24 December. URL: <https://www.politico.eu/article/15-things-uk-vote-leave-promised-on-brexit-and-what-it-got/>.
10. Coe, S., Finlay, J. (2019). Farm payments in a no-deal Brexit. *House of Commons Library*, 18 October. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/farm-payments-in-a-no-deal-brexit>.
11. Common Agricultural Policy (2017). *Institute for Government*, 16 May. URL: <https://web.archive.org/web/20190906173554/https://instituteforgovernment.org.uk/explainers/common-agricultural-policy/>

12. Elgot, J. (2018). George Soros raises donation to anti-Brexit Best for Britain group. *The Guardian*, 11 February, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/business/2018/feb/11/george-soros-best-for-britain-pro-eu-100000>.
13. Ellis-Petersen, H. (2017). Banksy Brexit mural of man chipping away at EU flag appears in Dover. *The Guardian*, 8 May, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/artand-design/2017/may/07/banksy-brexit-mural-dover-eu-flag>.
14. European bank regulator arrives in Paris in boost to Macron's financial vision for city (2019). *The Local*, 5 June, 2017. URL: ema.europa.eu/en/news/ema-now-operating-amsterdam
15. Hinde, S. (2017). Brexit and the media. Dans Hermès, *La Revue*, № 1, p. 80–86. URL: <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-1-page-80.htm/>
16. Jankowicz, M. (2017). Britain's thriving art scene strangled by Brexit chaos. 20 March, *Politics.co.uk*. URL: <https://web.archive.org/web/20190327150001/https://www.politics.co.uk/comment-analysis/2017/03/20/britain-s-thriving-art-scene-strangled-by-brexit>.
17. Johnson: Brexit deal 'resolves question that has bedevilled politics' – video (2020). URL: <https://www.theguardian.com/politics/video/2020/dec/24/johnson-brexit-deal-resolves-question-that-has-bedevilled-politics-video>
18. Jones, J. (2019). Anish Kapoor's Brexit artwork: Britain on the edge of the abyss. *The Guardian*, 3 April. URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2019/apr/03/anish-kapoor-brexit-artwork-britain-edge-abyss>
19. Mayhew, K. (2017). UK higher education and Brexit. *Oxford Review of Economic Policy*, 33, p. 155–S161. doi:10.1093/oxrep/grx012
20. McClean, P. (2017). After Brexit: the UK will need to renegotiate at least 759 treaties. *The Financial Times*, 30 May. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Brexit>
21. McKee, R. (2016). Campaigners hand out thousands of EU flags for Last Night of the Proms. *The Guardian*, 10 September. URL: <https://www.theguardian.com/music/2016/sep/10/european-union-flags-handed-out-last-night-of-the-proms-brexit>
22. Moore, S. (2017). Siddique H. 96% drop in EU nurses registering to work in Britain since Brexit vote. *The Guardian*, 12 June. URL: <https://www.theguardian.com/society/2017/jun/12/96-drop-in-eu-nurses-registering-to-work-in-britain-since-brexit-vote>
23. NHS Workforce Statistics – June 2022 (Including selected provisional statistics for July 2022). *NDRS*. URL: <https://digital.nhs.uk/data-and-information/publications/statistical/nhs-workforce-statistics/june-2022>.
24. Parker, G. (2018). Secret data show Britain worse off under all Brexit scenarios. *The Financial Times*, 30 January. URL: <https://www.ft.com/content/b3d35136-0543-11e8-9650-9c0ad2d7c5b5>.
25. Preston, A. (2016). Autumn by Ali Smith review – «the first serious Brexit novel». *The Financial Times*, 14 October. URL: <https://www.ft.com/content/0e227666-8ef4-11e6-a72e-b428cb934b7>
26. Prodger, M. (2019). The Critic Interview: Gilbert and George. November, *The Critic*. URL: <https://thecritic.co.uk/issues/november-2019/gilbert-and-george>
27. Reality Check: How would Brexit affect the UK's fishing waters? (2016). *BBC News*, 31 May. URL: <https://web.archive.org/web/20191001190537/https://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36358016>.
28. Sabbagh, D. (2018). Thousands take to streets in London on anti-Brexit march. *The Guardian*, 23 June, 2018. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/jun/22/peoples-vote-march-against-brexit-london-thousands-expected>

29. Spencer, K. Literature goes Brexit: EU vote prompts writers to tackle issue". *Sky News*, 2017, 19 March URL: <https://news.sky.com/story/literature-goes-brexiteu-vote-prompts-writers-to-tackle-issue-10807458>

30. Time to leave Brexit behind,' says EU's Ursula von der Leyen after deal agreed – video. URL. <https://www.youtube.com/watch?v=uh2V6UCFnso>

31. «THE BREXIT TREE». Clemens Wilhelm (2021). Retrieved, 13 January. URL: <http://clemenswilhelm.com/portfolio/thebrexittree/>

32. Ward, J., Hamilton, S. (2017). Brexit to Hit Jobs, Wealth and Output for Years to Come, Economists Say. *Bloomberg L. P*, 22 February. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-22/brexit-s-fallout-on-u-k-economy-seen-as-chronic-not-crippling>

REFERENCES

1. Baldwin, R. (2016). Brexit Beckons: Thinking ahead by leading economists. *VoxEU. Centre for Economic Policy Research*, 31 July. URL: <https://cepr.org/content/brexit-beckons-thinking-ahead-leading-economists>

2. Boffey, D., Borger, J. (2020). Brexit talks to resume after Michel Barnier speech breaks impasse. *The Guardian*, 21 October. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/oct/21/uk-welcomes-barnier-significant-remarks-on-unlocking-brexit-talks>

3. Boffey, D., O'Carroll, L. (2020). UK and EU agree Brexit trade deal. *The Guardian*, 24 December. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/dec/24/uk-eu-agree-brexit-trade-deal-agreement>.

4. Boffey, D. (2017). UK fishermen may not win waters back after Brexit, EU memo reveals. *The Guardian*, 2017. 15 February. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2017/feb/15/uk-fishermen-may-not-win-waters-back-after-brexit-eu-memo-reveals>.

5. Breinlich, H., Leromain, E., Novy, D., Sampson, T. (2019). Voting with their money: Brexit and outward investment by UK firms. *VoxEU.org*, 12 February. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/voting-their-money-brexit-and-outward-investment-uk-firms>

6. Brexit referendum spurs British companies into investing in EU (2019). *Reuters*, 11 February. URL: <https://www.reuters.com/article/uk-britain-eu-investment-idUKKC-N1Q003D>.

7. Brown, M. (2017). Grayson Perry: What I learnt from my Brexit tour around Britain. *The Daily Telegraph*, 27 May. URL: <https://www.telegraph.co.uk/tv/2017/05/27/grayson-perry-learnt-brexit-tour-around-britain/>.

8. Casalicchio, E. (2020). 15 things Vote Leave promised on Brexit – and what it got Some Leave voters may be disappointed. *Politico*, 24 December. URL: <https://www.politico.eu/article/15-things-uk-vote-leave-promised-on-brexit-and-what-it-got/>

9. Coe, S., Finlay, J. (2019). Farm payments in a no-deal Brexit. *House of Commons Library*, 18 October. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/farm-payments-in-a-no-deal-brexit>.

10. Common Agricultural Policy (2017). *Institute for Government*, 16 May. URL: <https://web.archive.org/web/20190906173554/https://instituteforgovernment.org.uk/explainers/common-agricultural-policy/>

11. Elgot, J. (2018). George Soros raises donation to anti-Brexit Best for Britain group. *The Guardian*, 11 February, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/business/2018/feb/11/george-soros-best-for-britain-pro-eu-100000>.
12. Ellis-Petersen, H. (2017). Banksy Brexit mural of man chipping away at EU flag appears in Dover. *The Guardian*, 8 May, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/artand-design/2017/may/07/banksy-brexit-mural-dover-eu-flag>
13. European bank regulator arrives in Paris in boost to Macron's financial vision for city (2019). *The Local*, 5 June, 2017. URL: ema.europa.eu/en/news/ema-now-operating-amsterdam.
14. Hinde, S. (2017). Brexit and the media. Dans Hermès, *La Revue*, № 1, p. 80–86. URL: <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-1-page-80.htm/>
15. Jankowicz, M. (2017). Britain's thriving art scene strangled by Brexit chaos. 20 March, *Politics.co.uk*. URL: <https://web.archive.org/web/20190327150001/https://www.politics.co.uk/comment-analysis/2017/03/20/britain-s-thriving-art-scene-strangled-by-brexit>.
16. Johnson: Brexit deal 'resolves question that has bedevilled politics' – video (2020). URL: <https://www.theguardian.com/politics/video/2020/dec/24/johnson-brexit-deal-resolves-question-that-has-bedevilled-politics-video>
17. Jones, J. (2019). Anish Kapoor's Brexit artwork: Britain on the edge of the abyss. *The Guardian*, 3 April. URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2019/apr/03/anish-kapoor-brexit-artwork-britain-edge-abyss>
18. Mayhew, K. (2017). UK higher education and Brexit. *Oxford Review of Economic Policy*, 33, p. 155–S161. doi:10.1093/oxrep/grx012
19. McClean, P. (2017). After Brexit: the UK will need to renegotiate at least 759 treaties. *The Financial Times*, 30 May. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Brexit>
20. McKee, R. (2016). Campaigners hand out thousands of EU flags for Last Night of the Proms. *The Guardian*, 10 September. URL: <https://www.theguardian.com/music/2016/sep/10/european-union-flags-handed-out-last-night-of-the-proms-brexit>
21. Moore, S. (2017). Siddique H. 96% drop in EU nurses registering to work in Britain since Brexit vote. *The Guardian*, 12 June. URL: <https://www.theguardian.com/society/2017/jun/12/96-drop-in-eu-nurses-registering-to-work-in-britain-since-brexit-vote>
22. NHS Workforce Statistics – June 2022 (Including selected provisional statistics for July 2022). *NDRS*. URL: <https://digital.nhs.uk/data-and-information/publications/statistical/nhs-workforce-statistics/june-2022>.
23. Parker, G. (2018). Secret data show Britain worse off under all Brexit scenarios. *The Financial Times*, 30 January. URL: <https://www.ft.com/content/b3d35136-0543-11e8-9650-9c0ad2d7c5b5>.
24. Preston, A. (2016). Autumn by Ali Smith review – «the first serious Brexit novel». *The Financial Times*, 14 October. URL: <https://www.ft.com/content/0e227666-8ef4-11e6-a72e-b428cb934b7>
25. Prodger, M. (2019). The Critic Interview: Gilbert and George. November. *The Critic*. URL: <https://thecritic.co.uk/issues/november-2019/gilbert-and-george>.
26. Reality Check: How would Brexit affect the UK's fishing waters? (2016). *BBC News*, 31 May. URL: <https://web.archive.org/web/20191001190537/https://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36358016>.

27. Sabbagh, D. (2018). Thousands take to streets in London on anti-Brexit march. *The Guardian*, 23 June, 2018. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/jun/22/peoples-vote-march-against-brexit-london-thousands-expected>.

28. Spencer, K. Literature goes Brexit: EU vote prompts writers to tackle issue". *Sky News*, 2017, 19 March URL: <https://news.sky.com/story/literature-goes-brexit-eu-vote-prompts-writers-to-tackle-issue-10807458>.

29. Time to leave Brexit behind,' says EU's Ursula von der Leyen after deal agreed – video. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uh2V6UCFnso>.

30. «THE BREXIT TREE». Clemens Wilhelm (2021). *Retrieved*, 13 January. URL: <http://clemenswilhelm.com/portfolio/thebrexittree/>

31. Ward, J., Hamilton, S. (2017). Brexit to Hit Jobs, Wealth and Output for Years to Come, Economists Say. *Bloomberg L.P.*, 22 February. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-22/brexit-s-fallout-on-u-k-economy-seen-as-chronic-not-crippling>

Матеріал надійшов до редакції 03.09.2023 р.

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК: 323.2(438+437.3+439+437.6):355.01(470+477)

Мирослава Лісовська,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
m.lisovska@kubg.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-3534-9945;

Олена Пістракевич,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
o.pistrakevych@kubg.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0457-1954;

Марина Бессонова,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
m.bessonova@kubg.edu.ua; mmbessonm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1533-775X:
DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-125-149

**ПОЗИЦІЇ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ЩОДО
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПУБЛІЧНИЙ ВИМІР**

У статті здійснено аналіз ставлення країн Вишеградської групи щодо подій російсько-української війни, що в гібридній формі розпочалася з 2014 р. та перейшла в активну фазу після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. З'ясовано, що, попри декларовану підтримку України та її європейських прагнень, кожна країна Вишеградської групи має свої особливості сприйняття подій цієї війни та ставлення до країни-агресора. Виявлено коливання в позиції таких країн, як Словаччина та Чехія, у той час як Поль-

ща й Угорщина демонструють певну стабільність своєї позиції, при цьому діаметрально протилежну. Наявні розбіжності між членами Вишеградської групи стали помітними з 2014 р.: коли чітку проукраїнську й антиросійську позицію посіла тільки Польща; Словаччина коливалася між публічним визнанням агресії з боку Росії та її замовчуванням; а Чехія й Угорщина, попри задекларовану підтримку України та приєднання до європейської політики санкцій проти Росії, фактично зайняли антиукраїнську позицію. Виявлено, що країни V4 не створили єдиного фронту щодо підтримки України та допомоги у війні проти РФ у 2022 р. Із-поміж Вишеградської четвірки три країни (Польща, Чехія та Словаччина) приєдналися до інших держав Європи, які активно надавали Україні військову допомогу, у той час як Угорщина демонструє повністю протилежну позицію, яка в публічному вимірі є чітко проросійською. У статті також здійснено огляд змін, унесених до законодавства країн Вишеградської групи з початку повномасштабного вторгнення. Доведено, що українське питання мало значне місце в порядку денному як в інституціях окремих країн, так і у форматі V4, та воно сприяло унаочненню вже наявних відмінностей у позиціях Вишеградської четвірки та виявило розбіжності в V4, що сприймається як криза або занепад цього регіонального об'єднання.

Ключові слова: Вишеградська група; Україна; російсько-українська війна.

Myroslava Lisovska,

Borys Grinchenko Kyiv University,
ORCID ID: 0000-0002-3534-9945;

Olena Pistrakevych,

Borys Grinchenko Kyiv University,
ORCID ID: 0000-0003-0457-1954;

Maryna Bessonova,

Borys Grinchenko Kyiv University,
ORCID ID: 0000-0003-1533-775X

THE POSITIONS OF THE COUNTRIES OF THE VISEHRAD GROUP REGARDING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: THE PUBLIC DIMENSION

The article analyzes the attitude of the countries of the Visegrad Group regarding the events of the Russian-Ukrainian war, which began in a hybrid form in 2014 and entered the active phase after the full-scale invasion on February 24, 2022. It was found that despite the declared support of Ukraine and its European aspirations, each country of the Visegrad Group has its own peculiarities of perception

of the events of this war and attitude towards the aggressor country. Fluctuations in the position of countries such as Slovakia and the Czech Republic have been revealed, while Poland and Hungary demonstrate a certain stability of their position, at the same time diametrically opposite. Existing differences between the members of the Visegrad Group became noticeable since 2014: when only Poland took a clear pro-Ukrainian and anti-Russian position; Slovakia vacillated between public recognition of Russian aggression and its default; and the Czech Republic and Hungary, despite their declared support for Ukraine and joining the European policy of sanctions against Russia, actually took an anti-Ukrainian position. It was revealed that the V4 countries did not create a united front regarding support for Ukraine and assistance in the war against the Russian Federation in 2022. From among the Visegrad Four, three countries (Poland, the Czech Republic, and Slovakia) joined other European countries that actively provided military assistance to Ukraine, in while Hungary demonstrates a completely opposite position, which in the public dimension is clearly pro-Russian. The article also reviews the changes made to the legislation of the Visegrad Group countries since the beginning of the full-scale invasion. It has been proven that the Ukrainian issue had a significant place on the agenda both in the institutions of individual countries and in the V4 format, and it contributed to the visualization of the already existing differences in the positions of the Visegrad Four and revealed disagreements in the V4, which is perceived as a crisis or decline of this regional unity.

Key words: Visegrad group; Ukraine; Russian-Ukrainian war.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Російська агресія проти України, яка розпочалась у 2014 р. та переросла в повномасштабну війну з 2022 р., вплинула на весь світ. Значна частина сучасних акторів міжнародних відносин як індивідуально, так і в складі інтеграційних та інших об'єднань визначилася зі своїми оцінками щодо агресії Росії проти України й публічно окреслила свою позицію щодо її засудження або прийняття. Війна в Україні вплинула й на певні виміри внутрішньополітичного розвитку окремих держав і їх взаємодію в рамках дво- та багатосторонніх об'єднань.

Позиція країн Вишеградської групи (V4) щодо російсько-української війни важлива для України як у рамках Центральної й Східної Європи, так і в контексті намірів України доєднатися до ЄС та НАТО. Взаємодія з державами Вишеградської групи є необхідною складовою частиною сучасної зовнішньої політики України, що привертає увагу передусім через необхідність вивчення досвіду європейської і євроатлантичної

інтеграції Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини й Чеської Республіки. Актуальною у XXI ст. залишається спільна участь у підвищенні рівня обороноздатності в Центрально-Східній Європі, відновлення співробітництва в рамках Вишеградської бойової тактичної групи ЄС, а також розширення співпраці щодо реалізації спільних освітніх та гуманітарних проєктів. Посилення відносин із країнами V4 визначено й Стратегією зовнішньополітичної діяльності України від 26.08.2021 р., яка передбачає максимальне використання наявних регіональних форматів, зокрема Вишеградської групи, задля покращення міжнародного безпекового середовища. Тому виявлення позицій країн V-4 як групи, так і окремих її учасників, їх збіг чи, навпаки, відмінності в поглядах на російсько-українську війну, висловлені в публічному просторі, є необхідними для вибудовування обґрунтованої зовнішньої політики України та продовження продуктивної взаємодії як із Вишеградською групою загалом, так і з окремими країнами-членами зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження країн-членів Вишеградської четвірки, особливостей політичних процесів у цьому регіоні, їх відносин та співпраці з Україною у різних сферах зберігає свою актуальність для українських фахівців. Серед вітчизняних науковців, які у своїх дослідженнях вивчали досвід країн V4, особливо в контексті їх європейської та євроатлантичної інтеграції, безпекових аспектів, засад співробітництва, потрібно відзначити І. Артёмова, С. Зуб, М. Лендєл, Г. Максака, Т. Сидорук, М. Фесенко й ін. Суттєві зміни як у державних політиках країн-членів, так і на рівні регіонального об'єднання, що сталися після початку російської агресії проти України, відображені в роботах таких авторів, як В. Андрейко, Т. Жовтенко, Л. Корнійчук, Н. Матвійчук, Н. Ніколаєнко й ін. Автори здійснювали аналіз реакцій, позицій, проблем і перспектив співробітництва країн Вишеградської четвірки одна з одною й з Україною в умовах російсько-української війни.

Особливу увагу привертають роботи Ольги Близняк, яка проаналізувала позиції країн Вишеградської групи в політиці ЄС щодо України в умовах російсько-української війни до подій 2022 р. [1], а також розглядала окремі виміри позиції країн Центрально-Східної Європи вже після початку повномасштабного вторгнення [2]. Утім, основний фокус уваги авторки – євроінтеграційні процеси. Проблематика перших реакцій країн Вишеградської четвірки на події повномасштабного російського вторгнення з 2022 р. та вплив цих подій на відносини всередині угруповання розглянуті в публікації Івана Вовканича та Ігоря Шніцера [3]. У дослідженні Олександрі Давимуки зроблено огляд поточної

діяльності Вишеградської групи в умовах нових політичних і безпекових реалій на Європейському континенті. Авторка схарактеризувала вплив повномасштабної збройної агресії РФ проти України на відносини між державами Вишеградської групи [4]. Утім, серед наявних робіт немає узагальнювальної праці, яка б висвітлювала позиції країн V4 щодо російсько-української війни власне через публічний вимір.

Мета дослідження – з'ясувати позиції країн Вишеградської групи щодо російсько-української війни шляхом аналізу офіційних заяв і законодавчих ініціатив, які оприлюднені в публічному просторі.

Методика дослідження полягає у використанні загальнофілософських і загальнонаукових методів: аналізу та синтезу, узагальнення й аналогії, порівняння та історико-описового методу, які надали можливість визначити позиції країн Вишеградської четвірки, презентовані в публічному просторі. Означені методи та застосування системного й комплексного підходів дали змогу окреслити практичні кроки владних інституцій і суспільств Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини, які є проявами їхньої позиції щодо російсько-української війни, а також виявити еволюцію позиції щодо війни в Україні, яка розпочалась у 2014 р.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вишеградська група, або Вишеградська четвірка, утворена 15 лютого 1991 р. з метою поглиблення взаємної співпраці між центральносхідноєвропейськими країнами. Першими спільними завданнями було позбутися залишків комуністичного минулого в Центрально-Східній Європі, подолати історичну ворожнечу між країнами регіону й долучитися до євроінтеграційного процесу. Основою для зближення між країнами в той період були не лише географічне положення, історичне минуле, економічні зв'язки та транскордонна співпраця, а й близькість ідей тодішніх правлячих політичних еліт. Відсутність інституційного оформлення Вишеградської групи відзначають усі дослідники, акцентуючи увагу на тому, що це була своєрідна платформа для обговорення широкого кола питань, які для держав Центральної й Східної Європи мають спільний інтерес [4]. Таке обговорення сприяло узгодженню позиції держав-учасниць із приводу певних питань і координації дій із метою вступу в європейські та євроатлантичні структури. Згодом, після набуття членства в ЄС і НАТО, Вишеградська група діяла як платформа для вибудови спільної позиції V4 в рамках цих структур.

Іншим напрямом діяльності цієї регіональної ініціативи стала підтримка євроінтеграційних прагнень своїх сусідів, передусім України [1, с. 28]. Співпраця між країнами V4 з Україною почалася з 1990-х рр., утім, дослідники виокремлюють активізацію цієї співпраці вже після вступу Вишеградської четвірки до ЄС у 2004 р. Вишеградська група завжди становила інтерес для України. Цьому сприяли географічна близькість, наявність потужних українських громад (особливо в Польщі та Чехії), історично дружніх зв'язків між країнами. Тому реакція на події в Україні з боку країн V4 становила важливе значення як для української влади й суспільства, так і для позиціонування України в країнах Європи.

Основними вимірами оцінки країнами V4 розвитку України були розвиток демократії, ринкової економіки, свободи, тобто саме ті критерії, які дозволили країнам Вишеградської групи успішно завершити транзит до демократії й інкорпоруватися до європейських і євроатлантичних структур. Попри те, що Вишеградську групу не вважають абсолютно однорідним об'єднанням [4, с.1] через відсутність чітко окреслених спільних позицій у питаннях безпеки та зовнішньої політики, їх оцінка щодо критичних подій в Україні була спільною.

Так, країни V4 виступали з одностайною підтримкою демократичних устремлінь часів Помаранчевої революції (листопад – грудень 2004 р.), характеризуючи Україну як ключового сусіда, стратегічного партнера Європейського Союзу, головного гравця в регіональній і глобальній безпеці [5]. Такі оцінки підтверджені в червні 2005 р. на зустрічі прем'єр-міністрів Вишеградської четвірки, коли відданість демократії та реформам визначалися як необхідні умови для європейської перспективи для України, а також як підґрунтя для нових перспектив для відносин між ЄС та Україною [6]. Події Євромайдану й Революції Гідності (осінь 2013 – зима 2014 рр.) також сприймалися країнами V4 передусім через вимір виборювання українським суспільством свого європейського та демократичного вибору, тож висловлювалася спільна позиція підтримки стабільної, демократичної і єдиної України та мирного розвитку подій [7].

Початок російської агресії в гібридній формі наприкінці лютого – на початку березня 2014 р. викликав об'єднану реакцію з боку країн Вишеградської групи, які одними з перших виступили зі спільними заявами й зверненнями щодо підтримки територіальної цілісності та суверенітету України, закликаючи поважати українське й міжнародне право та положення Будапештського меморандуму 1994 р. Платформа V4 була залучена до обговорення ситуації в Україні, а також сприяла заохоченню інших країн Європи приєднатися до проукраїнських заяв.

Утім, на думку багатьох дослідників, попри спільну підтримку європейських прагнень України, позиція країн V4 щодо російсько-української війни, як у її гібридній формі з 2014 р., так і у форматі відкритого масштабного вторгнення з 2022 р., мала суттєві відмінності, тож варто говорити не про позицію, а про різні позиції окремих членів Вишеградської четвірки. Цілком слушним є висновок української дослідниці О. Близняк про те, що країни Вишеградської групи провалили іспит на консенсус у питанні російсько-української війни й санкцій проти країни-агресора. На її думку, різні погляди на російсько-українську війну до її повномасштабної фази виразно демонструють відсутність одноставності [1, с. 33].

Стисло узагальнимо позиції країн Вишеградської четвірки в період із 2014 р. до 24 лютого 2022 р. Так, з-поміж усіх членів V4 для Польщі російська агресія є екзистенційним викликом, тому ця країна демонструвала найбільшу активність щодо впровадження санкцій проти Росії, називаючи її країною-агресором, засуджувала порушення територіальної цілісності України. Позиція Польщі з 2014 р. і до початку повномасштабного російського вторгнення була й залишається найбільш чіткою та безкомпромісною. Публічні прояви позиції Словаччини тісно пов'язані з особистими поглядами керівництва держави. Так, помітні антиукраїнські та проросійські наративи в період свого другого прем'єрства озвучував Роберт Фіцо (2012–2018 рр.), який зайняв позицію підтримки Росії та засуджував упровадження санкцій, аргументуючи свою думку економічними збитками для Словаччини. Обрання навесні 2014 р. президентом Словаччини Андрея Кіски привело до змін у публічній позиції цієї країни щодо російсько-української війни. Так, новий президент підтримав санкції проти Росії як країни-агресора, закликав очільника Кремля вивести з України війська та наголошував на важливості дотримання Мінських домовленостей. Утім, наступники Р. Фіцо на посаді прем'єр-міністра Петер Пеллегріні й Ігор Матович наслідували свого попередника в проросійських та антиукраїнських висловлюваннях. Етнополітичні претензії Угорщини істотно впливали на її позицію щодо початку війни проти України з 2014 р., яка, хоч і засудила дії Росії, однак залежність від російських енергоносіїв та вплив російського капіталу є потужними важелями впливу на публічні прояви підтримки України. Такий саме вплив зумовив і позицію Чехії, політичні симпатії президента якої Мілоша Земана проявляються в його проросійських висловлюваннях. Так, події в Україні кваліфікувалися як «громадянська війна», а санкції проти Росії, до яких Чехія все ж таки доєдналася, інтерпретувалися ним як додатковий тягар [1, с. 34].

Тож попри першу реакцію країн Вишеградської групи у формі підтримки територіальної цілісності України та її європейського вибору, єдиної й спільної позиції в представників цього регіонального утворення не сформувалося, що свідчить про відсутність консенсусу щодо кваліфікації дій Росії на території України та санкцій щодо країни-агресора.

Після перших реакцій на анексію Криму й окупацію окремих районів Донецької та Луганської областей Росією, наступна фаза активізації уваги V4 до війни проти України почалася з кінця лютого 2022 р. Тож у контексті війни в Україні співпраця V4 переживає серйозну напругу. Діяльність органів державної влади країн V4 чітко демонструє позицію країн щодо російсько-української війни. Регулярні зустрічі у форматі V4, V4+Україна на рівні міністрів, заступників міністрів, аналіз нормативно-правових актів, офіційних заяв, які стосуються питань російсько-української війни, прийнятих державами учасницями після 24 лютого 2022 р., свідчать про важливість українського питання для держав Вишеградської групи.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну змінило ситуацію – країни Вишеградської групи активізували свої висловлювання щодо підтримки нашої держави та засудження агресії в офіційних заявах і комюніке на різних рівнях. Уперше після російського вторгнення країни Вишеградської групи висловили офіційну підтримку Україні 8 березня 2022 р. у спільній заяві прем'єр-міністрів V4 та Сполученого Королівства в Лондоні [8]. Тож позиція Вишеградської четвірки оголошувалася разом із таким потужним гравцем на міжнародній арені, як Велика Британія, яка є одним із локомотивів підтримки України. Крім засудження агресії Росії проти України, лідери V4 запропонували повну підтримку уряду й народу України, продовження координації дій щодо застосування санкцій проти Росії та інших заходів, уключаючи звернення до Міжнародного кримінального суду. Того ж дня глави урядів V4 підтвердили свою непохитну підтримку України в контексті російського вторгнення в спільному комюніке, у якому оголошені наміри мобілізації значних фінансових та людських ресурсів для надання допомоги Україні та українським біженцям, доповнюючи свої наміри погодженням пакету підтримки в 1 мільйон євро через Міжнародний Вишеградський фонд.

Навесні-улітку 2022 р. спільна позиція V4 щодо російсько-української війни підтверджувалась у низці колективних документів. Так, 25 квітня 2022 р. оприлюднено підсумки зустрічі представників Комітетів у справах Європейського Союзу Парламентів країн Вишеградської четвірки, де, крім усебічної підтримки України та засудження злочинів збройних

сил Російської Федерації містилися заклики негайно припинити військові дії; вивести війська з території України, уключаючи самопроголошені сепаратистські території так званих «народних республік», а також незаконно анексованого Криму, що є територією України. Була висловлена підтримка надання Україні статусу країни-кандидата на вступ у ЄС та якомога швидшого початку переговорного процесу про вступ України до ЄС [9]. Ще одним документом, який зафіксував у публічному просторі позицію країн V4, була спільна декларація Міністрів внутрішніх справ V4, яку вони підписали 30 червня 2022 р. У цьому спільному документі знову засудили агресію Росії, висловили підтримку Україні та впевнили в готовності забезпечувати належний захист і прийом біженців з України [10]. Потрібно згадати ще один спільний документ, підписаний та оприлюднений 5 грудня 2022 р. – Декларацію, підготовлену на рівні Голів комітетів із питань оборони та безпеки парламентів країн V4. У ній у черговий раз підтверджену непохитну підтримку незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, засуджено незаконну, неспровоковану та не виправдану загарбницьку війну Росії проти України. Країни V4 вимагали від Росії припинити всі військові дії, зокрема атаки на житлові райони й цивільну інфраструктуру, а також вивести війська та військову техніку з усієї міжнародно визнаної території України [11].

Спробуємо простежити, чи різнилися ці позиції, висловлені в узагальнювальних деклараціях, у діях окремих країн Вишеградської четвірки.

Як уже зазначалося, Польща серед держав Вишеградської четвірки стала найвідданішим союзником нашої країни. Президент Польщі Анджей Дуда у своїй промові від 24 лютого 2022 р. запевнив у солідарності з Україною та українським народом й у повній підтримці України Польщею, наголосив на важливості єдності та спільній рішучій позиції всього західного співтовариства щодо Росії, акцентував увагу на готовності прийняти велику кількість біженців з України [12]. Анджей Дуда й надалі на міжнародній арені демонстрував незмінну рішучу позицію щодо важливості підтримки України, необхідності посилення тиску на Росію для припинення війни та відновлення територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах. Президент Польщі активно підтримував діяльність Міжнародної Кримської платформи, а також зміцнення співпраці в рамках Люблінського трикутника.

Публічна підтримка України проявилася не лише на рівні виконавчої, а й законодавчої влади Польщі. Польським парламентом дуже оперативно

прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на підтримку України в боротьбі з агресором. Так, 12 березня 2022 р. польський Сейм прийняв Закон про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави. Закон установив окремі правила легалізації перебування громадян України, які прибули на територію Республіки Польща з території України у зв'язку з військовими діями, що ведуться на території нашої держави [13]. Ще одним важливим документом стала Постанова Сейму Республіки Польща від 3 березня 2022 р. про підтримку членства України в Європейському Союзі. Сейм вважав єдиною можливою та необхідною відповіддю на жорстоку агресію російської сторони рішучу й усебічну відповідь міжнародної спільноти.

Важливим виміром публічної та інформаційної підтримки можна вважати схвалення 8 квітня 2022 р. Сеймом Республіки Польща Постанови про засудження злочину геноциду в Україні. Однією з вимог було негайне припинення членства Росії в усіх міжнародних організаціях, які стоять на варті сучасного правового й безпекового порядку.

Крім того, потрібно згадати й законодавчі ініціативи, які стосувались економічних вимірів. Так, 12 квітня 2022 р. прийнято Закон про спеціальні рішення у сфері протидії підтримки агресії проти України та захисту національної безпеки, який передбачав уведення ембарго на імпорт вугілля з Росії [14]. У 2022 р. також оголошено ще одну важливу зміну в Законі про захист Батьківщини, відповідно до якого Польща планувала збільшити видатки на оборону до 3 % ВВП у 2023 р., мати 250 тис. професійних військових (до цього 120 тис. осіб перебувало на дійсній службі) і 50 тис. у Силах територіальної оборони (до цього – 35 тис. осіб).

Оцінюючи рівень загальної допомоги Польщі, зазначимо, що він становить близько 3,03 млрд дол. За часткою допомоги Україні, у пропорції до національних ВВП, Польща є третьою (0,5 % ВВП) після Естонії (0,8 % ВВП) та Латвії (0,8 % ВВП). Військова допомога Україні від Польщі становить близько \$2 млрд і є 3-ю за обсягом після США й Великої Британії. Крім того, Польща надала прихисток понад 3,5 млн громадян України. Вартість гуманітарної допомоги, отриманої від Уряду РП, становить \$177 млн, фінансової – понад \$1 млрд [15]. Свою позицію Польща пояснює тим, що військова та інша допомога Україні є гарантією безпеки своєї держави, та й усієї Європи загалом.

Важливим аспектом допомоги Україні є інформаційна підтримка парламенту Польщі. Під час багатьох зустрічей польських високопосадовців із колегами з інших країн, тема російсько-української війни була провідною. Обговорювалися питання всеосяжної допомоги

Україні, підтримки біженців. Крім того, польські парламентарі брали участь у маршах проти агресії Росії проти України, які відбулись у Варшаві та інших польських містах.

У Польщі діє потужна інформаційна підтримка українців, які тікають від війни. Так, оперативно створено інтернет-портал RozmagamUkraine.gov.pl, за посередництвом якого координується допомога. Допомога надається Урядовим агентством стратегічних резервів, іншими державними установами, органами місцевого самоврядування, а також неурядовими організаціями та приватними особами [16]. Таких інформаційних ресурсів створених за місяці війни, було дуже багато. Наприклад, «Сайт для громадян України» орієнтований на осіб, які шукають тимчасового притулку в Польщі. Сайт містить різноманітну інформацію, яка стосується соціального забезпечення, освіти, можливостей працевлаштування. Уся інформація є офіційною та ґрунтується на відповідних нормативних актах і даних, підтверджених компетентними органами польської державної адміністрації [17]. Тож позиція Польщі, якщо порівнювати з початком війни в її гібридній формі, із 2014 р. не змінилася: беззаперечна підтримка України та засудження дій Росії (попри наявні загострення, що були у відносинах України й Польщі наприкінці 2023 р.).

Розглянемо позицію Словаччини щодо подій в Україні. Перша реакція цієї країни на російське повномасштабне вторгнення відбулася вже 24 лютого 2022 р. Президентка Зузана Чапутова виступила зі зверненням, у якому закликала співгромадян розглядати свій захист відтепер у контексті нової загрози, згадавши 1968 р., коли радянські танки прийшли до Словаччини для «захисту» від неіснуючої контрреволюції та зауважила, що зараз в Україні відбувається щось подібне, навіть набагато гірше. Апелювання до історичної трагедії власного народу було потужним фактором впливу на ставлення словацького суспільства до подій в Україні. У публічному просторі своєї країни, Європи та світу було поширено позицію про те, що Словаччина разом з усім світом засуджує російську агресію й солідарна з Україною. У зверненні президентки йшлося про потужну російську пропаганду, яка діє не лише в Україні, а й у Словаччині, наголошувалося застереження про дезінформування, особливо в соціальних мережах та заклик бути обережними щодо джерел отримання інформації. Свою позицію як очільника країни Зузана Чапутова також виявила в записі відеозвернення 26 квітня 2022 р. російською мовою до солдатів-окупантів та їхнього командування із закликом покласти край насильству, особливо щодо жінок і дітей [18].

Крім заяв, позиція Словаччини проявлялась і в її діях. Так, від початку російського повномасштабного вторгнення в Україну Словаччина брала активну участь у допомозі на різних рівнях і в різних сферах. Уже 25 лютого 2022 р. уряд схвалив пропозицію про зміни в низці законів. Поправка до Закону про цивільний захист створювала правову базу для оголошення Урядом надзвичайного стану через масовий наплив іноземців. Це мало надати змогу здійснити заходи економічної мобілізації щодо забезпечення їх проживанням, необхідної організації транспортного та медичного обслуговування. На підставі змін до Закону про організацію діяльності органів державної влади й організацію центрального державного управління, Уряд створив касу взаємодопомоги особам, які постраждали внаслідок гуманітарної кризи. Доходами фонду є грошові кошти від фізичних або юридичних осіб, а також кошти з державного бюджету.

Уряд Словаччини також затвердив фінансування заходів Міністерства внутрішніх справ, необхідних для зміцнення ІТ-інфраструктури на зовнішньому кордоні з Україною й завершення будівництва притулків міграційної служби на суму 13 млн євро. Виділені кошти спрямовані на розширення житлових, гігієнічних і кадрових можливостей, а також на придбання обладнання для наметового містечка на 500 місць. Міністерство внутрішніх справ мало посилити технічну охорону зовнішнього кордону з Україною, уключно з добудовою необхідних ланок поліцейських дільниць на цій ділянці [19]. Утіленням позиції підтримки України з боку Словацької Республіки було надання військової допомоги на суму 153 млн євро, а також виділення 540 тис. євро для використання окремими агентствами ООН на гуманітарні цілі.

У рамках допомоги Україні уряд Словацької Республіки оголосив конкурс для університетів та наукових установ на суму 15 мільйонів євро. Метою конкурсу є підтримка дослідників, які перебувають у групі ризику у зв'язку з військовим конфліктом в Україні. За фінансовою підтримкою звертаються університети або наукові установи, які у зв'язку із ситуацією в Україні прийняли або прийматимуть дослідника. Фінансування доступне дослідникам на різних етапах кар'єри [20]. Словацька агенція міжнародного співробітництва в галузі розвитку надала понад 300 тис. євро безповоротної допомоги на реалізацію проекту «Посилення доступу до основних продуктів харчування та гігієнічних потреб для найбільш вразливої частини населення України» [21].

Як і в Польщі, велика увага в Словаччині приділяється також інформаційній підтримці українців – Міністерство внутрішніх справ

Словацької Республіки вже 28 лютого 2022 р. створило інформаційні лінії для українців на базі Академії поліції в Братиславі у співпраці з відділом кризового менеджменту та відділом інформатики, телекомунікацій та безпеки Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки. Лінії також доступні з України та слугують для інформування громадян України. Управлінням регулювання електронних комунікацій та поштових послуг у співпраці з Міністерством транспорту та будівництва Словацької Республіки створено так звану «Анкету: участь словаків у повоєнній відбудові України», метою якої є з'ясування зацікавленості словацьких суб'єктів господарювання, установ державного управління й неурядових організацій у діяльності на українському ринку, або здійснення заходів розвитку, які могли б сприяти післявоєнній відбудові України. У майбутньому дані будуть використані для формування бази даних бізнес-проектів для розроблення плану залучення Словаччини до післявоєнної відбудови України [22].

Недержавний сектор у Словаччині з перших днів активно долучився до допомоги Україні. Протягом перших днів повномасштабного вторгнення створено багато хабів, центрів, платформ допомоги. Одним із найдієвіших ресурсів стала онлайн-платформа «Хто допоможе Україні», яка охоплює різні форми допомоги біженцям з України. Кожен житель Словаччини може запропонувати допомогу: проживання, транспорт, матеріальну, психологічну чи соціальну підтримку тощо. Платформа створює потужну мережу осіб та організацій, готових допомагати громадянам України [23].

Таких прикладів підтримки України й українців, які вимушено виїхали за її межі внаслідок війни, у Словаччині можна знайти багато. Позиція країни станом на другий рік активної фази повномасштабної війни є схожою на позицію Польщі – підтримка України в різних вимірах і засудження агресії з боку Росії. Утім, 30 вересня 2023 р. у Словаччині відбулися дострокові парламентські вибори, за результатами яких перемогла партія Smer-SD, а її лідер Роберт Фіцо знову очолив уряд країни. Відомий своєю проросійською позицією, Роберт Фіцо ще у своїй передвиборчій риториці виступав за припинення будь-якої військової чи збройної допомоги Україні. І вже перебуваючи на посаді прем'єр-міністра, повідомив президентку Європейської комісії Урсулу фон дер Ляєн, що новий уряд Словаччини не підтримуватиме Україну у військовій сфері і зосередиться лише на гуманітарній допомозі [24]. Тож публічний вимір словацької офіційної позиції знову змінився з огляду на погляди представника політичної еліти країни.

Чехія, як Польща й Словаччина, також миттєво зреагувала на повномасштабне вторгнення. У зверненні тогочасного президента Чеської Республіки Мілоша Земана від 24 лютого 2022 р. містилося засудження дій Росії та її президента. Події в Україні були названі як агресія проти суверенної держави. Більше того, після викриття звірств російських військових у Бучі та інших містах Київщини М. Земан назвав Путіна військовим злочинцем [3, с. 11]. Можливо, шок від того, що відбулося, вплинуло й на цього політика: М. Земан, попри свою традиційну проросійську позицію, висловив повну підтримку Україні, її керівництву та народу й закликав до введення жорстких санкцій. Цього ж дня прем'єр-міністр Петр Фіала назвав вторгнення Росії в Україну абсолютно невинуватим актом агресії проти незалежної держави, який не може пройти без відповіді з боку Європейського Союзу та НАТО.

Прем'єр-міністр Чехії скликав позачергове засідання Ради державної безпеки, на якому реакцією на подальше погіршення безпекової ситуації в Східній Європі після безпідставного й безпрецедентного нападу військ Російської Федерації на територію суверенної незалежної України були прийняті рішення: відкликати свою згоду на створення генеральних консульств Російської Федерації в Брно й Карлових Варах, відкликати чеських послів у Росії та Білорусі для консультацій, призупинити діяльність генеральних консульств Чехії в Санкт-Петербурзі та Єкатеринбурзі. Рада також обговорила подальшу гуманітарну допомогу постраждалим Україні шляхом виділення 300 мільйонів крон. Прем'єр-міністр також повідомив про запуск Міністерством внутрішніх справ інформаційної служби для громадян України в Чехії й підготовку чотириетапного плану подолання потенційної хвилі біженців громадян України.

Позиція підтримки України владою Чехії відображається в тому числі й у внесенні змін до законодавства. Так, уже 17 березня 2022 р. Сенат схвалив пакет із трьох урядових законопроектів у зв'язку зі збройним конфліктом на території України, спричиненим вторгненням військ Російської Федерації та припливом переселенців з України. Він визначав умови надання тимчасового захисту іноземцям (зокрема громадянам України), підтверджував їхнє право вільно входити на чеський ринок праці та певні права у сфері соціального забезпечення, освіти та охорони здоров'я тощо [25].

Упродовж кількох днів після початку повномасштабного російського військового вторгнення Міністерство внутрішніх справ Чехії разом із пожежниками та іншими партнерами створили регіональні центри

допомоги Україні по всій країні. Одразу запрацювала україномовна цілодобова інформаційна лінія 974-801-802 та україномовною була вся важлива інформація на сайті МВС. За кілька днів створено вебсайт www.nasiukrajinci.cz («Наші українці»), який досі є дороговказом для українців, які шукають допомоги, і для чехів, які пропонують допомогу. Покликання «Я-українець» перенаправляє українців, котрі потребують допомоги, на сайти державних установ, некомерційних організацій, потенційних перевірених роботодавців, медичних установ, страхових компаній, благодійних фондів. Спеціально створені платформи містять інформацію з будь-яких питань для різних категорій українців – від юридичної допомоги, пошуку житла, місць навчання, працевлаштування, отримання фінансової допомоги до навчальних матеріалів українською мовою.

Важливим проявом підтримки України, а з іншого боку – і показником позиції чеського суспільства стала реакція закладів освіти. Чеські університети також одразу відреагували на ситуацію в Україні та почали пропонувати різні форми допомоги українським студентам, науковцям і вченим, які опинились у складній ситуації та потребували підтримки. Більшість чеських університетів пропонують стипендії українським студентам і спростили умови вступу. Спрощенню підлягають процедури визнання української вищої освіти та кваліфікації. Чеське національне агентство з міжнародної освіти й досліджень у співпраці з Міністерством освіти, молоді та спорту створило вебсайт, який містить усю необхідну інформацію для українських учених, дослідників й інших науковців, які приїжджають до Чеської Республіки через війну в Україні. Окрім вакансій, цей сайт також дає змогу шукати теми та проєкти для аспірантів, які можуть скористатися пропозиціями спеціальних стипендій для українських студентів. Для науковців з України Академія наук Чеської Республіки пропонує стажування. У Чеській Республіці є два великих грантових агентства – Технологічне агентство Чеської Республіки (TA CR) і Грантове агентство Чеської Республіки (GA CR), які фінансують значну частину досліджень не лише в державних дослідницьких установах. Наразі обидва агентства реагують на ситуацію, розширюючи можливості фінансування проєктів, до яких залучаються українські науковці. Ці інституції дозволяють розробникам уже чинних проєктів розширити склад своїх команд за рахунок приєднання дослідників і студентів з України, запрошують охочих розглянути можливість уключати українських науковців і студентів до нових проєктів. Звісно, усі ці кроки можна розцінювати як використання ситуації й сприяння

«вимиванню мізків» з України, одним із проявів «освітніх утрат», утім, для українців, які опинились у скрутній ситуації через війну, це є один із вимірів справжньої допомоги.

Потрібно назвати ще одну форму, яка в публічному просторі Чехії є втіленням позиції підтримки України. Це краудфандингові платформи, які залучаються для надання фінансової допомоги українцям. Найбільш відомою з таких платформ є Donio, у рамках якої одразу з початку повномасштабного вторгнення запроваджено окремий вид зборів «Допомога Україні», де ті українці, які потребують допомоги, могли отримати її. Від початку війни на цій платформі створено 226 зборів і зібрано 68 082 112 чеських крон на допомогу в різних складних життєвих ситуаціях, у яких опинились українці [26]. Тож, якщо порівнювати із ситуацією до 24 лютого 2022 р., то позиція Чехії відносно російсько-української війни в публічному просторі радикально змінилася.

Особливою для України залишається ситуація з Угорщиною. На позицію цієї країни щодо російсько-української війни вплинула специфіка відносин між обома державами, особливо протягом останніх п'яти років. Будапешт неодноразово конфліктував із Києвом через освітню та мовну політику, яка, за його словами, порушує права понад 100 000 носіїв угорської мови, які проживають на Заході України. До повномасштабного вторгнення Росії Угорщина блокувала участь України в офіційних засіданнях комісії Україна–НАТО вище рівня послів.

Попри яскраво проросійську політику попереднього періоду, офіційний Будапешт усе ж таки засудив російський повномасштабний напад на Україну 24 лютого 2022 р. та підтримав санкційні заходи, запроваджені ЄС проти РФ. Утім, позиція Угорщини з-поміж країн Вишеградської четвірки залишається особливою. Віктор Орбан характеризував російсько-українську війну як «війну слов'ян», причинами якої, на його думку, стали невиконання Україною Мінських угод і неготовність Заходу надати РФ гарантії не вступу України до НАТО [3, с. 11].

Позиція Угорщини щодо російсько-української війни визначається проросійським курсом уряду В. Орбана. Офіційні заяви та дії влади це підтверджують.

Так, Угорщина:

– виступила проти активації Директиви про тимчасовий захист українських біженців на користь угорських правил (03.03.2022 р. заява керівника апарату Г. Гуляса);

– відмовилась у наданні Україні військової підтримки та заборонила транзит зброї через свою територію (07.03.2022 р.);

- гальмувала розширення експорту електроенергії України до ЄС;
- не підтримала створення тренувальної місії ЄС для українських військових і відмовилася їх тренувати в межах цієї місії;
- заблокувала проведення засідання Комісії Україна–НАТО (листопад, 2022 р.);
- виступала проти запровадження санкцій ЄС проти РФ;
- блокувала надання Україні затвердженої Євросоюзом допомоги на загальну суму у 18 мільярдів євро (грудень, 2022 р.), пояснюючи таке рішення захистом власних інтересів [27].

Енергетична залежність Угорщини від країни-агресора стала однією з причин виявлення цією представницею Вишеградської четвірки лояльності до РФ на дипломатичному рівні та до розповсюдження на міжнародному рівні заяв, що містять проросійські й суто російські наративи. Так, улітку 2022 р., одразу після введення надзвичайної ситуації в угорській енергетиці, В. Орбан заявив про те, що Європейський Союз має змінити свою стратегію щодо російсько-української війни. На думку угорського прем'єр-міністра, санкції не змогли суттєво послабити РФ, тому, замість перемоги у війні, потрібно переходити до мирних перемовин із Кремлем [27].

Однак указані вище дії не завадили Національній асамблеї Угорщини на підтримку нашої держави 10 березня 2022 р. ухвалити Декларацію «Про війну в Україні», у якій вона заявила про засудження військового втручання Росії та про підтримку непорушності суверенітету й територіальної цілісності України, а також закликала до негайного припинення бойових дій і початку мирних переговорів. У документі також проголошувалося, що Угорщина повинна залишатись осторонь війни; що Угорщина не надсилатиме війська чи зброю в Україну на двосторонній основі та не пропускатиме летальний вантаж через свій кордон з Україною. Декларація також закликала громадських діячів і ЗМІ утримуватися від висловлювань, які можуть поставити під загрозу безпеку Угорщини й угорського народу, а також від вимог до Угорщини надіслати війська та зброю на війну, яку вона кваліфікує як «небезпечну та безвідповідальну» [28]. Цей документ містить заклик до поваги прав етнічної угорської громади в Закарпатській області на заході України й підтверджує заклик Угорщини розпочати процес вступу України до ЄС. Декларація також визначає обов'язком допомогти кожному угорцю, українцю чи іншому громадянину, який утікає до Угорщини від війни [28].

Разом із тим Угорщина стала третьою після Польщі та Румунії за кількістю прийнятих біженців. Згідно з даними Агентства біженців ООН, із 24 лютого по 6 червня 2022 р. до Угорщини прибули 1 млн 312 тисяч

українців. Незважаючи на це, лише 20 тисяч із них звернулися з проханням про так званий «захищений статус» в Угорщині, який гарантує фінансову підтримку та медичну допомогу. Отримали його близько половини із заявників. За даними ООН від 4 липня 2022 р., лише 26 тисяч українців подалися на тимчасовий захист в Угорщині – у порівнянні з 1,2 млн у Польщі чи 382 тисячами в Чехії [29].

Однією із форм допомоги Угорщини Україні стало залучення міжнародної гуманітарної програми «Угорщина допомагає», створеної ще у 2017 р. з метою надання ефективної підтримки в кризових районах і регіонах, які постраждали від техногенних або природних катаклізмів. Окрім надання безпосередньої допомоги Україні, уряд Угорщини продовжує координувати спільні зусилля громадських, благодійних організацій та волонтерів через Національну координаційну гуманітарну раду. Угорщина надала близько 2 млрд форинтів гуманітарної допомоги (понад 5,4 млн євро), у тому числі 1,35 млрд форинтів (понад 3,6 млн євро) у рамках програми «Угорщина допомагає» [30].

Загалом, офіційна угорська позиція щодо російсько-української війни, яка має нейтральний або відверто проросійський характер, поєднується з кроками надання допомоги українцям. Саме проросійський характер позиції офіційного Бударешту призвів до загострення відносин у рамках Вишеградської групи, яка, на думку багатьох дослідників, зараз виглядає як V3+1 (Польща, Чехія, Словаччина + Угорщина). Найбільшої критики поведінка Угорщини зазнає з боку Польщі. Проявом таких непорозумінь щодо розбіжності позицій стосовно російської агресії можна назвати думку прем'єр-міністра Польщі М. Моравецького, який зазначив, що «шляхи Польщі та Угорщини розійшлися через різне ставлення до війни в Україні» [4, с. 3].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Упродовж подій російсько-української війни, активна фаза якої розпочалась у 2014 р., позиція країн V4 зазнавала певних змін, що детермінувалося низкою внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких є як особисті уподобання лідерів, усвідомлення потенційного зростання небезпеки для своєї країни, так і енергетична та економічна залежність від Росії, колективна позиція ЄС тощо.

Попри започатковану з 1990-х рр. традицію підтримки дво- та багатосторонніх відносин Вишеградської четвірки з Україною, в умовах російсько-української війни не всі країни V4 продовжили дотримуватися

цієї традиції. Так, анексія Криму й окупація окремих районів Донецької та Луганської областей України Росією створили необхідність визначитися зі своєю позицією щодо цих проявів порушення міжнародного права. При цьому вже з 2014 р. можна побачити наявні розбіжності між членами Вишеградської групи: коли чітко визначену проукраїнську й антиросійську позицію мала тільки Польща; Словаччина коливалася між публічним визнанням агресії з боку Росії і її замовчуванням; а Чехія та Угорщина, очолювані лідерами з чіткими проросійськими поглядами, попри задекларовану підтримку України й приєднання до європейської політики санкцій проти Росії, фактично зайняли антиукраїнську позицію.

Події повномасштабної війни, що розпочалися 24 лютого 2022 р. як результат уторгнення Росії, дещо змінили позицію країн V4. Так, Вишеградська четвірка одна з перших відреагувала на повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., однозначно засудивши агресію та висловивши свою підтримку Україні в офіційних заявах і комюніке на різних рівнях. Від початку російської військової агресії країни V4 мобілізували значні фінансові та людські ресурси, надаючи військову, інформаційну, юридичну, медичну допомогу Україні й українським біженцям. Тема війни в Україні постійно присутня в інформаційному просторі регіону та відображається в оперативному прийнятті нормативно-правових актів щодо надання допомоги, підтримці набуття Україною членства в ЄС й НАТО, створенні нових установ, спрощенні візових режимів, всебічної допомоги у сфері освіти, науки, медицини, послуг, бізнесу, транспорту тощо. Тож публічно V4 висловлювала єдине ставлення до цієї війни.

Утім, країни V4 не створили єдиного фронту щодо підтримки України та допомоги у війні проти РФ. Із-поміж Вишеградської четвірки три країни (Польща, Чехія й Словаччина) приєдналися до інших країн Європи, які активно надавали Україні військову допомогу. Прем'єр-міністр Угорщини неодноразово критикував антиросійські санкції, тож через його позицію Угорщина, яка в період до 2022 р. тривалий час блокувала співпрацю України з НАТО, не доєдналася до постачання військової допомоги та відмовилася пропускати постачання зброї із Заходу в Україну через свою територію. Із перших днів і донині Будапешт заявляє про своє бажання, з одного боку, залишитися поза військовою конфронтацією, а з іншого – зацікавленість у швидкому завершенні найсерйознішого військового конфлікту в Східній Європі з часів Другої світової війни. У зв'язку з цим стан Вишеградської групи як регіонального об'єднання чотирьох центральноєвропейських країн кваліфікується дослідниками як занепад

[3, с. 13], тож російсько-українська війна вплинула не лише на двосторонні відносини України з країнами Вишеградської групи, а й на відносини всередині самої V4.

Можна стверджувати наявність коливань спільної позиції Вишеградської четвірки саме як групи щодо російсько-української війни. Так, на початку 2014 р. країни V4 одностайно підтримали Україну та її європейські прагнення, які Росія розцінила як загрозу для себе, тож анексія Криму й окупація низки районів України на сході була засуджена країнами V4. Утім, упродовж 2014–2022 р. до початку повномасштабної інтервенції позиції всередині Вишеградської групи розділилися, і формула V4 перетворилася на формулу V1+1+2 (Польща з відверто проукраїнською та антиросійською позицією; Словаччина, яка коливалася; і Чехія з Угорщиною, які зайняли відверто проросійську позицію). Початок повномасштабної війни та вторгнення Росії в Україну наприкінці лютого 2022 р. був однозначно засуджений Вишеградською четвіркою, демонструючи наявність спільної позиції щодо подій в Україні. Утім, згодом позиції V4 знову розділилися, цього разу вже у форматі V3+1 де Угорщина перебуває в опозиції до Польщі, Чехії й Словаччини [4, с. 3].

Незважаючи на розбіжності в політиках країн Вишеградської групи щодо російсько-української війни, це регіональне утворення залишається важливим стратегічним партнером України. Основні наративи, які помітні та є спільними в публічному просторі щодо російсько-української війни, це підтримка євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень, демократичного розвитку України та європейських цінностей, допомога біженцям тощо.

Ця публікація є продовженням досліджень інших українських колег, які аналізували реакцію Вишеградської четвірки на події російсько-української війни, та не претендує на повну вичерпність досліджуваної проблеми. Подальші наукові пошуки з цієї проблематики варто продовжити в контексті вивчення позицій щодо російсько-української війни в мас-медіа країн регіону, серед різних політичних сил усередині кожної країни V4; проаналізувати стан громадської думки, а також як саме інтерпретуються події російсько-української війни в історичній освіті країн Вишеградської групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близняк, О. (2020). Позиції країн Вишеградської групи в політиці ЄС щодо України в умовах російсько-української війни. *Історико-політичні проблеми сучасного*

світу: *Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, № 42, с. 27–35. DOI: 10.31861/mhpi2020.42.27-35.

2. Близняк, О., Риков, А. (2023). Процес євроінтеграції України в умовах повномасштабної російсько-української війни: проблеми та перспективи. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, № 2 (16), с. 119–135. DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-119-135.

3. Вовканич, І., Шніцер, І. (2022). Реакція країн Вишеградської четвірки на повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну. *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць*, № 2 (29), с. 7–19. DOI: 10.24144/2078-1431.2022.2(29).7–19.

4. Давимука, О. (2023). Вишеградська група в нових політичних реаліях. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-08/az_vishegrad4_22082023.pdf

5. Statement of the Visegrad Group Ministers of Foreign Affairs on the situation in Ukraine. Cracow, 7 December, 2004. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/2004/statement-of-the>

6. Joint Declaration of the Prime Ministers of the V4 Countries on Ukraine, 10 June, 2005. *Visegradgroup.eu* URL: <https://www.visegradgroup.eu/2005/joint-declaration-of-the-110412>

7. Joint Statement of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries on Ukraine, 29 January, 2014. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/calendar/joint-statement-of-the>

8. V4 + United Kingdom Joint Statement of Prime Ministers (2022). London, 8 March, 2022. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=488>

9. Conclusions of the Meeting of the European Affairs Committees of the Senate and the Chamber of Deputies of the Czech Republic, the National Assembly of Hungary, the Sejm of the Republic of Poland and the National Council of the Slovak Republic (2022), Košice, 25 April, 2022. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=495>

10. Joint declaration of The Ministers of Interior of the Visegrad Group (2022). Budapest, 30 June, 2022). *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=497>

11. Declaration of the defence and security committees of parliaments of the visegrad group (2022). Bratislava, 4–5 December, 2022. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=509>

12. Orędzie Prezydenta RP, 24.02.2022. (2022). *Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/oredzie-prezydenta-rp,49375>.

13. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Dz.U. poz. 583 (2022). *Strona główna Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000583/T/D20220583L.pdf>

14. Uchwała w sprawie ustawy o szczególnych rozwiązaniach w zakresie przeciwdziałania wspieraniu agresji na Ukrainę oraz służących ochronie bezpieczeństwa narodowego (2022), 12 kwietnia, 2022. *Senat Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.senat.gov.pl/prace/uchwaly/record,4771.html>.

15. Свириденко Ю. (2022). Польський Уряд готовий стимулювати бізнес інвестувати в Україну і докладає до цього максимум зусиль. 04.10.2022. *Урядовий портал України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yuliia-svyrydenko-polskyi-uriad-hotovy-stymuliuvaty-biznes-investuvaty-v-ukrainu-i-dokladaie-do-tsoho-maksymum-zusyl>.

16. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. (2022). *Pomagam Ukrainie*. URL: <https://pomagamukrainie.gov.pl/>.

17. Сайт для громадян України. (2022). *Сайт Республіки Польща*. URL: <https://www.gov.pl/web/ua>

18. Prezidentka v RTVS: Útok Ruska prepisuje novodobú históriu (2022). Zuzana Čaputová *prezidentka Slovenskej republiky*. 24.02.2022. URL: <https://www.prezident.sk/article/prezidentka-v-rtvs-utok-ruska-prepisuje-novodobu-historiu/>

19. V súvislosti s konfliktom na Ukrajine platia zmeny v zákonoch o civilnej ochrane, azyle a kybernetickej bezpečnosti, zriadi sa fond vzájomnej pomoci (2022). *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*. 26.02.2022. URL: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=v-suvlosti-s-konfliktom-na-ukrajine-platia-zmeny-v-zakonoch-o-civilnej-ochrane-azyle-a-kybernetickej-bezpecnosti-zriadi-sa-fond-vzajomnej-pomoci>

20. Výzva na podporu výskumníkov ohrozených konfliktom na Ukrajine (2022). *Úrad vlády Slovenskej republiky*, 19.05.2022. URL: <https://www.vlada.gov.sk/vyzva-na-podporu-vyskumnikov-ohrozenych-konfliktom-na-ukrajine/>

21. Posilnenie prístupu k základným potravinám a hygienickým potrebám pre najzraniteľnejšiu časť populácie na Ukrajine (2022). *Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS)*. URL: <https://slovakaid.sk/projekty/posilnenie-pristupu-k-zakladnym-potravinam-a-hygienickym-potrebam-pre-najzranitelnejšiu-cast-populacie-na-ukrajine/>

22. Ministerstvo vnútra zriadilo infolinky pre ukrajinsky hovoriace osoby (2022). *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 28.02.2022. URL: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=ministerstvo-vnutra-zriadilo-infolinky-pre-ukrajinsky-hovoriace-osoby>

23. Informácie pre ľudí, firmy a organizácie ochotné pomôcť (2022). *Kto pomôže Ukrajine*. URL: <https://ktopomozeukrajine.sk/>

24. R.Fico šéfku EK informoval, že nová vláda SR nebude vojensky podporovať Ukrajinu (2023). *Úrad vlády Slovenskej republiky*, 26.10.2023. URL: <https://www.vlada.gov.sk/rfico-sefku-ek-informoval-ze-nova-vlada-sr-nebude-vojensky-podporovat-ukrajinu/?csrt=14496314570093203318>

25. Vládní návrh zákona (2022). *Senát Parlamentu ČR*. URL: <https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/dokumenty?action=schuze&value=6917>

26. Pomoc Ukrajině (2022). *Donio*. URL: <https://www.donio.cz/pomocukrajine>

27. Financial support to Ukraine (2022). *Economic and Financial Affairs Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/ecofin/2022/12/06/>.

28. Political Declaration 1/2022. (III. 10.) of the National Assembly of Hungary on the war between Russia and Ukraine (2022). URL: https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2022-03/Politikai%20Nyilatkozat_EN.pdf.

29. Ferenc B., András M. (2022). Ukrainian refugees aren't too eager to stay in Hungary, and the state isn't too keen on encouraging them to do so. *Telex*. URL: <https://telex.hu/english/2022/05/11/ukrainian-refugees-arent-too-eager-to-stay-in-hungary-and-the-state-isnt-too-keen-on-encouraging-them-to-do-so>

30. Hungary Has Helped More Than 530,000 Ukrainian Refugees (2022). *Embassy of Hungary Pristina*. URL: <https://pristina.mfa.gov.hu/eng/news/hungary-has-helped-more-than-530000-ukrainian-refugees>

REFERENCES

1. Blyzniak, O. (2020). Pozytysiy krayin Vyshehrads'koyi hrupy v politytsi YES shcho do Ukrayiny v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [The Positions of the Visegrad Group States on the European Union Policy Towards Ukraine in the Context of the Russo-Ukrainian War]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statey [Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences]*. Chernivtsi: Chernivtsi National University, vol. 42. pp. 27–35. DOI: 10.31861/mhpi2020.42.27-35 (in Ukrainian).

2. Blyzniak, O., Rykov, A. (2023). Protses yevrointehratsiyi Ukrayiny v umovakh povnomasshtabnoyi rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny: problemy ta perspektyvy [The process of European integration of Ukraine in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war: problems and prospects]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspil'ni komunikatsiyi ta rehional'ni studiyi [International Relations, Public Communications and Regional Studies]*, № 2 (16), p. 119–135. DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-119-135 (in Ukrainian).

3. Vovkanych, I., Shnicer, I. (2022). Reaktsiya krayin Vyshehrads'koyi chetvirky na povnomasshtabne voyenne vtorhnennya Rosiyi v Ukrayinu [The reaction of the Visegrad Four countries to Russia's full-scale military invasion of Ukraine]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist': zbirnyk naukovykh prats' [Geopolitics of Ukraine: history and modernity: collection of scientific papers]*, № 2 (29), p. 7–19. DOI: 10.24144/2078-1431.2022.2(29).7–19 (in Ukrainian)

4. Davymuka, O. (2023). Vyshehrads'ka hrupa v novykh politychnykh realiyakh [Visegrad group in new political realities]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen [National institute for strategic studies]*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-08/az_vishegrad4_22082023.pdf (in Ukrainian).

5. Statement of the Visegrad Group Ministers of Foreign Affairs on the situation in Ukraine. Cracow, 7 December, 2004. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/2004/statement-of-the>

6. Joint Declaration of the Prime Ministers of the V4 Countries on Ukraine, 10 June, 2005. *Visegradgroup.eu* URL: <https://www.visegradgroup.eu/2005/joint-declaration-of-the-110412>

7. Joint Statement of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries on Ukraine, 29 January, 2014. *Visegradgroup.eu* URL: <https://www.visegradgroup.eu/calendar/joint-statement-of-the>

8. V4 + United Kingdom Joint Statement of Prime Ministers (2022). London, 8 March, 2022. *Visegradgroup.eu* URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=488>

9. Conclusions of the Meeting of the European Affairs Committees of the Senate and the Chamber of Deputies of the Czech Republic, the National Assembly of Hungary, the Sejm of the Republic of Poland and the National Council of the Slovak Republic (2022), Košice, 25 April, 2022. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=495>

10. Joint declaration of The Ministers of Interior of the Visegrad Group. (2022), Budapest, 30 June, 2022). *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=497>

11. Declaration of the defence and security committees of parliaments of the visegrad group (2022). Bratislava, 4–5 December, 2022. *Visegradgroup.eu*. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=509>

12. Orędzie Prezydenta RP. 24.02.2022. (2022). *Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/oredzie-prezydenta-rp,49375> (in Polish).

13. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Dz.U. poz. 583 (2022). *Strona główna Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000583/T/D20220583L.pdf> (in Polish).

14. Uchwała w sprawie ustawy o szczególnych rozwiązaniach w zakresie przeciwdziałania wspieraniu agresji na Ukrainę oraz służących ochronie bezpieczeństwa narodowego. (2022), 12 kwietnia, 2022. *Senat Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.senat.gov.pl/prace/uchwaly/record,4771.html>. (in Polish).

15. Svyrydenko, Y. (2022). Pol's'kyy Uryad hotovyy stymulyuvaty biznes investuvaty v Ukrayinu i dokladaye do ts'oho maksimum zusyl' [The Polish Government stands ready to encourage businesses to invest in Ukraine and exerts every effort for this purpose]. *Uryadovyy portal Ukrayiny [Government portal of Ukraine]* 04.10.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yuliia-svyrydenko-polskyi-uriad-hotovyi-stymuliuvaty-biznes-investuvaty-v-ukrainu-i-dokladaie-do-tsoho-maksimum-zusyl> (in Ukrainian).

16. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. (2022). *Pomagam Ukrainie*. URL: <https://pomagamukrainie.gov.pl/>. (in Polish).

17. Sayt dlya hromadyan Ukrayiny [Site for citizens of Ukraine]. (2022). *Sayt Respubliki Pol'shcha [Website of the Republic of Poland]*. URL: <https://www.gov.pl/web/ua> (in Ukrainian).

18. Prezidentka v RTVS: Útok Ruska prepisuje novodobú históriu (2022). *Zuzana Čaputová prezidentka Slovenskej republiky*. 24.02.2022. URL: <https://www.prezident.sk/article/prezidentka-v-rtvs-utok-ruska-prepisuje-novodobu-historiu/> (in Slovak).

19. V súvislosti s konfliktom na Ukrajine platia zmeny v zákonoch o civilnej ochrane, azyle a kybernetickej bezpečnosti, zriadi sa fond vzájomnej pomoci (2022). *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 26.02.2022. URL: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=v-suvvislosti-s-konfliktom-na-ukrajine-platia-zmeny-v-zakonoch-o-civilnej-ochrane-azyle-a-kybernetickej-bezpecnosti-zriadi-sa-fond-vzajomnej-pomoci> (in Slovak).

20. Výzva na podporu výskumníkov ohrozených konfliktom na Ukrajine (2022). *Úrad vlády Slovenskej republiky*, 19.05.2022. URL: <https://www.vlada.gov.sk/vyzva-na-podporu-vyskumnikov-ohrozenych-konfliktom-na-ukrajine/> (in Slovak).

21. Posilnenie prístupu k základným potravinám a hygienickým potrebám pre najzraniteľnejšiu časť populácie na Ukrajine (2022). *Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS)*. URL: <https://slovakaid.sk/projekty/posilnenie-pristupu-k-zakladnym-potravinam-a-hygienickym-potrebam-pre-najzranitelnejziu-cast-populacie-na-ukrajine/> (in Slovak).

22. Ministerstvo vnútra zriadilo infolinky pre ukrajinsky hovoriace osoby (2022). *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*. 28.02.2022. URL: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=ministerstvo-vnutra-zriadilo-infolinky-pre-ukrajinsky-hovoriace-osoby> (in Slovak).

23. Informácie pre ľudí, firmy a organizácie ochotné pomôcť (2022). *Kto pomôže Ukrajině*. URL: <https://ktopomozeukrajine.sk/> (in Slovak).
24. R.Fico šéfku EK informoval, že nová vláda SR nebude vojensky podporovať Ukrajinu (2023). *Úrad vlády Slovenskej republiky*, 26.10.2023. URL: <https://www.vlada.gov.sk/rfico-sefku-ek-informoval-ze-nova-vlada-sr-nebude-vojensky-podporovat-ukrajinu/?csrt=14496314570093203318> (in Slovak).
25. Vládní návrh zákona (2022). *Senát Parlamentu ČR*. URL: <https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/dokumenty?action=schuze&value=6917> (in Czech).
26. Pomoc Ukrajině (2022). *Donio*. URL: <https://www.donio.cz/pomocukrajine> (in Czech).
27. Financial support to Ukraine (2022). *Economic and Financial Affairs Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/ecofin/2022/12/06/>.
28. Political Declaration 1/2022. (III. 10.) of the National Assembly of Hungary on the war between Russia and Ukraine (2022). URL: https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2022-03/Politikai%20Nyilatkozat_EN.pdf.
29. Ferenc, B., András, M. (2022). Ukrainian refugees aren't too eager to stay in Hungary, and the state isn't too keen on encouraging them to do so. *Telex*. URL: <https://telex.hu/english/2022/05/11/ukrainian-refugees-arent-too-eager-to-stay-in-hungary-and-the-state-isnt-too-keen-on-encouraging-them-to-do-so>
30. Hungary Has Helped More Than 530,000 Ukrainian Refugees. (2022). *Embassy of Hungary Pristina*. URL: <https://pristina.mfa.gov.hu/eng/news/hungary-has-helped-more-than-530000-ukrainian-refugees>

Матеріал надійшов до редакції 15.09.2023 р.

УДК 327.8

Володимир Мельничук,

аспірант кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

volodymyr.melnychuk@oa.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-5622-1895,

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-149-164

ІНТЕРЕСИ ТА ПРАКТИЧНІ ЦІЛІ «ПОЯСУ Й ШЛЯХУ» КНР У КРАЇНАХ ЄС

У статті досліджено інтереси та позиції ЄС і КНР щодо реалізації ініціативи «Пояс і Шлях». Особливу увагу приділено вивченню конкретних дій та заяв сторін, які ілюструють підходи до ведення зовнішньої політики й укладання зовнішньоекономічних зв'язків з іншими державами. Визначено відмінності

в цьому питанні та рівень їх конфліктогенності, який впливає на перебіг утілення проєкту. Оцінено базові принципи інвестування ЄС та КНР як одного з основних інструментів побудови торговельних шляхів через треті держави. Виявлено потенційні загрози від входу китайського капіталу в логістичну структуру Європейського Союзу, реакції на них урядів держав і наддержавних структур. Акцентовано на економічній активності КНР у державах-членах ЄС та інших країнах Європи як індикатора інтересів Китаю в регіоні. Проаналізовано реакцію європейської спільноти на різних рівнях на діяльність КНР у Європі й вплив цієї реакції на подальший розвиток ініціативи.

У результаті дослідження було зроблено висновок, що інтереси та позиції ЄС і КНР щодо реалізації ініціативи «Пояс і Шлях» не лише відрізняються, а й часто стають причиною конфліктів. Активність китайського капіталу в Європі має на меті не тільки збільшення пропускну здатності ключових логістичних вузлів, але й установлення контролю над ними в різний спосіб, що призводить до дестабілізації у регіоні. ЄС законними шляхами блокує реалізацію експансіоністських планів Китаю, а це зумовлює сповільнення втілення проєкту. Крім того, вплив зовнішніх факторів, таких як російсько-українська війна, вплив США на безпекову ситуацію в Європі, світова геополітична криза, ставлять під сумнів реалізацію проєкту загалом. Водночас очевидною є зацікавленість Китаю в поступовому вході на європейський ринок, що потенційно призведе до нових викликів у майбутньому.

Ключові слова: Європейський Союз, Китайська Народна Республіка, «Пояс і Шлях», конфлікт інтересів, світова торгівля, боргова залежність, економічна експансія.

Melnychuk Volodymyr,
National University «Ostroh Academy»,
ORCID ID: 0000-0002-5622-1895

INTERESTS AND PRACTICAL GOALS OF THE «BELT AND ROAD» OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE EU COUNTRIES

The article examines the interests and positions of the EU and the People's Republic of China regarding the implementation of the «Belt and Road» initiative. Particular attention is paid to the study of specific actions and statements of the parties, which illustrate approaches to conducting foreign policy and establishing foreign-economic relations with other states. The differences in this issue and the level of their conflictogenicity are determined. Which affects the course of project implementation. The basic principles of investment by the EU and the People's

Republic of China are evaluated as one of the main tools for building trade routes through third countries. Potential threats from the entry of Chinese capital into the logistics structure of the European Union, the reactions of state governments and supranational structures to them have been identified. Emphasis is placed on the economic activity of the People's Republic of China in EU member states and other European countries as an indicator of China's interests in Europe. The reaction of the European community at various levels to the activities of the People's Republic of China in Europe and the influence of this reaction on the further development of the initiative were analyzed.

As a result of the study, it was concluded that the interests and positions of the EU and the People's Republic of China regarding the implementation of the «Belt and Road» initiative not only differ, but often become the cause of conflicts. The activity of Chinese capital in Europe aims not only to increase the capacity of key logistics hubs but also to establish control over them in various ways, which leads to destabilization in the region. The EU legally blocks the implementation of China's expansionist plans, and this causes a slowdown in the implementation of the project. In addition, the influence of external factors, such as the Russian-Ukrainian war, the influence of the United States on the security situation in Europe, and the global geopolitical crisis cast doubt on the implementation of the project as a whole. At the same time, China's interest in gradually entering the European market is obvious, which will potentially lead to new challenges in the future.

Key words: European Union, People's Republic of China, Belt and Road, conflict of interests, world trade, debt dependence, economic expansion.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють розширення політичних та економічних зв'язків між державами, які раніше мало контактували через своє географічне положення. Транскордонна й регіональна співпраця стає лише основою великих логістичних систем, які формують світові торговельні потоки. Одним із потенційно найбільших торговельних шляхів у світі може стати «новий Шовковий шлях» у межах ініціативи КНР «Пояс і шлях» або «Один пояс, один шлях» (ОПОШ) – комплексу транспортних, інфраструктурних та виробничих об'єктів, який має на меті спростити й збільшити обсяги торгівлі між КНР та країнами Європи. Цей проєкт має на меті збільшити торговельний обіг не тільки між ЄС та КНР, але й іншими державами протягом усього торговельного шляху, що може докорінно змінити розстановку сил на всьому континенті.

Реалізація ініціативи є потенційно найбільшим зовнішньоекономічним проєктом КНР, який може суттєво збільшити вплив Китаю у світі. Однак КНР та ЄС мають кардинально різні підходи до розвитку партнерських відносин, що може стати основним конфліктогенним чинником у питанні узгодження позицій сторін щодо розвитку ініціативи, а тому загрожує інтересам Китаю. Особливу увагу потрібно звернути на конфлікт цінностей як основи конфронтації підходів до зовнішньої співпраці ЄС, який надає перевагу встановленню партнерських відносин та інтенсивному розвитку, з одного боку, і Китаю, який покладається на розширення геополітичної зони впливу та екстенсивний розвиток – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання інтересів ЄС та КНР у контексті реалізації ініціативи ОПОШ займалися такі дослідники, як Т. Баркін і А. Васовіч, Д. Гласс, Ф. Умба, Р. Стандіш та А. Чапл й інші. У публікаціях дослідників Е. Браттберга та Е. Соула представлено характеристику зміни підходу ЄС до реалізації ініціативи в результаті оцінки дій Китаю в Європі. Ф. Гіретті в низці своїх праць вивчала питання можливості та наслідків спроб КНР отримати контроль над великими європейськими портами Трієсту й Генуї. Ж. Мінгхао досліджувала вплив реалізації ініціативи на двосторонні відносини КНР і ЄС. Р. Сіелкер та Е. Кауфманн вивчали стан і потенційні наслідки реалізації ініціативи ОПОШ для Європи. С. Такер вивчала оцінку діяльності КНР державами-членами НАТО в Європі в контексті результатів саміту організації у 2022 р. Ц. Вен, Х. Ма, Т. Чої та Дж. Шо оцінювали вплив ініціативи «Один пояс, один шлях» на вибір торгових маршрутів Китай–Європа.

Мета статті – дослідження інтересів та цілей КНР у реалізації ініціативи ОПОШ, засновуючись на їхніх офіційних заявах, конкретних діях, здійснених у цьому напрямі, та їх наслідках.

Методика дослідження. Основою дослідження є системний підхід, застосування якого в поєднанні з методом абстрагування має на меті систематизувати діяльність заяви й дії КНР і китайських компаній у контексті реалізації ініціативи «Пояс і шлях». Застосування методу порівняння покликане дослідити різні підходи, стратегії, методи та засоби реалізації зовнішньої політики ЄС та КНР у двосторонніх відносинах і на міжнародній арені. Історико-прогностичний підхід покликаний спрогнозувати подальшу трансформацію двосторонніх відносин на основі ретроспективи. За допомогою загальнонаукових методів (насамперед аналізу, синтезу, індукції, дедукції й логічного методу) вивчаються окремі

явища, події та процеси, що стосуються зовнішньої політики Європейського Союзу й Китайської Народної Республіки та необхідні для досягнення мети цієї статті.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Президент КНР Сі Цзіньпін у 2013 р. представив ініціативу «Один пояс, один шлях» в Університеті Назарбаєва в Казахстані, окреслюючи інтереси економічної експансії Китаю в Азії та Африці. Однак лише у 2015 р. ОПОШ представлено в Європі під час візитів Сі Цзіньпіна до Франції, Італії, Німеччини та Бельгії. Ініціатива має на меті створення «нового Шовкового шляху» – переосмисленого торговельного шляху з Китаю до Європи, який повинен складатися з двох напрямів: сухопутного (через країни Центральної Азії, Близького Сходу, Південної та Східної Європи) і морського (через Південно-східну Азію, Індійський океан до Середземного моря).

Це був сприятливий час для представлення ініціативи, оскільки Європа у 2013 р. все ще відчувала наслідки глобальної економічної кризи 2008–2009 рр. План Юнкера, який передбачав роль інвестицій як основного інструменту подолання наслідків кризи та подальшого розвитку ЄС, був сприятливим підґрунтям для входу китайських компаній на європейський ринок. Основним об'єктом інтересу КНР стала Італія, яка була однією з держав, які найбільше постраждали від економічної кризи, та головувала на той час у Раді Європи. Народний банк Китаю почав придбання двох відсотків важливих італійських фірм ще у 2014 р., а саме ENI, ENEL, Fiat Chrysler, Telecom Italia, Generali та Mediobanca [1, с. 110–114], [2]. Після початку входу китайських інвестицій Pew Research Center повідомив про швидке покращення ставлення європейської громадськості до Китаю: кількість позитивних відгуків зросла на 14 % в Італії, 6 % у Німеччині та 3 % у Франції. Після оголошення планів на співпрацю КНР та ЄС у межах ініціативи ОПОШ Великобританія, Німеччина, Франція й Італія першими приєдналися до Банку інфраструктурних інвестицій (АІІ), китайського багатостороннього банку, який був тісно пов'язаний з ініціативою ОПОШ [3]. Ця подія означала визнання європейською спільнотою Китаю як глобального гравця та бажаного партнера в питанні економічної співпраці.

Передусім ЄС в ініціативі ОПОШ цікавить розвиток транспортного сполучення в межах двох великих транспортних напрямів, які назвали «Новий Євразійський сухопутний міст» і «Морський шовковий шлях», які

повинні з'єднатись у єдину систему, що призведе до збільшення обсягів торгівлі між державами, уключеними в цю систему, а також зниження транспортних витрат і, як наслідок, здешевшення продукції. Залізнична мережа, що з'єднує заводи по всій Європі, тягнеться аж до Лондона, яку також називають «швидкісною смугою до Європи». Морський шовковий шлях входить у Європу через Південний Схід до порту Пірей у Греції та Трієста в Італії. Крім того, політика Китаю щодо Арктики містить амбіції щодо розвитку Полярного Шовкового шляху, який би з'єднався з Європою через Північне море.

Розвиток наземного сполучення буде активнішим у Центральній та Східній Європі, наприклад у Німеччині, Польщі й Чехії. Залізничні перевезення є дорожчими, ніж морські, однак мають вищий рівень безпеки, що є ще більш важливим аспектом ОПОШ. Із погляду обсягу та вартості торгівлі, Середземномор'я й Південна Європа є ключовими судноплавними шляхами в межах ініціативи. Одним із таких прикладів є порт Афін Пірей у Греції, який був придбаний на 67 % найбільшою державною судноплавною компанією Китаю Cosco [4]. Крім того, Китай інвестував понад п'ять мільярдів доларів у розширення цього порту, а також уклав угоду з Угорщиною щодо будівництва швидкісного залізничного сполучення, яке потенційно могло б залізничне та морське сполучення в перевантажувальну станцію, надаючи товарам із КНР широкий доступ до ринків Центральної та Східної Європи [5]. Такі кроки викликали занепокоєння Європейської комісії, оскільки Угорщина не пройшла процедуру публічного тендеру на високошвидкісний поїзд, як це передбачено правилами державних закупівель ЄС.

Крім того, КНР у 2012 р. сформував ініціативу 17+1 у Будапешті, яку також використовує для просування ОПОШ. Першочерговим завданням платформи оголошено співпрацю сторін у сфері культури, туризму, освіти, співпраці аналітичних центрів та недержавних організацій. Проте її основним напрямом є лобювання інвестицій у країни ЄС, а також Албанію, Сербію, Чорногорію, Боснію й Македонію. Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння, підписаного в межах цього формату, державна установа підписує лист про наміри, який погоджується співпрацювати з Китаєм у той чи інший спосіб. Однак, починаючи з пандемії COVID-19, цей формат зазнав значного спаду активності й не є значним фактором впливу на двосторонні та багатосторонні відносини, проте є прикладом намірів КНР співпрацювати з різними державами в різних форматах для підвищення залученості Китаю в європейський економічний і фінансовий простір [6].

Китайська сторона постійно заявляє про вигідність участі в ініціативі для всіх сторін, серед інших – у питаннях розвитку інфраструктури, створення нових робочих місць, обміну технологіями та ін. Проте економічна співпраця з КНР пропонує й багато ризиків, які можуть мати як економічні, так і політичні наслідки. Паралельно зі зростанням боргів держав Південної і Східної Європи перед КНР риторика ЄС погіршується. Основними сумнівними аспектами співпраці офіційний Брюссель визначає зростання заборгованості країн ЄС через способи отримання кредитів і підтримки від Китаю, політичні ризики, які протистоять європейським демократичним цінностям, низькі екологічні стандарти та стандарти безпеки, а також небезпеки розпаду ЄС із погляду прихильників і ворогів. BRI [7].

Дослідження потенційних переваг та ризиків одержання інвестицій із Китаю виявило моделі банківського кредитування позбавлені як економічної доцільності, так і потенційної привабливості для клієнтів. На основі цього також зроблено висновок про те, що саме ці чинники стали причиною того, що багато проєктів, у які інвестували китайські юридичні особи, так і не були завершені повністю. Досить часто обговорення позик відбувається таємно й на двосторонній основі, що виходить поза рамки економічної та фінансової політики ЄС. Окрім того, такі кредити зазвичай забезпечуються заставами у вигляді прав на великі інфраструктурні чи виробничі об'єкти, такі як заводи, порти, шахти чи орендовані території під потреби КНР [8].

Гучними справами в короткостроковій перспективі стали дискусії навколо портів Генуї та Трієст, контрольні пакети акцій у яких хотів отримати Китай. Попри те, що в результаті цього не відбулося, потрібно зауважити, що чи не єдиним фактором стримування є зобов'язання держав-членів ЄС перед самою організацією проводити відкриті тендери, а, як свідчить випадок із побудовою швидкісної залізниці в Угорщині, цей фактор може мати обмежену ефективність у деяких ситуаціях [9].

Важливим фактором є й те, що підвищена активність КНР у питанні придбання європейських компаній чи оренди важливих інфраструктурних та виробничих об'єктів викликає невдоволення не лише з боку інституцій ЄС, а й місцевих партій та громадян держав-членів. Яскравим прикладом є вже згадана вище Італія, у якій ще станом на середину 2023 р. порушувалося питання про вихід з ініціативи ОПОШ повністю, а основним аргументами стали потенційні ризики та низька вигідність участі за умов, коли Китай не отримує бажаного контролю всередині держави [10].

Ще одним фактором впливу КНР у Європі за допомогою інвестицій є підхід до оцінки проєктів із підходом, відмінним від підходу ЄС. Інституції Європейського Союзу схильні інвестувати в проєкти, реалізація яких призведе до розвитку економіки, створення робочих місць, не матиме значного негативного впливу на довкілля, тощо. Китай у цьому контексті націлений на реалізацію проєктів із використанням китайської робочої сили, ігноруванням впливу на довкілля або отримання контролю над підприємствами чи територіями іншої держави в процесі реалізації проєкту чи як забезпечення невиключених кредитів. Прикладом цього є Чорногорія, яка зверталася до ЄС із проханням профінансувати проєкт із побудови магістралі від прибережного міста Бар до Белграда в Сербії. ЄС відмовився фінансувати цей проєкт з огляду на невеликий трафік та складні умови побудови в гірські місцевості, оскільки населення Чорногорії становить менше ніж 700 тис. осіб, а отже, ці інвестиції було важко окупити. Однак КНР у 2014 р. погодилися побудувати транспортну магістраль у рамках ОПОШ [11].

У 2022 році завершено лише частину шляху від Смоковаца біля Подгориці до Матешево поблизу Колашина, а сам проєкт становить близько чверті всього зовнішнього боргу Чорногорії [12]. У травні 2021 р. МВФ заявив, що країна не може більше брати позик для завершення проєкту. Потрібно зауважити, що 70 % робочої сили на проєкті становлять китайці, що суперечить заявам про сприяння працевлаштуванню в приймаючих країнах і сприяє виходу капіталу з держави. Поміж тим National Public Radio оприлюднили копію між Чорногорією та китайським банком-кредитором Export-Import, у якому зазначено, що банк матиме право на конфіскацію землі в Чорногорії, якщо кредит не буде виплачено вчасно, однак цю землю не буде використано для військових чи дипломатичних цілей [13].

Станом на 2023 р. Чорногорія все ще гостро потребує фінансової допомоги від партнерів та міжнародних організацій. Хоча ЄС неодноразово заявляв, що не допомагатиме виплачувати кредит, узятий у третьої сторони, у 2021 р. офіційний Брюссель заявив про плани допомогти Чорногорії через німецький Реконструкційний кредитний банк, Французьке агентство розвитку та італійський інвестиційний банк Cassa Depositi e Prestiti [12]. Попри проблеми, які виникли внаслідок співпраці Чорногорії з Китаєм, Чорногорія не відкидає можливості розвитку майбутніх проєктів за фінансування КНР, що може призвести до нових фінансових викликів у майбутньому, а отже, ще більше дестабілізувати ситуацію Європі та створювати сприятливе підґрунтя для експансії КНР у цій частині світу [14].

Інтерес КНР у фінансуванні Чорногорії та створенні її боргової залежності від Китаю полягає також і в тому, що Чорногорія є одним із пріоритетних кандидатів на вступ до ЄС (очікується, що це відбудеться у 2025 р.). Також важливим фактором є те, що Чорногорія розміщена на узбережжі Адріатичного моря, тобто одному з транспортних шляхів ОПОШ. Крім того, Чорногорія є членом НАТО, а тому досить вагомим є занепокоєння щодо того, що держава потрапить під вплив Китаю та буде змушена передати деякі державні активи, що напряму загрожує НАТО, зважаючи на нестабільність у відносинах між Заходом і КНР в останні роки. За таких умов КНР зможе отримати плацдарм для розширення впливу в Європі не лише шляхом укладання угод і надання кредитів, а цілком територіально. Потрібно також зауважити, що Чорногорія не єдина країна Балканського регіону, яка наближається у відносинах до Китаю, це ж стосується Сербії, економічна й політична залежність якої від КНР лише зростає.

У зв'язку з наведеним вище, бачення ЄС ініціативи ОПОШ змінюється: ініціатива 17+1 не виправдала очікувань, результативність спільних проєктів у рамках ініціативи має низькі результати або ж узагалі негативні для ЄС, а багато проєктів було зупинено, відкладено або скасовано. У 2020 р. спецслужби Латвії назвали КНР «загрозою західним цінностям», посилаючись на порушення прав уйгурської меншини в Китаї. Поміж тим Литва відкрила тайванське представництво в ЄС під назвою Тайвань, а не Тайбей, що суперечить політиці «Одного Китаю» і є конфліктогенним чинником у відносинах між сторонами [15], [16]. Водночас треба зауважити, що низка європейських країн дотримується думки, що ОПОШ потрібно підтримувати та розвивати, серед них – Угорщина, Сербія та Греція, тобто держави, схильні до збільшення свого зовнішнього боргу й отримання кредитів на умовах, які не вимагають спрямування отриманих коштів на розвиток внутрішньої економіки.

Окрему увагу звернемо на активну співпрацю Угорщини з Китаєм. Політика чинного прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана «Відкриття на Схід» передбачає розвиток відносин КНР, у тому числі в межах ініціативи ОПОШ. Серед найконтroversійніших рішень у цьому напрямі стала згода Віктора Орбана побудувати перший китайський університет Фудань у Європі. Ця подія викликала широкий резонанс не лише в політичних колах, а й також серед угорського народу, що спричинило хвилю протестів [17]. Опитування серед угорців виявило широке занепокоєння тим, що університет сприятиме просуванню китайської культури та ідеології, а також може створити умови, за яких Угорщина стане зоною зіткнення інтересів США та КНР у Європі [18].

У зв'язку з активізацією КНР у Європі, у червні 2022 р. на саміті НАТО в Мадриді серед основних питань була загроза експансії Китаю і його інтересів для держав-учасниць НАТО. Серед найбільших загроз учасники саміту визначили також і економічний чинник, наголошуючи на тому, як саме КНР використовує інвестиції та кредитування задля поширення свого впливу. Тому погоджено скласти спеціальну стратегію протидії КНР до 2022 р. [19]. Навіть у 2023 р. на саміті у Вільнюсі другим за важливістю питанням після російсько-української війни стояло протистояння інтересам КНР, однак уже з огляду на реальні ризики наростання конфронтації у зв'язку з наростанням напруженості навколо Тайваню, який загрожує вибухом нового військового конфлікту на політичній карті світу. Водночас спікер китайської місії в ЄС заявив, що підсумкове комюніке саміту «сповнене повторюваної риторики, що відбиває менталітет часів холодної війни та ідеологічну упередженість» [20].

Подібні тенденції спостерігаємо також і в інших форматах. Прикладом цього стало створення ініціативи Build Back Better for the World (B3W). Метою проєкту є утвердження західного способу ведення бізнесу за акцентом на прогресивному трудовому законодавстві в країнах, які потребують розвитку інфраструктури. Ця ініціатива об'єднуватиме США, партнерів із G7, а також приватні компанії та інші сторони, зацікавлені в транскордонних інвестиціях. Основними пріоритетами діяльності ініціативи є захист навколишнього середовища, протидія корупції, вільне поширення інформації та захист інтелектуальної власності, відповідальне фінансування проєктів, які не призводять до надмірного зростання заборгованості. Фактично, діяльність B3W об'єднує всі погляди, які сформувались у процесі наростання конфронтації різних держав світу з економічною експансією КНР у межах реалізації ініціативи ОПОШ [21].

Ще одним конфліктогенним чинником між КНР та ЄС є те, що Китай усе ще визнають країною, що розвивається, а тому може не дотримуватись екологічних норм, які мають навіть менше виробництво й ВВП, але визнані розвиненими країнами. Суперечність полягає в тому, що згадана вище особливість дозволяє КНР укладати угоди з побудови виробничих й інфраструктурних об'єктів, які забруднюють навколишнє середовище як під час функціонування, так і на етапі будівництва. Це стало однією з причин того, що конгрес США ухвалив рішення визнавати Китай розвиненою країною в контактах із нею [22]. Відбулося це 3 березня 2023 р., незадовго до візиту спеціального представника США з питань

клімату Джона Керрі до Пекіну 18 липня 2023 р. [23]. Попри досягнутий консенсус щодо напрямів співпраці під час цього візиту, а також хвилі аномальної спеки у різних частинах світу, під час яких відбувалася зустріч, лідер Китаю Сі Цзіньпін заявив, що КНР має намір зменшити викиди вуглецю до 2030 р. та стати повністю вуглецево-нейтральною країною до 2060 р., однак робитиме це своїм шляхом, незалежно від інших. Таку заяву цілком можна розглядати як спосіб ухилення від домовленостей задля збереження екстенсивного росту економіки без витрат на підвищення екологічних стандартів, що відповідає загальній економічній моделі КНР [24].

Потрібно також зазначити, що активна експансія Китаю в Європі має великою мірою децентралізований характер. Участь в ініціативі для низки китайських провінцій і компаній є об'єктом боротьби, що є каталізатором їхньої активності в питанні розширення впливу в межах ініціативи. Із самого початку історії ОПОШ у 2013–2014 рр. офіційний Пекін намагається дистанціюватися від прямого контролю над компаніями, залученими до реалізації ініціативи. Так китайський уряд створив умови для економічної експансії, а юридичні особи (державні й недержавні) як виконавці змагаються за можливість отримати найбільшу вигоду в цих умовах. Однак китайська влада постійно змінює умови підтримки компаній на провінцій, дійових осіб, фактично дозволяє й забороняє їм брати участь у реалізації ініціативи. Водночас офіційний Пекін не контролює своїх виконавців у їхній зовнішній діяльності, таким чином мотивуючи до активної економічної експансії без установаження обмежень [25].

Крайнім і найбільшим викликом для реалізації ОПОШ, з огляду на інтереси ЄС та КНР, стала російсько-українська війна. Зважаючи на те, що офіційний Пекін прийняв переважно нейтральну сторону в конфлікті, а ЄС з іншими країнами так званого Заходу підтримують Україну, можна очікувати все більшого наростання розбіжностей між західними демократіями та авторитарними режимами, одним із яких є режим КНР.

Крім того, війна вже стала причиною того, що контейнерні перевезення з Китаю до Європи через Росію припинилися через дію санкцій, оскільки компанія Maersk зупинила бронювання залізничних вантажних перевезень через РФ. Це означає, що близько половини логістики Залізничного шовкового шляху припинено, а тому всі економічні здобутки, досягнуті в умовах розвитку логістичної інфраструктури в ініціативі ОПОШ, втратили своє значення [26].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Із вищевикладеного ми можемо зробити висновок, що інтереси та цілі КНР у реалізації ініціативи ОПОШ полягають у збільшенні впливу в Європі із застосуванням «м'якої сили», тобто економічної й культурної експансії, отримання контролю над ключовими інфраструктурними та виробничими об'єктами на торговельних шляхах, тощо. Ця стратегія має успіх у державах, які не входять до ЄС або ж мають складний економічний стан чи уряди, які намагаються створити опозицію наднаціональним інституціям.

Ускладнює ситуацію також і загальний підхід до реалізації проектів у межах ОПОШ – КНР пропонує не лише вигідні кредити без додаткових умов, окрім застави, на відміну від ЄС, але й також і використовує китайську робочу силу, що сприяє відтоку капіталу та не створює додаткових робочих місць у країнах-членах об'єднання. Додатковим чинником є те, що КНР часто ігнорує екологічні норми, а це суперечить європейським цінностям і викликає супротив на різних рівнях європейського суспільства. Важливим фактором є також і те, що КНР намагається поширити свій вплив і на культурний, освітній та науковий простір Європи, що не відповідає інтересам ЄС. Поглибленню суперечностей сприяла й російсько-українська війна, яка розвинула конфронтацію між демократичними та авторитарними державами на фоні глобальної економічної та військово-політичної кризи.

За підсумками дослідження можливо зробити прогноз, за яким перспективи реалізації ОПОШ, відповідно до тенденцій віддалення інтересів КНР та ЄС від консенсусу, видаються негативними. Китай зацікавлений у розвитку ініціативи винятково на своїх інтересах, тобто в отриманні власної вигоди в різних сферах, незважаючи на дестабілізацію та втрату контролю європейськими державами на їхніх власних територіях. Водночас ЄС займає протекціоністську позицію, яка лише посилилася в умовах російсько-української війни, а тому підвищення інтересу серед європейської політичної більшості (принаймні в самому ЄС) не передбачається. Перспективними для Китаю залишаються країни Балканського півострова, які не входять до ЄС, а також Греція й Угорщина, що розвивають свої відносини з КНР усупереч спільній політиці ЄС, а тому саме ці держави перебувають у зоні ризику потрапити в залежність від Китаю та стати плацдармом для поширення китайського впливу в Європі.

На нашу думку, станом на 2023 р. існує низка умов, відповідно до яких реалізація ініціативи «Один пояс, один шлях» неможлива в її

оригінальному вигляді. Найімовірнішим є варіант виконання проекту як логістичної структури від КНР до кордонів ЄС, але без узяття під контроль Китаєм транспортної інфраструктури всередині об'єднання. Однак проєкт може сприяти геополітичній експансії КНР до кордонів Європейського Союзу, що лише частково задовольняє інтереси Китаю. Водночас європейська спільнота зіткнеться з потужним економічним конкурентом, що послабить провідну позицію об'єднання в регіоні та вимагатиме переосмислення зовнішньополітичної стратегії ЄС у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Minghao, Z. (2016). The belt and road initiative and its implications for China-Europe relations. *The International Spectator*, 51(4), 109–118.
2. Sanderson, R. (2014). China Swoops in on Italy's Power Grids and Luxury Brands. *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/1bd60160-4496-11e4-bce8-00144feabdc0>
3. How Countries View China. (2020). *Pew Research Center's Global Attitudes Project*. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2014/07/14/chapter-2-chinas-image/>
4. Asian Infrastructure Investment Bank: France, Germany and Italy Said to Join. (2015). *Guardian News and Media*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/17/asian-infrastructure-investment-bank-france-germany-and-italy-said-to-join>
5. Glass, D. Cosco Shipping RAISES Stake in Piraeus Port to 67%. (2021). *Seatrade Maritime*. URL: <https://www.seatrade-maritime.com/ports-logistics/cosco-shipping-raises-stake-piraeus-port-67>
6. Sielker, F. & Kaufmann, E. (2020). The Influence of the Belt and Road Initiative in Europe. Taylor & Francis. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21681376.2020.1790411>
7. Brattberg, E. & Soula, E. (2018). Europe's Emerging Approach to China's Belt and Road Initiative. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/10/19/europe-s-emerging-approach-to-china-s-belt-and-road-initiative-pub-77536>
8. What 100 Contracts Reveal about China's Development Lending (2021). *The Economist Newspaper*. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2021/03/31/what-100-contracts-reveal-about-chinas-development-lending>
9. Ghiretti, F. (2021). The Belt and Road Initiative in Italy: The Ports of Genoa and Trieste. *Istituto Affari Internazionali (IAI)*. URL: https://www.academia.edu/48866657/The_Belt_and_Road_Initiative_in_Italy_The_Ports_of_Genoa_and_Trieste
10. Italy to hold talks with China about exiting Belt and Road Initiative (2023). *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/5666fcde-2a5d-4af0-927c-ab971517554d>
11. Barkin, T. & Vasovic, A. (2018). Chinese 'Highway to Nowhere' Haunts Montenegro. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-silkroad-europe-montenegro-insi/chinese-highway-to-nowhere-haunts-montenegro-idUSKBN1K60QX>
12. Jankovic, S., Standish, R., & Tuhina, G. (2021). Montenegro Getting European Help to Refinance Its MASSIVE China Debt. *Radio Free Europe Radio Liberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/montenegro-china-debt-eu-assistance-refinance-1-billion-motorway/31322151.html>

13. Schmitz, R. (2021). How a Chinese-Built Highway Drove Montenegro Deep Into Debt. *NPR*. URL: <https://www.npr.org/2021/06/28/1010832606/road-deal-with-china-is-blamed-for-catapulting-montenegro-into-historic-debt>

14. Standish, R. & Chapple A. (2023). A Journey Along Montenegro's \$1 Billion Chinese-Built Highway. *RadioFreeEurope*. URL: <https://www.rferl.org/a/montenegro-billion-dollar-chinese-highway/32217524.html>

15. Kobierski, L. (2020). Latvia's Intelligence about China. *Warsaw Institute*. URL: <https://warsawinstitute.org/latvias-intelligence-china/>

16. Taiwan to Open Diplomatic Facility in Lithuania, Angering China. (2021). *DW*. URL: <https://www.dw.com/en/taiwan-to-open-diplomatic-facility-in-lithuania-angering-china/a-58566875>

17. Standish, R. & Keller-Alant, A. (2022). What's Next For China's Fudan University Campus In Hungary? *RadioFreeEurope*. URL: <https://www.rferl.org/a/hungary-orban-china-fudan-budapest/31888800.html>

18. How Orbán's Eastern Opening Brought Chinese Spy Games to Budapest. *Direkt36*. URL: <https://www.direkt36.hu/en/kemjatszmatat-hozott-budapestre-orban-kinai-nyitasa/>

19. Tucker, S. (2022). 2022 NATO Summit: China High on the Agenda. *Stimson Center*. URL: <https://www.stimson.org/2022/2022-nato-summit-china-high-on-the-agenda/>

20. NATO Summit Takes Aim at China. (2023). *The Diplomat*. URL: <https://thediplomat.com/2023/07/nato-summit-takes-aim-at-china/>

21. G7 Adopts Infrastructure Plan to Rival China's Belt and Road Strategy (2021). *South China Morning Post*. URL: <https://www.scmp.com/news/world/europe/article/3137097/g7-leaders-adopt-build-back-better-world-plan-rival-chinas-belt>

22. У США схвалили рішення позбавити Китай статусу «країни, що розвивається». (2023). *UKRINFORM*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3688351-u-ssa-sh-valili-risenna-pozbaviti-kitaj-statusu-kraini-so-rozviwaetsa.html>

23. США проти Китаю – Спецпредставник Штатів із питань клімату прокоментував візит у Пекін. (2023). *ZN.ua*. URL: <https://zn.ua/ukr/usa/spivpratsja-u-borotbi-zi-zminoju-klimatu-mozhe-dati-novij-start-vidnosinam-vashinhtona-i-pekina-predstavnik-ssha.html>

24. Зміна клімату – Сі Цзіньпін каже, що Китай йтиме власним шляхом зі скорочення викидів. (2023). *ZN.ua*. URL: <https://zn.ua/ukr/china/kitaj-bude-jti-vlasnim-shljakhom-skorochennja-vikidiv-vuhletsju-si-na-tli-vizitu-v-pekina-predstavnika-ssha-z-pitan-klimatu.html>

25. Jones, L., & Zeng, J. (2019). Understanding China's 'Belt and Road Initiative': beyond 'grand strategy' to a state transformation analysis. *Third World Quarterly*, 40(8), 1415–1439.

26. Umbach, F. (2022). Future of China's Belt and Road Initiative. *GIS Reports*. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/belt-road-initiative/>

REFERENCES

1. Minghao, Z. (2016). The belt and road initiative and its implications for China-Europe relations. *The International Spectator*, 51(4), 109–118.

2. Sanderson, R. China Swoops in on Italy's Power Grids and Luxury Brands. (2014) *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/1bd60160-4496-11e4-bce8-00144feabdc0>

3. How Countries View China. (2020). *Pew Research Center's Global Attitudes Project*. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2014/07/14/chapter-2-chinas-image/>

4. Asian Infrastructure Investment Bank: France, Germany and Italy Said to Join. (2015). *Guardian News and Media*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/17/asian-infrastructure-investment-bank-france-germany-and-italy-said-to-join>
5. Glass, D. Cosco Shipping RAISES Stake in Piraeus Port to 67 %. (2021). *Seatrade Maritime*. URL: <https://www.seatrade-maritime.com/ports-logistics/cosco-shipping-raises-stake-piraeus-port-67>
6. Sielker, F. & Kaufmann, E. (2020). The Influence of the Belt and Road Initiative in Europe. *Taylor & Francis*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21681376.2020.1790411>
7. Brattberg, E. & Soula, E. (2018). Europe's Emerging Approach to China's Belt and Road Initiative. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/10/19/europe-s-emerging-approach-to-china-s-belt-and-road-initiative-pub-77536>
8. What 100 Contracts Reveal about China's Development Lending. (2021). *The Economist Newspaper*. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2021/03/31/what-100-contracts-reveal-about-chinas-development-lending>
9. Ghiretti, F. (2021). The Belt and Road Initiative in Italy: The Ports of Genoa and Trieste. *Istituto Affari Internazionali (IAI)*. URL: https://www.academia.edu/48866657/The_Belt_and_Road_Initiative_in_Italy_The_Ports_of_Genoa_and_Trieste
10. Italy to hold talks with China about exiting Belt and Road Initiative. (2023). *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/5666fcde-2a5d-4af0-927c-ab971517554d>
11. Barkin, T. & Vasovic, A. (2018). Chinese 'Highway to Nowhere' Haunts Montenegro. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-silkroad-europe-montenegro-insi/chinese-highway-to-nowhere-haunts-montenegro-idUSKBN1K60QX>
12. Jankovic, S., Standish, R., & Tuhina, G. (2021). Montenegro Getting European Help to Refinance Its MASSIVE China Debt. *Radio Free Europe Radio Liberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/montenegro-china-debt-eu-assistance-refinance-1-billion-motorway/31322151.html>
13. Schmitz, R. (2021). How a Chinese-Built Highway Drove Montenegro Deep Into Debt. *NPR*. URL: <https://www.npr.org/2021/06/28/1010832606/road-deal-with-china-is-blamed-for-catapulting-montenegro-into-historic-debt>
14. Standish, R. & Chapple A. (2023). A Journey Along Montenegro's \$1 Billion Chinese-Built Highway. *RadioFreeEurope*. URL: <https://www.rferl.org/a/montenegro-billion-dollar-chinese-highway/32217524.html>
15. Kobierski, L. (2020). Latvia's Intelligence about China. *Warsaw Institute*. URL: <https://warsawinstitute.org/latvias-intelligence-china/>
16. Taiwan to Open Diplomatic Facility in Lithuania, Angering China. (2021). *DW*. URL: <https://www.dw.com/en/taiwan-to-open-diplomatic-facility-in-lithuania-angering-china/a-58566875>
17. Standish, R. & Keller-Alant, A. (2022). What's Next For China's Fudan University Campus In Hungary? *RadioFreeEurope*. URL: <https://www.rferl.org/a/hungary-orban-china-fudan-budapest/31888800.html>
18. How Orbán's Eastern Opening Brought Chinese Spy Games to Budapest. *Direkt36*. URL: <https://www.direkt36.hu/en/kemjatszmatat-hozott-budapestre-orban-kinai-nyitasa/>
19. Tucker, S. (2022). 2022 NATO Summit: China High on the Agenda. *Stimson Center*. URL: <https://www.stimson.org/2022/2022-nato-summit-china-high-on-the-agenda/>

20. NATO Summit Takes Aim at China. (2023). *The Diplomat*. URL: <https://thediplomat.com/2023/07/nato-summit-takes-aim-at-china/>

21. G7 Adopts Infrastructure Plan to Rival China's Belt and Road Strategy (2021). *South China Morning Post*. URL: <https://www.scmp.com/news/world/europe/article/3137097/g7-leaders-adopt-build-back-better-world-plan-rival-chinas-belt>

22. The US approved the decision to deprive China of the status of a «developing country». (2023). *UKRINFORM*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3688351-u-ssa-shvalili-risenna-pozbaviti-kitaj-statusu-kraini-so-rozvivaetsa.html> (in Ukrainian).

23. USA vs. China – US special representative on climate issues commented on the visit to Beijing. (2023). *ZN.ua*. URL: <https://zn.ua/ukr/usa/spivpratsja-u-borotbi-zi-zminoju-klimatu-mozhe-dati-novij-start-vidnosinam-vashinhtona-i-pekina-predstavnik-ssha.html> (in Ukrainian).

24. Climate change – Xi Jinping says China will go its own way to cut emissions. (2023). *ZN.ua*. URL: <https://zn.ua/ukr/china/kitaj-bude-jti-vlasnim-shljakhom-skorochennja-vikidiv-vuhletsju-si-na-tli-vizitu-v-pekini-predstavnika-ssha-z-pitan-klimatu.html> (in Ukrainian).

25. Jones, L., & Zeng, J. (2019). Understanding China's 'Belt and Road Initiative': beyond 'grand strategy' to a state transformation analysis. *Third World Quarterly*, 40(8), 1415–1439.

26. Umbach, F. (2022). Future of China's Belt and Road Initiative. *GIS Reports*. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/belt-road-initiative/>

Матеріал надійшов до редакції 05.09.2023 р.

УДК 316.485.26:316.77

Наталія Ніколаєнко,

доктор політичних наук, професор,

керівник Навчально-наукового центру дослідження

гібридних загроз національної безпеки на Півдні України,

Національний університет кораблебудування

імені адмірала Макарова ,

ORCID ID: 0000-0002-2558-4749

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-164-172

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЧОРНОМОРСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

У статті визначено, що Чорноморський регіон перманентно опиняється у фокусі зіткнення стратегічних інтересів різних держав. Зазначається, що, з історичного погляду, Чорноморський регіон завжди був ареною економічного, політичного й культурного спілкування народів та цивілізацій і водночас складним вузлом суперечностей між блоками та країнами, а причини, що зумовлювали в минулому локальні конфлікти національного,

етнічного й релігійного характеру в регіоні, не втратили актуальності й нині. Установлено, що одним із найбільш ефективних шляхів подолання згаданих протиріч, а отже, і покращання військово-політичного клімату не тільки в Чорноморському регіоні, але й загалом у Європі, є створення регіональної чорноморської системи колективної безпеки. Також звернено увагу на те, що певні можливості для країн Чорноморського регіону уможливило створення в Україні потужного військово-промислового потенціалу після закінчення повномасштабної російсько-української війни, а співпраця з Україною зміцнить європейські орієнтації й забезпечить сприяння реалізації модернізованих проєктів у країнах Чорноморського регіону. Підкреслено використання в подальшому українського миротворчого потенціалу в урегулюванні локальних конфліктів (грузино-абхазького, грузино-осетинського, молдовсько-придністровського). Відзначено, що засадах партнерства могла б утворитися нова регіональна система стабільності як органічний елемент загальноєвропейської архітектури безпеки поруч із НАТО. Аргументовано, що Україна в умовах війни РФ проти України повинна модернізувати власну економіку в рамках євроатлантичних устремлінь, відновити шляхи для кооперації, формування рівноправних, вигідних партнерських відносин із країнами Чорноморського регіону. Система Чорноморського економічного співробітництва для України є важливим елементом у розвитку стратегії довгострокової взаємодії з країнами Сходу.

Ключові слова: національна безпека, колективна безпека, регіональна безпека, Чорноморський регіон, військово-промисловий потенціал, російсько-українська війна, державні пріоритети, дестабілізація, міжнародне співробітництво.

Nataliya Nikolaienko,

Admiral Makarov National University of Shipbuilding of Mykolaiv,
ORCID ID: 0000-0002-2558-4749

UKRAINE IN THE BLACK SEA REGIONAL COLLECTIVE SECURITY SYSTEM

The article determines that the Black Sea region is permanently the focus of the clash of strategic interests of different states. It is emphasised that from a historical point of view, the Black Sea region has always been an arena of economic, political and cultural communication between nations and civilisations, as well as a complex knot of contradictions between blocs and countries, and the reasons that caused local conflicts of national, ethnic and religious nature in the region in the past have not lost their significance today. It is established that one of the most effective ways to overcome these contra-

dictions, and, accordingly, to improve the military-political climate not only in the Black Sea region but also in Europe as a whole, is to create a regional Black Sea system of collective security. It is also highlighted that certain opportunities for the countries of the Black Sea region are provided by the possibility of creating a powerful military-industrial potential in Ukraine after the end of the full-scale Russian-Ukrainian war and cooperation with Ukraine will strengthen European orientations and ensure the promotion of modernised projects in the countries of the Black Sea region. It is emphasised that Ukraine's peacekeeping potential should be used in the future to resolve local conflicts (Georgian-Abkhazian, Georgian-Ossetian, Moldovan-Transnistrian). It is stated that on the basis of partnership, a new regional stability system could be formed as an organic element of the pan-European security architecture alongside NATO. It is argued that Ukraine, in the context of the Russian Federation's war against Ukraine, should modernise its economy within the framework of Euro-Atlantic aspirations, restore ways for cooperation, and form equal and beneficial partnerships with the countries of the Black Sea region. For Ukraine, the Black Sea Economic Cooperation system is an important element in the development of a strategy for long-term cooperation with the countries of the East.

Key words: national security, collective security, regional security, Black Sea region, military-industrial potential, Russian-Ukrainian war, state priorities, destabilisation, international cooperation.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Завдяки особливостям свого геополітичного положення, Чорноморський регіон перманентно опиняється у фокусі зіткнення стратегічних інтересів різних держав. З історичного погляду, він завжди був ареною економічного, політичного й культурного спілкування народів та цивілізацій і водночас складним вузлом суперечностей між блоками й країнами.

Стратегічне значення Чорноморського регіону полягає насамперед у його транзитній функції. Він розміщений на перетині важливих транспортних комунікацій, що поєднують розвинені європейські центри з багатими на сировинні й людські ресурси країнами Близького Сходу та далі ведуть до невичерпних ринків Центральної й Південної Азії та Азійсько-Тихоокеанського регіону. Крім того, регіон Чорного моря єднає Східну й Центральну Європу з країнами Середземномор'я та формує зону спільних економічних і політичних інтересів як Європи, так і Азії.

Використання території України дає можливість удвічі зменшити довжину шляху транспортування нафти з Близького Сходу (через

Туреччину й Чорне море) в Європу, а українсько-грузинський стратегічний транспортно-енергетичний коридор значно коротший від альтернативних шляхів через Туреччину та Росію. Другим важливим фактором, який обумовлює особливу значимість Чорноморського регіону, є енергоресурсний, що пов'язаний із промисловою розробкою нових родовищ нафти й газу Прикаспію та їх транспортуванням на світові ринки.

Однак у геополітичному сенсі Чорноморський регіон після розпаду СРСР набув хаотичного й деструктуризованого стану. Значною мірою це зумовлено тим, що в історичній ретроспективі внаслідок тривалого домінування зовнішніх сил (Західна Європа, Росія, Османська імперія, Персія), які змагалися за монопольне використання ресурсів Причорномор'я у власних інтересах, у регіоні не було створено міцного та впливового геополітичного ядра. Регіональні держави (Болгарія, Грузинська Демократична Республіка 1918–1921 рр., Румунія, Українська Народна Республіка 1917–1920 рр. й ін.) за певних історичних обставин не змогли стати значними політичними силами та шукали зовнішній патронаж або намагалися балансувати між наявними «центрами сили».

Мета статті. Виходячи із вищезазначеного, метою статті ставимо розгляд основних тенденцій і напрямів побудови архітектури Чорноморської регіональної системи колективної безпеки й ролі України в зазначеному процесі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нові незалежні держави, що з'явилися на політичній карті світу Чорноморського регіону наприкінці ХХ ст., самостійно протистояли зовнішнім викликам і небезпекам, або шукати шляхи до внутрішньої регіональної консолідації через узгодження інтересів. Однак внутрішні міжетнічні та міжконфесійні протиріччя, процеси створення нових державних інституцій, розробки нової законодавчої бази, установа демократичного контролю над збройними силами значною мірою ускладнюються стрімким переходом до ринкової економіки. Ці суперечності можуть бути вкрай небезпечним для розвитку демократичних реформ, якщо не будуть вчасно вирішені політичними й демократичними шляхами.

Причини, що зумовлювали в минулому локальні конфлікти національного, етнічного та релігійного характеру в регіоні, не втратили актуальності й нині; породжуючи нові, жорстокі прояви, такі як міжнародний тероризм, організована злочинність, розповсюдження зброї,

незаконний обіг наркотиків, вимушена міграція населення, проблеми біженців і забруднення навколишнього середовища.

Тому, безумовно, одним із найбільш ефективних шляхів подолання згаданих протиріч, а отже, і покращання військово-політичного клімату не лише в Чорноморському регіоні, але й загалом у Європі, є створення регіональної Чорноморської системи колективної безпеки. Спільне географічне розміщення держав Чорноморського й Балканського регіонів та пов'язана з цим тісна економічна кооперація, яка набула суттєвого значення й розмаху ще в часи Ради Економічної Взаємодопомоги (1949–1991 рр.), створюють певні підстави для розбудови добросусідських відносин і налагодження регіонального співробітництва.

Основними функціями системи колективної безпеки в Чорному морі, можуть бути:

- об'єднання зусиль щодо збереження стабільності в Чорноморському регіоні;

- забезпечення безперешкодного функціонування наявних та перспективних транспортно-енергетичних коридорів;

- спільна реалізація міжнародних акцій військового й гуманітарного характеру з локалізації та ізоляції зон конфліктів у басейні Чорного моря, що проводяться під егідою ООН або ОБСЄ;

- вчасне інформування про аварії морських суден (літальних апаратів), наслідки яких становлять, або можуть становити загрозу забруднення територіальних вод, економічних зон, повітряного простору й прибережної смуги однієї із сторін;

- проведення спільних пошуково-рятувальних операцій.

Головними стратегічними інтересами України в Чорноморському регіоні мають бути:

- формування й реалізація цілеспрямованої концептуально-обґрунтованої стратегії протидії російській геополітичній експансії в Чорноморському регіоні;

- диверсифікація джерел енергопостачання за рахунок ресурсів Каспію;

- вихід на ринки країн Близького Сходу та Центральної Азії шляхом створення зручних і безпечних трансрегіональних транспортних комунікацій;

- ліквідація загроз власній безпеці східного походження (міжнародний тероризм, нелегальна міграція, міжнародний криміналітет, наркобізнес) за допомогою організації регіональних механізмів протистояння цим загрозам;

– підвищення геополітичного значення України через зміцнення її впливу в країнах регіону й формування регіональної системи стабільності, можливе отримання Києвом статусу регіонального лідерства.

В ідеалі на цих партнерства та добросусідства засадах могла б утворитися регіональна система партнерства й стабільності як органічний елемент загальноєвропейської архітектури безпеки, оскільки НАТО і ЄС на сьогодні не виявляють чітко вираженої готовності до створення нових форм і структур гарантування стабільності й безпеки в Причорномор'ї.

Україна в умовах війни РФ проти України повинна модернізувати власну економіку в рамках євроатлантичних устремлінь, відновити шляхи для кооперації, формувати рівноправні, вигідні партнерські відносини з країнами Чорноморського регіону. Система Чорноморського економічного співробітництва для України є важливим елементом у розвитку Чорноморської регіональної системи колективної безпеки.

Перспективним напрямом розвитку Чорноморської регіональної системи колективної безпеки є співпраці з Республікою Болгарія. Республіка Болгарія посідає важливе місце на балканському напрямі зовнішньополітичних інтересів України, що зумовлено геостратегічним положенням держави на Балканах, близькістю інтересів у Чорноморському й Придунайському регіонах. До того ж наші країни єднає європейсько зорієнтована зовнішня політика. Болгарія підтримує український народ у боротьбі з російським агресором та приєдналася та дотримується санкційного режиму ЄС, спрямованого проти Росії, допомагає ремонтувати українську зброю й на початку серпня 2022 р. призупинила видачу віз російським туристам та власникам нерухомості в країні. Росія й Болгарія також взаємно вислали дипломатів зі столиць одна одної [1].

У довоєнний час українсько-болгарська взаємодія в економічній сфері є важливим напрямом двостороннього співробітництва. Україна перебуває в першій десятці торговельних партнерів Республіки Болгарія, а Болгарія входить до першої десятки країн – пріоритетних торговельних партнерів України. Важливою складовою частиною українсько-болгарських відносин є співробітництво в гуманітарній сфері, яке включає взаємодію у сфері науки, освіти, культури, а також співпрацю в питаннях забезпечення прав національних меншин.

Розвиваючи співробітництво між вищими навчальними закладами (ВНЗ) двох країн, ВНЗ України співпрацюють з університетами Болгарії. Серед інших потрібно виділити Львівський національний університет імені Івана Франка, який регулярно проводить обмін викладачами та студентами із Велико-Тирновським університетом, організовує наукове стажування для

викладачів й аспірантів. Тернопільська академія народного господарства та Господарська академія у м. Світові працюють над спільними науковими розробками, проводять симпозиуми та конференції. За подібною схемою розвиваються відносини між вузами Києва, Харкова, Одеси, Івано-Франківська, Миколаєва, Полтави, Ізмаїла й навчальними закладами Софії, Бургаса, Руси, Сілістри, Шумена.

Важливим напрямом відносин у галузі освіти стало впровадження болгарської мови в шкільництво в тих регіонах, де компактно мешкає болгарська етнічна спільнота. Так, у загальноосвітніх школах Одеської, Миколаївської, Запорізької областей та Автономної Республіки Крим болгарську мову до повномасштабної російсько-української війни вивчають майже 14 808 учнів, факультативно – 1631 учень [5, с. 122].

Отже, інтенсифікації міждержавного гуманітарного співробітництва сприяє й той факт, що в Україні проживає найбільша у світі болгарська національна меншина, а щодо, української меншини в Болгарії, то, за даними останнього перепису населення, на цій території проживає близько 2489 етнічних українців, які здебільшого розрізнено мешкають у великих містах Болгарії (Софія, Варна, Бургас) [5, с.124].

Стратегічне значення для України в контексті розбудови Чорноморської регіональної системи колективної безпеки має саме Туреччина. На середину 90-х рр. ХХ ст. Турецька Республіка перетворилася в потужного субрегіонального лідера з власними інтересами, що в умовах структурних змін у посткомуністичному світі виробляла окремий геополітичний ресурс.

Українсько-турецькі безпекові відносини в Чорноморському регіоні визначаються геостратегічними параметрами цього геополітичного ареалу, що характеризують його місце як у структурі національних інтересів України та Туреччини, так і в системі міжнародної взаємодії [3, с.24].

Потрібно зазначити, що Анкара є зручним прикладом для російської влади, щоб показати, що є країни НАТО, які вибудовують свою систему взаємодії з РФ, не розділяють геополітичні устремління США, тим самим легітимізуючи геополітичну експансію Москви в регіоні Чорного моря. Реалізація договірних посередницьких проєктів на початку російсько-української війни є ще одним яскравим підтвердженням того, що Туреччина слугує лише своїм національним прагматичним інтересам.

Більше того, у контексті розбудови безпекових відносин із Туреччиною Україна повинна враховувати стратегічну геополітичну мету Анкари, а саме прагнення до набуття статусу великої регіональної сили в система безпеки в Чорноморському регіоні розглядатиметься турецьким істеблішментом тим чинником, що має забезпечувати цю довгострокову мету турецької дипломатії [3, с. 26].

У контексті саме регіонального домінування й успіхів від підтримки Азербайджану у вирішенні Карабахської кризи Туреччина сконцентрувала свої зусилля на модернізації власної армії та забезпечення її озброєнням і військовою технікою власного виробництва більш як на половину та вихід на замкнутий цикл виробництва їхніх основних зразків і завершення переходу на нову організаційно-штатну структуру.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, військовий потенціал Туреччини, у порівнянні з іншими суміжними з Україною причорноморськими державами, визначатимуть майбутню Чорноморську регіональну систему колективної безпеки. Більше того, президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган неодноразово заявляв, що Анкара, за згодою сторін, готова зробити внесок у зниження напруженості та початку мирного діалогу між РФ й Україною, що може проявитись у вигляді посередництва або в будь-якому іншому форматі.

Також зауважимо, що виняткове значення для реалізації безпекових інтересів Туреччини й надалі відіграватиме фактор Проток, політика зміцнення суверенітету Туреччини над Босфором і Дарданеллами, збереження правочинності конвенції Монтре 1936 р. (визначає та контролює воєнно-силовий режим на Чорному морі); економізація зовнішньої політики Туреччини, її прагнення до регіонального лідерства є тими обставинами, із якими Україні доведеться враховувати під час розбудови безпекової стратегії в Чорноморському регіоні й розвитку українсько-турецьких безпекових відносин загалом.

У контексті протидії російській агресії Україна повинна розробити спільно з причорноморськими державами принципи та основні засади Чорноморської регіональної системи колективної безпеки, акцентуючи увагу на військовому й економічному компонентах. У цьому контексті вбачається доцільним подальший розвиток україно-болгарських та україно-турецьких відносин.

Певні можливості для країн Чорноморського регіону надає можливість створення в Україні потужного військово-промислового потенціалу після закінчення повномасштабної російсько-української війни. Співпраця з Україною зміцнить європейські орієнтації й забезпечує сприяння реалізації модернізованих проєктів у країнах Чорноморського регіону та використання в подальшому українського миротворчого потенціалу в урегулюванні локальних конфліктів (грузино-абхазького, грузино-осетинського, молдовсько-придністровського), вважають його

більш прийнятним для себе (Грузія, Молдова) і готові до співпраці під час вирішення інших питань безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ворожко, Т. (2022). Обережно, але непохитно. Якою насправді є підтримка Болгарії України? URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/bolgaria-pidtrymka-ukrtainy/6721349.html>
2. Малаш, О. (2019). Дослідження болгарського мовного острова в українських періодичних виданнях XX–XXI ст. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*, т. 22, № 2, с. 20–30.
3. Седляр, Ю. (2017). Українсько-турецькі відносини у контексті підтримки безпеки у чорноморському регіоні (1991–2016 рр.), *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського: історичні науки*, № 2(44), с. 24–29. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-44-5.pdf>
4. Сустова, Ю. (2012). Роль України у формуванні регіональної Чорноморської системи колективної безпеки, *Студентські студії*, № 9 (30), с. 99–102.
5. Тертична, А. (2020). Культурна комунікація України з Болгарією у світлі публічної дипломатії 1990-х рр., *Український історичний журнал*, 2020, с. 112–125.

REFERENCES

1. Vorozhko, T. (2022). Oberezhno, ale nepokhytno. Yakoiu naspravdi ye pidtrymka Bolharii Ukrainy? URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/bolgaria-pidtrymka-ukrtainy/6721349.html>
2. Malash, O. (2019). Doslidzhennia bolharskoho movnoho ostrova v ukrainskykh periodychnykh vydanniakh XX–XXI st. *Visnyk KNLU. Seriiia Filolohiia*, t. 22, № 2, p. 20–30.
3. Sedliar, Yu. (2017). Ukrainsko-turetski vidnosyny u konteksti pidtrymky bezpeky u chornomorskому rehioni (1991–2016 rr.), *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho: istorychni nauky*, № 2 (44), p. 24–29. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-44-5.pdf>
4. Sustova, Yu. (2012). Rol Ukrainy u formuvanni rehionalnoi Chornomorskoï systemy kolektyvnoi bezpeky, *Studentski studii*, № 9 (30), p. 99–102
5. Tertychna, A. (2020). Kulturna komunikatsiia Ukrainy z Bolhariieiu u svitli publichnoi dyplomatii 1990-kh rr., *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2020, p. 112–125.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.2023 р.

УДК 327:339.973: 338.48.165(061ЄС)

Віктор Патійчук,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Patiychuk.Victor@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-8052-7413

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-173-190

БЕЗПЕКОВІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ

У статті розглянуто сучасний рівень розвитку та основні безпекові чинники розвитку міжнародного туризму в країнах Євросоюзу. Особливу увагу акцентовано на ролі й місці міжнародного туризму в діяльності країн ЄС, а також значенні функціонування туристичного бізнесу для економіки та фінансового надходження коштів у загальний і національні бюджети держав-учасниць. Показано туристичний рейтинг європейських країн у світовій туристичній системі згідно з експертними висновками UNWTO. Проаналізовано основні безпекові загрози для розвитку туристичної сфери ЄС та міжнародного туристичного бізнесу спільноти загалом, ураховуючи поширення епідемії COVID-19, наслідки загальної фінансово-економічної кризи 2020–2021 рр. та інші регіональні безпекові виклики. Узагальнено сучасну туристичну політику Євросоюзу. Досліджено результати рейтингування країн ЄС згідно з оцінкою міжнародних аналітичних центрів «Nonews.co», «Vision of Humanity» й «Quotezone», за показниками безпечності туристичного перебування в межах країн-учасниць, уключаючи їх туристичну привабливість, індексами миролюбності, безпеки здоров'я, надійності поліцейського захисту громадян і безпеки перебування іноземних туристів тощо. Розкрито специфіку рейтингування країн спільноти за такими основними показниками небезпечності туристичного перебування в регіоні, як рівень злочинності, індекси тероризму та неблагонадійності перебування іноземців на досліджуваній території. Згруповано й проаналізовано основні безпекові чинники розвитку міжнародного туризму в країнах ЄС, серед яких потрібно виділити історичні, природні, політичні, правові, власне безпекові, фінансово-економічні, соціальні, екологічні, санітарно-епідеміологічні, інфраструктурні та інформаційні, а також показано їх

стимулювальний або стримувально-обмежувальний вплив на розвиток міжнародного туризму в ЄС.

Ключові слова: міжнародний туризм, рівень розвитку туризму, туристичний бізнес, безпекові чинники, безпека іноземних туристів, Євросоюз.

Victor Patiychuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-8052-7413

SECURITY FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN INTERNATIONAL TOURISM IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

The article examines the current level of development and the main security factors of the development of international tourism in the countries of the European Union. Special attention is focused on the role and place of international tourism in the activities of the EU countries, as well as the importance of the functioning of the tourist business for the economy and the financial inflow of funds into the general and national budgets of the participating states. The tourism rating of European countries in the world tourism system is shown, according to UNWTO expert conclusions. The main security threats to the development of the EU tourism sector and the international tourism business of the Community as a whole are analyzed, taking into account the spread of the COVID-19 epidemic, the consequences of the general financial and economic crisis of 2020–2021 and other regional security challenges. The modern tourism policy of the European Union is summarized. The results of the ranking of the EU countries, according to the evaluation of the international analytical centers «Nonews.co», «Vision of Humani» and «Quotezone», according to indicators of the safety of tourist stay within the borders of the participating countries, including their tourist attractiveness, indices of peacefulness, health safety, reliability of police protection of citizens and security of stay of foreign tourists, etc. The specifics of the ranking of the Community countries according to such basic indicators of the danger of a tourist stay in the region as the level of crime, indices of terrorism and the unfaithfulness of the stay of foreigners in the studied territory are disclosed. The main security factors of the development of international tourism in the EU countries are grouped and analyzed, among which historical, natural, political, legal, actual security, financial and economic, social, ecological, sanitary-epidemiological, infrastructural and informational factors should be highlighted, and their stimulating or restraining and limiting influence on the development of international tourism in the EU.

Key words: international tourism, level of tourism development, tourism business, security factors, security of foreign tourists, European Union.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Міжнародний туризм є однією з найбільш прибуткових галузей економіки багатьох країн Євросоюзу. За даними Євростату, він забезпечує понад 10 % сукупного ВВП держав спільноти. Так, за офіційними даними, у 2019 р. доходи від туризму дорівнювали 13,6 % ВВП ЄС (2141,4 млрд дол. США), у 2020 р. – 7,3 % (1133,2 млрд дол.), у 2021 р. – 8,4 % (1450,1 млрд дол.) [1]. За експертними оцінками, доходи від туризму в Хорватії у 2020 р. становили 38,6 % від усієї економіки держава, у Греції – 28,6, в Португалії – 23,6, в Іспанії – 19,8, на Кіпрі – 18,1, у Болгарії – 11,0, в Австрії – 10,2, в Естонії – 10,1 (табл. 1). За даними UNWTO (Всесвітньої туристичної організації), держави-члени Євросоюзу мають один із найвищих показників індексу туристичної привабливості, розрахунок якого включає не лише загальну чисельність туристичних всесвітньо відомих об'єктів, але й доступність до них, а також рівень обслуговування та якість надання міжнародних туристичних послуг і загальну величину турпотоків. В Іспанії він становить 5,43, у Франції – 5,32, Німеччині – 5,28, Італії – 4,99, Австрії – 4,86, Португалії – 4,74 та Греції – 4,51 [2]. Загалом у сфері туризму в доковідно-карантинний період працювало близько 2,5 млн різноманітних туристичних й обслуговуючих підприємств, у яких задіяно понад 30 млн працівників. За звичайних обставин туристичний бізнес добре сприяв залученню в процес працевлаштування жінок і мігрантів з інших країн та регіонів світу, а також студентів і літніх працівників, а особливо в літній сезон, та не лише у великих містах, але й у віддалених сільських і прибережних районах та економічно нестабільних місцях, де інші альтернативні спроби працевлаштування були обмежені. Наприклад, на 2022 р. частка зайнятості у сфері туризму становила 15,7 % від загальної зайнятості в Ісландії, 13,5 % – в Іспанії, 10,3 % – в Ірландії, 10,0 % – у Греції, 9,8 % – у Португалії [1]. Німецька туристично-готельна сфера приносила в останні роки понад 240 млрд євро до національного бюджету. Міжнародний туризм щорічно давав економіці Іспанії близько 145 млрд євро. Французький туристичний бізнес позаминулі роки приносив понад 60 млрд євро прибутку від обслуговування міжнародних туристів. Італія в останні роки отримувала майже 45 млрд євро від туристичних зборів. Причому доходи від туризму в країнах ЄС значно зросли, починаючи від фінансово-економічної кризи 2008–2011 рр. Проте туристичний

потік у ЄС у 2020 р., як зазначають експерти, зменшився на 68 % [2]. Туризм унаслідок карантинно-обмежувальних заходів і припинення прийому іноземних гостей у результаті поширення епідемії COVID-19 щомісячно втрачав понад 1 млрд євро. Особливо складною є ситуація з туристичним бізнесом у таких країнах Спільноти, де було найбільше інфікованих осіб на коронавірус, наприклад у Франції (40138,6 тис. осіб), Німеччині (38576,5), Італії (26257,5), Іспанії (13914,8), Греції (6101,4) та Португалії (5631,3), де фактично припинили свою діяльність понад 70 % підприємств різноманітного туристичного обслуговування (табл. 2) [3]. Значно знизилися також туристичні доходи країн ЄС із початком російської війни в Україні з лютого 2022 р., а особливо в країни Центрально-Східної й Південної Європи, куди так полюбили мандрувати туристи-вихідці пострадянських країн. Окрім того, значний вплив нелегальних мігрантів із країн Північної Африки та гарячих точок Близького й Середнього Сходу вимагає розробки нової безпеково-туристичної концепції Євросоюзу та вжиття ним комплексних безпеково-профілактичних заходів із метою захисту іноземних туристів на своїй території й недопущення терористичних дій та інших небезпечних явищ у сфері надання міжнародних туристичних послуг і захисту населення держав-учасниць від різноманітних негараздів, уключаючи масові захворювання та інші можливі безпекові загрози, що становить науковий інтерес є причиною написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами наукової оцінки безпекових проблем у сфері розвитку міжнародного туризму займалися такі науковці, як І. Буднікевич, Д. Баранюк та І. Крупенна [4], С. Внучко й Т. Тимошенко [5], В. Джинджоян і Торяник [6], І. Легат [7], Р. Кривенкова та І. Цуркан [8], А. Моца, Н. Середа й С. Шевчук [9], М. Савченко та І. Шамара [10], С. Філюк [11] й ін. Проте їхні праці не мали комплексного характеру щодо оцінки сучасних безпекових викликів і загроз для розвитку туризму в країнах Євросоюзу, що потрібно зробити в цій науковій публікації. Детальному аналізу також піддано результати досліджень аналітичних центрів «Nonews.co», «Vision of Humani» та «Quotezone», які здійснювали оцінку безпекових загроз й основних показників функціонування міжнародного туризму європейських країн у сучасних умовах розвитку економіки та суспільно-політичного стану країн і регіонів світу.

Мета статті – оцінити сучасні безпекові загрози для розвитку міжнародного туризму в країнах Євросоюзу.

Методика дослідження. У ході написання статті використано різноманітні методи політичного аналізу, серед яких – порівняльно-узагальнювальний, а також метод аналізу поточної безпекової ситуації в країнах ЄС, метод систематизації та групування держав за безпековими викликами й загрозами розвитку міжнародного туризму в регіоні, а також рейтингування країн за показником неблагонадійності та індексом безпеки держав досліджуваного регіону, метод комплексної статистичної вибірки й інші наукові прийоми та методики дослідження проблем розвитку туристичної сфери країн регіону й безпекових чинників перебування іноземних туристів і встановлення специфіки загального функціонування туристичного комплексу держав у кризових умовах і реалізації колективної туристичної політики різноманітних суб'єктів міжнародного права.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Євросоюз є переважним лідером у розвитку міжнародного туризму. Пандемічна криза 2020–2021 р. стала найсильнішим ударом по європейському туристичному ринку за всю його історію, яка завдала йому шкоди на понад 1010 млрд дол. США. За оцінками UNWTO, у порівнянні з 2019 р. (746,0 млн міжнародних туристичних поїздок) відбувся значний спад міжнародних туристичних прибуттів у 2020 р., який становив 241,9 млн відвідувань. У 2021 р. цей показник дорівнював уже 303,1 млн міжнародних прибуттів [2]. У 2022 р. усі держави ЄС прийняли майже 500 млн міжнародних туристів (70 % від світової кількості), що становило 81 % рівня до пандемії. Найбільше у 2021 р. іноземних туристів прибуло до країн Південної (138,7 млн), Західної (87,6 млн), Центральної й Східної (54,5 млн) і держав Північної Європи (22,3 млн) [1]. Найбільші обсяги доходів від міжнародного туризму (234,3 млрд дол. США) ЄС мав у 2019–2021 рр. від країн Західної (98,3 млрд дол.), Південної (75,8 млрд дол.), Північної (33 млрд дол.), Центральної та Східної Європи (26,7 млрд дол.) [2].

За експертними висновками, найбільше збитків від коронавірусної пандемії у 2020–2021 рр. зазнав туристичний бізнес Італії (-96 %), Хорватії (-86 %), Кіпру (-78 %), Франції (-70 %), Румунії (-57 %), Словенії (-56 %) та Іспанії (-51 %). Загалом, у квітні–травні 2020 р. витрати на туризм в Європі знизилися на 74,3 % у порівнянні з тим самим періодом минулого року. У червні 2020 р. сектор сукупних послуг у ЄС зменшився на 17,2 %, тоді як сектор туристичних послуг зменшився на 75,4 %.

**Основні показники безпечності туристичного перебування
в країнах ЄС станом на 01.01.2023 р.***

Країна	Індекс людського розвитку	Індекс рівня щастя	Частка туризму в економіці країни, %	Індекс-тур привабливості	Індекс миролюбності	Індекс безпеки здоров'я	Індекс надійності поліцейського	Індекс безпеки туризму
Австрія	0,932	7,163	10,2	4,86	1,300	58,5	86,0	74,46
Бельгія	0,931	6,920	2,4	4,54	1,526	61,0	76,0	55,42
Болгарія	0,816	5,377	11,0	4,14	1,541	45,6	47,6	61,79
Греція	0,888	5,948	28,3	4,51	1,838	53,8	51,2	54,15
Данія	0,940	7,636	4,5	4,43	1,296	70,4	80,9	73,78
Естонія	0,892	6,341	10,1	4,23	1,662	57,0	83,1	76,29
Ірландія	0,955	7,041	2,9	3,15	1,288	59,0	78,1	54,49
Іспанія	0,904	6,476	19,8	5,43	1,603	65,9	88,6	66,68
Італія	0,892	6,467	8,2	4,99	1,643	56,2	64,1	55,15
Кіпр	0,887	6,221	18,1	4,02	1,903	43,0	64,0	68,72
Латвія	0,866	6,180	7,3	3,97	1,673	62,9	62,0	61,23
Литва	0,992	6,446	7,5	3,91	1,724	55,0	69,6	66,58
Люксембург	0,916	7,404	4,7	4,49	1,375	43,8	85,9	65,87
Мальта	0,895	6,447	11,5	4,25	1,578	37,3	52,9	59,61
Нідерланди	0,944	7,415	3,3	4,64	1,522	75,6	83,2	72,84
Німеччина	0,947	7,034	3,2	5,28	1,462	66,0	68,3	64,21
Польща	0,880	6,123	4,8	4,11	1,552	55,4	51,5	69,50
Португалія	0,864	6,016	23,6	4,74	1,301	60,3	79,7	70,09
Румунія	0,828	6,477	4,2	3,78	1,640	45,8	65,9	71,70
Словаччина	0,860	6,391	3,5	3,90	1,499	47,9	39,9	69,73
Словенія	0,917	6,630	7,1	4,18	1,316	67,2	74,3	77,72
Угорщина	0,854	6,086	7,6	4,06	1,411	54,0	59,1	65,64
Фінляндія	0,938	7,821	5,5	4,40	1,439	68,7	95,4	72,41
Франція	0,901	6,687	8,0	5,32	1,895	68,2	71,0	48,01
Хорватія	0,851	6,125	38,6	4,42	1,766	53,3	54,4	75,41
Чехія	0,900	6,920	4,3	4,22	1,318	52,0	66,4	74,48
Швеція	0,945	7,384	4,8	4,55	1,374	72,1	68,9	52,00

* Складено за: [3].

Найбільші показники падіння діяльності спостерігалися в туристичних агенціях та туроператорів (-84,2 %), авіасполучення (-74,5 %), тимчасове розміщення (-67,4 %) та ресторани (-38,3 %) [5]. За час пандемії близько 6 млн працівників туристичної галузі ЄС втратили роботу, серед яких 54 % – становили жінки й 27 % – молодь і студенти, які тимчасово відпрацьовували в туристичних закладах у літні сезони.

Найбільше іноземних туристів до країн ЄС в останні десятиріччя прибували зі США та Канади (32 %), Китаю (27 %), держав Близького та Середнього Сходу (15 %), країн колишнього СРСР (11 %), Японії (5 %) й інших територій (10 %) [2]. Найбільш популярними країнами Євросоюзу для відвідування іноземних туристів за останні роки були Франція, Іспанія, Німеччина, Португалія, Австрія та Греція. Тобто ті держави, де сконцентровані значні туристичні ресурси – в основному мистецькі та культурно-історичні, а також простежено високий рівень міжнародного туристичного обслуговування. Не секрет, що вагомим показником для іноземних туристів є гарантування їхньої особистої безпеки перебування в чужій країні та її політична й економічна стабільність, виключаючи наявність збройних конфліктів та ведення бойових дій на території тих держав, якими подорожують іноземці. Так, важливим показником для прийняття іноземних туристів є світовий показник спокою, або індекс миролюбності, який розраховується Британським інститутом економіки й миру вже декілька десятиріч на основі оцінки ставлення жителів конкретної країни до інших держав, етнічних спільнот, соціальних груп населення тощо. Він також уключає аналіз участі країн у міжнародних конфліктах, війнах, економічних суперечках, злочинах проти людства, наявність смертної кари, загрозу терористичних актів та ін. показників мирного співіснування держав і національних спільнот. Найвищий рейтинг миролюбності серед країн ЄС мають Ірландія (1,288), Данія (1,296), Австрія (1,301), Португалія (1,301), Словенія (1,316), Чехія (1,318) та Швеція (1,374). Найнижчий рейтинг миролюбності мають Кіпр (1,903) і Греція (1,838), які мають політичні протистояння з Туреччиною, а також Франція (1,895) – частий учасник міжнародних і світових війн, Хорватія (1,766) й Литва (1,724) – колишні країни соцтабору (табл. 1).

Щодо забезпечення гарантій здоров'я населенню країни і її туристам найкращі показники індексу безпеки здоров'я, згідно з даними міжнародної агенції «Nonews.Co», мають Нідерланди (75,6), Швеція (72,1), Данія (70,4), Фінляндія (68,7), Словенія (67,2) і Німеччина (66,0) [3].

Найкращий рейтинг за індексом надійності поліцейського захисту населення й розкриття кримінальних справ і злочинів та позитивного реагування на заяви іноземних туристів щодо їхньої допомоги мають такі країни спільноти, як Фінляндія (95,4), Іспанія (88,6), Австрія (86,0), Люксембург (85,9) і Нідерланди (83,2).

Загалом найбільший індекс безпеки перебування туристів серед країн Євросоюзу мають Словенія (77,72), Естонія (76,29), Хорватія (75,41), Чехія (74,48), Австрія (74,46), Данія (73,78), Нідерланди (72,84), Фінляндія (72,41), Румунія (71,70) і Португалія (70,09) (табл. 1). Тобто це переважно ті країни, у яких туризм дає значний прибуток в економіці держави та на їхній території зараз немає великої кількості іноземних мігрантів і простежено невисокий індекс злочинності та порівняно низькі показники загрози тероризму. Найвищий рівень злочинності (пограбувань і крадіжок особистого майна, бійок та хуліганських нападів, порушення громадського спокою, махінацій із документами й грошми тощо), у тому числі й із залученням іноземних туристів, на сучасному етапі спостерігаємо у Франції (51,99), Швеції (48,00), Греції (45,85), Ірландії (45,51), Італії (44,85), Бельгії (44,58) та Мальті (40,39) (табл. 1).

Найбільш небезпечними державами щодо тероризму є Франція (4,614), Греція (4,182), Німеччина (3,965), Італія (3,043), Бельгія (3,043), Швеція (2,892), Ірландія (2,845) й Іспанія (2,810). Найвідоміші та наймасовіші теракти нового тисячоліття відбулися в Європі саме у Франції, Великобританії, Іспанії та Норвегії (табл. 3). У цих країнах спостерігаємо й найбільшу частку іноземних мігрантів, насамперед із мусульманських держав Близького й Середнього Сходу, а також Північної Африки: Люксембург (45,3 %), Австрія (19,0 %), Швеція (17,6 %), Ірландія (16,9 %), Кіпр (16,0 %), Німеччина (14,8 %), Естонія (14,7 %), Хорватія (13,4 %), Латвія (13,2 %), Іспанія (12,8 %) та Франція (12,2 %) [12].

Досить важливим для врахування безпекового перебування іноземних туристів у країнах Європи є також індекс неблагонадійності місцевого населення, який уключає розрахунок рейтингу країн за числом споживання алкоголю, наркотиків на одного мешканця країни, кількістю злочинів і кримінальних порушень, які пов'язані з азартними іграми, а також порушень безпеки громадського порядку й пересування транспорту тощо. Як свідчать офіційні розрахунки, найвищий рівень неблагонадійності мають такі країни ЄС як Румунія (205,19), Болгарія (176,81), Хорватія (174,95), Польща (138,58), Словаччина (135,06), Латвія (125,42) та Естонія (113,54), тобто колишні соціалістичні держави,

які були порівняно недавно включені в Євросоюз і ще повністю не змогли адаптуватися до умов колективного правового режиму й норм суспільно-політичного життя цього інтеграційного утворення [3].

Таблиця 2

Основні показники небезпечності туристичного перебування в країнах ЄС станом на 01.01.2022 р.*

Країна	Чисельність жителів, тис. осіб	Частка мігрантів від насел. країни	Число навмишних убивств на 100 тис. осіб насел.	Число самогубств на 100 тис. осіб насел.	Всього інфіков. на коронавірус, тис. осіб	Індекс злочинності	Індекс тероризму	Індекс неблагодійності
Австрія	8169,93	19,0	1	11,4	6081,3	25,54	1,016	44,53
Бельгія	10274,60	11,1	2	15,7	4828,6	44,58	3,043	41,19
Болгарія	7621,34	2,2	1	7,9	1325,5	38,21	0,172	176,81
Греція	10645,34	10,9	1	3,8	6101,4	45,85	4,182	94,25
Данія	5368,85	11,5	1	9,2	3183,8	26,22	1,484	40,63
Естонія	1415,68	14,7	2	14,4	620,7	23,71	0,057	113,54
Ірландія	4234,93	16,9	1	10,9	1724,6	45,51	2,845	41,74
Іспанія	44708,96	12,8	1	6,1	13914,8	33,32	2,810	57,14
Італія	58751,71	10,0	1	5,5	26257,5	44,85	3,043	58,81
Кіпр	835,00	16,0	1	4,5	660,9	31,28	0,115	98,33
Латвія	2366,52	13,2	4	17,2	979,4	38,77	0,115	125,42
Литва	3601,14	4,3	5	25,7	1344,8	33,42	0,229	91,09
Люксембург	448,57	45,3	0	10,4	320,1	34,13	0,286	18,55
Мальта	397,50	10,6	2	6,5	121,0	40,39	0,217	76,44
Нідерланди	16318,20	12,1	1	9,6	8619,8	27,16	2,689	38,78
Німеччина	83251,85	14,8	1	9,1	38576,5	35,79	3,965	39,15
Польща	38625,48	1,7	1	13,4	6543,3	30,50	0,239	138,58
Португалія	10084,25	8,5	1	8,6	5631,3	29,91	2,254	54,46

Закінчення таблиці 2.

Румунія	21698,18	1,9	1	8,0	3499,1	28,30	0,002	205,19
Словацьчина	5422,37	3,4	1	10,1	1868,5	30,37	0,029	135,06
Словенія	1932,92	11,8	0	13,3	1347,5	22,28	0,001	76,07
Угорщина	10075,03	5,2	2	13,6	2211,2	34,36	0,551	93,32
Фінляндія	63392,14	6,2	2	13,8	1495,5	27,59	1,721	68,65
Франція	63392,14	12,2	1	12,1	40138,6	51,99	4,614	33,58
Хорватія	4284,89	13,4	1	11,5	1276,7	24,59	0,002	174,95
Чехія	10256,76	4,1	1	10,5	4676,1	25,52	0,315	74,03
Швеція	9090,11	17,6	1	11,7	2726,1	48,00	2,892	66,05

* Складено за: [3].

Таблиця 3

Основні теракти XXI ст., які відбулися на території Європи*

Місце теракту	Час проведення	Об'єкти (суб'єкти) теракту	Хто провів або взяв відповідальність	Наслідки
<i>Мадрид, Іспанія</i>	11 березня 2004 р.	Залізничний вокзал «Аточа», станції «Санта-Євгенія» та «Ель-Позо»	Представники «Аль-Каїда»	192 осіб загинули, 2050 – отримали поранення
<i>Лондон, Велика Британія</i>	7 липня 2005 р.	Станції метро «Кінг Крос», «Еджвер-роуд», «Олдгейт», у парку «Тависток-сквер»	Представники «Аль-Каїда»	52 людини загинули, 700 – отримали поранення
<i>Осло, Норвегія</i>	22 липня 2011 р.	Молодіжний табір на о-ві Утейя та мерія Осло	32 річний Андрес Брейвік	69 осіб убито

Закінчення таблиці 3.

Париж, Франція	7 січня 2015 р.	Редакція журналу «Charlie Hedbo»	Мусульманські брати Саїд та Шериф Куаші	12 осіб загинуло, 11 – поранено
Париж, Франція	13 листопада 2015 р.	Поблизу стадіону «Стад де Франс» і театру «Батаклан»	Представники угруповання «Ісламська державка»	130 людей загинуло, 352 – отримали поранення
Кельн і Гамбург Німеччина	Ніч на 1 січня 2016 р.	Залізничний вокзал, собор Кельна та центр Гамбурга	Майже тисяча ісламських молодиків	Побито 80 жінок і кілька зґвалтовано
Ніцца, Франція	15 липня 2016 р.	Англійська набережна	Представник угруповання ІДІЛ Мохамед Булель	Загинуло 88 осіб, 308 – було поранено
Манчестер, Велика Британія	22 травня 2017 р.	Концерт співачки Аріани Гранде на «Манчестер-Арені»	Представники угруповання ІДІЛ	22 людини загинуло, 120 – поранені

* Складено за: [13].

У більшості іноземних туристів Європейський регіон асоціюється із живописними й зручними пляжами, стародавніми замками, руїнами древніх міст і фортець, цікавими музеями, а також свободою, демократією та безпекою. Проте Європа, як і інші регіони світу, не є повністю захищеною від злочинності, насильства та криміналу. У деяких державах ЄС рівень небезпеки є набагато вищим ніж в інших країнах і регіонах світу. Так, за оцінками незалежної онлайн-бази даних «Numbeo», обраховано стобальний індекс безпеки перебування іноземних туристів на території інших держав у 2023 р. Її експерти дослідили 127 міст світу за туристичною безпекою. Із цією метою детально опитано іноземних туристів і місцевих мешканців на предмет того, наскільки вони безпечно себе почувають у тих чи інших туристичних містах світу, включаючи європейські. Серед критеріїв оцінки були такі основні показники: рівень злочинності в місті і досліджуваній країні; зростання злочинності за останні три роки; можливість зазнати крадіжки зі зломом; факти вандалізму; небезпека збройного нападу й насильницьких злочинів; можливість бути пограбованим на вулиці; викрадення автомобіля та речей з особистої автівки чи громадського

транспорту; можливість зазнати фізичного нападу через колір шкіри, етнічну приналежність, релігійні переконання чи сексуальні вподобання; установлений факт торгівлі наркотиками; проблеми корупції місцевих органів влади; можливість зазнати теракту тощо [15]. За результатами цієї оцінки, на перших місцях небезпечного рейтингу опинилися такі популярні туристичні локації, як італійська Катанія, французький Марсель та англійський Бірмінгем [16]. Сицилійська Катанія асоціюється в багатьох опитаних з італійською мафією. Рівень злочинності в цьому місті становить 64,6 бала, а індекс безпеки – лише 35,4 бала [15]. У ньому – найвищий рівень кишенькових пограбувань і розбійних нападів. Місцева поліція не рекомендує іноземним туристам наодинці прогулюватися вночі. У французькому Марселі рівень злочинності становить 64,4 бала. Основною проблемою цього міста є поширена торгівля наркотиками й діяльність місцевих кримінальних угруповань. Хоча й Великобританія вийшла у 2020 р. із Євросоюзу, проте її Бірмінгем має досить високий показник злочинності – 63,1 бала, який супроводжується явищами вандалізму, крадіжками та наркаторгівлею. Серед інших небезпечних міст для іноземних туристів фахівці вказали бельгійські Шарлеруа й Льєж, італійський Неаполь, французькі Монпельє, Нат і Гренобль [16].

За оцінками Британської страхової компанії «Quotezone», найбільше в міжнародних туристичних подорожах іноземці ризикують стати жертвами кишенькових злодіїв у таких відомих локаціях, як Ейфелева вежа, Сакре-Кер, Лувр і собор Паризької Богоматері (Париж, Франція); фонтан Треві й Колізей (Рим, Італія); Саграда Фамілія (Барселона, Іспанія); Карлів міст і Староміська площа (Прага, Чехія) [17]. Тобто своєрідними «столицями кишенькових крадіжок» є відомі туристичні міста Франції, Іспанії, Італії та Чехії. Серед надійних безпекових міст ЄС експерти називають німецький Мюнхен, нідерландську Гаагу, фінляндські Гельсінкі, словенську Люблянну, хорватський Загреб, чеську Прагу, хорватський Загреб, естонський Таллінн, данський Копенгаген й ін. [15].

Отже, для розвитку сучасного міжнародного туризму в країнах ЄС наявні як стимулювальні, так і стримувальні або обмежувальні безпекові чинники його розвитку, серед яких можна виокремити такі їх групи: історичні, природні, політичні, власне безпекові, соціальні, фінансово-економічні, технічно-інфраструктурні, екологічні, інформаційні та санітарно-епідеміологічні тощо (табл. 4).

Таблиця 4

**Основні безпекові чинники, які впливають на розвиток туризму
в країнах ЄС***

Група чинників	Стимулювальні	Стимулювальні та обмежувальні
<i>Історичні</i>	Значна кількість пам'яток історії, архітектури та мистецтва	Необхідний гарантований захист історичних пам'яток і додаткове фінансування на їх збереження та утримання; може бути обмежений доступ до мистецьких цінностей
<i>Природні</i>	Велика кількість унікальних природних об'єктів і живописних ландшафтів зі сприятливими кліматичними умовами для відпочинку	Чітка туристична сезонність для більшості країн Євросоюзу; несприятливі природні умови для туризму взимку на більшості території для пляжно-оздоровчого відпочинку; додаткові заходи безпеки під час відпочинку у високогірних і гірськолижних туристичних центрах тощо
<i>Політичні</i>	У цілому сприятлива політична та ділова ситуація у більшості країн ЄС	Можливість терористичних актів; наявність нестабільної політичної ситуації в країнах колишньої Югославії; прояви сепаратизму в Італії, Іспанії, Франції та Бельгії та ін.
<i>Правові</i>	Сприятливе законодавство ЄС для розвитку міжнародного туризму та звершення туристичних подорожей	Наявні певні правові обмеження для в'їзду в ЄС іноземців та візовий режим із багатьма країнами світу тощо
<i>Безпекові</i>	Високий рівень гарантування безпеки в межах ЄС	Наявність загроз терактів, часті крадіжки в деяких містах регіону та підвищена криміногенна ситуація тощо
<i>Фінансово-економічні</i>	Високий рівень життя населення та туристичного	Нерівномірність в економічному розвитку та доходах населення в межах регіонів Європи, а також цін на

Закінчення таблиці 4.

	обслуговування в межах спільноти	туристичні й інші послуги
<i>Соціальні</i>	Високий соціальний статус населення ЄС та соціального забезпечення й страхування	Соціальна стратифікація населення у межах ЄС і відмінності в соціальному забезпеченні населення регіонів спільноти
<i>Інфраструктурно-технічні</i>	Достатня розвинутість туристичної інфраструктури, транспорту та індустрії розваг і належне їх технічне забезпечення	Додаткові затрати на інфраструктурне забезпечення та обслуговування; застарілість туристичної інфраструктури в країнах Центральної та Східної Європи; недостатність турінфраструктури в селах
<i>Екологічні</i>	Належний рівень екологічного обслуговування туристів та високі екологічні стандарти	Надмірна концентрація населення в потужних туристичних центрах, на пляжах, у рекреаційних зонах, місцях масового відпочинку; значні екологічні навантаження на місцеві екосистеми
<i>Санітарно-епідеміологічні</i>	Високий рівень охорони здоров'я та санітарного обслуговування в країнах регіону	Поширення небезпечних хвороб, наприклад коронавірусу, у місцях масового скупчення відпочивальників і густозаселених центрах та можливість ними заразитися; наявність диференціації в медичному обслуговуванні населення країн ЄС та іноземців
<i>Інформаційні</i>	Добре розвинута рекламно-інформаційна діяльність та інформаційне забезпечення туристичного бізнесу	Відсутність інформації про багато туристичних локацій у сільській місцевості та гідів зі знанням багатьох іноземних мов тощо

* Складено за: [3].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Починаючи з квітня 2020 р., ЄС активно проводить політику щодо стабілізації внутрішнього туристичного ринку внаслідок завданих збитків від пандемії та обмежувальних карантинних заходів. Він виділив 375 млрд євро на відновлення туристичної галузі регіону, і з яких 255 млрд виділено урядам держав-учасників для допомоги туристичному сектору своїх країн і майже 120 млрд – приватним компаніям та підприємцям, які зазнали збитків, із метою налагодити роботу в кризових умовах [1]. Окрім того, усі держави ЄС вжили комплексних заходів щодо підтримки національного виробника туристичних послуг у межах своїх територій. Також затверджено пакети економічної допомоги у сфері міжнародного туризму з креативними рішеннями для підтримки бізнесу й працівників, налагодження безпекових заходів щодо перебування іноземних та захищеності міжнародних мандрівників. Крім того, багато держав спільноти застосували принцип виплати дотацій до заробітної плати працівникам турбізнесу і позик гарантій для сплати мінімальних податків у стабілізаційний період та мораторій на податки під час карантину й відстрочення перерахування внесків у систему соціального забезпечення [14]. Тобто в кризових умовах функціонування економіки ЄС застосовує т. зв. креативну туристичну політику, яка спрямована на пом'якшення наслідків кризових явищ, уключаючи наслідки пандемії. В умовах масштабного негативного впливу на економіку держав спільноти в соціальному діалозі між її членами беруть участь представники всіх уразливих і постраждалих галузей, уключаючи сферу міжнародного туризму й обслуговуючих та інфраструктурних галузей [5].

Держави-члени ЄС намагаються колективними методами розв'язати безпекові проблеми функціонування туризму в Європі. Вони розробили комплексні заходи щодо стабілізації кризових і безпекових проблем у розвитку туристичного бізнесу. У фінансовому плані створено спеціальні стабілізаційні фонди на підтримку галузей туризму, а також для відновлення туристичної інфраструктури в межах Спільноти. Крім того, сучасна політика ЄС у сфері туризму спрямована на збереження позицій Європи як провідного світового туристичного лідера та перетворення території ЄС у стійкий напрям міжнародних подорожей з урахуванням соціальних й екологічних аспектів. Першочерговою метою сучасної туристичної політики Спільноти є максимізація внеску галузі в зростання зайнятості населення у сфері туристичного бізнесу та перехід європейського туризму на екологічно безпечні рейки. Тобто створюються нові туристичні

концепції й започатковується модернізовані проєкти розвитку, які реалізуватимуться в кількох секторах, включаючи сфери злагодженої та оптимізованої діяльності туристичних агенцій, туроператорів, постачальників житла для туристів, організації з управління персоналом, діяльності туристичних атракцій і спеціалізованого пасажирського транспорту й надання послуг харчування, індустрії розваг та комплексного онлайн-інформаційного забезпечення (наприклад туристичні офіси або цифрові платформи) тощо. Із цією метою на початку нового тисячоліття підписаний т. зв. Туристичний маніфест між державами-учасницями, у рамках якого у 2010 р. започатковано проєкт «Європа – найбільший світовий туристичний напрям: нова політична рамка для туризму в Європі» та у 2014 р. – «Європейська стратегія для більшого зростання та робочих місць у прибережному та морському туризмі». У лютому 2022 р. Єврокомісія прийняла програму переходу туризму на екокурс, яка включає 27 сфер заходів для зеленого й цифрового переходу, а також дії для покращення стійкості європейського туризму в складних і жорстких умовах функціонування міжнародного ринку туристичних послуг та підвищення якості їх надання для іноземців.

Загалом безпекова ситуація в країнах ЄС, за винятком загрози терактів і поширення нових штамів коронавірусу та інших хвороб і незначних крадіжок та побутових кримінальних злочинів, є сприятливою для розвитку міжнародного туризму й потребує подальшої наукової уваги та комплексного моніторингу з боку зацікавлених структур і дослідників міжнародного туристичного бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Євростату: вебсайт. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. URL: www.unwto.org (дата звернення: 15.09.2023).
3. Статистика і рейтинги за країнами. URL: <http://Nonews.co/directory> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Буднікевич, І. М., Баранюк, Д. С., Крупенна, І. А. (2020). Загрози та можливості розвитку туристичних дестинацій у сучасних умовах: маркетинговий аспект. *Вісник Хмельницького національного університету*, № 5, с. 42–48.
5. Внучко, С., Тимошенко, Т. (2020). COVID-19 та соціальний діалог в туристичній галузі: практика ЄС та українську реалію. Київ: ФГССП, 28 с.
6. Торяник, В. М., Джинджоян, В. В. (2018). Безпека туризму: навч. посіб. за заг. ред. О.В. Негодченка. Дніпро: ВНПЗ «ДГУ», 284 с.
7. Легат, І. М. (2021). Сучасний стан та тенденції транснаціональної злочинності в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 3, с. 376–381.

8. Цуркан, І. М., Кривенкова, Р. Ю. (2023). Пріоритети функціонування туристичної індустрії під час війни. *Причорноморські економічні студії*, вип. 79, с. 247–250.
9. Моца, А. А., Шевчук, С. М., Середя, Н. М. (2022). Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*, вип. 41.
10. Шамара, І. М., Савченко, М. Г. (2019). Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*, вип. 10, с. 219–226.
11. Філюк, С. М. (2022). Розвиток туристичного потенціалу у воєнний час: міжнародний досвід і перспективи України. *Академічні візії*, вип. 14.
12. Звіт про ситуацію у сфері надання притулку, 2023: Підсумковий звіт. Люксембург: від. публікацій офіц. вид. Європейського Союзу, 2023. 30 с.
13. 21 найбільший теракт ХХІ століття: як цей світ остаточно збожеволів. URL: <http://chas.news> (дата звернення: 11.09.2023).
14. European Economic and Social Committee. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/presentations/more-97-000-jobs-were-saved-managing-temporary-wage-subsidy-scheme> (дата звернення: 12.09.2023).
15. Vision of Humani. URL: www.visionofhumani.org (дата звернення: 11.09.2023).
16. З'явився новий рейтинг найнебезпечніших країн світу: на якому місці Україна. URL: www.trueua.info (дата звернення: 13.09.2023).
17. Quotezone. URL: www.quotezone.org (дата звернення: 11.09.2023).

REFERENCES

1. Ofitsiyni sait Yevrostatu: veb-sait. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/> (data zvernennia: 01.09.2023).
2. Ofitsiyni sait Vsesvitnoi turystychnoi orhanizatsii. URL: www.unwto.org (data zvernennia: 15.09.2023).
3. Statystyka i reitynhy za krainamy. URL: <http://Nonews.co/directory> (data zvernennia: 10.09.2023).
4. Budnikevych, I. M., Baraniuk, D. S., Krupenna, I. A. (2020). Zahrozy ta mozhlyvosti rozvytku turystychnykh destynatsii u suchasnykh umovakh: marketynhovyi aspekt. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, № 5, p. 42–48.
5. Vnuchko, S., Tymoshenko, T. (2020). COVID-19 ta sotsialnyi dialoh v turystychnii haluzi: praktyka YeS ta ukrainsku realii. Kyiv: FHSSP, 28 p.
6. Torianyk, V. M., Dzhyndzhoian, V. V. (2018). Bezpeka turyzmu: navch. posib. za zah. red. O. V. Nehodchenka. Dnipro: VNPZ «DHU», 284 p.
7. Lehat, I. M. (2021). Suchasnyi stan ta tendentsii transnatsionalnoi zlochynnosti v Ukraini ta sviti. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 3, p. 376–381.
8. Tsurkan, I. M., Kryvenkova, R. Yu. (2023). Priorytety funktsionuvannia turystychnoi industrii pid chas viiny. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vyp. 79, p. 247–250.
9. Motsa, A. A., Shevchuk, S. M., Sereda, N. M. (2022). Perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia sfery turyzmu v Ukraini. *Ekonomika ta suspilstvo*, vyp. 41.
10. Shamara, I. M., Savchenko, M. H. (2019). Vplyv politychnoi nestabilnosti na rozvytok turyzmu v krainakh Blyzkoho Skhodu. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm»*, vyp. 10, p. 219–226.

11. Filiuk, S. M. (2022). Rozvytok turystychnoho potentsialu u voiennyi chas: mizhnarodnyi dosvid i perspektyvy Ukrainy. *Akademichni vizii*, vyp. 14.
12. Zvit pro sytuatsiiu u sferi nadannia prytluku, 2023: Pidsumkovyi zvit. Liuksemburh: Viddil publikatsii ofitsiinykh vydan Yevropeiskoho Soiuzu, 2023. 30 p.
13. Naibilshyi terakt KhKhI stolittia: yak tsei svit ostatochno zbozhevoliv. URL: <http://chas.news> (data zvernennia: 11.09.2023).
14. European Economic and Social Committee. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/presentations/more-97-000-jobs-were-saved-managing-temporary-wage-subsidy-scheme> (data zvernennia: 12.09.2023).
15. Vision of Humani. URL: www.visionofhumani.org (data zvernennia: 11.09.2023).
16. Ziavyvsia novyi reitynh nainebezpechnishykh krain svitu: na yakomu misti Ukraina. URL : www.trueua.info (data zvernennia: 13.09.2023).
17. Quotezone. URL : www.quotezone.org (data zvernennia: 11.09.2023).

Матеріал надійшов до редакції 19.09.2023 р.

УДК: 327

Наталія Піпченко,

доктор політичних наук, професор,

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

nataliyapo@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3759-7085;

Ярослав Лепеха,

магістр освітньої програми «Міжнародні комунікації»,

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

yaroslav.universal@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-190-202

ПОЛІТИКА ФРН ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано сутність та особливості політики ФРН щодо формування енергетичної безпеки Європи з урахуванням сучасних тенденцій. Особливу увагу приділено вивченню політики ФРН за канцлерства А. Меркель, яка сприяла розробці сучасної моделі енергетичної безпеки

ЄС. Визначено, що енергетичну політику ЄС та Німеччини спрямовано на забезпечення енергетичної безпеки, удосконалення функціонування спільного енергетичного ринку, підтримку енергоефективності, посилення процесів декарбонізації економіки та ініціювання сучасних досліджень у сфері енергетики. Крім того, проаналізовано особливості трансформації політики ФРН щодо енергетичної безпеки Європи до та після початку повномасштабної війни Росії проти України й визначено перспективи забезпечення енергетичної безпеки Європи. Установлено основні напрями політики ФРН у сфері федеральної та європейської енергетичної безпеки після абсолютної відмови від російських викопних ресурсів. Зроблено висновок, що в короткостроковій перспективі ФРН матиме визначальний вплив на формування спільної енергетичної політики й безпеки Європи, а реалізація спільної політики ЄС проти Росії сприятиме глибинній трансформації енергетичної політики держави. У довгостроковій перспективі ЄС і Німеччина мають не лише зберегти політико-економічну здатність протистояти Росії, але й створити умови для уникнення в майбутньому будь-якої іншої залежності від постачання енергетичних ресурсів третіми сторонами. Забезпечення енергетичної безпеки Європи гарантуватиме незалежність і самостійність під час прийняття глобальних політичних рішень, які мають безпосередній вплив на розвиток та завершення військових дій Росії проти України.

Ключові слова: енергетика, безпека, енергетичний ринок, енергетична політика, війна, Німеччина, Європа.

Nataliia Pipchenko,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
ORCID ID: 0000-0003-3759-7085;

Yaroslav Lepekha,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE POLICY OF GERMANY REGARDING THE FORMATION OF EUROPE'S ENERGY SECURITY

The article analyzes the essence and features of Federal Republic of Germany's policy regarding the formation of Europe's energy security, taking into account modern trends. Particular attention is paid to the study of the policy of the Federal Republic of Germany during the chancellorship of A. Merkel, which contributed to the development of the modern EU energy security model. It was determined that the energy policy of the EU and Germany is aimed at ensuring energy security, improving the function of the

common energy market, supporting energy efficiency, strengthening the processes of economy decarbonization, and initiating modern research in the field of energy. In addition, the features of the transformation of Germany's policy regarding Europe's energy security before and after the start of Russia's full-scale war against Ukraine were analyzed, and the prospects for ensuring Europe's energy security were determined. The main directions of the policy of the Federal Republic of Germany in the field of federal and European energy security after the absolute rejection of Russian fossil resources have been established. It was concluded that in the short term, Germany will have a decisive influence on the formation of a common energy policy and security of Europe, and the implementation of a common policy of the EU against Russia will contribute to a deep transformation of the state's energy policy. In the long term, the EU and Germany should not only preserve the political and economic ability to confront Russia, but also create conditions for avoiding any other dependence on the supply of energy resources by third parties in the future. Ensuring Europe's energy security will guarantee independence and self-sufficiency in making global political decisions that have a direct impact on the development and termination of Russia's military actions against Ukraine.

Key words: energy, security, energy market, energy policy, war, Germany, Europe.

1. ВСТУП

В умовах повномасштабної російської війни проти України одним із найбільш актуальних питань поряд із військовою підтримкою нашої держави стало забезпечення стабільності енергосистеми Європи, яка тривалий час перебувала в залежності від російської нафти й газу. Економіка Німеччини як одна з найбільших європейських економік активно розробляє шляхи забезпечення стабільних поставок енергії для Європи та зменшення ризиків, пов'язаних із геополітичною ситуацією у світі й гарантуванням власної енергетичної безпеки. На неформальній зустрічі глав держав та урядів країн-членів ЄС у березні 2022 р. прийнято рішення про поступову відмову ЄС від імпорту викопного палива з Росії з огляду на російську війну проти України й досягнення кліматичних цілей ЄС до 2050 р.

Німеччина разом з іншими державами ЄС упродовж 2022–2023 рр. зосередилися на трансформації власної енергетичної інфраструктури, щоб підвищити європейську енергетичну стійкість й автономію в умовах можливого дефіциту енергії. Ідеї Німеччини щодо прискореного переходу

до відновлюваних джерел енергії як на федеральному, так і європейському рівнях, хоча й зазнали критики, проте спонукали до повного перегляду європейської енергетичної системи та поступового переходу до чистих джерел енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно зазначити, що різноманітні аспекти енергетичної безпеки Європи є предметом численних наукових пошуків. Особливо активними є дослідження щодо впливу політики ФРН на формування енергетичної безпеки Європи, оскільки саме від політичних рішень на рівні держави залежать можливості трансформації європейської енергетичної системи. Так, окремі аспекти вказаної проблематики у своїх працях досліджували Е. Бар, М. Баун, Дж. Дені, Х. Мюнклер, В. Паттерсон, К. Янош та ін. Серед українських учених можна виокремити праці С. Андрущенко, О. Андрущенко, О. Брусилівської, М. Кухтіна, Ю. Мазурця, Б. Приймака, М. Рижкова, О. Шевчука й ін.

Мета дослідження – проаналізувати сутність та особливості політики ФРН щодо формування енергетичної безпеки Європи до й після початку повномасштабної війни Росії проти України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасну політику ФРН щодо енергетичної безпеки Європи доцільно розглядати безпосередньо з часів канцлерства А. Меркель з урахуванням особливостей забезпечення енергетичної безпеки на рівні ЄС. Саме в межах ЄС визначається спільна політико-енергетична лінія регулювання та коригування механізмів щодо управління енергетичною сферою, енергетичних стандартів і шляхів диверсифікації джерел енергії, однак Німеччина як одна з найбільш енергетично залежних економік Європи має визначальний вплив загалом на спільну енергетичну політику й безпеку.

Загалом підхід ЄС до енергетичної політики враховує особливості формування конкуренції на європейському та міжнародному ринках, а також необхідність модернізації політики ЄС і держав-членів у сфері збереження та захисту навколишнього середовища від кліматичних змін. Відзначимо, що в Лісабонському договорі 2007 р. [1] урегульовано особливості функціонування європейського енергетичного середовища та визначено напрями спільної зовнішньої енергетичної політики ЄС, спрямовані на вдосконалення функціонування енергетичного ринку, гарантування безпеки енергопостачання, а також сприяння покращенню енергоефективності й розширенню взаємозв'язків енергетичних мереж

держав-членів. Отже, на рівні ЄС закладено основи регулювання спільної енергетичної політики та безпеки задля уникнення проблем з енергозабезпеченням держав-членів.

Експерти зауважують, що політика Німеччини щодо енергетичної безпеки може не збігатися з позицією ЄС, проте держава з її активною діяльністю щодо енергетичної модернізації відіграє важливу роль у європейських енергетичних дебатах і формує їх тематичну спрямованість [2]. На рівні ЄС відбувається оновлення спеціальних правових засад, щодо яких об'єднані наміри держав-членів в енергетичній сфері, при цьому кожна з країн залишає за собою остаточне рішення щодо особливостей дотримання національного енергетичного балансу. Водночас для розвитку європейської енергетичної сфери з урахуванням кліматичних змін потрібно формувати спільний порядок денний та узгоджувати національні інтереси держав-членів у межах європейської енергетичної політики. З огляду на це, Німеччина намагається на рівні ЄС просувати власні амбітні енергетичні ініціативи, узагальнений варіант яких сприяє розвитку взаємопов'язаного й функціонуючого європейського енергетичного ринку, що потребує значної політичної уваги та економічних ресурсів.

Щодо спільної енергетичної політики ЄС, то Німеччина, модернізуючись на внутрішньому рівні, сприяла закладанню основ для загальноєвропейського енергетичного оновлення. Під час свого головування в ЄС у 2007 р. Німеччина сформувала засади активнішої кліматично-екологічної політики та сприяла прийняттю Стратегії 20-20-20 у 2010 р., яка передбачала до 2020 р. скорочення викидів CO₂ на 20 % у порівнянні з рівнем 1999 р., збільшення частки відновлюваних джерел енергії до 20 %, а також розвиток енергоефективності до 20 %. Однак, за даними Європейського агентства з навколишнього середовища, лише 21 держава-член ЄС досягла національної цілі у 2020 р., тоді як Болгарія, Кіпр, Фінляндія, Німеччина, Ірландія та Мальта мають купувати квоти на викиди в інших державах ЄС, щоб відповідати заявленій меті [3].

У тому самому році Німеччина підготувала власну енергетичну концепцію з акцентом на розвитку відновлюваних джерел енергії, посиленні енергоефективності та реалізації цілей захисту клімату. При цьому енергетична політика Німеччини виявилася більш амбітною, зокрема планувалося на 40 % скоротити викиди CO₂ до 2020 р., на 55 % – до 2030 р. і 80 % – до 2050 р. Щодо частки відновлюваних джерел енергії, то до 2020 р. Німеччина бажала досягти 35 % частки відновлюваних джерел енергії в кінцевому енергоспоживанні, до 2030 р. – 50 % і до 2050 р. – 80 % [4].

Загалом, на думку Федерального уряду, перехід до передового, низьковуглецевого та безпечного енергопостачання може бути реалізований лише за допомогою спільних зусиль ЄС й інших міжнародних акторів. На європейському рівні збалансований розподіл завдань між ЄС і державами-членами сприяє ефективнішій трансформації енергетичної системи. На міжнародному рівні мають бути не лише сформовані, але й підтриманні зусилля ЄС щодо захисту клімату та реструктуризації енергопостачання [5].

Сприяючи підписанню Лісабонського договору, уряд Німеччини активно просував ідеї вдосконалення міждержавних мереж і загальних технічних стандартів у Європі для формування спільного енергетичного ринку та його подальшої лібералізації; підтримки торгівлі викидами CO₂; підвищення енергоефективності на рівні ЄС із метою створення інноваційної економічної зони; розвитку зеленої електроенергії для стимулювання використання відновлюваних джерел енергії; забезпечення ресурсної енергетичної безпеки [1]. Отже, уряд Німеччини часів А. Меркель виступав за стратегічний підхід до ресурсної безпеки на європейському рівні, що полягало в забезпеченні безперервного доступу до первинних джерел енергії – нафти та газу. Тому Німеччина продовжувала надавати політичну підтримку німецьким компаніям, які брали участь в інфраструктурних проєктах, що повинно було сприяти диверсифікації енергопостачання з метою забезпечення довгострокової енергетичної безпеки.

Зауважимо, що в енергетичній концепції 2010 р. [5] Німеччина підтримувала ідеї ринкового регулювання енергетичного ринку задля створення конкурентних умов між постачальниками й виробниками енергії. Однак німецькі енергетичні компанії намагалися пом'якшити заборону ЄС щодо одночасного продажу та транспортування енергоресурсів одним виробником через тісні зв'язки з російським енергетичним сектором. Угоди про будівництво першого й другого Північних потоків (відповідно, 2005 р. і 2015 р.) поглибили проблему європейської енергетичної безпеки та поставили Німеччину і Європу в залежність від російських енергетичних ресурсів. Отже, з одного боку, відповідно до директив ЄС, ішлося про диверсифікацію постачальників та виробників енергоресурсів, а, з другого – політичні рішення Німеччини призвели до фінансування енергетичної інфраструктури, яка сприяла формуванню єдиного монополіста в європейській енергетичній сфері. Серед причин, які спонукали до розвитку окресленої ситуації стало те, що Німеччина дотримувалася позиції щодо поступової відмови від ядерної енергетики, оголошеної урядом за канцлерства Г. Шрьодера, що призвело до потреби збільшення експорту

вуглеводневих ресурсів. Крім того, після катастрофи на японській атомній електростанції Фукусіма-1 у 2011 р. німецький уряд ухвалив рішення закрити всі атомні електростанції, які працювали до 1980 р. Наприкінці 2021 р. припинено роботу ще трьох атомних електростанцій. Останні три атомні електростанції, зупинка яких спочатку планувалася на кінець 2022 р., з огляду на війну проти України закриті лише у квітні 2023 р., завершили еру виробництва атомної енергії в країні [6].

Ще однією причиною фінансування додаткової енергетичної інфраструктури стало поглиблення Росією з 2000-х рр. процесів політичного, економічного, енергетичного та безпекового розбалансування України, що призводило до перешкоджання виконанню Україною взятих на себе зобов'язань у сфері постачання енергоресурсів до ЄС і Молдови через українську трубопровідну систему.

Отже, поява суперечностей, які б могли розбалансувати енергетичну безпеку Німеччини, спонукала до ініціювання спільних російсько-німецько-голландсько-французьких проєктів із будівництва додаткових трубопроводів у Європі. Зауважимо, що в меморандумі 2021 р. між Німеччиною та США щодо будівництва другого Північного потоку [7] лише декларувалися гарантії запобігання використанню Росією власних енергетичних проєктів як форми тиску, сприяння підтримці України, зміцнення європейської енергетичної безпеки та просування спільних кліматичних цілей.

Початок 2014 р. ознаменувався російською агресією проти України, що призвело до стимулювання подальших зусиль щодо оновлення підходів у сфері європейської енергетичної політики. ЄС розпочав діяльність, спрямовану на зниження залежності від російських поставок енергоресурсів. Необхідність змін викликана також безрезультатністю перемовин між Росією та Україною за посередництва ЄС щодо транспортування ресурсів українською газотранспортною системою. Потреба більш продуктивної диверсифікації поставок енергетичних ресурсів до ЄС привела до ухвалення Стратегії енергетичної безпеки ЄС у 2014 р. [8]. З урахуванням нових викликів і загроз 2013–2014 рр. ЄС намагався забезпечити енергетичну безпеку, спрямовану на підтримку стабільних надходжень енергетичних ресурсів до держав-членів. Використання Росією енергетичної сфери як інструменту тиску на Європу привело до стимулювання розвитку наднаціонального управління європейським енергетичним сектором, оскільки деякі держави-члени почали усвідомлювати неефективність міжурядових механізмів співробітництва з Росією.

Серед заходів для підтримки європейської енергобезпеки можна відзначити проведення у 2014 р. європейськими країнами тестів, що імітували сценарії переривання енергопостачання в період від одного до шести місяців унаслідок повного припинення імпорту російського газу до ЄС, а також зриву постачання російського газу через український транзитний маршрут. Результати засвідчили, що тривале порушення постачання може вплинути на енергетичну безпеку ЄС, проте якщо країни співпрацюватимуть одна з одною, споживачі будуть забезпечені енергоресурсами навіть у разі тривалішого зриву. Отже, реальний зрив постачання російських енергоресурсів до ЄС у 2022 р. мав лише частковий вплив на європейську логістику диверсифікації енергетичних ресурсів. Коли на першому етапі країни-члени об'єдналися, щоб підтримати країни ЄС, які мали проблеми з газосховищами й абсолютну енергетичну залежність від Росії, а на другому етапі ЄС і Німеччина ініціювали трансформацію енергетичного сектору та перегляд джерел і країн отримання енергії.

Позитивний вплив на можливості формування спільної негайної реакції держав-членів на проблеми в енергетичній сфері мало також утворення у 2015 р. Енергетичного союзу ЄС [9], діяльність якого спрямована на забезпечення безпечного, регулярного й конкурентоспроможного доступу до енергоресурсів. Отже, створення інтегрованого європейського енергетичного ринку, за якого держави-члени співпрацюють задля зміцнення власної енергетичної безпеки, декарбонізації економіки та розвитку енергозбереження, дало змогу ЄС забезпечити не лише європейську енергетичну безпеку, але й підтримати Україну після початку повномасштабної російської війни у 2022 р. Уряд Німеччини також дотримувався позицій, що внутрішній енергетичний ринок поряд із більш ефективним енергоспоживанням і розширенням використання відновлюваних джерел енергії є основою енергетичної безпеки як держави, так і Європи.

Федеральне міністерство економіки та енергетики зазначало, що для ефективного функціонування європейського енергетичного союзу потрібно сформувавши баланс між енергетичною безпекою, енергетичним ринком, енергоефективністю, декарбонізацією економіки та сучасними технологічними інноваціями. Подальше зміцнення енергетичного ринку Європи мало б сприяти також реалізації рішень у сфері захисту клімату, що спрямовані на скорочення викидів парникових газів на 40 % і зростання до 32 % частки відновлюваної енергії й 32,5 % енергоефективності до 2030 р. [10].

Посилення російського зовнішньополітичного та економічно-енергетичного тиску на відносини з країнами колишнього СРСР, російсько-

українські газові війни, зростання безпекової напруженості у відносинах з Україною, Грузією, Молдовою й країнами НАТО суттєво вплинули на політичні відносини між Росією та Німеччиною, однак жодним чином не змінили зобов'язання сторін у межах економічних контрактів. Російська окупація АР Крим і частини Донецької й Луганської областей України сприяли окресленню чіткішої позиції німецького уряду щодо відносин із Росією. Зокрема, Німеччина підтримала запровадження санкцій проти Росії, виступила з ініціативою диверсифікації постачання газу та пошуку нових способів енергозабезпечення із метою зниження енергетичної залежності від Росії. Крім того, у Білій книзі з безпекових питань 2016 р. окреслено, що Росія, своєю готовністю відстоювати власні інтереси силою та в односторонньому порядку змінювати міжнародні кордони, відкрито поставила під сумнів європейський мирний порядок, а з огляду на глибинну модернізацію власних збройних сил Росія готова до виходу за межі міжнародних договірних зобов'язань [11]. Отже, Німеччина, хоч і наголошувала у 2016 р. на тому, що Росія становить небезпеку як для держави, так і Європи загалом, проте вагомим політико-економічних рішень, які б вплинули на ситуацію, не прийняла.

Водночас, Німеччина за часів канцлерства А. Меркель прагнула реалізувати стратегію глибинної енергетичної трансформації держави за допомогою переходу до відновлювальних джерел енергії, щоб посилити власну енергетичну безпеку через поступове скорочення споживання вуглеводнів і повну відмову від ядерної енергетики. Німеччина прагнула стати однією з найбільш енергоефективних й екологічно безпечних країн світу. Ключовою метою стало намагання уряду протистояти кліматичним змінам, знизити залежність від імпорту енергоресурсів, скоротити ризики використання атомної енергетики, а також стимулювати використання технологічних інновацій. Незважаючи на те, що енергетика є сферою спільної компетенції ЄС і країн-членів, Німеччина активніше підтримувала ті проєкти, які мали для неї вирішальне значення, як, наприклад, прийняття рішень ЄС щодо ширших кліматичних ініціатив в енергетиці, використання відновлювальних джерел енергії та озеленення європейської економіки, що мало також опосередкований вплив на енергетичну безпеку держави.

Після повномасштабного російського вторгнення в Україну питання енергетичної безпеки набуло важливого безпекового контексту, тому ФРН взяла на себе зобов'язання бути ключовим суб'єктом забезпечення європейської енергетичної безпеки. Німеччина у своїй енергетичній моделі розвитку зосередилася на широкому використанні відновлюваної енергетики. При цьому менш екологічною стороною таких змін стало

використання газових і відновлення роботи вугільних електростанцій, необхідних для стабілізації системи під час енергетичної кризи. Експерти стверджують, що дешевий російський газ мав вирішувати питання як дефіциту енергоресурсів, так і сприяти демократизації авторитарної держави через розвиток торговельних відносин. У результаті така енергетична політики не лише не демократизувала Росію, а й поставила Європу в залежність від російських енергетичних ресурсів, що відобразилося й на агресивній зовнішньополітичній діяльності Росії проти України [12]. Отже, Німеччина, прагнучи прискорити власне наближення до стійкої енергетичної політики, сприяла як енергетичній модернізації ЄС загалом, так підтримці утопічних енергетичних інфраструктурних проєктів.

Відзначимо, що з вересня 2022 р. російський природний газ, нафта й вугілля більше не постачаються до Німеччини. Натомість збільшено поставки природного газу з Норвегії та Нідерландів, а також запроваджено додатковий імпорт скрапленого газу з США. Незважаючи на рішення про абсолютну відмову від ядерної енергетики й трансформацію економіки в напрямі кліматично нейтральної індустріальної країни, енергопостачання Німеччини залишається стабільним [13].

Щодо трансформації споживання російських енергоресурсів на рівні ЄС, то треба відзначити, що частка російського ринку становила близько 50 % до другої половини 2021 р. Прискорення зниження частки російського газу відбулося лише у 2022 р. Зокрема, із червня 2022 р. частка Росії в імпорті газу в ЄС становила менше ніж 20 %, а в листопаді – 12,9 %. Загалом у період із січня по листопад 2022 р. російський газ становив менше від чверті імпорту газу ЄС, ще чверть припадала на Норвегію та 11,6 % – на Алжир. Імпорт скрапленого газу приходився переважно на США, Катар і Нігерію і становив 25,7 % [14].

Із 2022 р. на рівні ЄС та Німеччини прийнято низку заходів, спрямованих на стабілізацію європейського й федерального енергетичного сектору. Зокрема, у березні 2022 р. ухвалено Версальську декларацію лідерами 27 держав-членів ЄС щодо прискореного припинення залежності ЄС від російського викопного палива. У травні 2022 р. Європейська рада погодила заборону на імпорт майже 90 % усієї російської нафти до кінця 2022 р. – за винятком сирової нафти, що постачалася трубопроводами. Беручи до уваги різні енергетичні суміші, умови та обставини країн-членів ЄС, лідери ЄС закликали до подальшої диверсифікації джерел і маршрутів енергопостачання, прискорення запровадження відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності, а також покращення взаємозв'язку газових й електричних мереж. У грудні 2022 р. Європейська рада вирішила

встановити граничну ціну на нафту для сирової нафти та нафти, отриманої з бітумінозних мінералів, які походять або експортуються з Росії, на рівні 60 дол. за барель. Обмеження ціни на російську нафту має на меті знизити рівень коливання цін, викликаного надзвичайними ринковими умовами, і різко зменшити російські доходи від нафти. Заходи також спрямовані на стабілізацію світових цін на енергоносії та пом'якшення негативних наслідків постачання енергоресурсів до третіх країн. У лютому 2023 р. ухвалено рішення про додаткові заходи щодо обмеження цін на нафтопродукти, які походять або експортуються з Росії [15].

Щодо усунення газової залежності ЄС від Росії, то в червні 2022 р. оновлено регламент про зберігання газу, спрямований на те, щоб газові сховища держав-членів ЄС були заповнені до зимового сезону та могли використовуватися державами-членами, які не мають власних газосховищ. У серпні 2022 р. ухвалено рішення про зменшення попиту на газ на 15 %, а в березні 2023 р. Європейська рада офіційно схвалила продовження добровільної мети щодо скорочення попиту на газ до 31 березня 2024 р. У листопаді 2022 р. погоджено нові заходи, спрямовані на забезпечення безпеки й спільного постачання газу до ЄС. Оновлені правила мають покращити солідарність серед держав-членів ЄС в умовах надзвичайної ситуації та дефіциту газу, забезпечити координацію спільних зусиль у сфері закупівлі газу, обмежити коливання цін на газ й електроенергію через установлення цінових орієнтирів [15].

На федеральному рівні Німеччина прийняла в липні 2022 р. Закон про відновлювані джерела енергії (Erneuerbare-Energien-Gesetz), що набув чинності в січня 2023 р., засвідчивши ґрунтовне оновлення підходів держави до енергетичної політики та безпеки. Зокрема, до 2030 р. планується максимально розширити частку відновлюваних джерел енергії у валовому споживанні електроенергії щонайменше до 80 %. Крім того, федеральний уряд оновив підходи до використання вітрової енергії через розширення площ, доступних для вітрових турбін, і прискорення процесу погодження їх застосування. Уперше на законодавчому рівні затверджено процедуру послідовного переходу до забезпечення 1,5-градусного рівня потепління відповідно до Паризької угоди про захист клімату. Прискорення використання відновлюваних джерел енергії буде збільшено втричі через збільшення тендерів упродовж 2028–2029 рр. на вітрову та сонячну енергію. Отже, планується подвоїти частку загального споживання електроенергії до кінця цього десятиліття, коли виробництво електроенергії зросте із 600 терават-годин до 800 терават-годин, щоб забезпечити можливості використання енергії для промислових об'єктів, теплозабезпечення та

електромобільності [16]. Після початку повномасштабної російської війни проти України Німеччина змушена була переглянути засади власної енергетичної політики й безпеки, що привело до оновлення зовнішньополітичних і економічних підходів. Чинний німецький уряд закладає основу для того, щоб держава стала кліматично нейтральною та енергетично незалежною до 2030 р. за допомогою упровадження відновлювальних джерел енергії, які становлять вищий суспільний інтерес і слугують громадській безпеці. У короткостроковій перспективі забезпечення енергетичної незалежності переважатиме над іншими інтересами під час прийняття відповідних рішень.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна енергетична стратегія як Німеччини, так і Європи спрямована на довгострокову безпеку постачання енергоресурсів через гарантування сталої пропозиції їх надходження за доступними цінами. Загалом Німеччина виступає за підвищення власної та європейської енергоефективності, розвиток відновлювальної енергетики й повну трансформацію європейського та федерального енергетичного ринку. Політика ФРН щодо енергетичної безпеки формується як з огляду на політику ЄС, так і визначається самостійно. Отже, з одного боку, Німеччина призвела до створення умов майже повної залежності держави та частини країн Європи від російських енергетичних ресурсів, а з другого – саме Німеччина постійно сприяє модернізації власної й загальноєвропейської енергетичної системи через використання відновлювальних джерел енергії та ініціювання проєктів у сфері захисту клімату.

У короткостроковій перспективі через активну участь у європейських справах ФРН матиме визначальний вплив на формування спільної енергетичної політики й безпеки Європи, а реалізація спільної політики ЄС проти Росії сприятиме глибинній трансформації енергетичної політики держави. У довгостроковій перспективі ЄС і Німеччина повинні не лише зберегти політико-економічну здатність протистояти Росії, але й створити умови для уникнення в майбутньому будь-якої іншої залежності від постачання енергетичних ресурсів третіми сторонами. Забезпечення енергетичної безпеки Європи гарантуватиме незалежність і самостійність під час прийняття глобальних політичних рішень, які безпосередньо впливають на розвиток і завершення військових дій Росії проти України.

REFERENCES

1. EUR-Lex (2007). Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. URL: <http://data.europa.eu/eli/treaty/lis/sign>
2. Deni, J. R., Smith Stegen, K. (2012). Transatlantic Energy Relations: Convergence or Divergence. *Journal of Transatlantic Studies*, No. 10(4), p. 307–309.
3. European Environment Agency (2021). EU achieves 20-20-20 climate targets. URL: <https://www.eea.europa.eu/highlights/eu-achieves-20-20-20>
4. Dickel, R. (2014). The New German Energy Policy – What Role for gas in a Decarbonization policy? *OIES Paper*, NG 85. URL: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/03/NG-85.pdf>
5. Federal Ministry of Economics and Technology (2010). Energy Concept for an Environmentally Sound, Reliable and Affordable Energy Supply. URL: <http://www.osce.org/eea/101047?download=true>
6. Bundesregierung (2023). Der Atomausstieg macht unser Land sicherer. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/ausstieg-aus-der-kernkraft-2135796#:~:text=Die%20Kernkraftwerke%20Emsland%2C%20Isar%202,wird%20auch%20k%C3%BCnftig%20gew%C3%A4hrleistet%20sein>
7. Auswärtiges Amt (2021). Joint Statement of the US and Germany on Support for Ukraine, European Energy Security, and our Climate Goals. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/joint-statement-usa-and-germany/2472084>
8. EUR-Lex (2014). European Energy Security Strategy (EESS). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>
9. European Commission (2022). Energy Union. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/energy-union_en
10. European Commission (2021). 2030 climate and energy framework. URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2030-climate-energy-framework_en
11. Bundesministerium der Verteidigung (2016). Weißbuch zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr. URL: <https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf>
12. Janoś, K. (2022). Russlandpolitik. Czy Niemcy zmieniają spojrzenie na Wschód? *Nowa Europa Wschodnia*. URL: https://www.new.org.pl/2344,janos_niemcy_polityka_zagraniczna_rosja_russlandpolitik.html
13. Bundesregierung (2023). Klimafreundlich und krisensicher. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/schwerpunkte/klimaschutz/energieversorgung-sicherheit-2040098>
14. Council of EU and European Council (2023). Where does the EU's gas come from? URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/>
15. Council of EU and European Council (2023). Impact of Russia's invasion of Ukraine on the markets: EU response. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/impact-of-russia-s-invasion-of-ukraine-on-the-markets-eu-response/#energy>
16. Bundesregierung (2023). Ausbau erneuerbarer Energien massiv beschleunigen. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/schwerpunkte/klimaschutz/novelle-ee-gesetz-2023-2023972>

Матеріал надійшов до редакції 05.09.2023 р.

УДК 327:355.451(569.4)

Антоніна Шуляк,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

antonina.mytko@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-5234-0758;

Тетяна Єлова,

кандидат політичних наук, доцент, докторантка,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

eyelova.tetiana@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-1059-5795

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-203-215

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ СПЕЦСЛУЖБ ЯК ВЕКТОР ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ¹

У статті зазначено, що у XXI ст. воєнні конфлікти стають ареною для передових технологій, уключаючи кібервійну, дрони та штучний інтелект. Ці інновації значно впливають на стратегії, тактики й міжнародні відносини. Інформаційна війна та гібридні загрози визначають сучасні конфлікти, де терористичні організації й невеликі групи використовують силу для досягнення своїх цілей. Доведено, що спецслужби, такі як Мосад, відіграють ключову роль у воєнних конфліктах, забезпечуючи розвідку, контррозвідку та національну безпеку. Діяльність Мосаду відзначається високою конфіденційністю з інформацією про операції, яка часто стає відомою лише затримкою чи після невдач. Знамениті операції, такі як виявлення нацистського злочинця А. Ейхмана, свідчать про професіоналізм й ефективність цієї розвідувальної структури. Підкреслено, що у сучасних воєнних умовах стратегічні комунікації стають важливим елементом для досягнення цілей спецслужб. Використання цих комунікацій у контексті деструктивних впливів на соціальні, економічні й політичні сфери виявляється надзвичайно актуальними. Спецслужби використовують стратегічні комунікації для розвідувальних операцій та забезпечення

¹Підготовлено в межах проекту «EU Strategic Communications: Counteraction to Destructive Influences» «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» програми Європейського Союзу від ERASMUS-JMO-2021-MODULE напряму модулю Жана Моне

національної безпеки. Збереження конфіденційності, використання обману й замаскування, а також управління інформаційним простором є ключовими аспектами цих комунікацій. Звертаючись до стратегічних комунікацій, спецслужби можуть ефективно управляти інформаційним потоком та забезпечувати стабільність під час кризових ситуацій, забезпечуючи при цьому невидимість для громадськості через високий рівень секретності.

Ключові слова: технології, спецслужби, стратегічні комунікації, деструктивні впливи, зовнішня політика, Моссад, Ізраїль, ХАМАС, провал.

Antonina Shuliak,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-5234-0758;

Tetiana Yelova,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-1059-5795

STRATEGIC COMMUNICATIONS OF INTELLIGENCE AGENCIES AS A VECTOR OF RESISTANCE TO DESTRUCTIVE INFLUENCES

The article emphasizes that in the 21st century, military conflicts have become a battleground for advanced technologies, including cyber warfare, drones, and artificial intelligence. These innovations significantly impact strategies, tactics, and international relations. Information warfare and hybrid threats define modern conflicts, where terrorist organizations and small groups employ force to achieve their goals. It is established that intelligence agencies, such as Mossad, play a crucial role in military conflicts by providing intelligence, counterintelligence, and national security. Mossad's activities are characterized by high confidentiality, with information about operations often becoming known only after delays or failures. Well-known operations, such as the identification of Nazi criminal A. Eichmann, attest to the professionalism and effectiveness of this intelligence structure.

The article underscores that in contemporary military conditions, strategic communications become a crucial element in achieving the goals of intelligence agencies. The use of these communications in the context of destructive influences on social, economic, and political spheres proves to be extremely relevant. Intelligence agencies leverage strategic communications for intelligence operations and ensuring national security. Preserving confidentiality, employing deception and camouflage, and managing the information space are key aspects of these communications. Strategic communications enable

intelligence agencies to effectively manage the flow of information and maintain stability during crisis situations, all while maintaining invisibility to the public due to a high level of secrecy.

Prepared within the framework of the project «EU Strategic Communications: Counteraction to Destructive Influences» under the European Union program ERASMUS-JMO-2021-MODULE, in the direction of the Jean Monnet module.

Key words: technologies, intelligence agencies, strategic communications, destructive influences, foreign policy, Mossad, Israel, Hamas, failure.

1. ВСТУП

Здавалося б, для XXI ст. повномасштабна війна – це нонсенс, оскільки людство пережила їх чимало та наслідки стали трагічними й масштабними. Але події останнього 2023 р. доводять, що «історія вчить, що нічого не вчить». Найбільш гучними та трагічними стали два конфлікти, які відбуваються паралельно це війни Україна-росія й Ізраїль-Палестина. Політолог В. Фесенко називає терористичну атаку ХАМАС на Ізраїль у жовтні 2023 р. прямим наслідком агресивної війни Росії проти України: «Саме він (Путін, – ред.) спровокував хаотизацію міжнародних відносин. Те, що зараз відбувається в Ізраїлі, – це копіювання дій Путіна, це ланцюгова реакція політики силового розв'язання міждержавних проблем. Якщо Путіна не зупинити, то ця ланцюгова реакція триватиме в різних формах і в різних регіонах світу. І це урок для світової спільноти» [1]. Тому вважаємо, що тема дослідження є важлива й актуальна, оскільки сучасний світ стикається з новими викликами та загрозами, які впливають на природу війни, її характер і наслідки. По-перше, війни в XXI ст. відрізняються від конфліктів минулих століть з урахуванням технологічного розвитку, змін у політичній ландшафті та соціокультурних трансформацій. По-друге, усі події в нинішньому світі дуже тісно пов'язані, та навіть там, де ніби немає прямого зв'язку між подіями, потрібно аналізувати тенденції та визначати аналогічні дії.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У другій половині 2010-х років з'явилися нові та цікаві публікації, що досліджують аспекти стратегічних комунікацій Європейського Союзу й України. Наприклад, у 2018 р. була опублікована колективну монографію «Стратегічне партнерство в міжнародних відносинах» [2], у 2019 р. – монографію «Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах» [3], а у 2020 р. – монографія «Глобальні тренди міжнародних відносин» [2], у 2023 р. – монографію «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» [7].

Ці виважені видання досліджують як концептуальні, так і прикладні аспекти стратегічних комунікацій як інноваційного інструментарію у сфері міжнародних відносин. Авторські колективи включають видатних науковців, які працюють у різних наукових й освітніх установах України, таких як Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т. Г. Шевченка, Національний інститут стратегічних досліджень, Служба інформаційної безпеки Апарату РНБО України, ВНУ ім. Лесі Українки та ін.

На сьогодні стратегічні комунікації залишаються складним концептом, який продовжує формуватись у різних аспектах. Зовнішні дослідники, такі як Б. Гамільтон, С. Татхем, К. Пол, вивчають питання стратегічних комунікацій. Серед українських дослідників, котрі розглядають це питання, можна вказати В. Бебика, Д. Дубова, С. Даниленка, В. Копійка, Є. Макаренка, І. і Г. Мінгазутдінових, М. Ожеван, Н. Піпченка, Є. Тихомирову, О. Шевченка, Н. Карпчук та ін. Їхні дослідження охоплюють загальні питання розвитку системи стратегічних комунікацій або конкретні аспекти цього явища [12]. Ця робота реалізована в рамках проекту вчених факультету міжнародних відносин, які представили цю статтю, протягом 2022–2025 рр., проекту «Стратегічні комунікації Європейського Союзу: протидія деструктивним впливам» (ERASMUS+ JEAN MONNET MODULE № 101047033 – EUSCCDI – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH).

Мета роботи – з'ясувати, яким чином працюють спецслужби, зокрема Моссад, через застосування стратегічних комунікацій як вектора протидії деструктивним впливам.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У XXI ст. військові конфлікти включають використання передових технологій. Кібервійна, дрони, штучний інтелект – це всі нові аспекти, які змінюють обличчя війни. Обговоріть, як ці технології впливають на стратегії, тактики та міжнародні відносини. Також спостерігаємо, що в цих конфліктах невеликі групи або терористичні організації використовують силу для досягнення своїх цілей. Інформаційна війна та гібридні загрози стають усе важливішими компонентами сучасних конфліктів. Потрібно також урахувати глобалізації на військові конфлікти, вплив економічних та політичних зв'язків між країнами, що впливають на природу війни й можливість її вирішення. Актуалізуються гуманітарні аспекти сучасних війн, такі як порушення прав людини, біженці, голод і хвороби, які виникають через воєнні конфлікти. Важливу роль у перебігу та вирішенні цих війн і конфліктів покладали на міжнародні організації, такі як ООН, але наразі вони не змогли забезпечити світовий мир та стабільність.

Не останню роль у початку, перебігу та ході війн відіграють спецслужби й агентурна розвідка. Спеціальні служби – агентства чи організації, які здійснюють розвідку, контррозвідку, забезпечують національну безпеку та виконують інші спеціальні завдання для захисту інтересів країни чи держави. Їхні функції можуть включати збір й аналіз розвідувальної інформації, боротьбу з тероризмом, контррозвідку, кібербезпеку, а також інші аспекти національної та міжнародної безпеки. До найвидатніших спецслужб світу відносять Центральну розвідувальну службу (СІА) – виконує завдання розвідки та аналізу для забезпечення національної безпеки Сполучених Штатів; Міністерство державної безпеки російської федерації (ФСБ) займається розвідкою, контррозвідкою й іншими завданнями забезпечення безпеки рф; Службу зовнішньої розвідки (СЗР) або Моссад – ізраїльська розвідувальна та контррозвідувальна агентура; Службу безпеки України (СБУ) – українська агентура, яка здійснює розвідку й забезпечує національну безпеку; Секретну службу Великої Британії (МІ6); Державну безпеку Китаю (Міністерство державної безпеки КНР) виконує завдання розвідки та контррозвідки; Бундеснімец (BND) – німецьку розвідувальну службу й ін. Ці агентства відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та захисту національних інтересів своїх країн. Однак їхні дії й методи часто викликають політичні та моральні дебати.

Станом на початок 2021 р. рейтинг таємних організацій склав журналіст Х. Грозев з організації розслідувачів Bellingcat. Згідно зі списком, перше місце займають спецслужби Ізраїля, на другому – розвідники Китаю, третіми стали таємні служби Нідерланди. Британські спецслужби посіли четверте місце, на п'ятій сходинці – США. Далі – Україна. Замикала список росія. [4] Війни внесли свої корективи: можемо спостерігати ситуацію, коли українська структура – СБУ – значно підвищила свій рейтинг серед розвідок світу, оскільки отримала досвід, якого не мають світові розвідувальні агенції, а до розвідки Ізраїлю є багато запитань щодо провалу під час конфлікту з Палестиною в жовтні 2023 р.

Проаналізуємо використання стратегічних комунікацій розвідувальної структури Ізраїлю – Моссад.

Моссад, або Відомство розвідки й спеціальних завдань, є зовнішньою розвідувальною службою Ізраїлю та однією з основних спецслужб країни, разом із військовою розвідкою АМАН та внутрішньою службою безпеки Шабак [5]. Іноді його називають «політичною розвідкою» Ізраїлю, адже його завдання й функції подібні до ЦРУ. Вважається однією з найефективніших і професійніших розвідувальних служб у світі. Моссад здійснює розвідку (збір інформації), проводить різні операції

під прикриттям та веде контртерористичні дії. Важливо відзначити, що Моссад не підконтрольний жодному з демократичних інститутів Ізраїлю, і його діяльність не регулюється законами країни. Це призводить до того, що іноді Моссад описують як «державу в державі» або глибинну державу [9].

Діяльність Моссад глибоко класифікована й інформація про цю спецслужбу і її операції з'являється, зазвичай, або з деяким запізненням після відбуття подій, або внаслідок невдач і непройдених місій. До кінця 1990-х років ім'я керівника служби офіційно не розголошено. Кількість працівників – від 1200 до 2000 осіб, і вважається, що «позаштатні співробітники», або агенти, які діють у всьому світі, нараховують десятки тисяч осіб. Додатково існує ще 15 тисяч «сплячих» агентів. Моссад є цивільною структурою й офіційно його співробітники не мають військових звань, хоча більшість агентів має військовий досвід. У Міністерстві внутрішніх справ України ще в кінці 2014 р. заявляли про плани створити спецпідрозділ для операцій за кордоном. Тоді ж у складі батальйону «Київ-1» створено елітний підрозділ «Тінь», але про його діяльність стало відомо [8].

Найвідомішими операціями Моссад є такі. У 1960 р. – виявив в Аргентині нацистського злочинця А. Ейхмана, відповідального за «остаточне вирішення єврейського питання» під час Другої світової війни. Моссад організував його викрадення й вивезення до Ізраїлю. Операція «Ноїв ковчег» 1969 р. – Франція встановила ембарго на постачання озброєнь до Ізраїлю, Моссад за допомогою підставної фірми «Старбот», організував викрадення п'яти готових ракетних катерів, за документами – для обслуговування нафтових платформ у Норвегії. Операція «Гнів Божий» 1972 р. – під час теракту на мюнхенській Олімпіаді терористи з «Чорного вересня» вбили 11 членів ізраїльської олімпійської збірної, у відповідь на це за дорученням прем'єр-міністра Г. Меїр Моссад узяв на себе завдання знищити організаторів цього теракту. Операція тривала понад 20 років. 2010 р. в Дубаї було вбито засновника військового крила ХАМАСу Махмуда аль-Мабхуха. Вбивство було пов'язане зі спецслужбами Ізраїлю, зокрема, Моссадом, як стверджується декількома країнами. Безліч інших операцій залишаються засекреченими навіть після багатьох років після здійснення [3; 10].

Нові війни диктують нові правила. Останнє десятиліття активно залучаються стратегічні комунікації до виконання поставлених завдань для спецслужб. Зокрема, особливо гостро це питання постало під час деструктивних впливів – дій, які мають тенденцію призводити до руйнівних чи негативних результатів. Це може стосуватися різних сфер, таких як

соціальна, економічна, політична, а також взаємодії між індивідами, групами, організаціями чи навіть країнами. До деструктивних впливів відносять використання хитрощів, обману й маніпуляцій із метою досягнення особистих або групових цілей може призвести до руйнівних наслідків для індивідів чи суспільства загалом; деструктивний вплив може бути пов'язаний із збалансованим використанням сили, конфліктами та агресією, що призводять до шкоди й руйнування відносин; розповсюдження корупції у сферах влади, економіки чи інших сферах може призвести до руйнування довіри громадян, втрати справедливості й погіршення умов для розвитку суспільства; навмисне виключення та дискримінація окремих груп населення можуть створювати негативні соціальні наслідки й призводити до виникнення конфліктів у суспільстві; недбале ставлення до природи, забруднення та невідповідальне використання природних ресурсів може мати деструктивні наслідки для навколишнього середовища й призводити до екологічних катастроф; несистематичне економічне управління, корупція в економіці та інші деструктивні фактори можуть сприяти виникненню економічних криз і порушень; акти тероризму, які спрямовані на завдання шкоди, страху та паніки, є серйозним прикладом деструктивного впливу у сфері безпеки й глобальних відносин. Деструктивні впливи можуть мати серйозні наслідки для індивідів, груп і суспільства загалом. Їхня робота зазвичай пов'язана з міркуванням про те, як зменшити або уникнути цих негативних впливів.

Деструктивні впливи під час війни – це особлива категорія конфліктів із серйозними та руйнівними елементами, які впливають на різні аспекти суспільства й людей: призводять до великої кількості людських утрат, включаючи загибель та поранення цивільного населення й військовослужбовців; спричиняють знищення інфраструктури, такої як міста, шляхи, мости та інші об'єкти, що важливі для функціонування суспільства; призводять до гуманітарних криз, таких як відсутність харчів, води, медичної допомоги й житла, що сильно впливає на життя населення; мають руйнівний вплив на економіку країн, призводячи до великих втрат і руйнувань економічної системи; можуть спричинити розлад у суспільстві, втрату соціальної стабільності та погіршення міжетнічних або релігійних конфліктів; знищення архітектурних пам'яток, музеїв й інших культурних об'єктів призводить до втрати культурної спадщини; громадяни переживають серйозні психологічні наслідки, стрес, травматичний стресовий синдром та інші психічні проблеми; військові дії можуть призводити до забруднення навколиш-

нього середовища через використання руйнівних збройних систем і хімічних речовин.

Тому стратегічні комунікації спецслужб відіграють важливу роль у веденні розвідувальних операцій та забезпеченні національної безпеки. Ці комунікації включають взаємодію із зовнішнім середовищем, формування образу та сприйняття, а також управління інформаційним простором. Однією з основних характеристик комунікацій спецслужб є збереження секретності. Інформація, яка походить від розвідувальних джерел, часто є конфіденційною й обмежено доступною для громадськості. Спецслужби можуть використовувати стратегії обману та замаскування для спрямування уваги або приховання своїх дій. Це може включати розповсюдження дезінформації чи створення фейкових слухань. Спецслужби можуть використовувати психологічні й інформаційні методи для впливу на громадську думку як частину стратегії психологічної війни. Коли виникають кризові ситуації, застосовують комунікаційні стратегії для управління інформаційним потоком і збереження стабільності. Комунікаційні операції проводяться для підтримки співробітництва та обміну інформацією з іншими країнами. Важливо враховувати, що стратегічні комунікації спецслужб часто пов'язані з розвідувальними метою та можуть бути невидимими для звичайних громадян через високий рівень секретності, який вони зазвичай підтримують.

Стратегічні комунікації стають засобом, який використовують і радикальні, терористичні групи, сприяючи їх впливу на інформаційний простір світових держав. Від перших годин нападу бойовиків ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 р. аналітики по всьому світу висловлюють думку, що це є найбільшою невдачею ізраїльської розвідки. Цей інцидент часто порівнюють із подібним, що трапився п'ятдесят років тому. Тоді, 6 жовтня 1973 р., Єгипет і Сирія напали на Ізраїль, розпочавши війну Судного дня. Розвідка до останнього не вірила в можливість такого нападу й ігнорувала повідомлення про нього.

Як зазначає П. Лакійчук, керівник військових програм Центру глобалістики «Стратегія ХХІ» «ЦАХАЛ, Армія оборони Ізраїлю, – уже більш ніж півстоліття вважається однією з найбоездатніших армій у світі. Ізраїльські спецслужби, – зовнішня розвідка “Моссад” і воєнна розвідка АМАН – теж мають високу репутацію. Особливо “всемогутній” “Моссад”. Тим болючішим для ізраїльтян є “гол” від ХАМАС, споконвічного противника, основного об'єкта розвідки». За його висловленням, причини неуспіхів розвідки можна розділити на три основні категорії: системні труднощі в процесі збору розвідувальної інформації, критичні недоліки

в її аналізі, а також ігнорування доповідей розвідки вищим державним керівництвом. «Тому головне питання, яке постає: чий це провал – розвідки, чи політичного керівництва? Чи знали ізраїльські спецслужби про підготовку до нападу, чи правильно оцінювали його масштаб, чи було попереджене про можливий сценарій військово-політичне керівництво Ізраїлю. На кому лежить відповідальність за хибні рішення? З того, що я бачу, причина “катастрофи 7 жовтня” криється у протиріччях та відсутності довіри, які виникли між “Моссадом” і чинним урядом Ізраїлю» [1].

В. Фесенко зазначає, що багато років нам ставили в приклад ізраїльські спецслужби, ізраїльську військову систему й загалом державу Ізраїль як військовий табір, постійно готовий до відбиття військових атак: «Як виявилось, не все так ідеально. Це не привід для зловтіхи. У нас своїх помилок було набагато більше – і в 1990-ті рр., і на початку 2000-х, і у 2014–15 рр., і перед російським вторгненням 24 лютого 2022 р. Не можна розслаблятися. Особливо нам, коли ми маємо справу з таким сильним ворогом, як Росія. І це урок на майбутнє. Через якийсь час нинішня війна закінчиться, але агресивний ворог на наших кордонах залишиться. І ми завжди маємо бути готові до нової атаки з боку росіян».

Зарано визначати, які політичні наслідки можуть виникнути через напад на Ізраїль, що відбувся 7 жовтня 2023 р. Але вже зараз в ізраїльських медіа відбувається обговорення ефективності основних державних інститутів у виконанні своїх обов’язків. Старший аналітик газети Haaretz Й. Мелман, висловлює свої думки про шок серед його колишніх і поточних співробітників у спецслужбах: «Для багатьох ізраїльтян те, що сталося у суботу, через 50 років та один день після початку війни Судного дня, нагадує той самий провал. Але є велика різниця: до війни 1973 року Ізраїль мав багато розвідданих, але не вмів їх читати чи не хотів правильно аналізувати. Цього разу просто нічого не було» [11].

Автори публікації агентства Bloomberg теж звертають увагу на те, що атака відбулася через 50 років після того, як Ізраїль не зміг запобігти несподіваному нападу, який Єгипет та Сирія здійснили під час єврейського свята Йом Кіпур (Судного дня). Тоді провал розвідки призвів до створення комісії, яка мала з’ясувати, що пішло не так, і став предметом численних досліджень. При цьому ізраїльські офіційні особи заявили, що ще зарано говорити про те, що пішло не так, і відкинули будь-які порівняння з 1973 р. [6].

Зважаючи та вищезазначені погляди, думки та факти, вважаємо, що розвідувальній службі потрібно більше звертати увагу на ефективні стратегічні комунікації, які вже випробувані. Як аналізує Б. Юськів, практика

стратегічних комунікацій пройшли через процеси переконання цільових аудиторій за допомогою різних комунікаційних інструментів, включаючи ЗМІ. До появи телебачення стратегічні комунікатори використовували особистий діалог, друковані матеріали й радіо. Завдяки телебаченню та інтернету стратегічні комунікатори користуються перевагами швидких і наочних інструментів для інформування та переконання аудиторії. Залежно від того, хто використовує стратегічну комунікацію, люди сприймають її як пропаганду, зв'язки з громадськістю, публічну дипломатію чи просто комунікаційну діяльність [7].

Існують різноманітні тлумачення основ стратегічної комунікації. К. Пол вважає, що основою стратегічних комунікацій є переконання, повідомлення, вплив та прагнення досягти політичних цілей. Він визначає стратегічну комунікацію як «координацію того, що ви робите і говорите на підтримку ваших цілей» [13]. Ця координація охоплює використання різноманітних інструментів, методів і технологій, завжди взаємодіючи на різних рівнях.

Координація відбувається на різних рівнях загальності, таких як дії, слова, образи та інші форми комунікації. К. Пол підкреслює визначення стратегічних комунікацій як «скоординованих дій, повідомлень, образів чи інших форм взаємодії, спрямованих на інформування, вплив, переконання цільової аудиторії» [13]. Зазначається, що стратегічна комунікація не тільки інформує, а й має на меті змінити не лише переконання, але й поведінку. Вона використовує елементи психології, соціальних наук, маркетингу та інших галузей для більш глибокого розуміння аудиторії – її цінностей, поглядів, мотивації та інших аспектів. Крім того, визначається координація на рівні використаного інструментарію, де різні напрями діяльності співпрацюють для досягнення ефектів підтримки національних цілей [7].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У XXI ст. військові конфлікти включають передові технології, такі як кібервійна, дрони та штучний інтелект. Ці нові аспекти значно впливають на стратегії, тактики та міжнародні відносини. Застосування інформаційної війни й гібридних загроз стає ключовими компонентами сучасних конфліктів, де невеликі групи та терористичні організації використовують силу для досягнення своїх цілей. Не останню роль у воєнних конфліктах відіграють спецслужби й агентурна розвідка, такі

як Мосад, яка виконує завдання розвідки, контррозвідки, забезпечує національну безпеку й відіграють важливу роль у формуванні та розвитку воєнного конфлікту.

Діяльність Моссаду визначається великою конфіденційністю, інформація про операції й діяльність служби зазвичай стає відомою з певним запізненням чи через невдачі та непройдені місії. Найвідоміші операції Моссаду, такі як виявлення нацистського злочинця А. Ейхмана, операція «Ноїв ковчег» й операція «Гнів Божий» на знищення організаторів теракту на Олімпіаді в Мюнхені, свідчать про високий рівень професіоналізму та дієвості цієї розвідувальної структури.

Стратегічні комунікації стають ключовим елементом нових сучасний воєн і для досягнення цілей спецслужб упродовж останнього десятиліття. Особливо актуальним є використання цих комунікацій у контексті деструктивних впливів, які мають потенціал призводити до руйнівних чи негативних результатів у різних сферах, таких як соціальна, економічна, політична та взаємодія між особами, групами, організаціями чи країнами.

Спецслужби використовують стратегічні комунікації для проведення розвідувальних операцій і забезпечення національної безпеки, включаючи взаємодію із зовнішнім середовищем, управління інформаційним простором та збереження секретності. Важливою характеристикою цих комунікацій є їх відомість, адже інформація, отримана в результаті розвідувальних дій, часто є конфіденційною. Також спецслужби можуть використовувати обман і замаскування для направлення уваги чи приховування своїх дій. Коли виникають кризові ситуації, комунікаційні стратегії використовуються для управління інформаційним потоком і збереження стабільності. Важливо враховувати, що ці стратегії зазвичай є невидимими для громадськості через високий рівень секретності, який підтримується спецслужбами

Отже, розвідувальні служби повинні активно звертати увагу на вдосконалення стратегічних комунікацій, які вже успішно випробувані. практика стратегічних комунікацій включає процеси переконання цільових аудиторій за допомогою різних інструментів, включаючи ЗМІ. Сутність стратегічних комунікацій розкривається через переконання, повідомлення, вплив та бажання досягти політичних цілей. Це включає координацію різноманітних інструментів, методів і технологій на різних рівнях, таких як дії, слова й образи, щоб інформувати, впливати та переконувати цільову аудиторію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Війна Судного дня – 2»: чотири уроки Ізраїлю – Україні та світу. 10.10.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3772265-vijna-sudnogo-dna-2-cotiri-uroki-izrailu-ukraini-ta-svitu.html>
2. Глобальні тренди міжнародних відносин: монографія. Київ: Вадекс, 2020, 524с., ISBN 978-966-9725-65-3.
3. Ексклава «Моссаду» Йосі Коен розповів деталі таємних ізраїльських операцій проти Ірану. *BBC News Україна*, 12.06.2021 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57451747>
4. Названо найкращі спецслужби світу – чи є серед них українські. 26.03. 2021. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/developments/nazvano-naykraschi-specsluzhbi-svitu---chi-e-tam-ukraina-674283.html>
5. Офіційний сайт Моссад. URL: <https://www.mossad.gov.il/Eng/AboutUs.aspx>
6. Подставной, Д. (2023). Найбільший провал Моссада за півстоліття: як ізраїльська розвідка прогавила удар Хамас, 08.10.2023. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/mir/2023-10-08/5812060-samyu-bolshoy-proval-mossada-za-polveka-kak-izrailskaya-razvedka-provoronila-udar-khamas>
7. Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам: кол. моногр. / Н. П. Карпчук, Б. М. Юськів, А. М. Шуляк, С. В. Федонюк, Н. О. Шуляк / за заг. ред. Н. Карпчук. Луцьк: Вежа-Друк, 2023, с. 128–144. ISBN 978-966-940-489-3. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22712>
8. Український Моссад. Навіщо нам нова спецслужба. *Корреспондент.net*. (11.03.2016) URL: <https://web.archive.org/web/20160311113410/http://ua.korrespondent.net/ukraine/3640955-ukrainskyi-mossad-navischo-nam-nova-spetssluzhba>
9. Levinson, C. (26.08.2018). A Golden Age for the Mossad: More Targets, More Ops, More Money. *Haaretz*. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/2018-08-26/ty-article-magazine/.premium/more-ops-more-secrets-more-money-mossads-supercharged-make-over/0000017f-f641-d460-aff-ff67ac1a0000>
10. Кригельм, М. (04.04.2023) «Посилай хлопчиків». Три історії про помсту Моссаду воєнним злочинцям і терористам URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/04/4/7396378/>
11. Козенко, А. (15.10.2023) Головний провал розвідки Ізраїлю. Як це було 50 років тому на війні Судного дня, *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crg1xrwj3rjo>
12. Krugliy, O., Kozak, A., Yelova, T., Fesyk, O., Karpuk, I., Morenchuk, A., Shuliak, N. (2023). The concept of strategic communications in ukrainian scientific research. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Special Issu, 13/02-XXXII, p. 123–126. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130132/papers/A_22.pdf
13. Paul, C. (2011). *Strategic Communication: origins, concept, and current debates*. PRAEGER. 240 p.

REFERENCES

1. Viina Sudnogo dnia – 2»: chotyry uroky Izrailiu – Ukraini ta svitu, 10.10.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3772265-vijna-sudnogo-dna-2-cotiri-uroki-izrailu-ukraini-ta-svitu.html> (in Ukrainian).

2. Hlobalni trendy mizhnarodnykh vidnosyn: monohrafiia. Kyiv: Vadeks, 2020, 524 p. (in Ukrainian).
3. Ekshlava «2Mossadu» Yosi Koen rozpoviv detali taiemnykh izrailykykh operatsii proty Iranu. *BBC News Ukraina*, 12.06.2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57451747> (in Ukrainian).
4. Nazvano naikrashchi spetssluzhby svitu – chy ye sered nykh ukrainski. 26.03.2021. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/developments/nazvano-naykraschi-specsluzhbi-svitu---chi-e-tam-ukraina-674283.html> (in Ukrainian).
5. Ofitsiynyi sait Mossad. URL: <https://www.mossad.gov.il/Eng/AboutUs.aspx>
6. Podstavnoi, D. Naibilshyi proval Mossada za pivstolittia: yak izrailyka rozvidka progavyla udar Khamas. 08.10.2023, URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/mir/2023-10-08/5812060-samy-bolshoy-proval-mossada-za-polveka-kak-izrailykaya-razvedka-provoronila-udar-khamas> (in Ukrainian).
7. Stratehichni komunikatsii YeS: protydiia destruktyvnyim vplyvam: kol. monohr. / N. P. Karpchuk, B. M. Yuskiv, A. M. Shuliak, S. V. Fedoniuk, N. O. Shuliak; za zah. red. N. Karpchuk. Lutsk: Vezha-Druk, 2023, p. 128–144. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22712> (in Ukrainian).
8. Ukrainskyi Mossad. Navishcho nam nova spetssluzhba. *Korrespondent.net*. (11.03.2016) URL: <https://web.archive.org/web/20160311113410/http://ua.korrespondent.net/ukraine/3640955-ukrainskyi-mossad-navishcho-nam-nova-spetssluzhba> (in Ukrainian).
9. Levinson, C. (26.08.2018). A Golden Age for the Mossad: More Targets, More Ops, More Money. *Haaretz*. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/2018-08-26/ty-article-magazine/.premium/more-ops-more-secrets-more-money-mossads-supercharged-makeover/0000017f-f641-d460-aff-ff67ac1a0000>
10. Kryhelm, M. (04.04.2023). «Posylai khlopchykiv». Try istorii pro pomstu Mossadu voienym zlochyntsiam i terorystam URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/04/4/7396378/> (in Ukrainian).
11. Kozenko, A. (15.10.2023). Holovnyi proval rozvidky Izrailiu. Yak tse bulo 50 rokiv tomu na viini Sudnoho dnia. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crg1xrwj3rjo> (in Ukrainian).
12. Krugliy, O., Kozak, A., Yelova, T., Fesyk, O., Karpuk, I., Morenchuk, A., Shuliak, N. (2023). The concept of strategic communications in ukrainian scientific research. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Special Issu, 13/02-XXXII, p. 123–126. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130132/papers/A_22.pdf
13. Paul, C. (2011). *Strategic Communication: origins, concept, and current debates*. PRAEGER. 240 p.

Матеріал надійшов до редакції 10.09.2023 р.

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.15:316.347(439.5)

Наталія Карпчук,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Natalia.karpchuk@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-216-228

**НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ВИКЛИК
ЄВРОПЕЙСЬКИМ ЦІННОСТЯМ¹**

Європейські цінності – основоположні принципи створення, існування й розширення Європейського Союзу. Вони закріплені в офіційних документах ЄС. Їх дотримання – абсолютна вимога до всіх держав-членів і для потенційних порушників розроблено процедуру усунення проблем та, за потреби – покарання. Європейські цінності ґрунтуються на європейській ментальності, яка має глибоке коріння в історії, релігії, політиці, мистецтві, науці тощо Європи й закладає підґрунтя для спільного розуміння демократії, прав людини, рівності, верховенства права, людської гідності. Проте європейські цінності не тотожні цінностям європейців, які походять від національного менталітету, однак можуть мати свою специфіку. У статті розглянуто кейс Угорщини. Угорці мають суб'єктивне бачення «європейського способу життя» й розглядають заходи з боку ЄС крізь призму національного суверенітету, тобто як нав'язувані, яким потрібно протистояти. Проаналізовано, як особливості національного менталітету «експлуатуються» прем'єр-міністром Угорщини В. Орбаном, який час від часу перебуває в стані конфлікту з пан'європейськими структурами. Із 2018 р. Угорщина кілька разів пройшла дисциплінарну процедуру відповідно до статті 7 Договору про заснування ЄС. Євродепутати звинувачують Угорщину у відході від демократичних принципів управління, перетворенні в авторитарну державу й накладають фінансові обмеження. Прем'єр-міністр

¹Пропонована стаття підготовлена в межах проєкту «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» програми ERASMUS+ напряму Модуль Жана Моне (№ 101047033 ERASMUS-JMO-2021-MODULE)

не погоджується з покаранням, проте його загальна політика та конфліктність у відносинах із ЄС загалом схвально сприймається громадянами держави.

Ключові слова: європейські цінності, європейський менталітет, національний менталітет, демократія, Угорщина.

Nataliia Karpchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

NATIONAL MENTALITY AS A CHALLENGE TO EUROPEAN VALUES

European values are the fundamental principles of the creation, existence and expansion of the European Union. They are enshrined in official EU documents. Compliance with them is an absolute requirement for all member states, and a procedure to eliminate problems and, if necessary, to punish has been developed for potential violators. European values are based on the European mentality which has deep roots in the history, religion, politics, art, science, etc. of Europe and lays the foundation for a common understanding of democracy, human rights, equality, the rule of law, and human dignity. However, European values are not identical to the values of Europeans which originate from the national mentality, so they can have their own specifics. The article examines the case of Hungary. Hungarians have a subjective vision of the “European way of life” and view EU measures through the prism of national sovereignty, i.e. as imposed, which should be resisted. It is analyzed how the peculiarities of the national mentality are “exploited” by the Prime Minister of Hungary V. Orbán who from time to time is in a state of conflict with pan-European structures. Since 2018, Hungary has undergone a disciplinary procedure several times in accordance with Article 7 of the EU Treaty. MEPs accuse Hungary of moving away from democratic governance principles, turning into an authoritarian state and they impose financial restrictions. The Prime Minister does not agree with the punishment, but his general policy and conflict in relations with the EU are generally approved by the citizens of the country.

Key words: European values, European mentality, national mentality, democracy, Hungary.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Цінності вважаються найвищими» цілями, до яких потрібно прагнути. Поняття «цінності» тісно переплітається з поняттям «принципи», яке розуміють як «нормативні пропозиції, що

перетворюють цінності на загальні «конституційні» стандарти політичних дій». Аналізуючи ЄС як нормативну силу, Ян Манерс визначає ієрархію між основними нормами та другорядними нормами. Мир, свобода, демократія, верховенство права та повага до прав людини є основними нормами, тоді як соціальна солідарність, антидискримінація, сталий розвиток і належне врядування є другорядними нормами [17]. В іншій праці Меннерс описує ці норми як дев'ять «конститутивних цінностей ЄС» [18]. Загалом, головна ідея полягає в тому, що цінність, зазвичай, має вищу нормативну «владу/авторитет» та більш загальний обсяг, але водночас є більш «розмитою», ніж принцип, який орієнтований на дію.

Проте цінності мають суб'єктивну природу, зокрема:

1) глибоко занурені в культуру; є ментальними уявленнями про те, що треба оцінити, а не про факти природи; вони є колективними уявленнями, які не можна зводити до індивідуальних думок, тому вони не є ні універсальними, ні об'єктивними; постійно змінюються в часі й просторі;

2) завжди діють у будь-яких людських відносинах, за винятком крайніх випадків, заснованих лише на розрахунках або владі; ілюструють консенсусний і конфліктний виміри соціального життя;

3) лише частково пов'язані з об'єктом, який оцінюється; цінність виробляється на основі суспільного договору й стверджується інституцією;

4) специфіку цінностей визначають актори, обмеження ситуації та відносини, установлені з об'єктом, який оцінюють [16].

Цінності тісно пов'язані з ментальністю. Національну ментальність розуміють як «глибинні психічні структури, що історично та соціально вкорінені у свідомості, колективній пам'яті та поведінці багатьох поколінь людей <...> ґрунтується на системі поглядів, ідеалів, інтересів, традицій, оцінок, соціальних установок та норм, в основу яких покладено синтез реальних суспільних потреб, досвіду, архетипів колективного безсвідомого, й чітко проявляється в типовій поведінці носіїв через стереотипи сприйняття, реакції (ухвалення рішень) і поведінки» [4]. Припускаємо, що національна ментальність держав-членів може впливати на ставлення до цінностей ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому просторі характеристики національної ментальності досліджували І. Бичко, В. Васильєва, Л. Гамаль, І. Старовойт, П. Дашковський, Т. Беседіна, В. Гладкий та ін. Серед закордонних науковців національний і європейський менталітет, європейські цінності вивчали Д. Міттельберг

(D. Mittelberg), М. Гофман (M. Hoffman), Ж.-Ф. Дюмон (G.-F. Dumont), Р. Инглехарт (R. Inglehart), С. Лукареллі (S. Lucarelli), Я. Маннерс (I. Manners), Ф. Форє (F. Foret), О. Калігаро (O. Calligaro) й ін.

Мета статті – проаналізувати, як національний менталітет може формувати відмінності в ставленні до європейських цінностей, зокрема до такої основоположної цінності, як демократія. Ми припускаємо, що європейська ментальність, закладає універсальне підґрунтя до спільного розуміння європейських цінностей, але національна ментальність держав-членів відмінна, тому й ставлення до, наприклад, демократії чи верховенства права може дещо різнитися. Предметом дослідження є кейс Угорщини.

Методологічна основа. У дослідженні застосовуємо цивілізаційний підхід, прихильники якого (М. Вебер, А. Тойнбі, О. Шпенглер, Н. Данилевський, К. Леонтьєв та ін.) вивчали ментальність, виходячи з теорії культурно-історичних типів як історично сформованих спільнот, які займають певну територію й мають свої характерні особливості культурного та соціального розвитку. Цивілізаційний підхід передбачає з'ясування універсальних рис, що відрізняють менталітет однієї нації від іншої та зорієнтований на пізнання історії суспільства із врахуванням специфіки країн і регіонів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Європейська ідентичність ґрунтується на менталітеті як поєднанні набору цінностей, які є як релігійними, так і філософськими, інтегрованими з конкретною політичною практикою. Їхнім корінням є:

1) культура: Європа має особливу спільну історію, яка, можливо, не завжди чітко проглядається в деталях (через національні/мовні/культурні відмінності), але, безсумнівно, існує;

2) політика: пошуки європейського політичного об'єднання мають довгу історію, у якій релігія й менталітет, мистецтво та університети суттєво вплинули на політичне будівництво Європи й появу європейської політичної свідомості;

3) релігія: духовне об'єднання в християнстві, на ментальній основі, із християнською системою цінностей і моралі;

4) мистецтво: релігія, римське мистецтво, а потім і готичне мистецтво, яке поширилося по всій Європі, художні стилі Відродження та бароко внесли транс'європейську культурну гармонію, яку можна назвати «європейською»;

5) інтелектуальний рівень: європейська інтелектуальна еліта, об'єднана однаковою жагою до знань поза догмами Церкви, особливо після Реформації, у період Відродження, в епоху Просвітництва, Французької революції, індустріалізації й розвитку науки [15].

Це все заклало підґрунтя для формування європейських цінностей.

Демократія, права людини, людська гідність, свобода, рівність, верховенство права – основоположні цінності ЄС і частина європейської інтеграції. Вони також стали конкретними цілями інструментів зовнішньої політики ЄС. Зокрема, сприяння розвитку демократії визначено як одну з основних цілей «Глобальної стратегії для зовнішньої й безпекової політики ЄС» (2016 р.) й низки демократичних ініціатив (План дій з прав людини та демократії на 2022–2024 рр., Демократія командної Європи (2022 р.), Молодь в політиці та публічних справах (2022 р.) тощо). Демократичні цінності набули особливої ваги в умовах російсько-української війни. Свідченням цього є те, що у 2022 р. Урсула фон дер Ляєн у своїй промові про стан Союзу зробила безпрецедентний акцент на демократії, згадавши її двадцять один раз у порівнянні з лише п'ятьма разами у своїй промові 2021 р. [23].

Класична теорія демократії визначає демократію як «волю народу» та «загальне благо», «демократичний метод – це інституційна домовленість для прийняття політичних рішень, за якої індивіди набувають повноваження приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голос народу» [21, с. 225, 241]. Демократія проявляється навіть у гаслі ЄС: «Об'єднані в розмаїтті», тобто ми різні, але поважаємо й дотримуємося спільних цінностей. Ціннісною складовою частиною демократії є верховенство права.

Демократія і є однією з цінностей ЄС, що закріплено в Хартії основних прав ЄС [9] та в ст. 2 Лісабонської угоди [12], 2009 р. Зокрема, в Угоді зазначено: «Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, у якому панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками та чоловіками». Цінності вкорінені в ментальності.

Національна ментальність певним чином відображається в ставленні до ЄС. Наприклад, для західноєвропейських країн ЄС став гарантією від війни й фашизму (або причини війни). Для східноєвропейських держав-членів ЄС став гарантією від російської окупації й політичного васалітету [14]. Проте для сучасного ЄС властивий такий парадокс: неліберальні

групи й партії в Західній і Східній Європі вважають, що Європа стала занадто ліберальною й занадто наполягає на побудові відкритого демократичного суспільства. «Колись праві та ультраправі вбачали в комуністичній Росії головну причину європейської співпраці, тепер вони дивляться на короля неліберальної демократії Володимира Путіна як на союзника проти тієї самої європейської співпраці. <...> вони, здається, щасливі, що Москва допомагає їм зупинити ці зусилля, поки що не зовсім безуспішно» [14].

Усі держави-члени ЄС засвідчили своїми підписами під Договором про ЄС свою відданість захисту демократії, людської гідності, свободи, рівності, верховенства права та прав людини. Якщо ці цінності опиняються під загрозою в одній із країн-членів, інші країни мають можливість ініціювати процедуру, яка може, урешті-решт, призвести навіть до позбавлення країни-порушниці права голосу в Раді ЄС. Якщо держава-член порушує цінності, то застосовують статтю 7 Договору про заснування ЄС [13].

Процедура охоплює три рівні [1]:

Перший рівень – попередження: Єврокомісія, Європарламент або третина країн-членів мають право ініціювати розгляд ситуації в одній із країн-членів на засіданні Європейської ради. Країна-порушниця має можливість представити свій погляд на ситуацію перед Європейською радою (зібранням глав держав та урядів країн ЄС), президентом Європейської ради й Головою Єврокомісії. Потім Європейська рада проводить голосування, щоб визначити, чи є в згаданій країні «чіткий ризик серйозного порушення» фундаментальних цінностей. Для цього потрібна більшість у чотири п'ятих усіх членів ЄС. На цій стадії Рада також дає рекомендації та регулярно перевіряє, чи не покращилася ситуація в згаданій країні.

Другий рівень – дисциплінарна процедура: наступний рівень ескалації може ініціювати третина країн-членів ЄС або Єврокомісія. Європарламент має дати свою згоду на те, аби Європейська рада перевірила, чи йдеться про «серйозне та тривале порушення» в певній країні. Наприклад, 12 вересня 2018 р. Європарламент дав «зелене світло» на проведення дисциплінарної процедури щодо Угорщини. Тепер справа знову повертається до Європейської ради. (Наприклад, на цьому етапі перебувала процедура щодо Польщі, яку відкрито в грудні 2017 р. Позицію Польщі вже заслухали, і країна заявила, що й далі проводитиме свою суперечливу судову реформу). Рада може констатувати «серйозне та тривале порушення» фундаментальних цінностей. Це рішення, однак, мають одногосно прийняти всі інші держави-члени.

Третій рівень – санкції: у разі, якщо Європейська рада одногolosно констатувала «серйозне й тривале порушення» договору ЄС, на країну-порушницю можуть накласти санкції. Для цього потрібна тепер лише кваліфікована більшість: 21 держава-член, що представляє щонайменше 65 % загального населення ЄС. Стаття 7 дає Європейській раді право «призупинити певні права», максимум – право голосу країни-члена в Раді. Незважаючи на це, держава повинна далі виконувати зобов'язання, які взяла на себе під час вступу до ЄС, зокрема сплачувати внески до спільного бюджету ЄС. Якщо ситуація в цій країні, із погляду Ради, покращується, Європейська рада може такою самою кваліфікованою більшістю повернути державі призупинені права [8].

Через цю процедуру пройшли вже дві країни – Угорщина й Польща.

Під час трансформаційних 1989–1990 рр. Угорщина разом із народами Центральної та Східної Європи боролася за свободу, демократію і Європу. Проте після півтора десятиліття членства в Європейському Союзі почався великий процес обопільного розчарування. В Угорщині немає сумніву щодо членства країни в ЄС, рівень підтримки високий. Однак у суспільстві дискусійним є питання про те, яким партнерством має бути ЄС. Багато угорців досить суб'єктивно уявляють собі «європейський спосіб життя» й борються з ЄС, який, на їхню думку, прагне обмежити особисті свободи та національний суверенітет. Проте представники західноєвропейських країн, навпаки, вважають дії Угорщини незрозумілими й такими, що не відповідають їхніми власним цінностям. Фундаментальна риса угорців – постійна боротьба та повстання проти зовнішніх загроз. Певною мірою це пояснює, чому заходи з боку ЄС розглядаються крізь призму національного суверенітету, як нав'язувані, яким потрібно протистояти [7].

Таку ментальну особливість експлуатує прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, який постійно «нагадує» громадянам країни про те, що ЄС переслідує підступні цілі та має злісні, приховані мотиви, які загрожують їхній свободі. У травні 2023 р. В. Орбан навіть порівняв європейську інтеграцію з прагненнями Адольфа Гітлера до світового панування [24]. Один із найактивніших прихильників демократичного шляху Угорщини після розпаду комуністичного блоку в Центрально-Східній Європі нині будує загорожі від «мігрантів» на кордоні із Сербією, веде підкилимну боротьбу проти будь-якої форми громадянського активізму, оголошує Сороса «ворогом номер один», зосереджує у своїх руках провідні угорські медіа [3]. Наприклад, у 2014 р., виступаючи перед угорською меншиною в Румунії, він сказав таке: «Ліберальна демократія не може лишатися глобально конкурентоспроможною. Сьогодні найчастіше міркують про те, аби спробувати зрозуміти, як системи, що не є західними, не є ліберальними,

не є ліберальними демократіями й, можливо, не є демократіями взагалі, усе ж можуть зробити свої нації успішними <...> Ми змушені відкинути ліберальні методи та принципи організації суспільства, а також ліберальний шлях осмислення світу» [22].

12 вересня 2018 р. Європейський парламент підтримав початок дисциплінарної процедури проти Угорщини через загрозу підриву угорським урядом європейських цінностей – поваги до демократії, правової держави й прав людини. За таке рішення віддали голоси 448 депутатів Європейського парламенту, проти проголосували 197, утрималося 48 євродепутатів. Підставою для голосування була критична доповідь, яку у квітні 2018 р. за дорученням Європарламенту представила євродепутатка Юдіт Саргентіні. Вона висунула проти влади Угорщини звинувачення у відмові слідувати європейській політиці у сфері міграції, у порушенні прав меншин у країні, обмеженні свободи слова. З обвинувальними заявами виступили також представники комітетів ЄП із бюджетного контролю, із конституційних справ і прав жінок та гендерної рівності. Під час дебатів у Європарламенті з цього питання прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан заявив, що Євросоюз намагається «шантажувати» його країну, та запевнив, що Будапешт не піде на поступки [5].

16 грудня 2020 р. Європарламент і Рада ЄС затвердили постанову, яка встановлює загальний режим умов захисту бюджету Союзу в разі порушення принципів верховенства права в державі-члені. Регламент дозволяє Раді, за пропозицією Єврокомісії, уживати захисних заходів, таких як припинення платежів із бюджету або припинення затвердження однієї чи кількох програм, що підлягають реалізації з бюджету.

Угорщина подала позов про скасування цієї постанови, акцентуючи увагу на відсутності належної правової основи та перевищенні Європейським Союзом своїх повноважень і порушенні принципу правової визначеності. Суд у своєму рішенні вказав, що дотримання державами-членами спільних цінностей, на яких заснований Європейський Союз, таких як верховенство права й солідарність, є умовою для можливості користуватися всіма правами, що випливають із договорів ЄС, і Європейський Союз має бути в змозі захистити ці цінності в межах своїх повноважень [6].

У 2022 р. до Угорщини знову застосували статтю 7. У вересні 2022 р. у звіті Європарламенту зазначено, про те, що Угорщину більше не можна вважати демократією, а європейські цінності там перебувають під системною загрозою. Євродепутати підтримали резолюцію про те, що країна під керівництвом Віктора Орбана стала «гібридним режимом виборчої автократії», що відрізняється розпадом демократії, основних

прав і верховенства права [19]. Резолюцію підтримали 81 % присутніх під час голосування членів Європарламенту: 433 голоси – за, 123 – проти та 28 – утрималися. Зокрема, члени парламенту перерахували низку проблем в Угорщині: від функціонування виборчої системи країни до її судової незалежності. Крім того, занепокоєння викликають релігійні свободи й права вразливих верств населення. Також ідеться про високий рівень так званого «кумівства» та фаворитизму «на високих щаблях державного управління». Європейська комісія також має претензії до країни у зв'язку з можливим нецільовим використанням державних коштів для збагачення діячів, близьких до керівної партії «Фідес» [2]. В. Орбан став натякати на можливий вихід Угорщини з ЄС, що оцінили як політичний хід напередодні виборів у країні.

30 листопада 2022 р. на сайті Єврокомісії оприлюднено інформацію, що ухвалено рішення призупинити виплати на 65 % за трьома програмами ЄС із регіонального розвитку, що становить €7,5 млрд. Європейська комісія визнала недостатніми зусилля Угорщини в запровадженні необхідних реформ, зокрема в системі державного управління та у сфері верховенства права й незалежності судових рішень [11].

За даними Pew Research Centre, станом на 2022 р. приблизно чотири з десяти дорослих угорців (38 %) кажуть, що їхня країна стала менш демократичною після того, як Орбан став прем'єр-міністром. Третина вважає, що Угорщина стала більш демократичною, а приблизно двоє з десяти (21 %) кажуть, що рівень демократії не змінився. Показники Міжнародного інституту демократії й допомоги у виборах указують на значний спад демократії в Угорщині з 1998 р., коли Орбан уперше обійняв посаду прем'єр-міністра. Найбільш різке зниження цих показників, які визначають представницьке правління, основні права, обмеження урядової влади й неупереджене управління, простежено після 2010 р., коли Орбан почав свій другий термін прем'єр-міністра. У Європі й усьому світі ці самі показники в середньому залишалися стабільними протягом цього періоду. Молоді угорці віком від 18 до 29 років вважають, що їхня країна менш демократична в порівнянні з часом, коли Орбан прийшов до влади (47 %). Серед угорців віком від 65 років цей показник сягнув 29 %. 52 % жителів міст невдоволені рівнем демократії, на противагу жителям сільської місцевості (27 %). При цьому 57 % угорців підтримують політику Орбана (37 % повністю схвалюють, 20 % – більшою мірою схвалюють) [10].

На думку Е. Р. Райдера, російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. змінило угорське суспільство, яке вже не демонізує мігрантів, зокрема з України. Угорці об'єднуються, щоб допомогти біженцям, і «те, що залишилося від громадянського суспільства, відіграло в цьому активну

роль». Настрій співчуття серед угорського народу суперечить риториці та мисленню В. Орбана, бо війна демонструє, що може статися, коли немає поваги до демократії й верховенства права. «Угорщина має потенціал для повернення до демократичних цінностей та ідеалів прогресивної й одностайної Європи» [20].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Попри те, що «європейські цінності» є доробком і надбанням окремих європейських держав, вони безапеляційно повинні поважатися й дотримуватися всіма державами-членами ЄС і державами, які мають євроінтеграційні прагнення. На європейських цінностях вибудовувався й зростав Європейський Союз. Демократія, права людини, людська гідність, свобода, рівність, верховенство права – наріжний камінь і сучасного існування Спільноти. Проте цінності – поняття суб'єктивне, яке формується на основі менталітету. Європейські цінності постали з європейського менталітету, що ґрунтується на спільній історії, культурі, релігії, політичному й науковому розвитку. Поряд із тим держави Європи проходили свій власний історичний розвиток, у ході якого формувалася національний менталітет, котрий «проєкціюється» на ставлення до окремих цінностей ЄС. У цьому контексті покажемо кейс Угорщини. В Угорщині немає сумніву щодо членства країни в ЄС, рівень підтримки високий. Однак у суспільстві дискусійним залишається питання про те, яким партнерством має бути ЄС. Багато угорців досить суб'єктивно уявляють собі «європейський спосіб життя» й борються з ЄС, який, на їхню думку, прагне обмежити особисті свободи та національний суверенітет. Таке ставлення до ЄС формує й підтримує прем'єр-міністр В. Орбан, який «нагадує» громадянам країни про те, що ЄС переслідує підступні цілі й має злісні, приховані мотиви, що загрожують їхній свободі. Однак у ЄС європейські цінності не обирають за принципом «*a la carte*», тому депутати Європейського парламенту вже кілька разів застосували до Угорщини Статтю 7 Договору про заснування ЄС, намагаючись угамувати та покарати країну-порушницю. Проте здається, що це тимчасовий захід й Орбан продовжить «нантажувати» ЄС на користь своїм інтересам.

Подальші дослідження з цієї теми можуть стосуватися, наприклад, ролі стереотипів у ставленні до емігрантів з України до Угорщини чи національного менталітету німців у контексті підтримки України у війні проти РФ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ель, Д. (2018). Порухення договору про ЄС – як за це карають. *Deutsche Welle*, 13.09.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/>
2. Європарламент оголосив Угорщину автократією: що це означає. *Укрінформ*, 16.09.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3572533-evroparlament-ogolosiv-ugorsinu-avtokratieiu-so-se-oznacaie.html>
3. Зайчик І. Угорщина vs європейські цінності. *Петро і Мазена*, 09.12.2018. URL: https://petrimazepa.com/uk/ugorschina_vs_evropeyski_cinnosti
4. Національний менталітет. *Енциклопедія сучасної України*, 2023, т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-71042>
5. Сидоржевський, М. Європарламент підтримав початок провадження проти Угорщини, *Deutsche Welle*, 12.09.2018. URL: <https://www.dw.com/uk/>
6. Суд ЄС дозволив карати Угорщину та Польщу грошима за порушення верховенства права, *Європейська правда*, 16 лют. 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/16/7134088/>
7. Bauer, B. Understanding Hungary: Perspectives from Central and Eastern Europe. *Hungarian Conservative*, 27.10.2021. URL: <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/understanding-hungary-perspectives-from-central-and-eastern-europe/>
8. Breaches of EU values: how the EU can act (infographic), *News European Parliament*, 28.09.2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20180222STO98434/rule-of-law-concerns-how-the-eu-can-act-infographic>
9. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000. *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT>
10. Clancy, L. Hungarians differ in their evaluations of democracy under Orbán's leadership. *Pew Research Center*, August 3, 2022. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/08/03/hungarians-differ-in-their-evaluations-of-democracy-under-orbans-leadership/>
11. Commission finds that Hungary has not progressed enough in its reforms and must meet essential milestones for its Recovery and Resilience funds, Press release, *European Commission*, November 30, 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7273
12. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, 07.06.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=EN>
13. Consolidated Version of the Treaty on European Union. Common Provisions. Article 7, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M007>
14. Debeuf, K. The rift between Western and Central Europe runs deep. It is the result of different definitions of what the EU is and what it should be, *Carnegie Europe*, November 6, 2018. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/77648>
15. Dumont, G.-F. The European Identity, *Europai Füzetek*, 2003, pp. 57–68, URL: <https://shs.hal.science/halshs-01527188/document>
16. Foret F., Calligaro O. “European values”. Challenges and opportunities for EU governance, London: Routledge, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/326735918_European_values_Challenges_and_opportunities_for_EU_governance

17. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 2002, 40(2), pp. 235–58.
18. Manners I. The constitutive nature of values, images and principles in the European Union. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*, eds. Sonia Lucarelli and Ian Manners, London: Routledge, 2006, pp. 19–41.
19. MEPs: Hungary can no longer be considered a full democracy. Press Release, *News European Parliament*, 15.09.2022, URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220909IPR40137/meps-hungary-can-no-longer-be-considered-a-full-democracy>
20. Ryder A. R. Change is possible in Hungary. *The Loop*, March 24, 2022, URL: <https://theloop.ecpr.eu/a-return-to-democratic-values-in-hungary-is-possible/>
21. Schumpeter J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. UK: Taylor & Francis eLibrary, 2010.
22. Waller L. Victor Orban. Hungary. The Conservative Subversive. *Politico*, 2015, URL: <https://www.politico.eu/list/politico-28/viktor-orban/>
23. Youngs R., Ventura E. et al. European Democracy Support Annual Review 2022, *Carnegie Europe*, January 30, 2023, URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/01/30/european-democracy-support-annual-review-2022-pub-88818>
24. Zachova Aneta. Czechia fumes after Orbán compares EU with Hitler’s plans. *Euro-Active*, 15 May 2023, URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/czechia-fumes-after-orban-compares-eu-with-hitlers-plans/>

REFERENCES

1. El D. Porushennya dohovoru pro YES – yak za tse karayut. *Deutsche Welle*, 13.09.2018, URL: <https://www.dw.com/uk/>
2. Yevroparlament oholosyv Uhorshchynu avtokratiyeyu: shcho tse oznachaye., *Ukrinform*, 16.09.2022, URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3572533-evroparlament-ogolosiv-ugorsinu-avtokratie-u-so-ce-oznace.html>
3. Zaychyk, I. (2018). Uhorshchyna vs yevropeys'ki tsinnosti. *Petro i Mazepa*, 09.12, URL: https://petrimazepa.com/uk/ugorschina_vs_evropeyski_cinnosti
4. Natsional'nyy mentalitet. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny*, 2023, t. 22, URL: <https://esu.com.ua/article-71042>
5. Sydorzhevskyy, M. (2018). Yevroparlament pidtrymav pochatok provadzhennya proty Uhorshchyny. *Deutsche Welle*, 12.09. URL: <https://www.dw.com/uk/>
6. Sud YES dozvolyyv karaty Uhorshchynu ta Polshchu hroshyma za porushennya verkhovenstva prava, *Yevropeyska pravda*, 16 lyutoho 2022, URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/16/7134088/>
7. Bauer, B. (2021). Understanding Hungary: Perspectives from Central and Eastern Europe, *Hungarian Conservative*, 27.10. URL: <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/understanding-hungary-perspectives-from-central-and-eastern-europe/>
8. Breaches of EU values: how the EU can act (infographic), *News European Parliament*, 28.09.2022, URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20180222STO98434/rule-of-law-concerns-how-the-eu-can-act-infographic>
9. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT>

10. Clancy, L. (2022). Hungarians differ in their evaluations of democracy under Orbán's leadership. *Pew Research Center*, August 3. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/08/03/hungarians-differ-in-their-evaluations-of-democracy-under-orbans-leadership/>

11. Commission finds that Hungary has not progressed enough in its reforms and must meet essential milestones for its Recovery and Resilience funds. Press release, *European Commission*, November 30, 2022, URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7273

12. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, 07.06.2016, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=EN>

13. Consolidated Version of the Treaty on European Union. Common Provisions. Article 7. *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M007>

14. Debeuf, K. (2018). The rift between Western and Central Europe runs deep. It is the result of different definitions of what the EU is and what it should be. *Carnegie Europe*, November 6. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/77648>

15. Dumont, G.-F. (2003). The European Identity, *Europai Füzetek*, pp. 57–68. URL: <https://shs.hal.science/halshs-01527188/document>

16. Foret, F., Calligaro, O. (2018). “European values”. Challenges and opportunities for EU governance, London: Routledge, 2018, URL: https://www.researchgate.net/publication/326735918_European_values_Challenges_and_opportunities_for_EU_governance

17. Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), pp. 235–58.

18. Manners I. (2006). The constitutive nature of values, images and principles in the European Union, *Values and Principles in European Union Foreign Policy*, eds. Sonia Lucarelli and Ian Manners, London: Routledge, pp. 19-41.

19. MEPs: Hungary can no longer be considered a full democracy. Press Release, *News European Parliament*, 15.09.2022, URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220909IPR40137/meps-hungary-can-no-longer-be-considered-a-full-democracy>

20. Ryder, A. R. (2022). Change is possible in Hungary. *The Loop*, March 24. URL: <https://theloop.ecpr.eu/a-return-to-democratic-values-in-hungary-is-possible/>

21. Schumpeter, J. A. (2010). *Capitalism, Socialism and Democracy*. UK: Taylor & Francis eLibrary.

22. Waller, L. (2015). Victor Orbán. Hungary. The Conservative Subversive. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/list/politico-28/viktor-orban/>

23. Youngs, R., Ventura, E. et al. (2022). European Democracy Support Annual Review, *Carnegie Europe*, January 30, 2023, URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/01/30/european-democracy-support-annual-review-2022-pub-88818>

24. Zachova Aneta. Czechia fumes after Orbán compares EU with Hitler's plans, *Euro-Active*, 15 May 2023. URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/czechia-fumes-after-orban-compares-eu-with-hitlers-plans/>

Матеріал надійшов до редакції 21.09.2023 р.

УДК 323.211:004

Наталія Ротар,

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політології та державного управління,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

ORCID ID:0000-0002-6430-3460

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-229-244

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ЦИФРОВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті визначено та досліджено особливості концептуалізації ідеї цифрового суверенітету держави в сучасній політичній науці. Предметне вивчення наукових дискусій і політичного дискурсу цифрового суверенітету дало змогу визначити низку характерних ознак концептуалізації цього явища в дослідницькому просторі політичної науки. Доведено, спроби прямого порівняння суверенітету держави й цифрового суверенітету держави у вимірі лінійної еволюції понять указують на необхідність пошуків інших принципів визначення залежності ними та механізмів взаємодії між двома цими явищами в площині реальної політики. Важливим вектором наукових пошуків сталих маркерів цифрового суверенітету є площина співвідношення цифрового суверенітету національної держави-члена ЄС і цифрового суверенітету ЄС загалом, у якій відображено реальні політичні кроки всіх зацікавлених суб'єктів. Цей контекст потребує відходу від державоцентричного розуміння суверенітету як передумови здійснення влади на певній території й еволюції в напрямі означення цифрового суверенітету як упорядкованого, орієнтованого на цінності, регульованого та безпечного цифрового простору, сформованого через індивідуальне самовизначення громадян держави/ЄС. Обґрунтовано ідею формування можливості й здатності національної держави (об'єднання держав) самостійно приймати рішення, якими регулюються цифрова інфраструктура та використання відповідних технологій в обмеженому суверенітетом просторі є відображенням зміни сталих моделей відносин влади під впливом цифрових трансформацій. Публічні дебати про межі цифрового суверенітету, технологічного суверенітету, суверенітету даних і стратегічну автономію артикулювали низку проблем суверенітету громадян, держав та ЄС у вимірі характеру їх (гео)політичної суб'єктності. Установлено, що концептуалізація цифрового суверенітету держави в сучасній політичній науці розгорталася довкола проблеми мотивації його

проголошення та використання як інструменту досягнення політичних цілей. У політичній практиці ця ідея відображена у формуванні контрольованого політичного простору кіберсуверенітету в авторитарних державах (Китай і росія) та простору безпекової архітектури контролю за цифровою інфраструктурою в європейських ліберальних демократіях.

Ключові слова: політична наука, цифровий суверенітет, цифровий суверенітет держави, цифровий суверенітет Європейського Союзу, мотивація проголошення цифрового суверенітету, геополітична суб'єктність, політичний контроль, політичний режим.

Nataliia Rotar,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID:0000-0002-6430-3460

FEATURES OF CONCEPTUALIZATION OF THE IDEA OF DIGITAL SOVEREIGNTY IN MODERN POLITICAL SCIENCE

The article identifies and explores the features of conceptualizing the idea of digital sovereignty in modern political science. A substantive study of scientific discussions and discourse of digital sovereignty made it possible to identify a number of characteristic features of the conceptualization of this phenomenon in the research space of political science. It has been proven that attempts to directly compare the sovereignty of the state and the digital sovereignty of the state in measuring the linear evolution of concepts indicate the need to search for other principles for determining the relationship between them and the mechanisms of interaction between these two phenomena in the plane of real politics. An important vector of scientific searches for markers of digital sovereignty is the plane of the relationship between the digital sovereignty of a national EU member state and the digital sovereignty of the EU as a whole, which reflects the real political steps of all interested subjects. This context requires a departure from the state-centric understanding of sovereignty as a prerequisite for the exercise of power in a certain territory and evolution towards the definition of digital sovereignty as an orderly, value-oriented, regulated and secure digital space formed through the individual self-determination of citizens of the state/EU. It is substantiated that the idea of forming the possibility and ability of a national state (union of states) to independently make decisions regulating digital infrastructure and the use of relevant technologies in a space limited by sovereignty is a reflection of changes in stable models of power relations under the influence of digital transformations. Public debates about the boundaries of digital sovereignty, technological sovereignty, data sovereignty and strategic autonomy have articulated a number

of challenges to the sovereignty of citizens, states and the EU as measured by the nature of their (geo)political subjectivity. It has been established that the conceptualization of the digital sovereignty of the state in modern political science revolved around the problem of motivation for its proclamation and use as a tool for achieving political goals. In political practice, this idea unfolded through the formation of a controlled political space of cyber sovereignty in authoritarian states (China and Russia) and a security architecture space for control over digital infrastructure in European liberal democracies.

Key words: political science, digital sovereignty, digital sovereignty of the state, digital sovereignty of the European Union, motivation for declaring digital sovereignty, geopolitical subjectivity, political control, political regime.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Розгортання цифрових трансформацій у сфері політики актуалізувало низку публічних дискусій, зокрема й довкола проблеми цифрового суверенітету держави. У липні 2020 р. Німеччина, виголошуючи основні тези офіційної програми головування в Європейській раді, артикулювала необхідність «установлення цифрового суверенітету як лейтмотиву європейської цифрової політики» [8], що виводить ідею суверенітету на рівень контексту міжнародних організацій. Практичні кроки національних держав і їх об'єднань у виробленні політики цифрового суверенітету задали потужний імпульс оновленню політичного дискурсу, що розгорнувся довкола пошуків інструментів посилення суб'єктності національних держав у глобальному управлінні цифровою інфраструктурою. Сьогодні концепція цифрового суверенітету набула значної варіативності конотацій, конкретне значення яких змінюється залежно від дій національних політичних акторів, спрямованих на самовизначення держави (об'єднання держав) щодо цифрового суверенітету. Отже, особливої актуальності набуває необхідність визначення концептуальних рамок поняття *цифровий суверенітет* та систематизація основних проблем, що визначають характер особливостей концептуалізації цього поняття в сучасній політичній науці.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми цифрового суверенітету держави є одним із трендів розвитку сучасного політологічного знання. Більшість наукових робіт стосується емпіричного виміру цифрового суверенітету як нової характеристики сфери політики. Найбільш системно здійснюється вивчення співвідношення наративів цифрового суверенітету та стратегічної автономії ЄС [7; 18; 19; 34; 50], означення територіальності як ознаки суверенітету в кіберпросторі [29],

визначення можливостей і потреб держави у встановленні цифрового суверенітету [23; 44], формування матриці маркерів цифрового суверенітету як дослідницького кроку в напрямі концептуалізації цього явища засобами політичної науки [25; 32; 52]. Окремо наголосимо на важливому науковому доробку Дж. Полі, яка вивчає цифровий суверенітет як джерело вироблення цифрової політики в Німеччині та ЄС [34], розгортання взаємозалежності між цифровим суверенітетом і державним управлінням [35], разом із Тіелем Т. досліджує місце цифрового суверенітету в структурі суверенітету держави [36] й особливості розгортання цифрового суверенітету держави в умовах криз [38]. Аналіз останніх досліджень цифрового суверенітету вказує на необхідність окремого вивчення особливостей концептуалізації цього явища на рівні його теоретичного осмислення.

Мета статті – визначення й дослідження особливостей концептуалізації ідеї цифрового суверенітету держави в сучасній політичній науці. Для досягнення мети потрібно виконати такі дослідницькі завдання: (1) визначити особливості співвідношення понять суверенітет держави та її цифровий суверенітет; (2) обґрунтувати диференціацію понять *цифровий суверенітет*, *технологічний суверенітет* і *стратегічна автономія* в процесі концептуалізації ідеї цифрового суверенітету; (3) охарактеризувати мотивацію проголошення цифрового суверенітету в контексті процесів оновлення системи інструментів досягнення політичних цілей.

Теоретичні основи дослідження сформовані синтезом ідей про чинники й передумови виникнення нового теоретичного знання, зокрема й у сфері політичної науки, а саме: положення представників інтерналізму, які вважають, що розвиток та функціонування наукових ідей детермінується притаманними науці внутрішніми закономірностями; представників екстерналізму, які виходять з означення зовнішніх чинників як підстав розвитку науки; представників діалектичного (системного) напрямку, які опираються на розуміння розвитку й функціонування наукових ідей як таких, що визначаються і внутрішніми, і зовнішніми чинниками, закономірностями та факторами і є складним, діалектично суперечливим процесом [26]. Отже, концептуалізація є одним з етапів формування наукової теорії, що вважається найбільш організованою формою наукового знання, котра формує цілісне уявлення про закономірності та сутнісні зв'язки в певній (політичній) сфері, є стрункою логічною системою, яка поступає як сукупність наукових законів, категорій, принципів і концепцій.

Методика дослідження. Означені теоретичні засади дослідження зумовили використання низки методів, зокрема для здійснення теоретичного аналізу й узагальнення характеристик ідеї цифрового суверенітету

використаний проблемно-пошуковий метод; для дослідження особливостей диференціації понять *цифровий суверенітет*, *технологічний суверенітет* і *стратегічна автономія* в сучасній політичній науці використано метод аналізу та синтезу; визначення особливостей політичних дискурсів цифрового суверенітету як чинника його концептуалізації в політичній науці здійснювалося із застосуванням порівняльного методу; визначення перспективних напрямів завершення концептуалізації ідеї цифрового суверенітету в політичній науці здійснювалося з використанням методу прогнозування.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концептуалізація суверенітету держави в політичній науці традиційно пов'язується з ідеями Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж. Бодена та К. Шмітта. У найширшому вимірі суверенітет визначається як верховна влада в певному політико-територіальному просторі. Д. Філпотт зауважує, що основними елементами поняття *суверенітет* є держава, народ (нація), територія, влада й незалежність. У рамках різних моделей суверенітету відбувається варіативне розгортання відносин між державою та народом, але, попри це, основним атрибутом державного суверенітету є здатність держави незалежно реалізовувати весь спектр владних функцій на території, обмеженій державними кордонами [32]. Таке розуміння суверенітету вказує на його зв'язок із державністю й державною спроможністю як у теоретичному, так і в емпіричному вимірах. Однак із розгортанням процесів глобалізації концепт абсолютного суверенітету держави починає переосмислюватися. Зокрема, Б. Банда [4] та Дж. Гаверкрофт [21] обґрунтовано доводять, що абсолютний суверенітет в умовах глобальної взаємозалежності обмежується міжнародними угодами, результатами діяльності транснаціональних корпорацій, глобальними викликами екологічного й інформаційного характеру.

Поняття *суверенітет* неперервно еволюціонує змістовно та доповнюється низкою субпонять (*цифровий суверенітет*, *технологічний суверенітет*, *продовольчий суверенітет*), але сучасний науковий дискурс суверенітету неодмінно артикулює три виміри в розумінні його сутності: (1) *суверенітет та територіальність*; (2) *суверенітет і влада*; (3) *суверенітет та демократичне самовизначення* [30; 37 [48], що, на думку Т. Тіеля, робить поняття *суверенітету* концептуально невизначеним і перетворює на «проекційний екран для дискурсів із дуже різним зарядом» [49, с. 48]. Це пов'язано з тим, що результатом концептуалізації поняття *суверенітет*

у сучасній політичній науці є його визначення як нормативної вимоги, а в політичному дискурсі – як «аналітичної лінзи», що наділяє ідею суверенітету метафоричною силою. На думку С. Пру, який опирається на конструктивізм К. Кріппендорфа [28], *суверенітет*, як і «будь-яка метафора, будь-який термін, що використовується соціальними акторами для опису існуючої чи уявної реальності, може стати предметом дискусії ... та формувати категорії мислення суб'єкта» [43, р. 113] політики.

Отже, процеси глобалізації, що актуалізували проблему суб'єктності національних держав, і потенціал «аналітичної лінзи» концепту *суверенітету держави*, що накладався на процеси цифровізації політики й політичного, привернули увагу науковців та політиків до меж суверенітету й кордонів держави у формуванні політичного порядку денного та необхідності концептуалізації ідеї *цифрового суверенітету*. Зазвичай, процес концептуалізації ідеї *цифрового суверенітету* деталізують у рамках трьох етапів, для кожного з яких характерне особливе тематичне наповнення. Для першого етапу, який хронологічно охоплює 1980-ті рр., традиційним вектором пошуку відповідей на питання про роль глобалізації інформації для суверенітету держави є встановлення зв'язку між характером транскордонного обміну інформацією й правом держави встановлювати обмеження для зовнішніх інформаційних потоків [11, р. 282]. Результатом наукових пошуків стала диференціація понять *суверенітет кордонів* як право держави обмежувати зовнішні інформаційні потоки через їх здатність створювати загрози суверенітету держави та *суверенітет через експансію* як право держави поширювати інформаційні технології, стандарти й правила їх використання на інші держави та на глобальному рівні. На другому етапі концептуалізації ідеї *цифрового суверенітету*, що пов'язаний із розвитком мережі «Інтернет» (1990-ті рр. – початок 2000-х рр.), з'являються дослідження, у яких мережева комунікація позиціонується як явище, що загрожує державному суверенітету, відтак держава має визначати межі свого цифрового суверенітету. Зауважимо, що в американській політичній науці такий підхід був визначений як характерний для авторитарних моделей політичних систем [40; 41]. Водночас науковці здійснюють спроби концептуального розмежування понять *внутрішній інформаційний суверенітет* (вироблення та реалізація інформаційної політики в державі) і *зовнішній інформаційний суверенітет* (правова рівність і незалежність держав від зовнішнього контролю в процесі вироблення й використання інформації) [20, р. 122]. На нашу думку, такий підхід засвідчує спробу обґрунтувати потенційно політично доцільний розрив між внутрішньою та зовнішньою політикою держави,

але він не спрямований на визначення смислових маркерів цифрового суверенітету держави в рамках концепту суверенітету. На третьому етапі (початок 2000-х рр. – до сьогодні) концептуалізації цифрового суверенітету базовою стала ідея суверенітету даних, відповідно до якої вся сукупність відносин із приводу інформації, що генерується й зберігається в цифровій (електронній) формі, має підпорядковуватися правовим нормам держави, у якій вона була згенерована [12]. Ми підтримуємо ідею про те, що вимоги до суверенітету даних є зусиллями національних держав із підпорядкування конфіденційних потоків даних національній юрисдикції та спрямовані на захист державних інтересів і цілісності даних, але така спрямованість концептуалізації цифрового суверенітету має обмежений характер. Проаналізуємо сформовані маркери цифрового суверенітету як політичного явища й наукового концепту.

У вже згадуваній «Декларації незалежності кіберпростору», що мала суттєвий вплив на розгортання наукового та політичного дискурсів про цифровий суверенітет, Дж. Барлоу, звертаючись до урядів держав світу, наголошує: «Ви не маєте морального права керувати нами, і у вас немає жодних методів примусу, щодо яких у нас є справжня причина побоюватися» [2]. Таке протиставлення класичної моделі суверенітету як територіальної організації влади, що опирається на примус, цифровому суверенітету члена цифрової спільноти, заклало вектор концептуалізації цифрового суверенітету держави як опозиції класичній моделі державного суверенітету. Визначення цифрового суверенітету в публічному дискурсі одним із перших запропонував П. Белланжер, який у 2012 р. визначив його зміст як «контроль над сьогоднішнім і нашою спільною долею, що виявляє себе та формує через застосування технологій і комп'ютерних мереж» [3, р. 154]. П. Белланжер розгортає власне бачення цифрового суверенітету у двох площинах. По-перше, це площина цифрового розвитку національних держав як чинник збереження суверенітету: зважаючи на те, що жодна європейська демократія не забезпечила своєї суверенності в питаннях розвитку цифрових мереж, потрібно дбати про визначення й установлення економічних і правових рамок, що сприятимуть розвитку інноваційних галузей національної економіки як пріоритетних. По-друге, це площина цифрового суверенітету захисту приватних даних громадян шляхом створення національних систем хмарного збереження даних і встановлення державного контролю над ними. Тобто, з одного боку, розуміння цифрового суверенітету, запропоноване П. Белланжером, покладається на принципи реалізації державного суверенітету в інформаційному просторі за допомогою інформаційної функції держави

й відповідної державної інформаційної політики, з іншого – на означення змісту інформаційного суверенітету через визначення потенційних загроз інформаційній безпеці держави як загроз інформаційному суверенітету. Але такий підхід не пропонував відповіді на питання про те, чи зазнає змін зміст категорії *державний суверенітет* в умовах цифрової трансформації та яким чином співвідносяться категорії *державний суверенітет* та *цифровий суверенітет держави*, власне, чи трансформується основний принцип суверенітету держави, що передбачає абсолютну, обмежувальну й ексклюзивну владу держави на території держави. А. Прокша з цього приводу зазначає, що «через повсюдне використання поняття цифрового суверенітету воно часто концептуалізується поза науковою спільнотою, що призводить до змішування термінології. Унаслідок цього поняття цифрового суверенітету асоціюється з різними проявами, починаючи від регулювання даних, сервісів й алгоритмів і завершуючи контролем над апаратними пристроями та інфраструктурою, воно різниться залежно від контексту, сенсу та призначення... Отже, поняття цифрового суверенітету є рухомим, його конотації та передбачувані ефекти часто змінюються» [42], воно є нечітким «за своєю природою» [14], тому може використовувати для маскування різних політичних цілей [47].

Необхідність більш чіткої концептуалізації цифрового суверенітету в площині політичної науки постала після публікації двох наукових статей – М. Мюллера [31] та К. Хеллера [22], основні ідеї яких можна означити як формування системи аргументів на підтримку цифрового суверенітету (К. Хеллер) і проти (М. Мюллер). У процесі дискусії, що розгорнулася довкола змістового наповнення поняття *цифровий суверенітет*, були артикульовані дві взаємопов'язані проблеми: необхідність наукового визначення суті поняття *цифровий суверенітет* і необхідність відмежування цього поняття від понять *технологічний суверенітет* та *стратегічний суверенітет*, що вже стали частиною публічного дискурсу ЄС. Цифровий суверенітет держави пропонувалося визначати як «поєднання суверенної влади держави, яка регулює транскордонні потоки даних за допомогою обмежувальних технологій інтернету й мандатів на локалізацію даних» [6]; (2) як «здатність людини або суспільства мати всеохопне знання та контроль над тим, куди передаються дані й хто має до них доступ» [39]; (3) як поняття, що «використовується для опису різних форм незалежності, автономії та контролю над цифровими технологіями та змістом» [10]; (4) як термін, що «використовується щодо впорядкованої, ціннісної, регульованої й безпечної цифрової сфери, що відповідає вимогам індивідуальних прав та свобод, рівності й справедливої економічної конкуренції» [24]. Така

варіативність позицій щодо визначення концептуальних рамок поняття цифровий суверенітет спонукала в доповіді, підготовленій Німеччиною під час її головування в ЄС, означити цифровий суверенітет як явище, що немає «чітко визначеної концепції, а скоріше є політичним баченням відповідного соціально-економічного порядку. Воно спрямоване переважно на скорочення наявних і майбутніх залежностей у цифровому світі» [45]. До певної міри така позиція має підґрунтя. Якщо суверенітет є абсолютним принципом функціонування держави та ознакою, що диференціює владу держави від інших видів влади, то суверенітет є такою характеристикою влади, що забезпечує її здатність бути реалізованою незалежно від простору (фізичного чи віртуального). Що означає цифровий суверенітет для держави і чи є він необхідною передумовою гарантії державного суверенітету в умовах цифрових трансформацій політичного?

У пошуках відповіді на ці питання спрямуємо науковий пошук на диференціацію понять *цифровий суверенітет*, *технологічний суверенітет*, *стратегічний суверенітет* і *кіберсуверенітет*, оскільки вони часто використовуються або як альтернативні, або як взаємозамінні. Наприклад, у квітні 2016 р. на спільному засіданні міністрів держав-членів ЄС за ініціативи Франції та Німеччини досягнуто згоди про необхідність «зміцнення європейського цифрового суверенітету на основі трьох базових принципів» [1], до яких віднесені (1) зміцнення здатності захищати свої кордони й посилювати цифрову стійкість ЄС; (2) розвиток незалежної, інноваційної, ефективної та диверсифікованої промисловості в галузях кібербезпеки й цифрових продуктів; (3) уможливлення для громадян ЄС самостійно визначати рівень безпеки своїх даних. У лютому 2020 р. Урсула фон дер Ляєн визначила технологічний суверенітет ЄС як «здатність, яку повинна мати Європа, щоб робити власний вибір, заснований на власних цінностях, поважаючи власні правила» [51], а в жовтні 2020 р. Європейська комісія наголосила, що «для досягнення цифрового суверенітету, ЄС має побудувати справжній спільний цифровий ринок, зміцнити свою здатність визначати власні норми, приймати незалежні технологічні рішення, розвивати й застосовувати стратегічні цифрові можливості та інфраструктуру. На міжнародному рівні ЄС активізуватиме свої нормативні інструменти й компетенції з метою сприяння виробленню глобальних норм і стандартів» [17]. У березні наступного року в заяві Європейської комісії йшлося вже про «необхідність рішуче та відкрито посилити цифровий суверенітет Європи, спираючись на її сильні сторони й нівелюючи недоліки, використовуючи продумані та вивірені заходи для збереження відкритих ринків і глобальної співпраці»

[16]. Наведений приклад указує на те, що, по-перше, ідея цифрового суверенітету є важливим елементом офіційного публічного дискурсу ЄС, хоча ЄС як об'єднання держав не має ознак суверенітету, на відміну від держав-членів. Тому, на нашу думку, ідея цифрового суверенітету ЄС є стратегією сприяння його лідерству й стратегічній автономії в цифровій сфері, вона означає здатність ЄС вільно діяти в цифровому світі та стимулювати цифрові інновації. По-друге поняття *цифровий суверенітет*, *технологічний суверенітет* і *стратегічна автономія* на рівні ЄС використовуються одночасно та без належної диференціації. А з початком активної фази російсько-української війни до цього шереду додається поняття кіберсуверенітету, яке було артикульоване в спільній заяві держав-членів ЄС у грудні 2022 р. [15] і яке, імовірно, вказує на формування європейської моделі управління кіберпростором ЄС.

Європейські дискурсивні політичні практики, що відображають невизначеність у використанні понять *цифровий суверенітет*, *технологічний суверенітет*, *стратегічний суверенітет* і *кіберсуверенітет* визначили й характер наукових дискусій довкола проблеми цифрового суверенітету. Їх результатом стало формування узгодженої позиції про те, що ці поняття не можна використовувати на рівні наукового концепту як синоніми, а найбільш широким серед них є поняття *цифровий суверенітет*, оскільки воно стосується не лише комунікації в мережі «Інтернет» і певного зрізу політики, а й питань цифрової трансформації суспільства й політичного [39] та охоплює інноваційну політику у сфері цифровізації й кібербезпеки [5], тоді як технологічний суверенітет є лише здатністю держави забезпечити розвиток технологій, що посилюють її конкурентоспроможність [13]. Отже, у сучасній політичній науці концептуалізація цифрового суверенітету відбувається через означення *цифрового суверенітету* як поняття, ширшого, ніж поняття *технологічний суверенітет* і *кіберсуверенітет* та передбачає позиціонування технологічного суверенітету як елемента цифрового суверенітету, а стратегічного суверенітету – як політичного виміру цифрового суверенітету.

Не менш важливим дослідницьким кроком у концептуалізації поняття цифровий суверенітет є його означення в контексті тематик політичного режиму й геополітичної суб'єктності. Контекст політичного режиму передбачає визначення мети/мотивації проголошення цифрового суверенітету тією чи іншою державою, якою можуть бути визначені: (1) захист населення від інформаційного впливу та захист прав громадян у цифровому просторі; (2) розвиток цифрової економіки держави;

(3) контроль громадян; (4) ствердження геополітичної суб'єктності [6]. Перший і другий типи мотивації проголошення цифрового суверенітету характерні для демократичних політичних режимів та є засобом збереження цінностей демократії в процесі цифрової трансформації. Для авторитарних політичних режимів поширеним є третій тип мотивації проголошення цифрового суверенітету, який є засобом збереження політичного режиму й унеможлиблює розгортання демократичних трансформацій під впливом цифрових комунікацій. Прикладом мотивації проголошення цифрового суверенітету як установлення контролю над громадянами є цифрова політика росії та Китаю, що реалізується через Цифрову стіну, Яндекс і Рунет. Четвертий тип мотивації проголошення цифрового суверенітету є характерним і для демократичних, і для авторитарних політичних режимів, але засоби, що будуть ними використані, завжди відмінні. Наприклад, ЄС, фокусуючи свою увагу на необхідності захисту громадян Об'єднання від дезінформаційних впливів (мотив першого типу), унеможливлення цифрової залежності від США й Китаю в галузі цифрових технологій (мотив другого типу) та посилення стратегічної незалежності / геополітичної суб'єктності (мотив четвертого типу) покладається на засоби ствердження цифрового суверенітету, які не припускають дискурсу щодо меж суверенітету держав-членів ЄС. У такому сенсі цифровий суверенітет, на відміну від класичної моделі суверенітету, не є обмежувальним, тому, з одного боку, є потреба диференціації цифрового суверенітету держави й цифрового суверенітету об'єднання держав, з іншого – визначення того, якими є межі доповнення суверенітету національної держави цифровим суверенітетом і наднаціональним цифровим суверенітетом у випадку ЄС. Зауважимо, що через використання ідеї цифрового суверенітету для ствердження геополітичної суб'єктності росією та Китаєм [9], у політичному дискурсі США поняття *цифровий суверенітет* наділяється негативною конотацією й означається як тотожне політиці авторитарних режимів, спрямованої на обмеження доступу громадян до окремих видів цифрового контенту [46].

У цьому контексті важливим є висновок Дж. Поле про те, що цифровий суверенітет держави «не можна зводити до її здатності встановлювати та виконувати закони. Він не покладається на символічне представництво й організаційну спроможність держави, оскільки є глибоко інвазійним. Ідея зміцнення цифрового суверенітету означає не лише активне управління залежностями, але й створення інфраструктур контролю та (можливих) маніпуляцій. Тому ми вважаємо, що потрібно набагато більше міркувати й дебатовати про те, як суверенна влада може бути демократично підзвітною щодо цифрових технологій. Недостатньо припустити, що могутність

великих цифрових корпорацій можна приборкати, підпорядкувавши їх демократичному суверенітету, як пропонували багато демократичних урядів у всьому світі. Так само ми не повинні просто ототожнювати цифровий суверенітет зі здатністю захищати ліберальні й демократичні цінності, як це часто роблять політики в Європі» [38].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Характер наукових дискусій і політичного дискурсу цифрового суверенітету дає змогу визначити низку характерних ознак концептуалізації цього явища в дослідницькому просторі політичної науки. По-перше, спроби прямого порівняння суверенітету держави й цифрового суверенітету держави у вимірі лінійної еволюції понять указують на необхідність пошуків інших принципів визначення залежності ними та механізмів взаємодії між двома цими явищами в площині реальної політики. Важливим вектором наукових пошуків сталих маркерів цифрового суверенітету є площина співвідношення цифрового суверенітету національної держави-члена ЄС та цифрового суверенітету ЄС загалом, у якій відображені реальні політичні кроки всіх зацікавлених суб'єктів. Цей контекст потребує відходу від державоцентричного розуміння суверенітету як передумови здійснення влади на певній території та еволюції в напрямі означення цифрового суверенітету як упорядкованого, орієнтованого на цінності, регульованого й безпечного цифрового простору, сформованого через індивідуальне самовизначення громадян держави/ЄС.

По-друге, ідея формування можливості та здатності національної держави (об'єднання держав) самостійно приймати рішення, якими регулюються цифрова інфраструктура та використання відповідних технологій в обмеженому суверенітетом просторі є відображенням зміни сталих моделей відносин влади під впливом цифрових трансформацій. Публічні дебати про межі цифрового суверенітету, технологічного суверенітету, суверенітету даних і стратегічну автономію артикулювали низку проблем суверенітету громадян, держав та ЄС у вимірі характеру їх (гео)політичної суб'єктності.

По-третє, концептуалізація цифрового суверенітету держави в сучасній політичній науці розгорталася довкола проблеми мотивації його проголошення й використання як інструменту досягнення політичних цілей. У політичній практиці ця ідея відображена у формуванні контрольованого політичного простору кіберсуверенітету

в авторитарних державах (Китай і росія) та простору безпекової архітектури контролю за цифровою інфраструктурою в європейських ліберальних демократіях.

REFERENCES

1. ANSSI (2016). The European digital sovereignty: a common objective for France and Germany. URL: <https://www.ssi.gouv.fr/en/actualite/the-european-digital-sovereignty-a-common-objective-for-france-and-germany>
2. Barlow, J. P. (1996). *Declaration on the Independence of Cyberspace*, Electronic Frontier Foundation. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>
3. Bellanger, P. (2012). De la souveraineté numérique, *Le Débat*, vol. 170(3), p. 149–159.
4. Bhandar, B. (2011). The conceit of sovereignty: toward post-colonial technique, in: Lessard, B. (ed.). *Stories Communities: Narratives of Contact and Arrival in Constituting Political Community*. Vancouver, BC, Canada: University of British Columbia Press, p. 66–88.
5. Burwell, F. G., Propp, K. (2020). The European Union and the Search for Building “Fortress Europe” or Preparing for a New World? *Atlantic Council Future Europe Initiative. Issue Brief*, June 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2020/06/The-European-Union-and-the-Search-for-Digital-Sovereignty-Building-Fortress-Europe-or-Preparing-for-a-New-World.pdf>
6. Chander, A., Sun, H. (2021). Sovereignty 2.0. *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works. 2404. University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2021/041*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3904949
7. Christakis, T. (2020). European Digital Sovereignty’: Successfully Navigating Between the ‘Brussels Effect’ and Europe’s Quest for Strategic Autonomy. *Multidisciplinary Institute on Artificial Intelligence/Grenoble Alpes Data Institute*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3748098
8. Council of the European Union (2020). The German Presidency of the EU Council. Together for Europe’s recovery: Programme for Germany’s Presidency of the Council of the European Union (1 July to 31 December 2020). URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20200624STO81905/together-for-europe-s-recovery-germany-takes-over-council-presidency>
9. Creemers, R. J. E. H. (2020). China’s conception of cyber sovereignty: rhetoric and realization, in: Broeders, D., Berg, B. van den (Eds.). *Governing Cyberspace: Behavior, Power, and Diplomacy. Digital Technologies and Global Politics, Lanham: Rowman & Littlefield*, p. 107–142.
10. Crespi, F., Caravella, S., Menghini, M., Salvatori, Ch. (2021). European Technological Sovereignty: An Emerging Framework for Policy Strategy. *Intereconomics. Review of European Economic Policy*, 56(6), p. 348–354. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/247773/1/10.1007_s10272-021-1013-6.pdf
11. Damon, L. (1986). Freedom of Information versus National Sovereignty: The Need for a New Global Forum for the Resolution of Transborder Data Flow Problems. *Fordham International Law Journal*, vol. 10(2), p. 262–287.

12. De Filippi, P., McCarthy, S. (2012). Cloud Computing: Centralization and Data Sovereignty. *European Journal of Law and Technology*, vol. 3(2), URL: https://hal.science/hal-00746065/file/07_-_2012_EJLT_-_Cloud_Computing_and_Data_Sovereignty.pdf
13. Edler, J., Blind, K., Frietsch, R., Kimpeler, S., Kroll, H., Lerch, Ch., Reiss, T., Roth, F., Schubert, T., Schuler, J., Walz, R. (2020). Technology sovereignty from demand to concept [Technologiesouveränität: Von der Forderung zum Konzept]. Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research. *Perspectives – Policy Briefs*, vol. 02. URL: https://www.isi.fraunhofer.de/content/dam/isi/dokumente/publikationen/technology_sovereignty.pdf
14. Elms, D. (2021). Digital Sovereignty: protectionism or autonomy. *Hinrich foundation, Asian Trade Centre*. September 2021. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5393d501e4b0643446abd228/t/615f394c5533a623afeac00b/1633630545286/Digital+sovereignty+protectionism+or+autonomy+-+Hinrich+Foundation+-+Deborah+Elms+-+September+2021.pdf>
15. European Commission (2022). Joint Communication to the European Parliament and the Council. *EU Policy on Cyber Defense*. Brussels, 10.11.2022 Join(2022) 49. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Comm_cyber%20defence.pdf
16. European Council (2021). Statement of the members of the European Council. 25 March 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/03/25/statement-of-the-members-of-the-european-council-25-march-2021>
17. European Council. General Secretariat of the Council (2021). European Council Conclusions. Brussels, 22 October 2021 (OR. en). EUCO 17/21. CO EUR 15 CONCL 5. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/52622/20211022-euco-conclusions-en.pdf>
18. Farrand, B., Carrapico H. (2022). Digital sovereignty and taking back control: From regulatory capitalism to regulatory mercantilism in EU cybersecurity, *European Security*, 31(3), p. 435–453.
19. Glasze, G., Cattaruzza, A., Douzet, F., Dammann, F., Bertran, M.-G., Bômont, C., Braun, M., Danet, D., Desforges, A., Géry, A., Grumbach, S., Hummel, P., Limonier, K., Münßinger, M., Nicolai, Fl., Pétiniaud, L., Winkler, J. Zanin, C. (2023). Contested Spatialities of Digital Sovereignty, *Geopolitics*, vol. 28(2), p. 919–995.
20. Gong, W. (2005). Information Sovereignty Reviewed, *Intercultural Communication Studies*, vol. XIV, is. 1, p. 119–135.
21. Havercroft, J. (2011). *The Captive of Sovereignty*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
22. Heller, K. J. (2021). In Defense of Pure Sovereignty in Cyberspace, *International Law Studies*, vol. 97, p. 1432–1499.
23. Hu, T. H. (2015). *A Prehistory of the Cloud*. Cambridge, MA: The MIT Press.
24. Innerarity, D. (2021). European Digital Sovereignty. URL: <https://www.iedonline.eu/download/2021/IED-Research-Paper-Innerarity.pdf>
25. Irion, K. (2012). Government Cloud Computing and National Data Sovereignty, *Policy and Internet*, vol. 4 (3–4), p. 40–71.
26. Johansson, L. G. (2016). Theories about the Development of Science, in: *Philosophy of Science for Scientists*. Springer Undergraduate Texts in Philosophy. Springer, p. 103–121.
27. Kaloudis, M. (2021). Sovereignty in the Digital Age – How Can We Measure Digital Sovereignty and Support the EU’s Action Plan?, *New Global Studies*, vol. 16(3), p. 275–299.
28. Krippendorff, K. (1993). Major metaphors of communication and some constructivist reflections on their use, *Cybernetics & Human Knowing*, vol. 2(1), p. 3–25.

29. Lambach, D. (2019). The Territorialization of Cyberspace. *International Studies Review*, vol. 22(3), p. 482–506.
30. Misterek, F. (2017): Digitale Souveränität. Technikutopien und Gestaltungsansprüche Demokratischer Politik. Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung. Köln.
31. Mueller, M. L. (2020). Against Sovereignty in Cyberspace. *International Studies Review*, 22(4), p. 779–801.
32. Padilla, M. (2017). Technological Sovereignty: What Are We Talking about?, *Technological Sovereignty*, vol. 2. Barcelona: Descontrol, p. 3–15. URL: <https://www.ritimo.org/IMG/pdf/sobtech2-en-with-covers-web-150dpi-2018-01-10.pdf>
33. Philpott, D. (2003). Sovereignty. *Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive*. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/sovereignty/>
34. Pohle, J. (2020). Digital Sovereignty. A New Key Concept of Digital Policy in Germany and Europe. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/228713/1/Full-text-report-Pohle-Digital-sovereignty.pdf>
35. Pohle, J. (2020). Digitale Souveränität. *Handbuch Digitalisierung in Staat und Verwaltung*, T. Klenk, F. Nullmeier, G. Wewer (Eds.), Springer, p. 1–13.
36. Pohle, J., Thiel, T. (2019). Digitale Vernetzung und Souveränität: Genealogie eines Spannungsverhältnisses. *Internet und Staat: Perspektiven auf eine komplizierte Beziehung*, I. Borucki, W. J. Schünemann (Eds.). Nomos, p. 57–80.
37. Pohle, J., Thiel, T. (2019): Digitale Vernetzung und Souveränität: Genealogie eines Spannungsverhältnisses, in: Borucki/Schünemann (Hg.): *Internet und Staat*, Baden-Baden.
38. Pohle, J., Thorsten, T. (2021). Digital Sovereignty. *Practicing Sovereignty: Digital Involvement in Times of Crises*. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/247156/1/Full-text-chapter-Pohle-et-al-Digital-sovereignty.pdf>
39. Pohle, J., Thiel, T. (2020). Digital sovereignty, *Internet Policy Review*, vol. 9(4). URL: <https://policyreview.info/concepts/digital-sovereignty>
40. Powers, S. (2014). Towards Information Sovereignty, *Beyond Netmundial: The Roadmap for Institutional Improvements to the Global Internet Governance Ecosystem*, Philadelphia, p. 90–99.
41. Price, M. (2002). *Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and its Challenge to State Power*, Cambridge.
42. Prokscha, A. (2021). *Digital Sovereignty for the European Union – Analysing Frames and Claims for Digital Sovereignty in the European Union’s Digital Strategy*. URL: https://www.researchgate.net/publication/354888060_Digital_Sovereignty_for_the_European_Union_-_Analysing_Frames_and_Claims_for_Digital_Sovereignty_in_the_European_Union%27s_Digital_Str
43. Proulx, S. (2007). Interroger la métaphore d’une société de l’information: horizon et limites d’une utopia, *Communication & Langages*, vol. 152, p. 107–124.
44. Rauhofer, J., Bowden, C. (2013). Protecting Their Own: Fundamental Rights Implications for EU Data Sovereignty in the Cloud, *Edinburgh School of Law. Research Paper* 2013/28. URL: <http://ssrn.com/abstract=2283175>; <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2283175>
45. Report of German Presidency on Digital Sovereignty (2020). URL: https://erstele-sung.de/wp-content/uploads/2020/10/20-10-14_Germany_EU_Digital-Sovereignty.pdf
46. Ruohonen, J. (2021). The Treachery of Images in the Digital Sovereignty Debate. *Minds and Machines*, vol. 31, p. 439–456.
47. Seamus, A. (2021). European Sovereignty In the Digital Age. URL: https://www.iiea.com/images/uploads/resources/European_Sovereignty_in_the_Digital_Age.pdf

48. Thiel, T. (2014). Internet und Souveränität, in: V. Kuntz (Hg.). *Der Begriff der Souveränität in der transnationalen Konstellation*, Baden-Baden, p. 215–240.

49. Thiel, T. (2019). Souveränität: Dynamisierung und Kontestation in der digitalen Konstellation, in: J. Hofmann, N. Kersting, C. Ritzi, W. J. Schlemmer (Hg.) *Politik in der digitalen Gesellschaft Zentrale Problemfelder und Forschungsperspektiven*, p. 47–60.

50. Timmers, P. (2022). Strategic Autonomy Tech Alliances: Political-Industrial Collaboration in Strategic Technologies. *Foundation for European Progressive Studies*. URL: <https://fepseurope.eu/publication/strategic-autonomy-tech-alliances-political-industrial-collaboration-instrategic-technologies/>

51. von der Leyen, U. (2020). Shaping Europe's Digital Future: Op-ed by Ursula von der Leyen, President of the European Commission. 19 February 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ac_20_260

52. Wittpahl, V. (2017). *Digitale Souveränität: Bürger, Unternehmen, Staat*. Springer Vieweg.

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2023 р.

УДК 327:070.16

Євгенія Тихомирова,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

yevgenia.tyhomirova@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-244-260

КЛІМАТИЧНА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ: ТРАКТУВАННЯ ТА СУМІЖНІ ПОНЯТТЯ

Досліджено визначення кліматичної дезінформації та основних споріднених слів і фраз. Певну увагу приділено аналізу актуальності проблеми кліматичної дезінформації. Зазначено, що актуальність проблеми кліматичної дезінформації обумовлена кількома чинниками: складністю науки про зміну клімату в процесах, які становлять її феноменологію; існуванням різних парадигм у трактуванні причин та наслідків кліматичних змін; тим, що більшість людей не обізнана з проблемами, пов'язаними зі зміною клімату, поки що у світі не розв'язана проблема кліматичної грамотності населення; найбільшими

розповсюджувачами кліматичної дезінформації дедалі частина стають соціальні мережі, котрі є одним із найпопулярніших джерел кліматичної дезінформації; дезінформація про науку щодо клімату та її рішення безпосередньо перешкоджають потрібним політичним діям, зазначається, що навіть ненавмисно та без злого наміру поширена мізінформація може мати шкідливі наслідки.

Проаналізовано визначення базового терміна досліджуваної проблеми – «дезінформація» в англо- й українському мовному просторі (кліматична мізінформація, дезінформація, малінформація). Визначено, що останній термін – малінформація – трапляється в англomовному інформаційному просторі нечасто. Навіть не у всіх словниках він наявний.

Залежно від зв'язку цих понять із кліматом уживаються терміни «кліматична дезінформація», «дезінформація щодо клімату», «дезінформація щодо кліматичних змін». У статті як робочі терміни застосовують всі три поняття, спираючись на концептуальний вимір, запропонований у звіті Ради Європи, який ґрунтується на параметрах шкоди та брехні: кліматичні мізінформація, дезінформація й малінформація.

Звертається увага на класифікації тверджень про міз/дезінформацію щодо клімату, яку створили вчені з різних країн. В одній із них ідеться про п'ять основних наративів: «глобального потепління не відбувається», «парникові гази людини не спричиняють глобальне потепління», «вплив клімату непоганий», «кліматичні рішення не працюватимуть» і «кліматичний рух/наука є ненадійний». Одним із критеріїв класифікації можуть бути методи та прийоми дезінформації про клімат і кліматичну політику.

Ключові слова: клімат, кліматичні зміни, кліматична дезінформація, малінформація, мізінформація, фейки.

Yevheniia Tykhomyrova,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

CLIMATE DISINFORMATION: INTERPRETATION AND RELATED CONCEPTS

The definition of climate disinformation and the main related words and phrases are studied. An attention is paid to the analysis of the relevance of the climate disinformation issue. The author claims that the urgency of the climate disinformation problem is due to several factors: the complexity of the science of climate change in the processes that make up its phenomenol-

ogy; the existence of different paradigms in the interpretation of the causes and consequences of climate change; the fact that most people are not aware of the problems related to climate change, the problem of climate literacy of the population has not yet been solved in the world; social networks, which are one of the most popular sources of climate disinformation, are increasingly becoming the biggest spreaders of climate disinformation; disinformation about climate science and its solutions directly impedes needed political action. It is stated that misinformation, even disseminated unintentionally and without malicious intent, can have harmful consequences.

Definitions of the basic term of the researched problem, i.e. «disinformation», is analysed in the English-speaking and Ukrainian language space (climatic misinformation, disinformation, malinformation). It is determined that the last term «malinformation» is not often found in the English-speaking information space. It is not even present in all dictionaries.

Depending on the connection between these concepts and the climate, the following terms are used: climate disinformation, disinformation regarding climate, and climate change disinformation. The article uses all three concepts as working terms, based on the conceptual dimension proposed in the Council of Europe report, which is based on the parameters of harm and lies: climate misinformation, disinformation and malinformation.

The author draws attention to classifications of climate misinformation/disinformation created by scientists from different countries, one of which deals with five main narratives: «global warming is not happening», «human greenhouse gases do not cause global warming», «climate impacts are not bad», «climate solutions will not work» and «climate movement/science is unreliable». Methods and techniques of disinformation about climate and climate policy are the criteria for classification.

Key words: climate, climate change, climate misinformation, disinformation, malinformation, fake news

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Останнім часом у світі як відповідь на суспільний інтерес до теми кліматичних змін виникає дедалі більше занепокоєння щодо кліматичної дезінформації, яка може досить потужно впливати на кліматичні дії в умовах розвитку інтернету та соціальних мереж. Науковці, міжнародні й некомерційні організації звертають увагу, передусім, на її вплив на кліматичні комунікації й вважають за потрібне дослідити масштаб цієї проблеми. Польські науковці зазначали, що дезінформація про клімат стає все більшою проблемою. Вони вважають:

«оскільки зміни клімату стали помітні неозброєним оком і ми відчуваємо їх наслідки на власні очі, інтерес до них явно зріс. Сьогодні майже ніхто не ставить під сумнів кліматичні зміни та вплив людини на цей процес, але побічним ефектом їх популяризації є хаос думок і наративів за одночасної відсутності чутного голосу представників світу науки. У цих умовах легко виникають кліматична дезінформація та чітка поляризація. Усе важче відрізнити правду від брехні, а достовірне знання від думок» [1].

До недавнього часу досить поширеним терміном вважалося поняття *фейку*, яке вживалося й щодо недостовірної кліматичної інформації. Проте науковці вважають, що словосполучення «фейкові новини» сьогодні вже не охоплює всього різноманіття повідомлень оманливого вмісту. Більшість цієї інформації навіть не підробка. На думку наукової співробітниці Центру з медіа, політики та публічної політики Гарвардської школи імені Кеннеді К. Вордл, часто її вміст «справжній, використовується поза контекстом і застосовується як зброя людьми, які знають, що в неправду, засновану на зерні правди, найімовірніше, повірять і поширять її. І більшість із цього не можна назвати «новиною». Це старомодні добрі чутки, це меми, це маніпулятивні відео, гіпертаргетована «темна реклама» та старі фотографії, які повторно поширюються як нові». Вона справедливо стверджує, що термін «фейкові новини» нездатний охопити нашу нову реальність, тому це є однією з причин не використовувати його. Він майже втратив сенс, й аудиторія все частіше пов'язує його з відомими новинними агентствами, такими як CNN і BBC. Ми погоджуємося з думкою, що, замість того, щоб об'єднувати різноманітний уміст і називати його «фейковими новинами», важливо розуміти різні типи спотвореної інформації: мізінформація, дезінформація, малінформація [2].

Вважають, що ЄС став першим в історії політичним органом, який офіційно визнав нагальність визначення кліматичної дезінформації та боротьби з нею.

У Відкритому листі президентству COP26 і РКЗК ООН, а також генеральним директорам соціальних мереж, розробленому в партнерстві з експертами з питань клімату та дезінформації, ідеться про те, що «нам потрібне *універсальне визначення кліматичної дезінформації*, щоб забезпечити міжнародне співробітництво в боротьбі з нею» [3]. Дослідники справедливо зазначають, що, «хоча більшість наявних досліджень зосереджено на англomовному контенті, кліматична міз-/дезінформація є глобальною проблемою, яка впливає на людей у багатьох країнах і носіїв багатьох різних мов. Без кліматичної справедливості неможливо досягти розв'язання проблеми кліматичної міз-/дезінформації [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому просторі ця проблематика фактично не розроблена. Українські науковці головну увагу зосереджують на теоретичних аспектах дезінформації й досліджують переважно політичні та політологічні проблеми дезінформаційних процесів, мало звертаючи уваги на гуманітарні аспекти дезінформації, які актуалізувалися зараз. Певне значення для нашого дослідження мали публікація журналіста Л. Белей «Інформаційні викривлення» [5] та праця громадської організації ОПОРА, що підготувала короткий словничок базових термінів інформаційного протистояння [6], які відповідають зарубіжним традиціям аналізу дезінформаційних процесів. Тематика кліматичної дезінформації присутня поки що в журналістських матеріалах. Наші науковці фактично лише починають «приглядатися» до цієї проблематики, досліджуючи дезінформацію або кліматичні зміни. Натомість публікації з питань кліматичної дезінформації мають стати проявом кліматичного активізму, про який також сьогодні потрібно говорити.

В основу нашого дослідження покладено переважно зарубіжні публікації щодо кліматичної дезінформації. Особливе значення мали, зокрема, публікація англійських дослідників К. Тріен та її колег «Дезінформація в Інтернеті про зміну клімату» [7], де подано «огляд дезінформації про зміну клімату з відповідями на запитання: що таке дезінформація про зміну клімату, хто бере в ній участь, як вона поширюється, чому це важливо і що з цим можна зробити?», дослідження пакистанських авторів «Соціальні медіа: розвідувальне дослідження інформації, мізінформації, дезінформації та малінформації» [8, с. 13–20], де звертається увага на те, що виявлення мізінформації, дезінформації й малінформації стало помітною проблемою, пов'язаною із соціальними медіа; праця польської науковиці П. Собєсяк-Пеншко «Зміна клімату. Що варто знати? Як протидіяти дезінформації?» [9], у якій ідеться про те, як діяти проти дезінформації щодо питань клімату. А також матеріали сайтів DeSmog, Climate Action against Disinformation, Klimatyczna Baza Wiedzy w walce z dezinformacją, Maldito Clima, Yale Climate Connections, та деякі інші, які значну увагу приділяють питанням мізінформації, дезінформації й малінформації щодо кліматичних змін.

Мета роботи – дослідити сутність кліматичної дезінформації та здійснити її термінологічний аналіз крізь призму поширених в англomовному науковому просторі термінів мізінформації, дезінформації та малінформації. Зокрема, поставлено завдання – проаналізувати такі питання, як актуальність проблеми кліматичної дезінформації;

визначення базового терміна досліджуваної проблеми – дезінформація в англо- та українському мовному просторі (кліматична мізінформація, дезінформація, малінформація) термінів: кліматична дезінформація, дезінформація щодо клімату, дезінформація щодо кліматичних змін; класифікація тверджень про міз/дезінформацію щодо клімату; характеристика методів і технік дезінформації про клімат та кліматичну політику.

Методика дослідження. Використано термінологічний аналіз, який переважно ґрунтується на якісному аналізі зарубіжних інформаційних джерел, в основу якого покладено концептуальну основу для дослідження інформаційного безладу, ідентифікуючи три різні типи інформації. Нами виявлено кілька основних напрямів дослідження кліматичної дезінформації: порівняльний понятійний аналіз; особливості визначення кліматичної дезінформації й основних споріднених термінів в українському та англomовному науковому просторі (мізінформація, дезінформація й малінформація).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

а) актуальність проблеми кліматичної дезінформації

Актуальність проблеми кліматичної дезінформації обумовлена кількома чинниками.

По-перше, тим, що, як вважають дослідники, хоча наука про зміну клімату досить проста у своїх основах, проте *складна в процесах, які становлять її феноменологію*, неточна у своїх прогнозах і перевантажена моральними, політичними та ідеологічними перспективами, які роблять її полем для суперечок. навіть у розвинених країнах. «Навіть там, де досягнуто консенсусу щодо характеру проблеми, у реальній політиці немає стимулів діяти, оскільки масштаб змін, які, можливо, потрібно буде зробити, невідомий, і кожна поступка ставить економіку в не вигідне становище за правилами конкуренції, за якими ми живемо» [10].

По-друге, аналіз сучасних західних публікацій свідчить про *існування різних парадигм у трактуванні причин та наслідків кліматичних змін*, що сприяє використанню часто протилежної інформації для обґрунтування негативної й позитивної оцінок змін клімату.

По-третє, більшість людей не можуть пояснити механізм глобального потепління. Науковці зазначають, що під час одного з досліджень, коли було опитано майже 300 дорослих у США, жодна людина не змогла точно пояснити механізм глобального потепління на досить базовому рівні.

«Це узгоджується з більш масштабними дослідженнями, які показали, що людям часто бракує знань про зміну клімату» [11], що заважає адекватному сприйняттю обґрунтованих рішень. Громадськість, яка не обізнана з проблемами, пов'язаними зі зміною клімату, може чинити опір політиці зміни клімату або виступати проти неї, що має велике значення для політиків і державних лідерів. Незважаючи на відносно високий рівень занепокоєння, виявлений у цих опитуваннях, важливість зміни клімату є другорядною відносно інших екологічних, особистих і соціальних проблем [12].

У зв'язку з цим дедалі більш актуальною й необхідною стає формування *кліматичної грамотності населення*, яка органічно пов'язана зі спростуванням дезінформаційних наративів. На думку І. Харкер-Шух, «визначення того, що означає бути кліматично грамотним, перебуває між розділами наукової комунікації та наукової освіти. З одного боку, гуманістичні погляди на антропогенну зміну клімату, тобто комунікація наукових ризиків (загрози, впливи й наслідки), а з іншого – розуміння та обмін науковими знаннями, тобто наукова освіта (фізичні й хімічні механізми, які описують клімат Землі)». Програма дослідження глобальних змін США (USGCRP/NOAA) визначає кліматичну грамотність (CL) як «розуміння свого впливу на клімат і впливу клімату на вас і суспільство», а «кліматогротною людиною розуміє основні принципи кліматичної системи Землі», а також хоча це визначення CL корисне тим, що воно охоплює складність зміни клімату, урахувавши взаємодію між діями людини й кліматичною системою, воно ставить антропогенну зміну клімату попереду фізичної науки про клімат Землі [13].

По-четверте, як засвідчили дослідження тисяч публікацій ще у 2021 р. масштаби кліматичної дезінформації в одній із найбільших соціальних мереж *Facebook* «вражають» і «досить суттєво зростають» [14]. У звіті, опублікованому Real Facebook Oversight Board [15], незалежною наглядовою групою та екологічною некомерційною організацією Stop Funding Heat [16] проаналізовано дані з понад 195 сторінок і груп Facebook. Дослідники виявили близько 45 000 дописів, які применшують або заперечують кліматичну кризу, які отримали загальну кількість від 818 000 до 1,36 млн переглядів. Публікація дослідження збігалася з кліматичним самітом COP26 (із 31 жовтня по 13 листопада 2021 р.) закликала уряди серйозно розглянути роль кліматичної дезінформації в соціальних мережах у зриві боротьби за скорочення викидів парникових газів. «Ось тут стикаються амбіції COP 26 і викриття Facebook Papers, наші дані показують, що Facebook є одним із найбільших у світі розповсюджувачів

кліматичної дезінформації», – стверджували дослідники [14].

За даними дослідників, *YouTube* отримує десятки прибутків від реклами відео з кліматичною дезінформацією й мільйони переглядів. Ідентифіковано 200 відео, які містять дезінформацію про клімат із 73,8 млн переглядів станом на 17 квітня 2023 р. Ці відео містять рекламу та або пряме заперечення науки про клімат, що порушує наявну політику *YouTube* або інші форми кліматичної дезінформації, згідно з якою реклама не дозволяється у відео, які «суперечать авторитетному науковому консенсусу щодо існування та причин зміни клімату». Виявлені 100 відеороликів, які порушують цю політику та містили рекламу з відео, набрали 18,8 млн переглядів [17].

Щодо *Twitter/X* згідно з останнім Звітом про рейтинг кліматичної дезінформації у них ця мережа отримала лише один бал із 21-бальної таблиці показників під час оцінки політики, спрямованої на зменшення недостовірної інформації – найгірше з п'яти основних технологічних платформ. Вона не має жодної політики, яка стосується контенту дезінформації про клімат, створеного користувачами [18].

На рис. 1 подано рейтинг 2023 р. п'яти основних соціальних мереж щодо зменшення поширення кліматичної дезінформації.

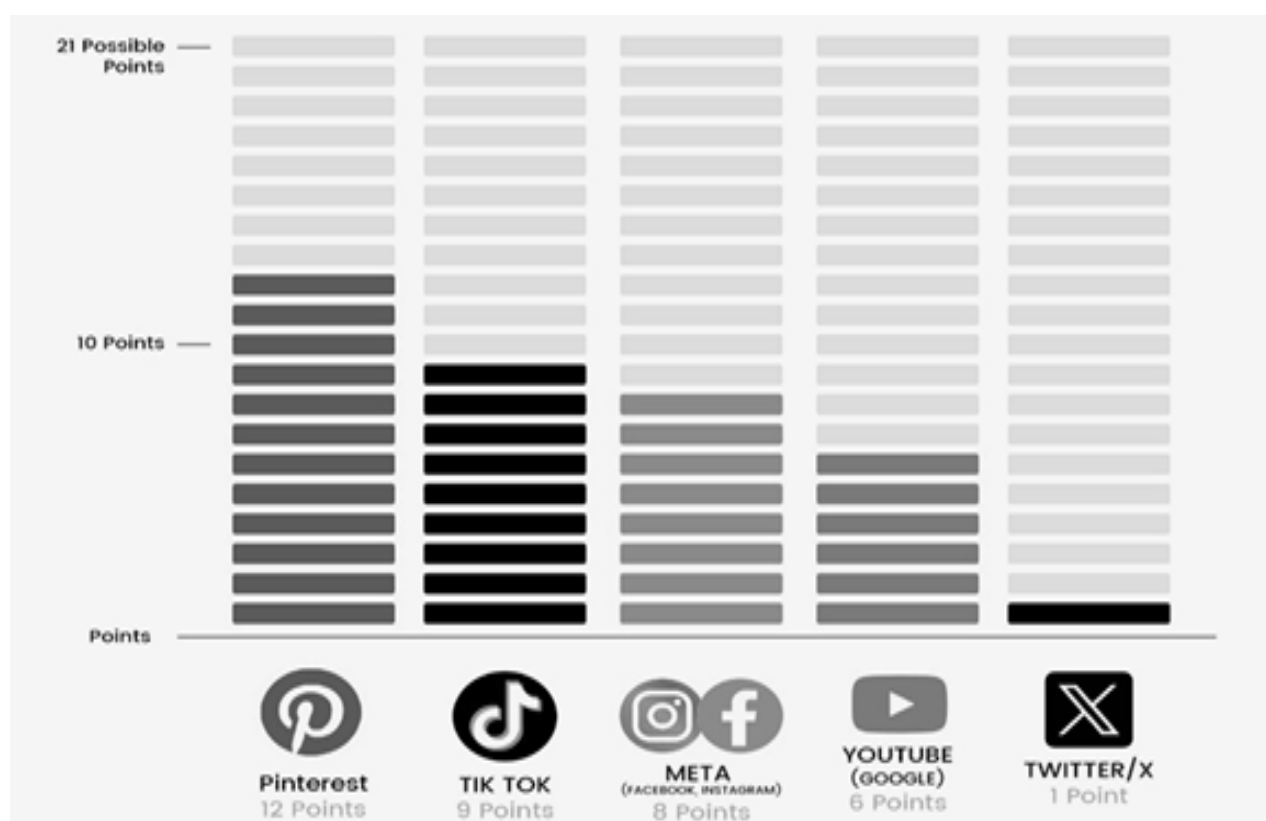

Рис. 1. Оцінка політики соціальних мереж щодо зменшення поширення дезінформації про клімат [18]

Доречі, проведене у 2023 р. опитування «Джерела інформації українців у 2023 р.» довело, що за останній рік серед українців зросла довіра до інформації із соцмереж (з 54 % до 60 %). На першому місці – Telegram (71 %) , на другому – YouTube (66 %), на третьому – Facebook (55 %), далі – Viber (50 %), Instagram – 29 %, TikTok – 25 %, Twitter – 8 % [19]. Це означає, що і для українців соціальні мережі можуть стати джерелом кліматичної дезінформації, оскільки «люди, зазвичай, діляться публікаціями в соціальних мережах, не перевіряючи достовірність інформації, якою вони діляться, що призводить до того, що публікації з мізінформацією, дезінформацією або малінформацією стають вірусними по всьому світу за лічені хвилини. Виявлення мізінформації, дезінформації та малінформації стало помітною проблемою, пов'язаною з соціальними медіа» [8, с.13].

По-п'яте, Міжурядова група експертів зі зміни клімату виявила, що «швидко закривається вікно можливостей для забезпечення придатного для життя й сталого майбутнього для всіх». Кліматичні дії потрібно вжити зараз, але дезінформація про науку про зміну клімату і її рішення безпосередньо перешкоджає політичним діям щодо кліматичної кризи. Навіть ненавмисно та без злого наміру поширена мізінформація може мати шкідливі наслідки. Неправдиві заяви про зміну клімату можуть поляризувати громадськість, зменшити підтримку відповідної політики пом'якшення наслідків й призвести до багатьох інших негативних наслідків [4].

b) Визначення дезінформації в англомовному та українському мовному просторі

На сайті Оксфордського словника англійської мови (OED), який вважається визнаним авторитетом із цієї мови, зазначається, що «більшість кліматичних термінів, які використовуються в усьому світі, є англійськими словами, що були імпортовані в місцеву мову як запозичені слова або буквально перекладені» [20]. Це повною мірою стосується й термінів, які вживаються зараз, коли йдеться про дезінформацію щодо клімату, які присутні в цьому словнику: *misinformation*, *disinformation*. Термін *malinformation* тут відсутній. Ці слова часто використовуються як взаємозамінні, проте існує важлива відмінність між цими словами, де можна сплутати намір та шкоду.

У звіті Ради Європи «Інформаційний розлад (*disorder*): на шляху до міждисциплінарної основи для досліджень і формування політики», який підготовлений дослідниками К. Вордл та Х. Дерахшан, відмовилися від використання терміна «фейкові новини», запропонували нову

концептуальну основу для дослідження інформаційного безладу, ідентифікуючи три різні типи інформації: мізінформація – несвідомі помилки й подання неточних або перекручених фактів; малінформація – свідомо публікація правдивої приватної або чутливої інформації, що може зашкодити; дезінформація – поєднання мізінформації та малінформації, свідоме фальшування фактів. На відміну від мізінформації, дезінформація свідомо й має такі самі лихі наміри, як і малінформація. Відмінності між цими трьома типами інформації описуються за допомогою параметрів шкоди та брехні [21].

Далі на рис. 2 проілюстровано співвідношення зазначених вище понять в інтерпретації К. Вордл, яку вона запропонувала в більш пізній статті [2].

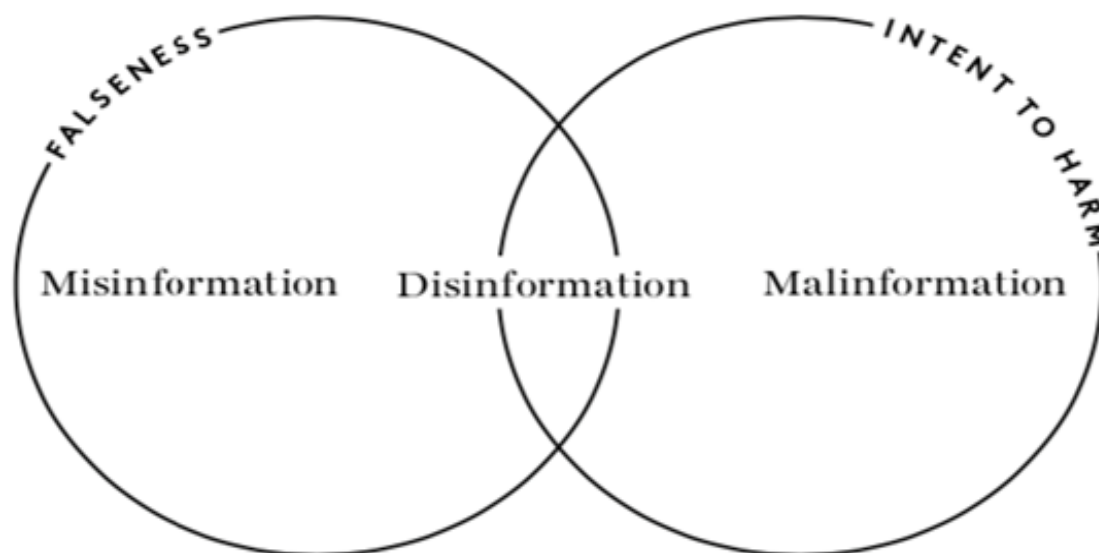

Рис. 2. Співвідношення мізінформації, дезінформації та малінформації [2]

К. Вордл тут визначає *дезінформацію* – як навмисно неправдивий уміст, призначений завдати шкоди й умотивований трьома факторами: заробити гроші; мати політичний вплив, зовнішній чи внутрішній; або накликати неприємності заради цього». Коли вона поширюється, може перетворюватися на мізінформацію, яку дослідниця трактує як «неправдивий уміст, але особа, яка ділиться, не усвідомлює, що він неправдивий або оманливий. Часто мізінформацію підхоплює хтось, хто не усвідомлює, що вона неправдива, і ця особа ділиться нею зі своїми мережами, вважаючи, що вона допомагає». Третя категорія, наведена на малюнку, *малінформація* – це недобросовісна інформація, яка описує справжню інформацію, що поширюється з наміром завдати шкоди.

На думку автора, агенти дезінформації дізналися, що використання справжнього вмісту менш імовірно буде виявлено системами штучного інтелекту або стане непридатним для перевірки фактів. Отже, велика частина вмісту, який ми бачимо, підпадає під цю категорію малінформації – справжньої інформації, яка використовується для заподіяння шкоди [2]. Виходячи з такого трактування дезінформації, вона містить у собі як неправду, так і намір завдати шкоди. Треба зауважити, що останній термін – малінформація трапляється в англomовному інформаційному просторі не часто. Навіть не у всіх словниках він наявний.

Польські дослідники також підтримують цей концептуальний підхід. П. Собєсяк-Пеншко вважає, що йдеться про дезінформацію, коли має місце відповідний намір відправника. «Якщо певна інформація повторюється ненавмисно, наприклад, через необізнаність або недостатню обізнаність відправника, ми говоримо про мізінформацію, а не про дезінформацію. Індикатором дезінформації є неправдивість наданих даних. Немає дезінформації без брехні» [9].

В українському інформаційному просторі всі три терміни «прижилися» й визначаються подібно. Наприклад, Л. Белей також говорить про мізінформацію (уживає термін у такому вигляді – місінформацію) – несвідомі помилки та подання неточних або перекручених фактів; малінформацію – свідому публікацію приватної або чутливої інформації, що може зашкодити, та дезінформацію – поєднання мізінформації й малінформації свідомим фальшуванням фактів. «В умовах інформаційної війни дезінформація заковтує всю доступну місінформацію та малінформацію, поєднує їх у гримучу суміш, якою бомбардує інформаційний простір». Він справедливо підкреслює: мізінформація піддається спростуванню, бо ґрунтується на викривленій інформації, працюючи з малінформацією, доводиться виправдовуватися, хоча вона рідко застосовує правдиву інформацію без домішок викривлень [5].

У словнику громадської організації ОПОРА дезінформація визначається як «неправдива інформація, яку навмисно поширюють для того, аби вплинути на людей, маніпулювати їхнім сприйняттям та заподіяти шкоду суспільству чи окремій людині. Дезінформацію розповсюджують свідомо, тобто людина, яка її транслює, знає, що ця інформація неправдива». Мізінформація розглядається як «неправдива або неточна інформація, однак людина, яка її поширює, вірить, що ця інформація правдива. Часто це відбувається через нестачу знань або розуміння певної теми». Малінформація трактується тут як «правдива інформація, яку розповсюджують для того, аби заподіяти шкоду» [6].

Отже, аналіз цього концептуального підходу може стати плідним і під час вивчення кліматичної дезінформації, яку ми будемо далі розглядати.

с) Визначення кліматичної дезінформації

Спростування мізінформації, на думку американських дослідників George Mason University Center for climate change communication, вимагає міждисциплінарних підходів, які спроможні її виявляти й нейтралізувати щодо важливих науково обґрунтованих тем та проблем. Цього можна досягти лише шляхом синтезу результатів досліджень з інформатики, політології, філософії, психології й комунікації, оскільки мізінформація є багатогранною проблемою, яка впливає на суспільство на політичному, соціальному, технологічному та психологічному рівнях [22].

Політологічний підхід потребує зазначене поняття трактувати трояко, залежно від його зв'язку з кліматом: кліматична дезінформація, дезінформація щодо клімату, дезінформація щодо кліматичних змін. Найбільш універсальним, на нашу думку, а тому й більш поширеним, є перше поняття. Друге – охоплює оманливу та спотворену інформацію щодо різних аспектів кліматичної реальності. Третє – акцентує увагу на більш спірному й суперечливому питанні кліматичного розвитку, кліматичних змінах. Як робочі терміни в статті вживаються всі три поняття, спираючись на концептуальний вимір, запропонований у згадуваному звіті Ради Європи, який ґрунтується на параметрі шкоди та брехні: кліматичні мізінформація, дезінформація й малінформація.

У відкритому листі експертів, який згадувався раніше, зазначалося, що «усунення міз/дезінформації щодо клімату є необхідною умовою для ефективної боротьби зі зміною клімату [3]. Тут же була підкреслена необхідність розробки *універсального визначення кліматичної дезінформації*, яке сформульовано фахівцями й розміщено на сайті організації Climate Action against Disinformation у публікації. У цьому визначенні звертається увага на три основні аспекти спотворення інформації щодо клімату й кліматичних змін. «Кліматична дезінформація та мізінформація стосується оманливого або спотвореного вмісту, який:

1) *підриває існування або наслідки зміни клімату*, однозначний вплив людини на зміну клімату та необхідність відповідних термінових дій відповідно до наукового консенсусу МГЕЗК і згідно з цілями Паризької кліматичної угоди;

2) *спотворює наукові дані*, у тому числі шляхом упущень або вибору, щоб підірвати довіру до науки про клімат, установ, орієнтованих на клімат, експертів і рішень;

3) *неправдиво рекламує зусилля як підтримку кліматичних цілей, які насправді сприяють потеплінню клімату чи суперечать науковому консенсусу щодо пом'якшення наслідків або адаптації»* [4].

Прикладом 1 є публікації в соціальних мережах, що поширюють стовпчасту діаграму, яка відображає зниження кількості смертей через погодні катаклізми за останнє століття разом із коментарями, що свідчать про перебільшення значення погодних змін, спричинених кліматом. Однак смертність не є корисним показником кількості або серйозності погодних явищ, уключаючи повені, посухи, шторми, лісові пожежі й екстремальні температури, зазначені на графіку, – повідомили експерти Reuters. Вони вважають цю публікацію введенням в оману. Смертність від стихійних лих не є корисним показником для кількісної оцінки зміни клімату, а пов'язаних із кліматом стихійних лих зросли кількість, інтенсивність та економічні витрати [23].

Прикладом 2 може бути відео з понад 118 000 переглядів у Facebook, де стверджується, що в 1893 р. Фонд Рокфеллера заплатив ученим Женевської конвенції за те, що вони назвали нафту «викопним паливом», щоб «викликати ідею дефіциту» і таким чином збільшити свою ціну, додавши, що нафта не «походить із копалин». Команда Reuters Fact Check довела, що Термін «викопне паливо» не був створений американським бізнесменом Дж. Д. Рокфеллером, щоб спонукати до ідеї дефіциту нафти. Найдавніший термін згадується в книзі, опублікованій у 1759 р. німецьким хіміком К. Нейманом.

Прикладом 3 може бути поширення у Facebook, TikTok, YouTube, Instagram підробленого відео інтерв'ю Г. Тунберг, у якому вона нібито просить використовувати «танки та стійку зброю», щоб «продовжувати боротьбу як люди, які екологічно свідомі», але це обман. Твердження є неправдивими, а зображення підроблено, щоб синхронізувати рухи губ активіста. В оригінальному інтерв'ю, опублікованому ВВС у листопаді 2022 р., Г. Тунберг розповіла про кліматичну тривогу, перехід на веганство та свою книгу «Книга про клімат». Команда Reuters Fact Check довела, що відео, на якому Г. Тунберг рекламує «веганські гранати» та книгу під назвою «Веганські війни», є дипфейком, зробленим із використанням інтерв'ю ВВС з активісткою в листопаді 2022 р. [23].

На думку П. Собєсяк-Пеншко, коли є запит і суспільний інтерес до певних тем у публічному просторі, міз/дезінформація поширюється у відповідь особливо активно, зростає «ймовірність того, що проблема клімату стане предметом маніпуляцій і спотворень» [9].

Учені з різних країн створили класифікацію тверджень про міз/дезінформацію щодо клімату. До неї увійшли п'ять основних наративів:

«глобального потепління не відбувається», «парникові гази людини не спричиняють глобальне потепління», «вплив клімату непоганий», «кліматичні рішення не працюватимуть» і «кліматичний рух/наука є ненадійний». Усі твердження в перших трьох описах є прикладами міз/дезінформації, як і більшість, але не всі твердження в четвертій і п'ятій категоріях [4].

Одним із критеріїв класифікації можуть бути методи та прийоми дезінформації про клімат і кліматичну політику. На думку П. Собєсяк-Пеншко, найважливіші методи дезінформації щодо питань клімату, помітні в польському публічному просторі, уключають:

- надання неправдивої інформації,
- маніпулювання реальними даними,
- ненадання джерел інформації,
- підрив наукового консенсусу щодо зміни клімату,
- посилення на «незалежних» експертів (наприклад пов'язаних із промисловістю викопного палива),
- створення теорій змови щодо захисту клімату (наприклад демонструючи кліматичну політику як змову світових еліт або багатих західноєвропейських країн проти таких держав, як Польща),
- перекладання відповідальності за захист клімату на інших (наприклад інші країни),
- багаторазове повторення тих самих аргументів і гасел (наприклад захист клімату є «ідеологія», «примха», «цирк», ірраціональна політика зміна клімату є причиною зростання цін на енергоносії й інфляції),
- накопичення незрозумілих для реципієнтів деталей і технічних нюансів, що підвищує їх сприйнятливість до дезінформації [9].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, актуальність проблеми кліматичної дезінформації обумовлена кількома чинниками: складністю науки про зміну клімату в процесах, які становлять її феноменологію; існуванням різних парадигм у трактуванні причин і наслідків кліматичних змін; тим, що більшість людей не обізнана з проблемами, пов'язаними зі зміною клімату, поки що у світі не розв'язана проблема кліматичної грамотності населення; найбільшими розповсюджувачами кліматичної дезінформації дедалі більше стають соціальні мережі, котрі є одним із найпопулярніших джерел кліматичної дезінформації; дезінформація про науку щодо клімату та її рішення безпосередньо перешкоджає потрібним політичним діям, зазначається,

що навіть ненавмисно та без злого наміру поширена мізінформація може мати шкідливі наслідки.

Базовим терміном досліджуваної проблеми є дезінформація в англomовному й українському мовному просторі в різних варіаціях: мізінформація, дезінформація, малінформація. Останній термін – малінформація – трапляється в інформаційному просторі нечасто. Навіть не у всіх англomовних словниках він присутній. Залежно від зв'язку цих понять із кліматом уживаються терміни «кліматична дезінформація», «дезінформація щодо клімату», «дезінформація щодо кліматичних змін». Ми застосовували як робочі терміни всі три поняття, спираючись на концептуальний вимір, запропонований у звіті Ради Європи, який ґрунтується на параметрах шкоди та брехні: кліматичні мізінформація, дезінформація і малінформація.

Виявлено кілька класифікацій тверджень щодо міз/дезінформації про клімат, яку створили вчені з різних країн, в одній із них ідеться про п'ять основних наративів: «глобального потепління не відбувається», «парникові гази людини не спричиняють глобальне потепління», «вплив клімату непоганий», «кліматичні рішення не працюватимуть» і «кліматичний рух/наука є ненадійний». Одним із критеріїв класифікації можуть бути методи та прийоми дезінформації про клімат і кліматичну політику.

Подальшого аналізу потребують виявлення ключових сфер дезінформації щодо клімату; класифікації основних наративів кліматичної дезінформації, зокрема щодо сучасного наукового консенсусу щодо кліматичних змін і заперечення кліматичних наук як напряду дезінформації щодо клімату; вимірів протидії дезінформації, розвінчування та спростування хибних й оманливих наративів про клімат; кліматичних дій проти цього виду дезінформації, формування кліматичної компетенції як інструмента боротьби з кліматичною дезінформацією.

REFERENCES

1. Klimatyczna Baza Wiedzy w walce z dezinformacją. URL: <https://fppe.pl/klimatyczna-baza-wiedzy-w-walce-z-dezinformacja/>
2. Wardle Claire. Understanding Information disorder (2020). URL: <https://firstdraft-news.org/long-form-article/understanding-information-disorder/>
3. Open letter: Global action required now to tackle the threat of climate misinformation and disinformation (2021). URL: <https://consciousadnetwork.medium.com/open-letter-global-action-required-now-to-tackle-the-threat-of-climate-misinformation-and-7064278b5b77>.

4. Climate mis-/disinformation backgrounder. September 2023. URL: https://caad.info/wp-content/uploads/2023/09/Climate-Mis-_Disinformation-Backgrounder.pdf.
5. Belei Les. Informatsiini vykryvlennia (2021). URL: <https://uchoose.info/informatsiini-vykryvlennya/> (in Ukrainian).
6. OPORA pidhotuvala slovnychok bazovykh terminiv informatsiinoho protystoiannia (2023). URL: https://www.oporaua.org/polit_ad/opora-pidgotuvala-slovnichok-bazovykh-terminiv-informatsiinogo-protystoiannia-24639. (in Ukrainian).
7. K. M. D. Treen and at al. Online misinformation about climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, vol. 11, no. 5, Oct. 2020. URL: <https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/wcc.665>.
8. Hussain, Mumtaz, Soomro, Tariq Rahim (2023). Social Media: An Exploratory Study of Information, Misinformation, Disinformation, and Malinformation. *Applied Computer Systems*, vol.28, no.1, pp.13–20. URL: <https://sciendocom/article/10.2478/acss-2023-0002>
9. Sobiesiako, Paulina (2022). Zmiana klimatu. Co warto wiedzieć? Jak przeciwdziałać dezinformacji? URL: https://www.isp.org.pl/uploads/download/zmiana-klimatu-co-warto-wiedziec-jak-przeciwdzialac-dezinformacji_pl_1698912946.pdf.
10. Trubshaw Don. Climate change as a scientific paradigm (part 1). URL: https://www.societalvalues-co-uk.translate.goog/climate-change-as-a-scientific-paradigm-part-1/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc
11. How Global Warming Works: Climate Change's Mechanism Explained. URL: https://www-howglobalwarmingworks-org.translate.goog/transcripts.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc
12. Lorenzoni, I.; Pidgeon, N. F. (2006). Public Views on Climate Change: European and USA Perspectives. *Climatic Change*, 77 (1–2): 73–95. URL: <https://www.atmosph.physics.utoronto.ca/people/lev/ESSgc/lorenzoniPclimchng06.pdf>
13. Harker-Schuch, I. (2022). Defining climate literacy: Developing a working definition on what it means to be climate literate, EGU General Assembly, Vienna, Austria, 23–27 May 2022, EGU22-2302. URL: <https://doi.org/10.5194/egusphere-egu22-2302>, 2022.
14. Kari, Paul (2021). Climate misinformation on Facebook «increasing substantially», study says. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2021/nov/04/climate-misinformation-on-facebook-increasing-substantially-study-say>.
15. In denial – Facebook’s growing friendship with climate misinformation (2022). URL: <https://the-citizens.com/wp-content/uploads/2022/07/RFOB-3rd-Quarter-2021.pdf>
16. Stop Funding Heat Is Making Climate Denial Unprofitable. URL: <https://stopfundingheat.info/>
17. New report exposes Google and YouTube’s failure to combat climate disinformation. (2023). URL: <https://caad.info/wp-content/uploads/2023/05/YouTubes-Climate-Denial-Dollars.pdf>.
18. Climate of misinformation: ranking big tech september 2023. URL: <https://caad.info/wp-content/uploads/2023/09/Climate-of-Misinformation.pdf>.
19. Belei, Les. Dzherela informatsii ukrainsiv u 2023 rotsi. URL: <https://uchoose.info/dzherela-informatsiyi-ukrayintsiv-u-2023-rotsi/> (in Ukrainian).
20. Ions, Rosamund, Wild, Kate (2021). The language of climate change and environmental sustainability. URL: <https://www.oed.com/discover/the-language-of-climate-change/>
21. Wardle, Claire, Derakhshan, Hossein (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. URL: <https://edoc.coe.int/en/>

media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html

22. The 4-D Project Countering Misinformation. URL: <https://www.climatechange-communication.org/countering-misinformation/>

23. Fact Check: Falling Deaths from Climate Disasters Are Not Evidence Against a Climate «Emergency» (2023). URL: www.reuters.com/fact-check/drop-climate-related-disaster-deaths-not-evidence-against-climate-emergency-2023-09-19/

24. Fact Check-The term «fossil fuel» was not coined by John D. Rockefeller to trick people into thinking oil is a scarce commodity (2021). URL: <https://www.reuters.com/article/factcheck-fossil-fuel-rockefeller-idUSL1N2QQ1UK>.

25. Fact Check: Greta Thunberg «vegan grenades» TV interview is deepfake. By Reuters Fact Check. (2023). URL: <https://www.reuters.com/fact-check/greta-thunberg-vegan-grenades-tv-interview-is-deepfake-2023-10-30/>

Матеріал надійшов до редакції 07.09.2023 р.

УДК 327.3(569.4+477)

Ігор Іщенко,

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,

iv.ishchenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5799-7364;

Олена Башкеєва,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри експертизи культурних цінностей та дизайну,

Університет митної справи та фінансів,

olena.bashkeieva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7029-2465

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-260-278

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ІЗРАЇЛЮ: ДОСВІД ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано, як в Ізраїлі організовано публічну дипломатію, націлену на створення іміджу країни, що виборює для себе безпечне життя. Ураховуючи схожі умови з Україною – обидві країни перебувають у стані довготривалого

зовнішньополітичного конфлікту, – вважаємо, що робота має важливе науково-практичне значення. Публічна дипломатія Ізраїлю здійснюється в синкретизмі із системою пропаганди «Хазбара», суб'єктами якої виступають і державні органи, і громадські організації. Напрями комунікативних практик публічної дипломатії: лобістська діяльність здебільшого в США зі стримання ядерної програми Ірану, надання економічної, військової підтримки в боротьбі з ХАМАС; цифрові комунікативні практики з країнами, де є єврейські діаспори зі створення іміджу країни, постраждалої, водночас – стабільної, демократичної, привабливої за рівнем життя, де створено максимально спрощені умови для отримання громадянства держави етнічними євреями; серед арабських країн найбільш позитивно розвивається зовнішня політика з Єгиптом, основний напрям публічної дипломатії – мотивація економічних інтересів. За посередництва зі США почали налагоджуватися відносини із Саудівською Аравією на базі спільних інтересів з обмеження впливу Ірану, однак загострення конфлікту з Палестиною, вірогідно призведе до згорання двосторонніх відносин до його припинення. Комунікативні практики публічної дипломатії на основі мультикультуралізму успіху не мають. У центрі уваги текстів публічної дипломатії – захист ізраїльських дітей, їх безпека та надання допомоги. У комунікативні практики публічної дипломатії активно залучено державні службовці й цей досвід варто використати в Україні.

Ключові слова: зовнішня політика, технології, Ізраїль, комунікативні практики, публічна дипломатія, міжнародні відносини, двосторонні відносини.

Ihor Ishchenko,

Oles Honchar Dnipro National University,
ORCID ID: 0000-0001-5799-7364;

Olena Bashkeieva,

University of Customs and Finance,
ORCID ID: 0000-0001-7029-2465

COMMUNICATIVE PRACTICES OF ISRAEL'S PUBLIC DIPLOMACY: EXPERIENCE FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The authors analyzed the problem of how the Israeli political authorities organized public diplomacy aimed at creating the image of a country fighting for a safe life. Considering the similar conditions with Ukraine, because both coun-

tries are in a state of long-term foreign policy conflict, the article has important scientific and practical significance. Israel has organized public diplomacy in syncretism with the Khazbara propaganda system, the subjects of which are both government agencies and public organizations. Directions of communication practices of public diplomacy: Lobbying activities for the interests of Israel mainly take place in the United States. Her goal – contain Iran’s nuclear program, receive economic and military support in the fight against Hamas; Digital and direct communication practices create an image of Israel as a country suffering from terrorism, and at the same time, subjects of public diplomacy set the goal of showing Israel as a stable, democratic state, attractive in terms of living standards, in which the political authorities have created the most simplified conditions for ethnic Jews to obtain state citizenship; Israel is especially active in organizing this work in countries where there is a large Jewish diaspora; Among Arab countries, foreign policy with Egypt is developing most positively; the main direction of public diplomacy is the motivation of economic interests. Moreover, as practice shows, public diplomacy and bilateral relations succeed when the political leader of the recipient country has a positive attitude towards Israel. Through US mediation, Israel has begun to improve relations with Saudi Arabia based on common interests in limiting Iran’s influence, but the escalation of Israel’s conflict with Palestine will most likely worsen the already poor bilateral relations between Israel and Saudi Arabia. The Israeli government cares about its image in Ukraine, but provides limited military assistance in order to avoid conflict with Russia. At the same time, Israeli public organizations provide enormous humanitarian assistance to Ukraine. Communicative practices of public diplomacy based on multiculturalism are not successful. The focus of public diplomacy texts is the protection of Israeli children, their safety, and providing assistance. Civil servants are actively involved in the communicative practices of public diplomacy, and this experience should be used in Ukraine.

Key words: foreign affairs, technologies, Israel, communicative practices, public diplomacy, international relations, bilateral affairs.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Політична влада України в дуже складних умовах воєнного часу намагається використовувати всі можливості розширення контактів із міжнародною спільнотою, застосовуючи комунікативні практики як елементи публічної дипломатії. Однак успішна взаємодія двох країн у різних сферах розширюється в тому числі завдяки системі комунікативних практик. Актуальність цієї статті полягає у вивченні досвіду держави Ізраїль зі створення свого позитивного іміджу

серед міжнародної спільноти через залучення потенціалу не лише державних органів і структур, а й громадських ресурсів. У наших країн схожа ситуація – обидві перебувають у стані зовнішнього конфлікту, мають спільного головного стратегічного партнера США, і цей конфлікт триватиме невизначений час, оскільки переговорного простору немає як у сучасності, так і не прогнозується в осяжній перспективі.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження означеної проблеми втілено в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників потрібно виокремити Н. Данилів, яка у своїй статті зосередилася на політиці держави Ізраїль із питань інтеграції репатріантів, їхніх особливостях і характеристиках. Саме правові засади виявилися мотивуючим чинником до стрімкого збільшення охочих стати громадянами цієї країни серед євреїв з усього світу. Актуальну роботу щодо організації пропаганди Ізраїлю в сучасних умовах представив А. Колдомасов, експерт із міжнародної інформації Аналітичного центру ADASTRA. Інший міжнародний політичний аналітик П. Швейко писав 30.09.2023 р., напередодні широкомасштабного загострення ізраїльсько-палестинського конфлікту, про тенденції покращення відносин між Ізраїлем і Саудівською Аравією, у яких США виступають посередником. Нами досліджено емпіричну модель конгруентності ментального простору як інструмент аналізу змін у міжнародних відносинах [19].

Серед зарубіжних науковців назвемо насамперед такого, як Дж. Най, у роботах якого акумулювались ідеї м'якої сили, публічної дипломатії. Також Д. Шамбо, І. Манор, Г. Гай працювали в цьому напрямі. Г. Сегелл висвітлив значення соціальних мереж у конфлікті. Р. Єллінек розкрив економічне співробітництво як найважливіший інструмент публічної дипломатії. Ш. Аттіас досліджує новий підхід до ізраїльської публічної дипломатії. Мережу пріоритетних напрямів зовнішньої політики Ізраїлю, ураховуючи схожі моделі демократії, висвітлив Н. Орен. Проблему іміджу держави Ізраїль в українському середовищі розглянув Б. Ревід. Роль волонтерських організацій – складової частини публічної дипломатії Ізраїлю – показав Л. Варшавський. Технологію збереження інформаційної невизначеності з володіння ядерною зброєю Ізраїлем описує Дж. Броді. Поглибленому вивченню технологій Ізраїлю, зокрема в зовнішній політиці, особливу увагу приділяє В. Р. Негіна [4–8]. Технологію легітимації зовнішньої політики та публічної дипломатії, спрямованої на позиціонування Ізраїлю як рятівника мігрантів розкрив Е. Мартін. Комунікативні практики в соціальних мережах, націлені на створення й підтримання образу держави Ізраїль, що страждає від тероризму, описують М. Трамонтано та У. Абулоф.

Мета статті – здійснити системний аналіз комунікативних практик публічної дипломатії Ізраїлю та визначити можливість їх реалізації в Україні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зауважимо, що ідея до застосування м'якої сили належить Дж. Наю. На його думку, зважаючи на те, що ера після холодної війни ґрунтуватиметься на співпраці, Дж. Най концептуалізував «м'яку силу» як «примушення інших держав хотіти того, що ви хочете». Арсенал «м'якої сили» включатиме культуру, політичні цінності й зовнішню політику [19; 20]. Якби держава могла зробити свою владу легітимною в очах інших, вона б зустріла менший опір її зовнішній політиці. Якби державна культура та ідеологія здавалися привабливими, союзники були б готові їх дотримуватися, а не отримати наказ. І якби держава могла встановити міжнародні норми, які відповідають її власному суспільству, їй не потрібно було б змінювати свою поведінку.

Концепція «м'якої сили» надала величезний вплив на міжнародні відносини. Після холодної війни багато країн інвестували мільярди доларів в ініціативи «м'якої сили» [26] США, особливо за президентства Б. Обами, активно впливали на країни Близького Сходу з використанням м'якої сили, публічної дипломатії [18]. Водночас жорстка сила почала переважати в міжнародних відносинах. Це яскраво проявилось під час кривавих подій у Сирії. Ця війна стимулювала публічну дипломатію, побудовану зі значним використанням маніпулятивних технологій. І сьогодні на прикладі війни в Україні ми бачимо, як ці елементи в концентрованому варіанті знаменували початок інформаційної війни.

Комунікативні практики публічної дипломатії Ізраїлю, які використовувала політична влада, проводячи психологічну боротьбу із супротивником ХАМАС, цікаві для України, адже кожен день нашого протистояння з ворогом характеризується постійною боротьбою за свідомість як українців, так і зовнішньої спільноти. У цій боротьбі ми повинні допомогти громадськості відповісти на питання: «Хто агресор і хто жертва? Хто винен за ескалацію?» Саме так будує свою діяльність Ізраїль, формуючи у внутрішньому та зовнішньому середовищах картину протистояння. Інструментом досягнення цієї мети слугують засоби масової комунікації, що, завдяки розширенню своїх можливостей в умовах інформаційного суспільства, глобальної мережі «Інтернет», соціальних мереж, реально впливають на розвиток сприйняття дійсності в конфлікті [24].

Як ми зазначили, стратегічні комунікації у двосторонніх відносинах зі своїм головним союзником Сполученими Штатами Америки відіграють ключову роль із підтримання психологічної готовності до продовження боротьби за утримання зайнятих територій у секторі Газа, стримання ХАМАСу та Палестинського руху загалом. Однак морально-психологічне забезпечення населення Ізраїлю, його підтримку в цьому довготривалому конфлікті здійснює низка органів політичної влади. Крім того, неабиякого значення набули комунікативні практики представників діаспори в країнах перебування.

Проводячи паралель із прагматикою надання допомоги Україні з боку США й іншими країнами Заходу, де на перший план виходять не стільки спільні цінності, скільки безпекові питання, можемо навести інший приклад. Уже зараз ми є свідками безпрецедентного та кількох таємних союзів на Близькому Сході, що складається з Ізраїлю, Саудовської Аравії й кількох країн Перської затоки [10]. Між Ізраїлем і Саудівською Аравією немає ніякої любові. Народи цих країн мало знають один про одного. Обидві країни не поділяють цінності, політичні структури, історію традицій, і в жодній із цих країн не існує жодної програми культурного обміну. Найімовірніше, ці країни об'єднують загальне бажання зупинити іранську експансію в регіоні. Звідси – очевидна тенденція, закономірність: як тільки з'являються нові актори, що претендують на перерозподіл впливу на міжнародні відносини за рахунок розширення стратегічних комунікацій і намагаються здійснити політичну трансформацію міжнародної системи, у цих умовах роль публічної дипломатії, завдяки інформаційному суспільству, трансформується на маніпулятивні технології з подальшим виникненням інформаційних війн.

У стабільній ситуації комунікативна взаємодія, двосторонні відносини обслуговують чинну систему міжнародних відносин і їм властиві прогнозованість, лінійність. Цю думку підтверджує той факт, що нинішнє загострення ізраїльсько-палестинського конфлікту унеможливорює розвиток позитивних відносин між Саудівською Аравією й Ізраїлем, адже з великою долею вірогідності країни арабського світу консолідуються та виступатимуть проти Ізраїлю за рішення палестинського питання.

Як відомо, економічне співробітництво є найважливішим інструментом публічної дипломатії, воно встановлює двосторонні відносини, що ґрунтуються насамперед на інтересах. Прикладом може слугувати оголошення єгипетським міністром нафти, електроенергії та відновлюваних джерел енергії Тарекомель-Моллою і його ізраїльським колегою Ювалем Стейніц про експорт ізраїльського природного газу до

Єгипту, що постачається з найбільшого підводного газового родовища Ізраїлю [28]. Не менш важливим є те, що угода також допоможе зміцнити зв'язки між Ізраїлем та його сусідами. Газова угода «Левіафан» є першою великою угодою Ізраїлю з Єгиптом після мирного договору між Єгиптом й Ізраїлем 1979 р. і є різким стрибком уперед у двосторонніх відносинах між країнами.

Ця угода доповнює дві інші угоди, підписані ізраїльськими газовими компаніями з Йорданією щодо експорту газу з родовища Тамар на електростанції на йорданському Мертвому морі та з родовища Левіафан до Національної електроенергетичної компанії Йорданії. Угоди такого типу дають змогу побудувати тісніші економічні зв'язки, послаблюючи напруженість між сусідніми країнами, навіть тимчасово, і створюючи простір для відносин між людьми. І для Ізраїлю, і для Єгипту йдеться не лише про енергетику, а й про побудову довгострокової платформи співробітництва між країнами регіону, що ґрунтується на спільних стратегічних інтересах та комунікаціях. Регіональне енергетичне співробітництво вигідне всім сторонам – Ізраїлю як постачальнику, Єгипту як споживачу та обох сторонам разом із Йорданією, адже в середньостроковій і довгостроковій перспективі можна очікувати стабілізацію регіону.

Які чинники гальмують цей процес? Передусім, потрібно зважати на специфіку комунікативних практик між ізраїльтянами і палестинцями. Сучасні дослідження доводять таке. Комунікативні практики взаємодії можна уявити як своєрідну піраміду, на вершині якої – політичні лідери. Саме вони задають тон цим двостороннім відносинам. Отже, стратегічні комунікації лідерів сповнені емоцій, що підсилюють конфлікт. Вони передаються через засоби масової комунікації. На відносини між народами в цьому конфліктному регіоні впливають ментальні особливості їхніх представників. Нами у 2019 р. проведено дослідження, трансформоване в наукову статтю «Емпірична модель конгруентності ментального простору як інструмент аналізу змін у міжнародних відносинах». У ній ми дійшли висновків, що взаємовигідні двосторонні відносини між державами на основі взаємної мотивації досягаються конгруентною інтерференцією їх ментальних просторів. Такий стан спостерігаємо тоді, коли цінності, пов'язані з оцінкою минулого держав, уявленнями про ідеал політичного режиму, ставлення до економічної політики та перспектив розвитку як самих держав, так і міжнародного співробітництва між ними близькі за своїм змістом.

Однак тут треба додати: на успішність такої взаємодії впливають також інтереси сторін, якщо вони збігаються. Стосовно ж якихось

іраціональних, непередбачуваних моментів у двосторонніх відносинах між країнами, теж можна прокоментувати наші висновки. Оскільки політичні лідери – не єдині суб'єкти, причетні до формування громадської думки, треба зазначити, що цілеспрямована зміна ментального простору в процесі міжнародних економічних і політичних відносин характеризується методами, які дедалі більше орієнтуються на ефект «чорного лебедя», якими в міжнародних відносинах, зазвичай, є поява нових лідерів. Засобом біфуркації сьогодні є інтерактивне спілкування, у якому поряд із традиційними методами впливу через мас-медіа зростає роль лідерів громадської думки в соціальних мережах, що здатні об'єднати навколо себе значну аудиторію [17].

Формування цих особливостей реалізується на індивідуальному й груповому рівнях через політичну владу, засоби масової комунікації в сенсі сприйняття дійсності з позиції справедливості трактування історичних подій. Захищаючи інтереси свого народу, історичні події трактуються у шкільних підручниках як взаємовиключні з приводу вирішення цього регіонального конфлікту.

Отже, системний цілеспрямований характер комунікативних практик на всіх рівнях – від двосторонніх міжнародних відносин до локальних, спрямований на підтримання ізраїльсько-палестинського конфлікту в гарячій фазі вже декілька десятиліть. За таких умов Ізраїль повинен заради підтримки міжнародною спільнотою залучати не тільки представників державних органів, а й пропагандистів за межами своєї держави з числа студентів-ізраїльтян, які навчаються в університетах США, Західної Європи тощо. Система цієї пропаганди Ізраїлю має назву «Хазбара» (буквальний переклад – «пояснення»). Саме таку назву має стратегія публічної дипломатії Ізраїлю, до якої входить як лобіювання, так і виробництво матеріалів, що допомагали б поширювати позитивний імідж цієї країни у світі, що зазвичай зводиться до пропаганди. Наприклад, у цю галузь також входить діяльність головного міжнародного видання Ізраїлю – The Jerusalem Post [3].

Незважаючи на значну критику Хазбари з боку дослідників, наприклад М. Аураг [12], написано низку наукових праць, що висвітлюють нові підходи до ізраїльської публічної дипломатії, зокрема Ш. Агтіас досліджує новий підхід до технології ізраїльської публічної дипломатії, який полягає в залученні ізраїльських громадян до заходів Хазбари. Автор також запропонував поняття «peer-to-peer» (P2P), яке описує новітній розвиток у дипломатичній практиці, коли громадяни, завдяки соціальним мережам, стають не лише споживачами інформації, але і її виробниками [13].

Поміж іншого Ізраїль намагається вплинути на свій імідж на Заході також іншими методами, наприклад, за допомогою лобіювання. У Сполучених Штатах діє організація AIPAC (America-Israel Public Affairs Committee), щорічний бюджет якої становить 64 мільйони доларів та яку називають головною організацією для лобіювання ізраїльських інтересів у США. Зокрема, одними з офіційно задекларованих цілей її діяльності є забезпечення щорічної військової допомоги Ізраїлю на суму 3 мільярди доларів, збільшення мережі ізраїльських поселень у Палестині та вплив на роботу США в ООН з урахуванням ізраїльських інтересів. Організацією створено громадську групу Citizens for a Nuclear Free Iran, що запустила рекламну кампанію у 23-х штатах і столиці держави, у якій був прямий заклик до сенаторів та конгресменів голосувати проти іранської ядерної угоди [3]. Хоча успіху ця кампанія не мала, однак викликає інтерес, з якою інтенсивністю велася ця робота, маючи системний характер. Із цією метою пропаганду проти Ірану проводила інша організація – Міжнародне співтовариство християн та євреїв (International Fellowship of Christians and Jews). Вона запустила серію пропагандистських роликів проти прийняття угоди. Усе це загалом є елементами Хазбари. Звісно, що в будь-якій пропаганді є маніпулятивний елемент, оскільки вона, за визначенням, розрахована на категорію населення, що не може перевірити достовірність інформації, а часто-густо це неможливо здійснити й на таке спроможні лише обізнані експерти.

Іноді технології ізраїльської публічної дипломатії мають досить незвичні виміри та формати, що апелюють до такої цільової аудиторії, як, наприклад, діти. Нуріт Стернберг написав дитячу книгу під назвою «Цук та Ейтан знаходять дім та любов». У ній розповідається про двох голодних кошенят Цука й Ейтана, яких урятував ізраїльський солдат під час бойових дій у Секторі Гази. Герой-протагоніст на ім'я Матан забирає коробку з кошенятами з палестинської території до безпечного Ізраїлю. Найцікавішим є те, що операція, проведена Ізраїлем улітку 2015 р. в Секторі Газа, на івриті має назву «Цук Ейтан». Так, кошенят у книзі було названо в честь військової операції [3].

Треба згадати про зусилля Ізраїлю щодо позиціонування себе як прихильників мультикультуралізму. Наприклад, система освіти країни використовувалася для пропаганди цієї ідеї. Найуспішнішим проектом з об'єднання євреїв та арабів у класі став проєкт «Неве Шалом/Вахаталь-Салам», що означає «Оазис світу». У цьому селі, розміщене в центрі Ізраїлю, євреї й араби живуть і навчаються разом, а їхні навчальні програми об'єднують кілька напрямів у багатомовному середовищі, де однаково

викладаються іврит та арабська мова. Цей факт був розповсюджений через міжнародні відносини й задіяне широке коло засобів масової комунікації. Однак запровадити цю ідею на державному рівні не вдалося. Мультикультуралізм не прижився з причин розходження в оцінці історичних подій народами Ізраїлю та Палестини.

Технологія зовнішньої політики Ізраїлю тісно пов'язана ідеологією правлячої коаліції. Нинішній Уряд Нетаньяху орієнтує свою дипломатію на розвиток відносин із країнами, чії ідеологічні орієнтири мають більш консервативний характер. Насамперед Угорщина й Турція – серед пріоритетів налагодження ділових і політичних стосунків. Оскільки в цих країнах президенти діють у внутрішній політиці схожим чином, обмежуючи судову владу в її контрольних функціях і розширюючи сферу впливу державних ЗМІ, технології публічної дипломатії також вірогідно орієнтуватимуться на позиції своїх політичних лідерів, інструментом яких виступають державні ЗМІ [22].

Як свідчить практика, позиція Ізраїлю щодо підтримки України в сучасній війні з росією досить обережна [9]. Потрібно зазначити, що посольство України в Ізраїлі нещодавно проводило екзит-пол, у результаті якого отримали результат підтримки України у війні з РФ, такими виявились 85 % людей в Ізраїлі. Тобто публічна дипломатія України, виходячи з такого результату, спрацьовує ефективно. Адже великий відсоток громадян Ізраїлю – вихідці з України. Про це говорив у своєму інтерв'ю посол України в Ізраїлі Є. Корнійчук [9]. Незважаючи на таку підтримку, у публічну площину переговори з військово-технічного співробітництва в рамках двосторонніх відносин між Ізраїлем та Україною не виходять. Одне відомо – зазначені питання обговорювались 26.09.2023 р. на зустрічі Президента України В. Зеленського з прем'єр-міністром Ізраїлю Б. Нетаньягу. Рік по тому, 26 вересня 2022 р., Президент України Володимир Зеленський висловив «шок» з приводу того, що Ізраїль не постачає зброю до України. Коментарі Зеленського були жорсткішими, ніж висловлювання у березні, коли він дорікнув Ізраїлю за небажання посилати Києву зброю проти російських атак: «Ви знаєте, що в Україні багато людей єврейського походження, і в Ізраїлі багато українців. Як можна мати таке ставлення? Я був шокований» [16]. Наразі ж Ізраїль висловлює свою готовність передати Україні ракети, але це можливо у випадку, якщо Іран постачатиме свої ракети в росію [23]. Однак сучасні події пов'язані зі спалахом конфлікту між Ізраїлем та Палестиною й переростанням його в регіональну війну навряд чи посприяє новим поставкам зброї та боєприпасів Ізраїлем до України.

Водночас Ізраїль занепокоєний своїм іміджем в Україні. МЗС Ізраїлю моніторить цю ситуацію, проводить опитування на території України. Так, делегація МЗС Ізраїлю, яка відвідала Київ у перший тиждень вересня 2022 р. зустрілася з українською PR-компанією ARENA. Під час зустрічі відбулось обговорення позиціонування Ізраїлю в ЗМІ та його сприйняття серед української громадськості, також відбулася розробка плану дій щодо покращення іміджу держави серед різних цільових аудиторій. Цей план дій уключав проведення опитування для визначення думки українців про Ізраїль.

Також урядовці ізраїльського МЗС повідомили, що вони направлять до Києва нового заступника посла, який займатиметься публічною дипломатією [23]. Отже, фактично Ізраїль намагається підтримувати неконфліктні стосунки з Росією і водночас підтримувати Україну до тієї межі, що може спричинити конфлікт із першою. Причому, якщо державні органи Ізраїлю з обережністю ставляться до допомоги Україні, аби не викликати невдоволення Кремля, то громадські організації ізраїльтян проявляють високу активність, серед них такими є насамперед волонтери [1].

Зовнішня політика Ізраїлю в галузі національної безпеки, на нашу думку, має специфіку з прихованої транспарентності своїх можливостей у галузі озброєнь. Передусім це стосується наявності в Ізраїлю тактичної ядерної зброї. У той час як аналітики можуть насамперед визначити стратегії ядерних держав щодо тактичної зброї, Ізраїль залишається єдиною загадкою. Єврейська держава розпочала свою ядерну програму в середині 1950-х років, і зазвичай вважається, що вона придбала придатний для використання арсенал приблизно в 1967 р. Ізраїль продовжує свою політику ядерної двозначності. Ця політика покликана приховати, чи Ізраїль має ядерний арсенал, і якщо так, то як його арсенал використовується. Управління військової цензури забороняє будь-які посилення на засоби масової інформації, що значно усуває будь-яку суспільну відповідальність і дебати всередині країни [14].

Справа в тому, що батько-засновник Ізраїлю Давид Бен-Гуріон побоювався, що країна може бути знищена арабськими державами, що призведе до другого Голокосту [15]. Він був одержимий ідеєю розробки ядерної зброї, щоб гарантувати державну безпеку. Отже, Ізраїль придбав свій ядерний арсенал як страховку від поразки у звичайній війні проти своїх арабських супротивників. У цьому, на нашу думку, полягає специфіка військово-політичної компоненти, що транслюється політичною владою Ізраїлю в зовнішній політиці. Мета полягає в тому, щоб впливати на зовнішнє середовище посередництвом технології подання вкрай обмеженої

інформації про володіння ядерної зброєю. У результаті конфліктне зовнішнє середовище впевнено – ядерна зброя в Ізраїлю є, але в якій кількості, якої потужності – це загадка. Така технологія слугує стримувальним чинником від руйнування Ізраїлю як держави.

Однак, у цю схему не вкладається напад збройних формувань ХАМАС на територію Ізраїлю в жовтні 2023 р. Чому ця безпекова технологія не спрацювала, належить розібратися міжнародним політичним аналітикам. Одне зрозуміло: політична сила, ініціатор цього нападу, точно знав, що Ізраїль не використовуватиме тактичну ядерну зброю в цьому випадку.

Потрібно зазначити, що зовнішня політика Ізраїлю, поєднана з публічною дипломатією, залежить і від суб'єктивного чинника, властивого як Ізраїлю, так і країні-партнеру. Як приклад, можна згадати зовнішню політику президента Єгипту М. Мурсі. За рік свого президентства 2012–2013 рр. він значно погіршив відносини з Ізраїлем. До Мурсі та після Кемп-Девідського мирного процесу 1977–1979 рр. Ізраїль і Єгипет мали добрі двосторонні відносини, коли військова та політична еліти були одним і тим самим. Під час президентства Мурсі спостерігалися розбіжності між єгипетською політичною та військово-політичною елітами. Ізраїль продовжував підтримувати добрі відносини з військовою елітою, незважаючи на погіршення відносин із політичною елітою Єгипту. Політична еліта «Братів-мусульман» схилилася до альянсів із Хамасом, Тегераном й ісламськими фундаменталістами, які виступають проти існування Ізраїлю. Після падіння Мурсі та повторного зближення військових і політичних еліт відносини Ізраїлю з Єгиптом покращилися [25].

Головним ресурсом будь-якої держави є соціальний капітал, люди. Політична влада Ізраїлю в перші ж роки з початку утворення держави застосувала своєрідну мотиваційна технологію до збирання євреїв з усього світу. У 1950 р. ухвалено Закон «Про повернення», згідно з яким, будь-який єврей може подати заяву та автоматично отримати громадянство в Ізраїлі без тривалості проживання чи мовних вимог [2]. Водночас Ізраїль поряд із цим мотиваційним механізмом створив механізм «фільтрації» мігрантів. Адже національна ідея держави Ізраїль полягає в етнічному монізмі як інструменті національної безпеки. Підтвердження реалізації цієї ідеї знаходимо в ухваленому Законі «Про запобігання проникненню» (1945 р.). Технологія цього механізму ґрунтується на ідеї – краще надати допомогу біженцям неєврейського походження за межами Ізраїлю, так було, до речі, із сирійськими біженцями. За цього виконуються відразу два завдання: по-перше, зберігається чистота етносу, а по-друге – в очах міжнародної

спільноти Ізраїль постає як рятівник знедолених громадян інших країн, постраждалих від уторгнення окупантів, зовнішніх військових сил [21].

Важливою технологією Ізраїлю у створенні його іміджу як постраждалої держави, що постійно перебуває під терористичними нападами є використання соціальних мереж. Вона акцентована на Хамас, який зображується як варварський та ірраціональний ворог, багато в чому подібно до розповідей про Аль-Каїду, самопроголошену Ісламську державу тощо. Особливість полягає ще й полягає у безпосередній участі державних посадовців у спілкуванні з користувачами соціальних мереж. Вони, по суті, реалізують цю технологію, націлену на двосторонні відносини з цільовою аудиторією, якою є практично все населення Ізраїлю й зарубіжних країн [27].

Державні агенти Ізраїлю вперше використовували символічні зображення та тексти, щоб представити своє важке становище як трагічне й травмувальне, коли місцезнаходження викрадених ізраїльсько-єврейських підлітків залишалося невідомим. Заснований на універсальному образі дверної ручки та символічних кольорах, таких як зелений шрифт, який часто асоціюється з ісламом загалом і Хамасом зокрема, щоб запитати аудиторію, що б вони зробили, якби їм довелось турбуватися про те, що їхні сплячі діти можуть постраждати від терористів. Отже, домашній притулок спальні може бути порушений будь-якої миті травмою терористичного насильства. Цей пост свідчить про дискурс сек'юритизації: він пропонує суто емоційну привабливість, оскільки фактичні показники викрадень людей як тактики тероризму на той час практично відсутні [11].

Отже, фактично Ізраїль стверджує себе, частково завдяки своєму безпосередньому дискурсу в соціальних мережах, як частина ісламофобської гегемоністської коаліції, що позиціонує Ізраїль як східний фронт «глобальної війни США з тероризмом».

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Держава Ізраїль із самого початку свого створення активно використовувала комунікативні практики м'якої сили, публічної дипломатії як для збільшення людських ресурсів, так і для створення свого іміджу як прогресивної демократичної країни. Спираючись на стратегічні комунікації зі США – своїм головним союзником, державні органи Ізраїлю зосередили свою публічну дипломатію на безпекові питання, розвиток економіки, культурних зв'язків із єврейськими громадами різних країн світу. Причому стосовно країн Заходу Ізраїль позиціонує себе як країна демократії, що постійно перебуває під загрозою тероризму, відповідаючи

на його виклики. За цього на перший план висувуються спільні цінності. Із країнами Сходу публічна дипломатія єврейської держави зосереджена на створення мотивації до взаємовигідних відносин на основі спільних економічних інтересів. Такими є комунікативні практики насамперед із Єгиптом. Ключову роль у публічній дипломатії Ізраїлю відіграє система пропаганди Хазбара.

Її завдання полягають як у лобюванні інтересів Ізраїлю, так і у виробництві матеріалів, що допомагали б поширювати позитивний імідж цієї країни у світі. У будь-якій пропаганді міститься елемент маніпуляції громадською думкою. Не є винятком також організація Хазбари. У її межах зформувався новітній розвиток у дипломатичній практиці «peer-to-peer» (P2P), коли громадяни, завдяки соціальним мережам, стають не лише споживачами інформації, але і її виробниками. Причому така система комунікативних практик запроваджена і в самому Ізраїлі, і за його межами. У цій системі кожен єврей світу, тим паче своєї країни повинен сприяти покращенню іміджу Ізраїлю.

Значну увагу в технологіях публічної дипломатії Ізраїль приділяє створенню й підтриманню іміджу своїх військових як захисників народу країни, утілюючи їх у привабливі цікаві форми. Невдалою виявилася технологія створення картини підтримки на практиці мультикультуралізму на рівні всієї держави, її вдалося реалізувати лише на окремому локальному рівні. Це пояснюється взаємовиключним трактуванням історичного минулого народами Палестини та Ізраїлю. Технологія зовнішньої політики Ізраїлю тісно пов'язана ідеологією правлячої коаліції. Нинішній уряд Нетаньяху орієнтує свою дипломатію на розвиток відносин із країнами, чий ідеологічний орієнтир мають більш консервативний характер.

Політичні лідери правлячої коаліції Ізраїлю ведуть зовнішню політику стосовно України з огляду на ті межі, за якими можливо погіршити свої стосунки з Росією, однак усе ж піклуються про підтримання свого позитивного іміджу в Україні. Серед громадян Ізраїлю, як показало опитування 2023 р., 85 % жителів цієї країни підтримують Україну у війні з РФ. Цей факт доводить у тому числі й успішність публічної дипломатії України у двосторонніх відносинах з Ізраїлем.

Практика публічної дипломатії Ізраїлю підтверджує значну залежність її ефективності від ідеологічних настанов політичного лідера суміжної країни, це наочно продемонстровано на прикладі двосторонніх відносин із Єгиптом.

Показовим є широке залучення посадовців Ізраїлю до участі в соціальних мережах. Їхнім завданням є роз'яснення у своїй країні та в ході

комунікацій із міжнародних відносин особливостей зовнішньої політики, навіювання цільовій аудиторії образу Ізраїлю як країни, що постійно перебуває в боротьбі з міжнародним тероризмом, чітко вказуючи на ХАМАС як головного ворога.

Ураховуючи перспективи України, розраховані на довгу тривалість поточної широкомасштабної війни, мусимо зауважити щодо політичного керівництва України практику широкого залучення як державних посадовців, так і громадськості до організації публічної дипломатії через соціальні мережі, спрямованої на зовнішню цільову аудиторію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варшавський, Л. (2023). «Ізраїльські друзі України» – волонтерська некомерційна організація. *Новини Ізраїлю НіКК – Nikk.Agency*, 04.08. URL: <https://nikk.agency/uk/podderzhat-ukraynu/>
2. Данилів, Н. (2017). Політика держави Ізраїль із питань інтеграції репатріантів: особливості та характерні риси, *Вісник Львівського університету*, 661–670. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/661-670_Danyliv-RM-1.pdf
3. Колдомасов, А. (2020). Супермаркет пропаганди: Ізраїль та Палестина. *Аналітичний центр ADASTRA*. 10.04. URL: <https://adastra.org.ua/blog/supermarket-propagandi-izrayil-ta-palestina>
4. Негіна, В. Р., Висоцький, О. Ю. (2020а). Латиноамериканський вектор зовнішньої політики Ізраїлю: технологічний вимір. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 12(2), 94–103. URL: <https://DOI:10.15421/352039>
5. Негіна, В. Р., Висоцький, О. Ю. (2020b). Реалізація технологій зовнішньої політики Ізраїлю через проізраїльське лобі у США. *Політологічний вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 84, 203–217. URL: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/64>
6. Негіна, В. Р., Висоцький, О. Ю. (2021а). Африканський вектор зовнішньої політики Ізраїлю: технологічний вимір. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 13(1), 130–139. URL: <https://DOI:10.15421/352115>
7. Негіна, В. Р., Висоцький, О. Ю. (2021b). Технологія периферії як інструмент зовнішньої політики Ізраїлю. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 13(2), 95–107. URL: <https://DOI:10.15421/352129>
8. Негіна, В. Р., Висоцький, О. Ю. (2022). Технології двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 14(2), 141–151. URL: <https://DOI:10.15421/352232>
9. Хмельницький, О. (2023). Що тут неправда? «Якщо дуже спростити, то Ізраїль боїться Росії», *Новини Ізраїлю НіКК – Nikk.Agency*, 27.09. URL: <https://nikk.agency/chto-tu-ne-pravda/>
10. Швейко, П. (2023). Ізраїль і Саудівська Аравія готують сенсацію. Росія буде незадоволена. *Новини Ізраїлю НіКК – Nikk.Agency*. 30.09. URL: <https://nikk.agency/uk/rossiya-budet-nedovolena/>

11. Abulof, U. (2014). Deep Securitization and Israel's "Demographic Demon". *International Political Sociology*, (8)4, Dec. 396–415. URL: <https://doi.org/10.1111/ips.12070>
12. Aouragh, M. (2016). Hasbara 2.0: Israel's Public Diplomacy in the Digital Age. *University of Forward Thinking Westminster*, 2–28. URL: https://www.researchgate.net/publication/303743496_Hasbara_20_Israel%27s_Public_Diplomacy_in_the_Digital_Age
13. Attias, S. (2012). Israel's new peer-to-peer diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, (7), 473–482. URL: https://www.researchgate.net/publication/287010482_Israel%27s_New_Peer-to-Peer_Diplomacy
14. Born, H., GILL, B., HÄNGGI, H. (2010). Governing the Bomb. *Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons*. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/books/SIPRI10GTBsample.pdf>
15. Brody, J. (2023). Halakhah and Omnicide: Legality of Tactical Nuclear Weapons under Jewish Law. *E-International Relations*, Jan 6. URL: <https://www.e-ir.info/2023/01/06/halakhah-and-omnicide-legality-of-tactical-nuclear-weapons-under-jewish-law/>
16. Gencturk, A. (2022). Ukraine shocked by «Israel's failure to supply arms». *Anadolu Agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukrainewar/ukraine-shocked-by-israels-failure-to-supply-arms/2694572>
17. Ishchenko, I., Bashkeieva, O., Petrov, P. (2019). Empirical model of congruence of mental space as a tool for the analysis of changes in international relations. *Economic Annals-XXI*, 176(3–4), 4–13. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V176-01> (Scopus)
18. Manor, I., Golan, Guy J. (2020). The Irrelevance of Soft Power. *E-International Relations*, Oct 19. URL: <https://www.e-ir.info/2020/10/19/the-irrelevance-of-soft-power/>
19. Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, 616(1), 94–109.
20. Nye, J. S. (1991). Soft power. *Foreign policy*, (80), 153–171.
21. Martin, E., Stivachtis, Yannis A. (2023). National Responses to the Syrian Refugee Crisis: The Cases of Israel and Cyprus. *E-International Relations*, May 3, URL: <https://www.e-ir.info/2023/05/03/national-responses-to-the-syrian-refugee-crisis-the-cases-of-israel-and-cyprus/>
22. Oren, N. (2023). Democratic Backsliding in Netanyahu's Israel. *E-International Relations*, May 19. URL: <https://www.e-ir.info/2023/05/19/democratic-backsliding-in-netanyahus-israel/>
23. Ravid, B. (2022). Scoop: Some Israeli officials worry war hurt Israel's image in Ukraine, *Axios*, Sep 21. URL: <https://www.axios.com/2022/09/21/israel-ukrainepublic-opinion-russia-war>
24. Segell, G. (2013). Mohamed Morsi, Egypt and Israel. *E-International Relations*, Dec 12, URL: <https://www.e-ir.info/2013/12/12/president-morsi-egypt-and-israel/>
25. Segell, G. (2022). Opinion – Crisis in Ukraine and High-Intensity Psychological Warfare. *E-International Relations*, Feb. 16. URL: <https://www.e-ir.info/2022/02/16/opinion-crisis-in-ukraine-and-high-intensity-psychological-warfare/>
26. Shambaugh, D. (2015). China's soft-power push: The search for respect. *Foreign Affairs*, 94(4), 99–107. URL: <https://china.usc.edu/sites/default/files/forum/Shambaugh%20China's%20Soft-Power%20Push%202015%20Foreign%20Affairs.pdf>

27. Tramontano, M. (2021). State Social Media and National Security Strategy: Israel's Operation Protective Edge. *E-International Relations*, Apr. 20. URL: <https://www.e-ir.info/2021/04/20/state-social-media-and-national-security-strategy-israels-operation-protective-edge/>

28. Yellinek, R. (2020). Opinion – Pipe lines and Politics: Natural Gas Connects Israel and Egypt. *E-International Relations*, Mar 4, URL: <https://www.e-ir.info/2020/03/04/opinion-pipelines-and-politics-natural-gas-connects-israel-and-egypt/>

REFERENCE

1. Varshavskiy, L. (2023). «Izrail'ski druzi Ukrainy» – volonterska nekomertsiina orhanizatsiia [«Israeli Friends of Ukraine» is a volunteer non-profit organization]. *Novyny Izrailiu NiKK – Nikk.Agency*, <https://nikk.agency/uk/podderzhat-ukraynu/> (in Ukrainian).

2. Danyliv, N. (2017). Polityka derzhavy Izrail iz pytan intehratsii repatriantiv: osoblyvosti ta kharakterni rysy [Peculiarities and characteristic features of the integration of returnees contained in the Israeli state policy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. 661–670. https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/661-670_Danyliv-RM-1.pdf (in Ukrainian).

3. Koldomasov, A. (2020). Supermarket propahandy: Izrail ta Palestyna [Propaganda Supermarket: Israel and Palestine]. *Analychnyi tsentr ADASTRA*, 10.04. <https://adastra.org.ua/blog/supermarket-propagandi-izrayil-ta-palestina> (in Ukrainian).

4. Niehina, V. R. & Vysotskyi, O. Y. (2020a). Latynoamerykanskiy vektor zovnishnoi polityky Izrailiu: tekhnolohichniy vymir [Latin American Vector of Israel's Foreign Policy: Technological Dimension]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 12(2), 94–103. DOI: 10.15421/352039 (in Ukrainian).

5. Niehina, V. R. & Vysotskyi, O. Y. (2020b). Realizatsiia tekhnolohii zovnishnoi polityky Izrailiu cherez proizralske lobi u SSHa [Application of Israeli foreign policy technologies through the pro – Israel lobby in the United States]. *Politolohichniy visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 84, 203–217. from <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/64> (in Ukrainian).

6. Niehina, V. R. & Vysotskyi, O. Y. (2021a). Afrykanskiy vektor zovnishnoi polityky izrailiu: tekhnolohichniy vymir [African Vector of Israel's Foreign Policy: Technological Dimension]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 13(1), 130–139. DOI: 10.15421/352115 (in Ukrainian).

7. Niehina, V. R. & Vysotskyi, O. Y. (2021b). Tekhnolohiia peryferii yak instrument zovnishnoi polityky Izrailiu [Technology of periphery as a Foreign Policy tool of Israel]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 13(2), 95–107. DOI: 10.15421/352129 (in Ukrainian).

8. Niehina, V. R. & Vysotskyi, O. Y. (2022). Tekhnolohii dvostoronnikh izrail'sko-kytayskikh vidnosyn [Technology of Israel-China bilateral relations]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 14(2), 141–151. URL: <https://DOI: 10.15421/352232> (in Ukrainian).

9. Khmelnytskyi, O. (2023). Shcho tut nepravda? «Iakshcho duzhe sprostyty, to Izrail boitsia Rosii» [What is wrong here? «To put it very simply, Israel is afraid of Russia»]. *Novyny Izrailiu NiKK – Nikk.Agency*, 27.09. URL: <https://nikk.agency/chto-tu-ne-pravda/> (in Ukrainian).

10. Shveiko, P. (2023). Izrail i Saudivska Araviia hotuiut sensatsiiu. Rosiia bude nezadovolena [Israel and Saudi Arabia are preparing a sensation. Russia will be displeased.]. *Novyny Izrailiu NiKK – Nikk.Agency*, 30.09. URL: <https://nikk.agency/uk/rossiya-budet-nedovolena/> (in Ukrainian).
11. Abulof, U. (2014). Deep Securitization and Israel's «Demographic Demon». *International Political Sociology*, (8) 4, Dec. 396–415. URL: <https://doi.org/10.1111/ips.12070> (in English).
12. Aouragh, M. (2016). Hasbara 2.0: Israel's Public Diplomacy in the Digital Age. *University of Forward Thinking Westminster*, 2–28.. URL: https://www.researchgate.net/publication/303743496_Hasbara_20_Israel%27s_Public_Diplomacy_in_the_Digital_Age (in English).
13. Attias, S. (2012). Israel's new peer-to-peer diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, (7), 473–482. URL: https://www.researchgate.net/publication/287010482_Israel%27s_New_Peer-to-Peer_Diplomacy (in English).
14. Born, H., GILL, B., HÄNGGI, H. (2010). Governing the Bomb. Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/books/SIPRI10GTBsample.pdf> (in English).
15. Brody, J. (2023). Halakhah and Omnicide: Legality of Tactical Nuclear Weapons under Jewish Law. *E-International Relations*, Jan 6. URL: <https://www.e-ir.info/2023/01/06/halakhah-and-omnicide-legality-of-tactical-nuclear-weapons-under-jewish-law/> (in English).
16. Gencturk, A. (2022). Ukraine shocked by «Israel's failure to supply arms». *Anadolu Agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukrainewar/ukraine-shocked-by-israels-failure-to-supply-arms/2694572> (in English).
17. Ishchenko, I., Bashkeieva, O., Petrov, P. (2019). Empirical model of congruence of mental space as a tool for the analysis of changes in international relations. *Economic Annals-XXI*, 176(3–4), 4–13. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V176-01> (Scopus) (in English).
18. Manor, I., Golan, Guy J. (2020). The Irrelevance of Soft Power. *E-International Relations*. Oct 19. URL: <https://www.e-ir.info/2020/10/19/the-irrelevance-of-soft-power/> (in English).
19. Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, 616 (1), 94–109. (in English).
20. Nye, J. S. (1991). Soft power. *Foreign policy*, (80), 153–171. (in English).
21. Martin, E., Stivachtis, Yannis A. (2023). National Responses to the Syrian Refugee Crisis: The Cases of Israel and Cyprus. *E-International Relations*, May 3. URL: <https://www.e-ir.info/2023/05/03/national-responses-to-the-syrian-refugee-crisis-the-cases-of-israel-and-cyprus/> (in English).
22. Oren, N. (2023). Democratic Backsliding in Netanyahu's Israel. *E-International Relations*, May 19. URL: <https://www.e-ir.info/2023/05/19/democratic-backsliding-in-netanyahus-israel/> (in English).
23. Ravid, B. (2022). Scoop: Some Israeli officials worry war hurt Israel's image in Ukraine. *Axios*. Sep 21. URL: <https://www.axios.com/2022/09/21/israel-ukrainepublic-opinion-russia-war> (in English).
24. Segell, G. (2013). Mohamed Morsi, Egypt and Israel. *E-International Relations*, Dec 12, URL: <https://www.e-ir.info/2013/12/12/president-morsi-egypt-and-israel/> (in English).
25. Segell, G. (2022). Opinion – Crisis in Ukraine and High-Intensity Psychological Warfare. *E-International Relations*, Feb 16. URL: <https://www.e-ir.info/2022/02/16/opinion-crisis-in-ukraine-and-high-intensity-psychological-warfare/> (in English).

26. Shambaugh, D. (2015). China's soft-power push: The search for respect. *Foreign Affairs*, 94(4), 99–107. URL: <https://china.usc.edu/sites/default/files/forum/Shambaugh%20China's%20Soft-Power%20Push%202015%20Foreign%20Affairs.pdf> (in English).

27. Tramontano, M. (2021). State Social Media and National Security Strategy: Israel's Operation Protective Edge. *E-International Relations*, Apr. 20. URL: <https://www.e-ir.info/2021/04/20/state-social-media-and-national-security-strategy-israels-operation-protective-edge/> (in English).

28. Yellinek, R. (2020). Opinion – Pipe lines and Politics: Natural Gas Connects Israel and Egypt. *E-International Relations*, Mar 4. URL: <https://www.e-ir.info/2020/03/04/opinion-pipelines-and-politics-natural-gas-connects-israel-and-egypt/> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 26.09.2023 р.

УДК 94(477):316.6:94:321

Леонід Чупрій,

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної філософії та управління,
Державний податковий університет,
chupriy2006@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0001-7221-5703
DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-278-290

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ

У статті проаналізовано особливості формування історичної пам'яті як важливого чинника державотворення в умовах протидії російській інформаційній агресії. Зазначається, що в умовах посилення зовнішніх загроз та викликів для України, зокрема повномасштабної агресії з боку Росії, дуже важливим є формування ефективної державної політики пам'яті, яка спростовуватиме всі російські історичні міфи та сприятиме формуванню україноцентричної національної ідентичності. Підкреслюється, що історична пам'ять є одним із головних чинників формування національної самосвідомості, важливим фактором забезпечення національної безпеки Української держави. Указується на те, що на сучасному етапі формування

Української держави політика історичної пам'яті спрямовується на досягнення такого стану колективної пам'яті, який би міг підтримувати національну ідентичність, слугувати основою для суспільної єдності та консолідації. Акцентовано увагу на тому, що в умовах повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації потрібно докласти максимум зусиль, щоб повністю викоринити з українського інформаційного простору російський імперський історичний наратив. У цьому контексті заміна тоталітарних символів минулого є одним із першочергових завдань державної політики історичної пам'яті. Зазначається, що потрібно передусім демонтувати пам'ятники російським культурним чи політичним діячам, які поширювали російський імперський наратив, здійснити перейменування тих вулиць, історичних топонімів, які названо прізвищами російських політичних чи культурних діячів або міст Російської Федерації.

Ключові слова: історична пам'ять, російська агресія, державотворення, місця пам'яті, національна ідентичність.

Leonid Chupriy,
State Tax University,
ORCID ID: 0000-0001-7221-5703

HISTORICAL MEMORY AS AN IMPORTANT FACTOR OF STATE BUILDING IN THE CONDITIONS OF COMBATING RUSSIAN INFORMATION AGGRESSION

The article analyzes the peculiarities of the formation of historical memory as an important factor of state formation in the conditions of counteraction to Russian informational aggression. It is noted that in the conditions of increasing external threats and challenges for Ukraine, in particular full-scale aggression on the part of Russia, it is very important to form an effective state policy of memory, which will refute all Russian historical myths and contribute to the formation of a Ukrainian-centric national identity. It is emphasized that historical memory is one of the main factors in the formation of national self-awareness, an important factor in ensuring the national security of the Ukrainian state. It is pointed out that at the current stage of the formation of the Ukrainian state, the policy of historical memory is aimed at achieving such a state of collective memory that could support national identity, serve as a basis for social unity and consolidation. Attention is focused on the fact that in the conditions of a full-scale invasion by the Russian Federation, maximum efforts should be made to completely eradicate the Russian imperial historical narrative from the Ukrainian information space. In this context, the replacement of totalitarian symbols of the past is one of the primary tasks of the state policy of historical memory. It is noted that it is neces-

sary, first of all, to dismantle monuments to Russian cultural or political figures that spread the Russian imperial narrative, to rename those streets and historical toponyms that bear the names of Russian political or cultural figures or cities of the Russian Federation.

Key words: historical memory, Russian aggression, state formation, places of memory, national identity.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Продовжується російсько-українське військове протистояння. За цей час Україна зазнала збитків більш ніж на 700 мільйонів доларів. Крім руйнувань житлової інфраструктури, окупанти не зупинялися й перед знищенням пам'яток історико-культурної спадщини. За даними Міністерства культури і інформаційної політики, в Україні знищено чи пошкоджено 664 пам'ятки історико-культурної спадщини. Проте це лише попередні дані, оскільки інформація постійно надходить у ЮНЕСКО й остаточний список буде сформовано тільки після закінчення війни. Потрібно зазначити, що напад на історичну пам'ятку, що перебуває під захистом ЮНЕСКО «Блакитний щит», є порушенням норм міжнародного права й вважається військовим злочином. Усе це підтверджує той факт, що Російська Федерація не лише країна-терорист і країна-агресор, а й країна-варвар, для якої немає нічого святого, яка все руйнує, у тому числі й важливі історичні пам'ятки. На тимчасово окупованих територіях російські загарбники також знищують українську літературу, особливо книги, де згадуються Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл, інші відомі українські діячі. У деяких містах навіть знищувалася книга Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса». Знову ж таки на тимчасово окупованих територіях окупанти намагаються примусити вчителів навчати дітей російської мови й прославляти російську армію та «великого Путіна». У цих умовах дуже важливо досліджувати особливості формування історичної пам'яті як важливого чинника державотворення в умовах протидії російській інформаційній агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських дослідників, які ґрунтовно розкривають тематику історичної пам'яті, треба згадати Ю. Арутюнову, М. Брайчевського, П. Гай-Нижника, Я. Грицака, В. Гриневича, Я. Дашкевича, Г. Касьянова, В. Лозового, Л. Нагорну, Г. Півторака, А. Портнова, М. Рябчука, В. Сергійчука, М. Стріху, І. Симоненка, В. Солдатенка, Ю. Шаповала, Н. Яковенко та ін. Аналіз різних аспектів державної політики пам'яті в Україні здійснено В. В'ятровичем, Ю. Зерній, І. Юхновським, іншими вченими.

Мета статті – проаналізувати особливості формування історичної пам'яті як важливого чинника державотворення в умовах протидії російській інформаційній агресії.

Методика дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, логічний, системний, абстрагування тощо) із залученням методів дедукції, індукції, проблемної хронологізації й персоналізації, класифікації та критики джерел, конкретно-пошукового, історико-структурного, проблемно-хронологічного, актуалізації, порівняльно-історичного, що дасть можливість створити репрезентативний, достовірний джерельний комплекс дослідження, висвітлити форми, механізми, особливості формування історичної пам'яті в умовах повномасштабної агресії Росії тощо.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна в умовах повномасштабної агресії змогла не лише вистояти, а й завдала значних збитків Російській Федерації. Збройні сили України продовжують успішно знищувати російського загарбника. Проте протистояння відбувається не тільки на передовій – не менш важливою є війна на інформаційному фронті, у сфері історичної пам'яті, в умовах коли українська історія перекручується чи повністю заперечується російськими політиками й пропагандистами. Як ми знаємо, кремлівський диктатор В. Путін узагалі заявив що українського народу не існує та що Українська держава – це псевдодержавне утворення. Потрібно констатувати, що злочинне захоплення Криму й частини територій Донбасу у 2014 р. стало можливим також частково й завдяки успіху російської пропаганди, яка зуміла переконати частину населення цих регіонів у тому, що російські війська несуть їм мир і стабільність та що разом із «Великою Росією» їх жде велике майбутнє [1, с. 335]. Після нинішніх варварських бомбардувань міст і сіл України й масового знищення мирного населення вже ніхто з українців не вірить у ці «кремлівські байки». Проте Кремль продовжує обдурювати свій власний народ й одним з основних інструментів у цьому напрямі є історична пам'ять як засіб формування шовіністичної, великоруської імперської ідентичності.

Відтак в умовах посилення зовнішніх загроз і викликів для України, зокрема повномасштабної агресії з боку Росії, дуже важливим є формування ефективної державної політики пам'яті, яка спростовуватиме всі російські історичні міфи та сприятиме формуванню україноцентричної національної ідентичності.

Історична пам'ять є одним із головних чинників формування національної самосвідомості, важливим фактором забезпечення національної безпеки Української держави. Усвідомлення культурно-історичної окремішності є джерелом політизації нації, легітимізації її суверенітету, державних кордонів та інституцій. Укоріненість в історичному минулому формує в громадян почуття національної гідності, патріотизму, самодостатності, цементує єдність і неподільність українського народу. Конструювання національного міфу, формування на рівні колективної пам'яті цілісного погляду на історичне минуле, пробудження почуття спільності історичної долі є складовою частиною українського національного проєкту, необхідною умовою демократичного європейського і євроатлантичного поступу України [2, с. 95].

Тому саме сьогодні, коли відбувається збройна агресія з боку Російської Федерації, питання формування ефективної політики пам'яті українського народу набуває особливої ваги. У цьому контексті важливо з'ясувати, що ж таке історична пам'ять. Щодо ключових визначень історичної пам'яті, то треба згадати дослідження Ю. Арутюнової, Н. Яковенко, М. Ферретті, М. Шадсона, Б. Андерсона, інших науковців. Так М. Ферретті розглядає останню крізь призму притаманних їй соціальних функцій і характеризує її як сукупність уявлень про минуле, яка в цьому суспільстві, у цей історичний момент є домінуючою. Ю. Арутюнова розглядає історичну пам'ять як процес, за допомогою якого суспільство актуалізує та переформатовує своє сприйняття минулого як невід'ємної складової частини своєї ідентичності. Н. Яковенко акцентує увагу на міфологічній природі історичної пам'яті. Вона вважає що «історична пам'ять – красива метафора й не більше. Адже людська пам'ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне «колективне переживання», яке згуртовує спільноту. У цьому сенсі «історична пам'ять», по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину сущого лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини» [3, с. 34].

На нашу думку, історична пам'ять – це здатність людей утримувати у свідомості основні історичні події минулого аж до перетворення історичного знання в різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду, його фіксації в легендах та міфах.

До поняття «історична пам'ять» є дотичним термін «політика пам'яті». У його модерному розумінні це поняття концептуалізується в другій половині ХХ ст. на фоні активізації теоретичного й прикладного інтересу до історичної пам'яті, оскільки вивчення політики пам'яті створює

передумови для відповіді на загальне теоретичне питання: хто формує соціальні уявлення про минуле та творить національні символи [4, с. 49].

Ю. О. Зерній зазначає, що в сучасному інтелектуальному дискурсі словосполучення «політика пам'яті» набуло статусу усталеного терміну, який широко вживається в наукових, публіцистичних текстах й офіційних документах. Треба зазначити, що в працях із проблематики історичної пам'яті та ідентичності інколи трапляються такі альтернативні терміни, як «історична політика», «політика минулого» чи «політика історії» [5, с. 24]. Проте контекстуальний аналіз даних текстів свідчить про те, що за своїм змістовним наповненням зазначені поняття є дуже близькими, якщо не синонімічними, терміну «політика пам'яті». Останній, на нашу думку, є найбільш адекватним, оскільки об'єктом політики виступає не так історія чи минуле, а саме колективна пам'ять. До того ж, за оцінкою Л. Нагорної, «термін «політика пам'яті» сьогодні в Україні – один із найуживаніших у дискурсі ідентичності» [6, с. 315].

Коли суб'єктом упровадження політики пам'яті виступає держава (суб'єктами впровадження політики пам'яті є також політичні партії, громадські рухи, інституції громадянського суспільства, наддержавні утворення тощо) уживається термін «державна політика пам'яті» як сфера державної політики та державного управління; сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій і практик, орієнтованих на формування історичної пам'яті національної спільноти.

Відтак на сучасному етапі формування Української держави політика історичної пам'яті спрямовується на досягнення такого стану колективної пам'яті, який би міг підтримувати національну ідентичність, слугувати основою для суспільної єдності та консолідації, гарантувати громадянський мир і злагоду. Це завдання відображено в статті 11 Конституції України, у якій зазначено: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури» [7, с. 5]. На виконання цього конституційного завдання органами державної влади реалізується комплекс комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування колективних уявлень про минуле, які є складовою частиною політики національної безпеки в гуманітарній сфері. Проте ця сфера державної політики перебуває в стані становлення, потребує корегування й подальшого вдосконалення.

В умовах повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації держава повинна докласти максимум зусиль, щоб повністю викоринити з українського інформаційного простору російський імперський історичний наратив.

У цьому контексті заміна тоталітарних символів минулого є одним з першочергових завдань державної політики історичної пам'яті. Недооцінка цього важливого завдання й призвела до того, що саме на сході та півдні країни, де були найбільш поширені тоталітарні символи Радянського Союзу, найбільший успіх мала ідея «руського мира», яка значною мірою спирається на радянську символічну спадщину. Це все призвело до формування проросійської, пострадянської регіональної ідентичності в цих регіонах, що зумовило підтримку частиною місцевого населення сепаратизму й інтервенції Російської Федерації на ці території. Сьогодні, керуючись цим наративом, російські війська знищують мирні міста та села України, цивільне населення. Тому потрібно передусім демонтувати пам'ятники російським культурним чи політичним діячам, які поширювали російський імперський наратив, здійснити перейменування тих вулиць, історичних топонімів, які названо прізвищами російських політичних чи культурних діячів або міст Російської Федерації та Білорусі. І низка кроків у цьому напрямі вже робиться. Так, у Стрию демонтували меморіальну композицію на честь радянської армії. В Ужгороді демонтовано меморіальну плиту, присвячена 300-річчя «возз'єднання» України та Росії, у Тернополі – радянський пам'ятник літаку «МІГ-17», у Києві – Арку Дружби народів. Київський метрополітен хоче перейменувати п'ять станцій метро, а саме: Героїв Дніпра, Мінська, Берестейська, Дружби народів і Площа Льва Толстого.

Дуже важливо сьогодні в контексті формування об'єктивної історичної пам'яті також подолати брехливі російські історичні міфи. Як ми знаємо, для обґрунтування нападу на Україну В. Путін використовував не лише геополітичні аргументи, що він таким чином рятує Росію й насамперед Донбас від «можливого нападу бандерофашистів» та розширення блоку НАТО, а значною мірою історичні аргументи. Наведемо й спростуємо їх. Одним із головних аргументів був той, у якому зазначається, що українці та росіяни – це єдиний народ, що ніякого окремого українського народу не існує. Це одне з найбільш безглузвих тверджень кремлівського очільника. Український етнос почав формуватися вже під час Київської Русі. Ті написи, які були на стінах Софійської церкви, написані давньою церковнослов'янською мовою, яка була близькою до сучасної української мови, оскільки мовні норми, які використовували тоді, дуже схожі із сучасними. Так у формі написання імен послухів використовувалася літера «о», що характерно для сучасної української мови: Данило, Марко, Михалько, Стипко (6–7 рядки). У написі-молитві Володимира вжито слово «на суді». Також потрібно згадати напис про Андроника, який

звучить орієнтовно так: «О горе тобі, Андроніче, ох тобі нібоже, чому еси зло створил, то не відає нікто же, толі те звлі Кузма». Тобто київоруську церковнослов'янську мову можна називати давньоукраїнською [8].

Остаточно український етнос сформувався на рубежі XVI–XVII ст. в умовах постійних загроз із боку Кримського ханства, а також релігійного й економічного гніту з боку польської шляхти. Особливо активізувалося його формування в період національно-визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького, який на деякий час створив українську козацьку державу, яка була відома всім європейським державам того часу. Тож, чи може стверджувати кремлівський очільник відсутність українського етносу, якщо ми маємо набагато глибшу історію, ніж ті самі росіяни, які насамперед і прагнуть привласнити наше минуле, нашу історію.

У цьому контексті я хочу згадати слова нашого відомого українського історика М. Грушевського, який у минулому столітті чітко наголошував на відмінності українського та російського народів. Він писав: «Всіма сими парадоксами й натяганнями, повторюваними так довго, що їм починали справді вірити ті, котрі їх повторювали, замазувано, масковано, заслонювано ту велику історичну, культурну, психологічну, всяку, яку хочете, межу, яка від віків розділила Україну від Московщини, український наріз від московського. Не добачати її могли тільки люди в шорах, засліплені й оглушені тими фальшивими, століттями повторюваними фразами. Реальні факти на кожному кроці говорили про глибоку антитезу сих двох близьких по крові, а відмінних духом народів, і, мабуть, аж нинішнє “велике потрясіння”, сей кривавий напад большевиків на “хохлів” і огонь руїни зніщить ті шори, ті пов'язки, котрі лежали на очах українських громадян і не давали їм орієнтуватись в реальних фактах» [9, с. 26].

Ще одним з аргументів Володимира Путіна був той, що здавна жителі південно-західних історичних давньоруських земель називали себе руськими й православними. Так було і до 17-го століття, коли частина цих територій з'єдналася із Російською державою (Московським царством), та опісля. У цьому контексті український історик О. Алфьоров зазначав, що поняття «давньоруські землі» – радянський конструкт, який намагався зменшити роль Києва й підвищити статус Новгороду, Володимира, які були також давньоруськими містами, а потім і Москви, хоча вона виникла набагато пізніше. І намагання поєднати Московію та Київську Русь є абсолютно хибним. Московія ніколи не ототожнювалася з Київською Руссю, тобто Русь існувала як одне етнічне утворення, а Московія – інше. Проте коли в Московії до влади прийшов Петро I, який саме і захотів тут створити імперію, то саме він і почав використовувати термін «Росія»,

який він намагався штучно поєднати з назвою Русь. Справді, назви «Русь», «руський» активно вживалися на територіях Київської Русі, але нічого спільного з терміном «російський» вони не мають, хоча росіяни постійно намагаються їх ототожнювати, привласнюючи таким чином нашу історію. До речі українці називали росіян московитами до 19 чи навіть 20 століття, що підтверджує той факт, що термін російський є абсолютно штучним [10].

Ще одним міфом російської пропаганди є твердження про те, що південні та східні території України є «ісконно» російським. Так, очільник Кремля зазначав, що у 18-му столітті землі Причорномор'я, приєднані до Росії в результаті воєн з Османською імперією, отримали назву «Новоросія і тут проживали переважно росіяни. Український дослідник Петро Кралюк спростовує цю тезу, зазначаючи, що населення північного Причорномор'я в 17–18 ст. значною мірою було українським, оскільки на ці землі масового переселялись українці з Волині, Поділля, інших українських регіонів. Тут створювалися також козацькі січі, зокрема треба згадати Олешківську січ, яка була розміщена на території нинішньої Херсонської області. Проживали тут також представники інших народів, зокрема греки, які досить довгий час жили на Кримському півострові, біля Одеси. Етнічні росіяни почали переселятися на ці землі лише після їх захоплення Російською імперією. Одеса, яку також так люблять росіяни, також аж ніяк не була російським містом, раніше тут було поселення Хаджибей засноване чи то татарами, турками, чи то греками. Але й після отримання назви Одеса, тут переважали аж ніяк не росіяни, так на початку 19-го століття тут проживали українці, греки, євреї, поляки французи, німці, інші національності [11].

Щодо міфу про те, що сучасна Україна була цілком і повністю створена більшовицькою Росією й насамперед Леніним, який і дав назву цим землям Українська РСР, то це абсолютна брехня. На початку ХХ ст. протягом шести років українці боролися за свою незалежність, тут була створена й Центральна рада, і гетьманат Скоропадського, і Директорія, і лише несприятливі геополітичні умови та відсутність потужних союзників не дали змогу українській державності затвердитися на цих землях у той період. І Ленін у цих умовах був змушений створити Українську РСР, щоб піти на поступки українцям, що на той час уже мали сформовану національну самосвідомість. Деякий час тут відбулася навіть українізація, яка після 30-х років минулого століття була повністю знищена злочинною владою. Більшовики також жорстко помстились українцям за прагнення до свободи, до створення своєї держави і в 1932–33 роках мільйони українців були заморені голодом.

Ще один міф, який поширюється росіянами, містить твердження про те, що Радянський Союз розпався через історичні, стратегічні помилки керівництва КПРС, і що ніякої заслуги українців у виникненні Української держави немає. Так, звичайно, були великі прорахунки комуністів і насамперед війна в Афганістані, яка значно послабила ССРСР, але прагнення до свободи українців були віковичним. Згадаймо боротьбу за незалежність ОУН, УПА в часи Другої світової війни, які боролися з найбільшими тоталітарними силами того часу – нацистською Німеччиною й тоталітарним ССРСР, і хоча вони їх так і не змогли перемогти, але помирили вільними та нездоланими. Згадаймо наших українських дисидентів – Стуса, Симоненка, Чорновола, Лук'яненка, братів Горенів, інших, які боролися проти радянської імперії. Усі вони також наближали перемогу. І знову ж таки якщо українці не причетні до створення незалежної України, то хто ж тоді становив 90 % населення Української РСР, які на референдумі проголосували за незалежність України.

У контексті формування правдивої історичної пам'яті дуже важливо також переглянути зміст підручників з української та всесвітньої історії і зі світової літератури. Так, зокрема, у світовій літературі раніше розглядалася творчість багатьох російських культурних діячів, сьогодні їхні твори потрібно переглянути та з'ясувати, чи не містять вони імперські ідеї. Так, потрібно виключити деякі твори А. Пушкіна чи взагалі його заборонити, тому що він був носієм і популяризатором російської імперської традиції. Там у своєму творі «Полтава» він обливав брудом І. Мазепу та прославляв Петра-I, який приніс великі страждання українському народу.

Одним із найбільш дієвих інструментів реалізації державної політики пам'яті є створення національних «місць пам'яті» – ключових історичних подій, постатей, артефактів, за допомогою яких спільноти встановлюють ціннісно-смісловий зв'язок зі своїм минулим. П. Нора, автор цього поняття, пропонує надзвичайно широке його тлумачення, відносячи до «місць пам'яті» події та знаменитості, ландшафти й пейзажі, музеї та монументи, свята та річниці, кладовища й храми, історичні символи та меморіали, комеморативні церемонії (ритуали) й паломництва тощо [12, с. 24].

Одним із ключових «місць пам'яті» може стати Пантеон національних героїв. Після закінчення російсько-української війни обов'язково потрібно зробити пантеон усіх українських героїв, які померли за свободу й незалежність України. Потрібно обов'язково, особливо в тих містах, які найбільше постраждали від звірств російських окупантів, зробити меморіали пам'яті жертв мирного населення, де викарбувати прізвища всіх загиблих мирних мешканців [13].

Для популяризації української історії дуже важливо долучати ЗМІ, особливо інтернет. У цьому контексті потрібно згадати популярний історичний Ютуб-канал «Історія без міфів», який має близько 300 тисяч передплатників. Якщо раніше на каналі щотижня публікувалося по два повноцінні епізоди, то сьогодні почали з'являтися стріми з лекціями засновника Ютуб-каналу Владлена Мараєва, які пов'язані з сучасними подіями. Так, у першій лекції розповідалося про боротьбу Чечні за незалежність від Росії. До речі, саме лідер чеченського народу Дудаєв сказав пророчі слова, що коли зійде сонце України, то російська імперія припинить своє існування. І вони вже збуваються. У другій лекції Мараєв розповідав про коріння сучасного російського шовінізму.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах посилення зовнішніх загроз та викликів для України, зокрема повномасштабної агресії з боку Росії, дуже важливим є формування ефективної державної політики пам'яті, яка спростовуватиме всі російські історичні міфи та сприятиме формуванню україноцентричної національної ідентичності. Історична пам'ять є одним із головних чинників формування національної самосвідомості, важливим фактором забезпечення національної безпеки Української держави. Розробки ефективної державної політики пам'яті є важливим завданням Української держави на сучасному етапі розвитку, що сприятиме зміцненню української обороноздатності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гай-Нижник, П. П., Батрименко, О. В. Чупрій, Л. В. (2015). Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України. *Гілея: науковий вісник*, вип. 103 (№ 12), с. 333–339.
2. Чупрій, Л. В., Кан, Ден Сік (2020). Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності. *Політикус*, вип. 3, с. 159–166. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9506/1/Chupriy%20L.%20V.,%20Kan%20Den%20Sik.pdf>.
3. Яковенко, Н. (2002). Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 416 с.
4. Гай-Нижник, П. П., Чупрій, Л. В. (2014). Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*, вип. 84 (№ 5), с. 48–53.

5. Зерній, Ю. О. (2009). Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: дис. ... канд. політ. наук. Спец. 23.00.05 – етнополітологія та етнoderzhavoznavstvo (Рукопис). Київ, 221 с.
6. Нагорна, Л. (2002). Національна ідентичність в Україні. Київ: ІПіЕНД, 272 с.
7. Конституція України (2019). Київ, Верховна Рада України, 112 с.
8. Штогрін, І., Кагуй, П. Таємниці графіті Софії Київської. Мова періоду України-Русі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tayemnytsi-hrafiti-sofiyskoho-soboru-mova-ukrayiny-rusi/31313007.html>.
9. Грушевський, М. С. (1918). На порозі нової України: думки і мрії. Київ: Друк. Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві», 120 с.
10. Алфьоров, О. Коли сформувалася українська нація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UBQQoGaUnVg>
11. Кралюк П. Ідея «російської єдності» URL: <https://day.kyiv.ua/blog/polityka/ideya-rosiyskoyi-yednosti>
12. Нора, П. (1999). Проблематика місць пам'яті. Київ: Знання, 464 с.
13. Чупрій, Л. В. Формування Українського Пантеону слави в контексті формування національної ідентичності. URL: http://bulava.in.ua/chupriy_panteon-html.html

REFERENCE

1. Hai-Nyzhnyk, P. P., Batrymenko, O. V. Chuprii, L.V. (2015). Reintehratsiia Krymu ta poslablennia krymskoi rehionalnoi prorosiiskoi identychnosti v konteksti realizatsii derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The reintegration of Crimea and the weakening of the Crimean regional pro-Russian identity in the context of the implementation of the national security policy of Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 103 (№12), p. 333–339.
2. Chuprii L.V., Kan Den Sik. (2020). Komemoratyvni praktyky ta polityka pamiaty yak chynnyky formuvannia natsionalnoi identychnosti [Commemorative practices and politics of memory as factors in the formation of national identity]. *Politykus*, 3, p. 159–166. URL: <http://dSPACE.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9506/1/Chupriy%20L.%20V.,%20Kan%20Den%20Sik.pdf>.
3. Yakovenko, N. (2002). Paralelnyi svit : Doslidzhennia z istorii uiavlen ta idei v Ukraini XVI–XVII st. Kyiv: Krytyka, 416 p.
4. Hai-Nyzhnyk, P. P., Chuprii, L. V. (2014). Natsionalni interetsy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak strukturoformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky [National interests, national values and national goals as structuring factors of national security policy]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 84 (№5), p. 48–53.
5. Zernii, Yu. O. (2009). Derzhavna polityka pamiaty yak chynnyk utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti: Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydatsya politychnykh nauk. Spetsialnist 23.00.05 – etnopolitohiia ta etnoderzhavoznavstvo (Rukopys). Kyiv, 221 p.
6. Nahorna, L. (2002). Natsionalna identychnist v Ukraini. Kyiv: ІПіЕНД, 272 p.
7. Konstytutsiia Ukrainy. (2019). Kyiv, Verkhovna Rada Ukrainy, 112 p.
8. Shtohrin, I., Kahui, P. Taiemnytsi hrafiti Sofii Kyivskoi. Mova periodu Ukrainy-Rusi. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tayemnytsi-hrafiti-sofiyskoho-soboru-mova-ukrayiny-rusi/31313007.html>

9. Hrushevskiy, M. S. (1918). Na porozi novoi Ukrainy: dumky i mrii. Kyiv: Drukarnia Akts. T-va «Petro Barskyi u Kyivi», 120 p.
10. Alforov, O. Koly sformuvalasia ukrainska natsiia. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UBQQoGaUnVg>
11. Kraliuk, P. Ideia «rosiiskoi yednosti» URL: <https://day.kyiv.ua/blog/polityka/ideya-rosiyskoyi-yednosti>
12. Nora, P. (1999). Problematyka mista pamiaty. Kyiv: Znanannya, 464 p.
13. Chuprii, L. V. Formuvannia Ukrainskoho Panteonu slavy v konteksti formuvannia natsionalnoi identychnosti. URL: http://bulava.in.ua/chupriy_panteon-html.html

Матеріал надійшов до редакції 16.09.2023 р.

**РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

UDK 323.211:004

Alona Bilokon,

GCIP regional accelerator center for innovation, technology,
and start-ups in Mykolaiv region of Ukraine,

alona.bilokon@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1644-4397

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-291-302

**EU HEADING FOR NET ZERO: REDEFINING
THE EUROPEAN ENERGY MARKET**

The European energy market plays a crucial role in the economic growth, security and sustainability of the EU as well as the European region. The imperative to combat climate change and achieve net-zero emissions has set the EU on a transformative path towards redefining its energy market. As the demand for energy continues to rise, it is vital to look into the challenges the European energy market faces, in order to analyze what positively affects the EU energy transition, and design the set of recommendations that foster competition, innovation, and environmental responsibility. This article outlines a comprehensive strategy to redefine and enhance the European energy market by addressing key challenges and leveraging opportunities for a sustainable and resilient energy future. While the EU has a significant opportunity to achieve the energy transition by 2050, sustained action is required from policymakers, industries, and citizens to address the challenges. Strengthening the European energy market through robust policies, innovation, and inclusive engagement can lead to a sustainable, climate-neutral future, presenting not only an environmental imperative but also an opportunity for economic growth, job creation, and improved energy security. Collective efforts and steadfast commitment can propel the European energy market toward influencing global actions for a more sustainable and resilient planet for future generations. However, the transition is not without its challenges. Overcoming dependencies on fossil fuels, integrating

intermittent renewable energy into the grid, securing adequate funding, and addressing social and economic impacts, especially for communities reliant on fossil fuel industries, require immediate attention. Technological advancements, investments in clean energy technologies, and research and development efforts are vital for a successful transition. Global collaboration remains fundamental in addressing climate change effectively. The EU's continued engagement with other nations and the establishment of a cohesive global framework for combating climate change are crucial. Harmonizing regulatory and policy frameworks, implementing carbon pricing mechanisms, and promoting cross-border cooperation are essential for fostering a conducive environment for renewable energy investments and innovation. Additionally, engaging citizens and stakeholders through awareness campaigns, educational initiatives, and involving communities in renewable energy projects are key components for successful energy transition.

Key words: energy transition, EU, European energy market, sustainable development, net zero.

Альона Білоконь,

кандидат історичних наук,

Регіональний акселераційний центр GCIP для інновацій, технологій

та інноваційних стартапів у Миколаївській області,

ORCID ID: 0000-0003-1644-4397

ЄС НА ШЛЯХУ ДО ЧИСТОГО НУЛЯ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ

Європейський енергетичний ринок відіграє вирішальну роль в економічному зростанні, безпеці та стійкості ЄС, а також європейського регіону. Необхідність боротьби зі зміною клімату та досягнення вуглецевої нейтральності поставила ЄС на трансформаційний шлях до переосмислення свого енергетичного ринку. Оскільки попит на енергію продовжує зростати, життєво важливо розглянути виклики, з якими стикається європейський енергетичний ринок, щоб проаналізувати, що позитивно впливає на енергетичний перехід ЄС, і розробити набір рекомендацій, які сприятимуть конкуренції, інноваціям та екологічній відповідальності. У цій статті викладено комплексну стратегію переосмислення та вдосконалення європейського енергетичного ринку шляхом вирішення ключових проблем і використання можливостей для сталого та стійкого енергетичного майбутнього. Незважаючи на те,

що ЄС має значну можливість здійснити енергетичний перехід до 2050 року, для подолання викликів від політиків, галузей промисловості та громадян потрібні постійні дії. Зміцнення європейського енергетичного ринку за допомогою надійної політики, інновацій та інклюзивного залучення може призвести до сталого, кліматично нейтрального майбутнього, представляючи не лише екологічний імператив, але й можливість для економічного зростання, створення робочих місць та покращення енергетичної безпеки. Колективні зусилля та непохитна відданість можуть підштовхнути європейський енергетичний ринок до впливу на глобальні дії для більш сталої та стійкої планети для майбутніх поколінь. Однак перехід не позбавлений проблем. Негайної уваги потребують подолання залежності від викопного палива, інтеграція відновлюваних джерел енергії в мережу, забезпечення адекватного фінансування та вирішення соціальних та економічних наслідків, особливо для громад, які залежать від промисловості, що працює на викопному паливі. Технологічний прогрес, інвестиції в екологічно чисті енергетичні технології, а також науково-дослідні роботи є вкрай важливими для успішного переходу. Глобальна співпраця залишається фундаментальною для ефективної боротьби із викликами, пов'язаними з глобальним потеплінням. Таким чином, постійна взаємодія ЄС з іншими країнами та створення єдиної глобальної структури для боротьби зі зміною клімату є надзвичайно важливими. Гармонізація нормативно-правових та політичних рамок, впровадження механізмів ціноутворення на викиди вуглецю та сприяння транскордонному співробітництву мають важливе значення для створення сприятливого середовища для інвестицій у відновлювану енергетику та інновацій. Крім того, залучення громадян і зацікавлених сторін через інформаційні кампанії, освітні ініціативи та залучення громад до проектів з відновлюваної енергетики є ключовими компонентами успішного енергетичного переходу.

Ключові слова: енергетичний перехід, ЄС, європейський енергетичний ринок, сталий розвиток, чистий нуль.

1. INTRODUCTION

Aim of the Study. The main aim of this study is a comprehensive analysis of the energy transition of the European Union as well as the ways it affects the European energy market. To achieve this goal, several research tasks have been established: outline the challenges that the European energy market faces, analyze

the factors contributing to positive repercussions for the EU energy transition, and design a set of recommendations for redefining the energy market in Europe.

Methodology. This study employs a mixed-methods research design, incorporating both qualitative and quantitative approaches to comprehensively redefine the European energy market in the context of achieving net-zero emissions. For the purpose of this research, secondary data has been collected, including: a) official reports and documents: a comprehensive review of policy documents, energy reports, and strategic plans from the European Union and member states have been held to comprehend the regulatory framework and policy initiatives driving the shift toward net-zero emissions; b) market data and statistics: secondary data related to energy consumption, renewable energy capacity, fossil fuel use, and carbon emissions have been compiled from reputable sources such as Eurostat [1], International Energy Agency (IEA) [2], and European Environment Agency (EEA) [3]. Quantitative data gained from official reports and statistical sources have been subjected to descriptive analysis to highlight trends, changes in energy consumption patterns, and shifts in market shares. In the light of the conceptual framework, this study is guided by the multi-level perspective (MLP) [4] framework, which provides a lens, through which to analyze the interactions between technological innovation, societal norms, and institutional arrangements in driving sustainable energy transitions.

The global consensus on the urgency of addressing climate change is driving an unprecedented shift in energy paradigms. As the effects of climate change intensify and concerns about energy security grow, nations are recognizing the imperative to transition from fossil fuels to sustainable, low-carbon alternatives. The EU, a vanguard in climate action, has set its sights on a transformational goal – achieving net-zero greenhouse gas emissions by 2050. Such a bold commitment necessitates a comprehensive overhaul of the energy sector, touching upon every facet of energy production, consumption, and distribution.

At the heart of the EU's net-zero aspirations lies the profound transformation of the European energy market. Traditionally characterized by a complex interplay of diverse energy sources, regulatory frameworks, and market structures, the European energy market now faces a radical shift towards sustainability and decarbonization. This transition demands an intricate remodification of the market's architecture – from fossil fuel dependency to a reliance on renewable sources, from centralized power generation to decentralized energy systems, and from passive consumers to empowered prosumers who actively participate in energy production and management.

This article makes a profound research of the European energy market's transformation on their path to net zero. By delving into policy frameworks,

renewable energy integration, technological innovations, cross-border cooperation, economic implications, and international collaboration, this study illuminates the complex and intertwined facets of the EU's energy transition. This article may give insights into the challenges, opportunities, and transformative potential that characterize the European energy market's journey towards a sustainable and net-zero future.

2. RESEARCH RESULTS

European energy legislation has significantly triggered the transition from fossil fuels to renewable energy sources, leading to increased investments in wind, solar, and other renewables, this way contributing to a more sustainable energy mix.

– Laws and Regulations

Governance regulation requires each EU member state to develop a National Energy and Climate Plan (NECP) [5] outlining their contributions to achieving the EU's energy and climate objectives, including net-zero emissions by 2050. Emission Trading System (EU ETS) [6] is a cornerstone of the EU's efforts to combat climate change. It establishes a cap-and-trade system for greenhouse gas emissions from industries and power generation, incentivizing emission reductions. Renewable Energy Directive (RED) [7] sets binding targets for the share of renewable energy in the overall energy consumption of EU member states. It promotes the development of renewable energy sources, such as wind, solar, hydro, and biomass, and establishes measures for their integration into the energy market. Energy Efficiency Directive (EED) [8] focuses on improving energy efficiency by establishing binding energy-saving targets while calling for member states to develop energy efficiency plans, implement energy-saving measures, as well as promote energy-efficient technologies. Effort Sharing Regulation [9] binds national targets for sectors not covered by the EU ETS, such as agriculture, waste, and buildings, to ensure overall emissions reductions across the EU.

– Programs and Initiatives

The European Green Deal [10] is a comprehensive plan to make Europe the world's first climate-neutral continent by 2050, comprising a wide range of initiatives and strategies for achieving net-zero emissions. Horizon Europe [11] is the EU's research and innovation program that encompasses funding for clean energy research, development of renewable technologies, and initiatives to advance energy transition. Renewable Energy Financing Mechanisms [12] provide various funding programs and mechanisms, such

as the Connecting Europe Facility (CEF) [13] and the Innovation Fund, support renewable energy projects and technology deployment. As a part of the European Green Deal, Just Transition Mechanism [14] aims to support regions and industries most affected by the transition to a climate-neutral economy. Covenant of Mayors for Climate and Energy [15] is a network of local authorities committed to climate action and energy transition, promoting cooperation and best practices at the local level. European Fund for Strategic Investments (EFSI) [16] aims to mobilize private investment in sustainable projects, including energy transition initiatives.

Challenges of the European Energy Market in Terms of Energy Transition

The energy transition of Europe faces several challenges to be addressed in order to successfully achieve the net-zero emissions goal by 2050 [17]. The first challenge is fossil fuel dependency, which is still a regrettable reality of many European countries. Therefore, phasing out fossil fuels and transitioning to renewable energy sources requires significant investments in renewable infrastructure and the development of new technologies. The next challenge is grid integration, that is to say, the integration of intermittent renewable energy sources like solar and wind into the existing grid. For the time being, it poses technical challenges, including upgrading and modernizing the grid to accommodate fluctuating energy supply and demand patterns to ensure a stable and reliable energy system. The third problem is connected to efficient energy storage, which is critical to balancing energy supply and demand and ensuring continuity during periods of low renewable energy production. Scaling up energy storage technologies like batteries and hydrogen storage is a key challenge. Apart from these, there are several questions still open in the field of investment and funding, which requires substantial financial backing. Ensuring access to adequate funding for renewable energy projects, grid upgrades, and research and development initiatives is crucial to accelerating the energy transition. The next challenge is linked to the social and economic impact, which implies that the energy transition may lead to job displacements in certain sectors, particularly in regions heavily reliant on fossil fuel industries. Managing the social and economic repercussions of the transition is essential to ensure a just and fair shift to a low-carbon economy. Essentially for the EU energy market are the regulatory and policy frameworks: aligning regulatory frameworks and policies across EU member states to support the energy transition can be complex. Harmonizing regulations, carbon pricing

mechanisms, and subsidy schemes is crucial for a consistent and coordinated approach. Furthermore, the lack of technological innovation can be among the problems. Continued research and development are needed to improve existing renewable energy technologies and develop new solutions. Innovation is crucial for reducing costs, increasing efficiency, and expanding the adoption of clean energy technologies. Additional challenges are concerned with infrastructure and land use, implying that expanding renewable energy infrastructure requires careful planning and land use considerations. Balancing the need for renewable energy projects with environmental and social concerns can be challenging. Additionally, global cooperation has its peculiarities: addressing climate change is a global challenge, and the success of the European energy transition depends on international collaboration. Engaging with other nations, especially major emitters, is essential to create a global framework for climate action. And finally, one of the most important challenges is energy security. As the energy mix shifts towards renewables, ensuring energy security becomes paramount. The EU must balance renewable energy sources with other energy options to maintain a secure and reliable energy supply.

Addressing these challenges requires strong political will, collaboration among member states, private sector engagement, and active involvement from citizens. Policymakers must focus on creating supportive environments, promoting innovation, and developing strategies that foster a sustainable and inclusive energy transition.

What May Be Beneficial for the EU Energy Transition?

The European Union has a significant opportunity to implement the energy transition and achieve net-zero emissions by 2050. The EU has demonstrated a strong commitment to addressing climate change and transitioning to a sustainable, low-carbon energy system. Several factors contribute to the beneficial effect of the EU energy transition. First and foremost, it involves policy commitments. The EU has created ambitious goals and policies to combat climate change and transition to renewable energy. The European Green Deal, which aims to make Europe the first climate-neutral continent by 2050, provides a comprehensive framework for achieving the energy transition. Secondly, it is a regulatory framework, including carbon pricing mechanisms and emissions trading schemes, which provides economic incentives for reducing greenhouse gas emissions and investing in clean energy in the EU. International collaboration is another important factor. The EU is actively engaging in international collaborations and agreements to ad-

dress climate change on a global scale. International cooperation is essential to tackle climate issues effectively and create a level playing field for clean energy technologies. The next beneficial factor is concerned with strong investment and funding. The EU is actively investing in renewable energy projects and sustainable infrastructure. The European Investment Bank and the European Commission's funding programs support research, innovation, and the scaling up of clean energy technologies. It is crucial to point out the renewable energy growth, which has been steadily increasing in Europe over the years. The continent has seen significant growth in solar and wind energy capacity, and several member states have already achieved remarkable shares of renewables in their energy mix. Additionally, the cross-border cooperation refers to positive factors. Cross-border cooperation and energy infrastructure development are crucial elements in enhancing the integration of renewable energy sources and ensuring energy security. The EU is actively promoting energy interconnections and smart grids to facilitate efficient energy flows. Special attention is given to technological advancements in clean energy technologies, energy storage, and grid management, which are driving the transition to renewable energy sources. The falling costs of renewables and energy storage solutions make them increasingly competitive compared to conventional fossil fuels. Finally, it is vital to mention public awareness and support for climate action and clean energy solutions. Citizens are increasingly demanding a transition to sustainable energy and putting pressure on policymakers and industries to act.

While these numerous challenges remain, namely, the need for continued investments, technology advancements, and addressing the social and economic impacts of the energy transition, the European Union market is well-positioned to achieve the ambitious goal of net-zero emissions by 2050. With ongoing commitment from governments, industries, and citizens, the EU can lead the way in creating a sustainable and resilient energy future.

How to Strengthen the European Energy Market?

The European energy market is characterized by diversity in energy resources, national policies, and regulations, resulting in fragmented and sometimes inefficient markets. To maximize the benefits of energy integration and optimize energy resources, this article outlines possible strategic measures:

– Enhancing cross-border cooperation and infrastructure. Promoting cross-border cooperation and building a robust energy infrastructure is vital in order to facilitate energy flows and enhance market integration. The EU should prioritize investments in interconnectors, storage facilities, and smart grids to ensure

efficient utilization of renewable energy sources and improved energy security. Furthermore, encouraging the development of a European electricity market will strengthen the region's resilience to supply disruptions.

–Fostering competition and market liberalization. To achieve an efficient energy market, it is essential to promote competition and liberalization. Simplifying regulatory barriers and reducing market distortions will encourage new entrants and innovative business models. By ensuring transparent and non-discriminatory access to infrastructure, the EU can enable small-scale producers, community-driven projects, and prosumers to participate actively in the energy market.

–Supporting renewable energy and decarbonization. To address climate change and reduce dependency on fossil fuels, the EU must accelerate the transition to renewable energy sources. This requires setting ambitious targets for renewable energy deployment, coupled with adequate financial incentives and support mechanisms. Additionally, providing support for research and development in clean energy technologies will spur innovation and facilitate the integration of renewable energy into the grid.

–Enhancing energy efficiency and demand-side management. Improving energy efficiency is a cost-effective approach in order to reduce energy consumption and greenhouse gas emissions. The EU should implement stringent energy efficiency standards for appliances, buildings, and industries. Encouraging demand-side management through smart metering and time-of-use pricing will empower consumers to adjust their energy consumption patterns and reduce peak demand.

–Ensuring energy security and diversification. Energy security is a cornerstone of a robust energy market. The EU should promote energy diversification by reducing its reliance on a single energy supplier and enhancing the use of indigenous energy resources. Diversification can be achieved through the development of a diversified energy mix, increased storage capacity, and the use of renewables.

–Emphasizing digitalization and data privacy. Digital technologies play a crucial role in transforming the energy sector. Utilizing advanced analytics as well as integrating digitalization can optimize energy distribution and consumption. However, it is essential to prioritize data privacy and cybersecurity to ensure the trust and confidence of consumers and stakeholders.

–Promoting social inclusivity and fairness. As the energy transition unfolds, policymakers must consider the social impact of these changes. Energy poverty must be addressed through targeted support for vulnerable groups, energy efficiency initiatives, and affordable access to clean energy.

To sum up, the advancement of the European energy market requires a comprehensive and coordinated approach. By focusing on enhancing cross-border cooperation, fostering competition, supporting renewable energy, and promoting energy efficiency, the EU can create a sustainable, secure, and competitive energy market that benefits all its citizens and contributes to global climate goals. Implementing the proposed measures will require close collaboration between member states, stakeholders, and the private sector. Policymakers must ensure that these strategies align with Europe's long-term energy vision while remaining adaptable to evolving technological advancements and changing market dynamics. Only through collective efforts and commitment to a sustainable energy future can the EU achieve its goals and lead the way in the global fight against climate change.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FUTURE RESEARCH

The energy transition is an ambitious and imperative undertaking for the European energy market to combat climate change and achieve net-zero emissions by 2050. This research article has explored the challenges and opportunities in redefining and strengthening the European energy market to navigate this transformative journey successfully. The European Union's commitment to the net-zero goal, as demonstrated by the European Green Deal and other policy initiatives, provides a strong foundation for the energy transition. By setting ambitious and binding goals for emissions reduction and renewable energy deployment, the EU has signaled its determination to lead the global fight against climate change.

Renewable energy sources, such as solar, wind, hydro, and geothermal power, play a central role in the energy transition. Encouraging their widespread adoption requires supportive policies, financial incentives, and innovative technological solutions. The growth of renewable energy capacity across Europe over the past decade is a testament to the progress achieved, but further efforts are needed to ensure a complete shift away from fossil fuels. Energy efficiency is another essential aspect of the energy transition. Enhancing energy efficiency in buildings, transportation, and industries is a cost-effective way to reduce energy consumption and greenhouse gas emissions. Setting stringent efficiency standards, incentivizing energy-saving measures, and promoting sustainable practices are crucial steps in this direction.

However, the energy transition goes hand in hand with major challenges. The dependency on fossil fuels, the integration of intermittent renewable energy

into the grid, and the need for adequate funding are significant obstacles that demand immediate attention. Additionally, managing the social and economic impacts of the transition, especially for communities and workers in fossil fuel industries, is critical to achieving a just and fair transition. Technological advancements and research and development efforts are vital for driving the energy transition forward. Investments in clean energy technologies, energy storage, and grid modernization are needed to overcome technical challenges and ensure a reliable and resilient energy system.

The energy transition is a global endeavor, and international collaboration is fundamental in addressing climate change effectively. The EU should continue to engage with other nations and work towards a cohesive global framework to combat climate change. Regulatory and policy frameworks play a crucial role in facilitating the energy transition. Harmonizing regulations, introducing carbon pricing mechanisms, and promoting cross-border cooperation are necessary so as to create a conducive environment for renewable energy investments and innovation. Moreover, engaging citizens and stakeholders is essential for the successful energy transition. Public awareness campaigns, education in energy efficiency, and involving communities in renewable energy projects can build support and mobilize actions at the grassroots level.

In conclusion, the EU has a significant chance of achieving the energy transition by 2050. The EU's commitment to ambitious goals, their increasing adoption of renewable energy, advancements in clean energy technologies, and international cooperation are positive indicators of progress. However, there are challenges that require immediate and sustained action from policymakers, industries, and citizens. By strengthening the European energy market through robust policies, innovation, and inclusive engagement, the EU can lead the way towards a sustainable, climate-neutral future. The energy transition is not just an environmental imperative; it represents an opportunity for economic growth, job creation, and improved energy security. With collective efforts and unwavering commitment, the European energy market can inspire and influence global actions towards a more sustainable and resilient planet for generations to come.

REFERENCE

1. Eurostat. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat>
2. International Energy Agency (IEA). Retrieved from: <https://www.iea.org/>

3. European Environment Agency (EEA). Retrieved from: <https://www.eea.europa.eu/en>
4. Multi-level perspective (MLP). Retrieved from: <https://www.mdpi.com/2077-0472/9/4/74>
5. National energy and climate plans (NECPs). Retrieved from: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/national-energy-and-climate-plans-necps_en
6. EU Emissions Trading System (EU ETS). Retrieved from: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en
7. Renewable Energy Directive (RED). Retrieved from: https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en#:~:text=It%20sets%20the%20overarching%20European,energy%20and%20to%20establish%20renewable
8. Energy Efficiency Directive (EED). Retrieved from: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-directive_en
9. Effort sharing 2021–2030: targets and flexibilities. Retrieved from: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/effort-sharing-member-states-emission-targets/effort-sharing-2021-2030-targets-and-flexibilities_en
10. European Green Deal. Retrieved from: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
11. Horizon Europe. Retrieved from: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/hydrogen/funding-guide/eu-programmes-funds/horizon-europe_en
12. EU Renewable Energy Financing Mechanism. Retrieved from: https://cinea.ec.europa.eu/programmes/eu-renewable-energy-financing-mechanism_en
13. Connecting Europe Facility (CEF). Retrieved from: [https://cinea.ec.europa.eu/programmes/connecting-europe-facility_en#:~:text=The%20Connecting%20Europe%20Facility%20\(CEF,and%20upgrading%20the%20existing%20one](https://cinea.ec.europa.eu/programmes/connecting-europe-facility_en#:~:text=The%20Connecting%20Europe%20Facility%20(CEF,and%20upgrading%20the%20existing%20one).
14. Just Transition Mechanism. Retrieved from: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en
15. Covenant of Mayors – Europe. Retrieved from: <https://eu-mayors.ec.europa.eu/en/FAQs>
16. The European Fund for Strategic Investments. Retrieved from: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/economy-works-people/european-fund-strategic-investments_en#:~:text=The%20EFSI%20aims%20to%20overcome%20the%20current%20investment%20gap%20in,risk%20finance%20for%20small%20businesses
17. Net Zero by 2050. A Roadmap for the Global Energy Sector. Retrieved from: <https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050>

Матеріал надійшов до редакції 05.09.2023 р.

УДК 330.33:330.4

Ольга Корнелюк,

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ol-lu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6620-1073;

Наталія Павліха,

доктор економічних наук, професор,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
nataliia.pavlikha@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5191-242X;
DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-303-318

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасний світ стикається зі складними проблемами, пов'язаними з вичерпанням природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища та зростанням обсягів відходів унаслідок збільшення виробництва та споживання. У цьому контексті циркулярна економіка є однією з базових стратегій забезпечення сталого розвитку й зменшення негативного впливу людської діяльності на природні екосистеми. Еволюція концепцій циркулярної економіки пройшла декілька етапів. На першому етапі акцентують на управлінні відходами, на другому – розпочалася розробка стратегій екологічної ефективності, третій етап головними умовами передбачає використання зелених інновацій і зміну промислової парадигми. Однією з перших концепцій циркулярної економіки стала ідея регенеративного дизайну, яка ґрунтується на можливостях повторного використання ресурсів та енергії в усіх процесах і системах, системному мисленні та прагненні до гармонії між антропогенною діяльністю й природним капіталом. Концепція Cradle-to-Cradle використані матеріали розглядає як ресурси, придатні для повторного використання в технічних та біологічних процесах. Економіка продуктивності є концепцією циркулярної економіки, що ґрунтується на принципах продовження терміну використання, ремонту, продажу послуг замість продуктів і запобігання

відходам. Концепція промислової екології передбачає побудову виробничих процесів за зразком екологічних циклів, формуючи такий рух енергетичних та матеріальних потоків, де відходи в промислових циклах слугують сировиною для наступного процесу. Біомімікрія демонструє наближення до наслідування природних циклів. Біологічна економіка використовує біомасу як сировину для нехарчових цілей. Зелена економіка сприяє підвищенню добробуту та соціальної рівності, зменшуючи екологічні ризики. Економіка пончика є моделлю досягнення добробуту за обмежених природних ресурсів планети. Циркулярна економіка вимагає впровадження комплексного підходу та зміни менталітету в бізнесі, громадському секторі й серед споживачів, а також розробки ефективних регуляторних механізмів та інноваційних технологій.

Ключові слова: циркулярна економіка, сталий розвиток, інноваційна бізнес-модель, ресурсоефективність.

Olga Korneliuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0001-6620-1073;

Nataliia Pavlikha,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0001-5191-242X

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR CIRCULAR ECONOMY DEVELOPMENT

The modern world is faced with complex problems related to the depletion of natural resources, environmental pollution and the growth of waste due to increased production and consumption. In this context, the circular economy is one of the basic strategies for ensuring sustainable development and reducing the negative impact of human activity on natural ecosystems. Despite progress in implementing circular practices, there are unresolved issues that require additional research. The evolution of circular economy concepts has gone through several stages. At the first stage, attention was focused on waste management, at the second stage, the development of environmental efficiency strategies began, and at the third stage, the main conditions include the use of green innovations and a change in the industrial paradigm. One of the first concepts of the circular economy was the idea of Regenerative Design, which is based on the possibilities of reusing resources and energy in all processes and systems, systemic thinking and the desire for harmony between anthropogenic activity and nature. The

Cradle-to-Cradle concept considers used materials as resources suitable for re-use in technical and biological processes. Performance Economy is based on the principles of extending the product life cycle, repairing, selling services instead of products and preventing waste. Industrial Ecology involves the construction of production processes based on the model of ecological cycles, the formation of such a movement of energy and material flows, where waste in industrial cycles serves as raw material for the next process. Biomimicry imitates natural cycles. Biobased Economy uses biomass as raw material for non-food purposes. A Green economy contributes to increasing well-being and social equality, reducing environmental risks. The donut economy is a model of achieving well-being with the help of limited natural resources of the planet. The circular economy requires the implementation of an integrated approach and behavioral changes in business and the public sector, as well as the development of effective regulatory mechanisms and innovative technologies.

Key words: circular economy, sustainable development, innovative business model, resource efficiency.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У зв'язку зі зростаючими екологічними та ресурсними викликами, сучасний світ стикається зі складними проблемами, пов'язаними з вичерпанням природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища й зростанням обсягів відходів унаслідок збільшення виробництва та споживання. У цьому контексті циркулярна економіка, яка передбачає зменшення ресурсоспоживання й відходів через ефективніше використання ресурсів та переробку матеріалів, є однією з базових стратегій забезпечення сталого розвитку та зменшення негативного впливу людської діяльності на природні екосистеми. Також важливо виявити основні перешкоди, що стоять перед упровадженням цієї концепції в практику, а також з'ясувати її потенціал для забезпечення стійкого зростання й зменшення «екологічного відбитку». Визначення циркулярної економіки ґрунтуються на зміні підходів до використання ресурсів або зміні системи. Переорієнтація ресурсоспоживання здійснюється з дотриманням принципів 3-R (reduce, reuse, recycle), які з часом були доповнені до 9-R. Принцип reduce є найпростішим щодо виконання та передбачає свідоме зменшення споживання й спільне використання, reuse ґрунтується на максимальному продовженні тривалості життєвого циклу продукту, повторному використанні й, нарешті, принцип recycle спрямований на багаторазову переробку аж до повного вичерпання корисних властивостей ресурсів [1; 2]. Незважаючи на певний прогрес у реалізації циркулярних

практик, залишаються невирішені аспекти та питання, які вимагають додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними і практичними аспектами циркулярної економіки займаються міжнародні структури та організації (Європейська комісія, Фонд Елен МакАртур й ін.), а також такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Р. Зварич, І. Зварич, І. Миценко, Х. Решетілов, М. Руда, О. Чуриканова, В. Шибанін, Дж. Йонкер, Н. Фабер, Т. Хаакер та ін.

Мета дослідження – узагальнити концептуальні засади циркулярної економіки з урахуванням специфіки різних секторів економіки, визначити, які основні принципи циркулярної економіки можуть бути використані для стимулювання розвитку цього підходу в економіці; проаналізувати практичне застосування концептуальних засад циркулярної економіки і її вплив на забезпечення сталого розвитку та редизайн сучасних економічних систем.

Методологічною основою дослідження є документи ЄС, сайти провідних компаній із запровадження циркулярної економіки, наукові праці українських та зарубіжних фахівців із цієї проблематики. У процесі написання статті застосовано системний підхід із використанням таких методів порівняльного аналізу й синтезу для дослідження реалізації концептуальних засад розвитку циркулярної економіки.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування концепції циркулярної економіки розпочалось із 1960-х років, коли американський економіст К. Боулдінг обґрунтував необхідність розвитку циклічної екологічної системи, порівнюючи Землю з космічним кораблем з обмеженими резервуарами. Наступним кроком для розробки концептуальних засад циркулярної економіки стала публікація в 1972 р. наукової праці «Межі зростання», де зацентровано увагу на необхідності ефективного рециклінгу й повторного застосування продукту. D. Reike, W. Vermeulen, S. Witjes виокремили три етапи еволюційного розвитку циркулярної економіки (рис. 1) [3].

Однією з перших концепцій циркулярної економіки стала ідея «*Регенеративного дизайну*» (Regenerative Design), яку розробив у 70-х роках американський професор Джон Т. Лайл. Вона ґрунтується на можливостях повторного використання ресурсів й енергії в усіх процесах і системах, мінімізації залучення нових вхідних ресурсів і прив'язці до території, де здійснюється видобуток чи виробництво продукції. Передумовами

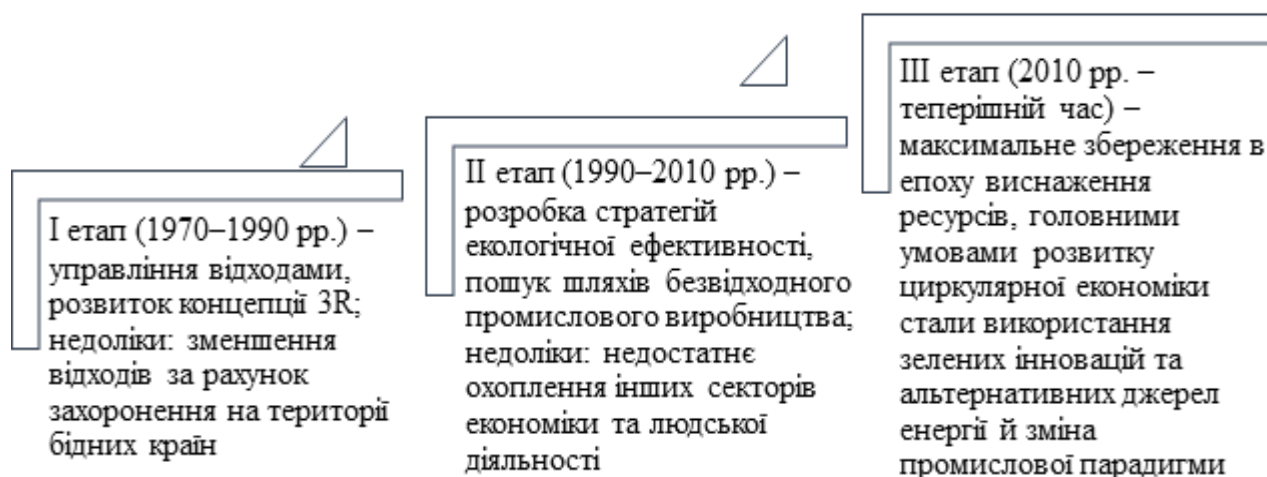

Рис. 1. Етапи еволюції концепцій циркулярної економіки*

*Складено за [3].

регенеративного дизайну є визначення зв'язків виробничого процесу з простором його реалізації протягом усього життєвого циклу, установлення досяжних цілей регенерації, системне мислення й прагнення до гармонії між антропогенною діяльністю й природним капіталом [4].

Прикладом використання концепції регенеративного дизайну на практиці є міжнародна дизайнерська фірма *Cunningham Group Architecture, Inc. Cunningham* має тривалий досвід запровадження екологічного дизайну, займається оцінкою викидів парникових газів унаслідок діяльності будівельної індустрії та автопарків і розробляє шляхи скорочення шкідливих викидів як для власної діяльності, так і інших американських компаній. Фахівці *Cunningham* наголошують на важливості синергії декарбонізації, регенерації й циркулярності в антропогенному середовищі для забезпечення сталого розвитку. Будівлі, спроектовані *Cunningham*, відзначаються енергоефективністю, використанням матеріалів із меншою кількістю шкідливих хімічних речовин та меншим споживанням води і є екобезпечними. Регенеративний дизайн повинен не лише зменшити негативний вплив будівельної індустрії, але й створювати позитивний ефект для відновлення природних систем. Міжнародний інститут життя майбутнього (*International Living Future Institute*), що є однією з організацій, яка займається сприянням розвитку регенеративного дизайну, пропонує підхід із використанням зведеної матриці із семи категорій: територія, водні ресурси, енергія, здоров'я+щастя, матеріали, справедливість, краса. Заслуговує на увагу включення до цієї матриці категорій, які зазвичай не розглядаються в складі регенеративного дизайну та спрямовані на розвиток людського капіталу [5].

На основі висновків фахівців відомих компаній з архітектури та дизайну HDR, Cuningham, HMC Architects, можна виокремити декілька принципів і тенденцій регенеративного дизайну. По-перше, не треба його ототожнювати з екологічним дизайном, стандарти якого передбачають зменшення негативного впливу й використання нових ресурсів до нуля, але, на відміну від регенеративного дизайну, не передбачають додаткового позитивного результату. Тобто метою є не лише збільшення циклів повторного використання, а й створення додаткової вартості. Такий підхід вимагає системного мислення та інноваційних рішень. Упровадження будь-якого процесу потрібно планувати з урахуванням результатів аналізу гідрології території, вуглецевих циклів, впливу на здоров'я й умови життя людей, соціальної справедливості та збереження біорізноманіття [6].

Уже є певний досвід упровадження інноваційних концепцій для дизайну музеїв, бібліотек й університетів, які враховують не лише функціональні потреби, але й стан навколишнього середовища. Вони використовують передові матеріали та системи, включаючи з біокліматичні технології, що матиме корисні наслідки як для власників, так і для екосистем. Використовуючи такі технології, університети та інші організації можуть будувати споруди, які виробляють більше енергії, ніж використовують, очищають і повторно споживають водні ресурси, повітря, відходи, повністю усувають викиди вуглецю. Цей підхід «регенеративної архітектури» допомагає створити фінансові та культурні ресурси для міст і громад на основі запровадження програм відновлення історичної ідентичності і територій. Проектування здійснювалося з урахуванням рекомендацій і стандартів сертифікації екологічного будівництва, таких як Living Building Challenge, LEED тощо. Наприклад, музей Заходу (Скоттсдейл, Арізона) продемонстрував успішні результати в системі управління водними ресурсами, що актуально для пустель й інших територій із дефіцитом прісної води. Дах і площа музею збирають стічні води, та використовують їх у ландшафтному дизайні на відкритому повітрі, що складається з рослин, які мало споживають воду, та «біогубки», що допомагає зменшити ефект «теплового острова». Площа вимощена плитами зі сланцю, який утримувати вологу в ґрунті. Зібрана всередині дощова вода використовується для механічних і сантехнічних систем, це додатково зменшує чисте енергоспоживання на 30 %, а водозаощаджувальні системи скорочують використання води більш ніж на 40 %. Музей інтегрується з навколишнім ландшафтом, громадою та економікою. Ця парадигма також сприяє захисту громади й екосистем поза межами музею. Для створення архітектури, яка відповідає місцевому контексту, дизайнерська

команда вивчає місцеві умови, такі як клімат, екологія, сезонні зміни, а також досліджує кодекси, закони та історію громади. Усе це забезпечує довгострокову функціональність споруди й відповідність її місцевому контексту. Цей підхід може включати освітні та інформаційні елементи, розміщені по всій території, що ілюструють принципи зеленого дизайну та архітектурну естетику, що відображає тематику музею. Отже, усе стає частиною експозиції. Використання інноваційних матеріалів і методів будівництва, таких як модульна збірка, також є проявом застосування регенеративного дизайну. Важливим аспектом є гнучкість, наприклад, у музеї Заходу відкриті галереї поєднуються з рухомими стінами та високими стелями, що дає змогу швидко й легко змінювати експонати, зменшуючи витрати, пов'язані зі знесенням і реконструкцією стін. Музей Заходу в Скоттсдейлі є яскравим прикладом стійкого дизайну. Споруда площею 35 310 квадратних футів і вартістю 11,5 млн дол. (це у два-три рази менше в порівнянні з іншими музеями подібного розміру) [7]. Крім цього, можна планувати інші варіанти для облаштування універсального простору, де можна організовувати різноманітні заходи й події. Завдяки регенеративному дизайну споруди культурного та рекреаційного призначення можуть бути фінансово успішними з моменту відкриття, зберігаючи ресурси та інтегруючи інші системи, що сприяє оптимізації використання будівлі [8].

Широко відома запропонована Майклом Браунгартом концепція «Від колиски до колиски» (Cradle-to-Cradle), у якій використані матеріали розглядаються як ресурси, придатні для повторного застосування в технічних і біологічних процесах. Технічна сировина не містить складників, які можуть пошкодити довкілля, а біологічна сировина повністю розкладається природними процесами [9]. *Cradle to Cradle Certified* є зареєстрованою торговою маркою *Cradle to Cradle Products Innovation Institute*, що забезпечує глобальний перехід до циркулярної економіки. Стандарт *Cradle to Cradle Certified версії 4.0* вважається найбільш дієвим глобальним стандартом для проектування та виробництва екологічно чистих і безпечних продуктів [10]. Оцінка безпеки й циклічності матеріалів і продуктів згідно з *Cradle to Cradle Certified* здійснюється за п'ятьма категоріями ефективності: рівень безпеки матеріалів для людини та навколишнього середовища; рівень циркулярності продукту, створеного за допомогою регенерації й дизайну; захист чистого повітря, використання відновлюваної енергії та зменшення шкідливих викидів, менеджмент водних ресурсів і ґрунтів; забезпечення соціальної справедливості й поваги до прав людини [11]. Компанії *Mecho* (виробник сонячних штор) та *Shaw Industries* (виготовляє покриття для підлоги) уже тривалий час упроваджують методологію *Cradle to Cradle Certi-*

fied. Beosound Level від компанії *Bang & Olufsen* став першим продуктом у секторі споживчої електроніки, який отримав *Cradle to Cradle Certified* завдяки модульним розробкам для збільшення терміну використання, сприяючи цим зменшенню електронних відходів. Фармацевтична компанія *Novo Nordis* отримала сертифікат для своєї вторинної картонної упаковки семаглутиду 2,4 мг. Компанія також пропонує програми повернення медичних пристроїв і сприяє популяризації циркулярної економіки в медичній галузі й охороні здоров'я [12].

«Економіка продуктивності» (*Performance Economy*) є концепцією циркулярної економіки, що ґрунтується на принципах продовження терміну використання, ремонту, продажу послуг замість продуктів та запобігання відходам. Її автор, Вальтер Стахель, наголошує на ролі виробників і підприємців щодо заміни бізнес-моделей індустріальної економіки на бізнес-моделі ефективної економіки, важливою складовою частиною якої відзначає економіку функціональних послуг, що являє собою сукупність інноваційних бізнес-моделей, які об'єднують продукти та послуги, таким чином створюючи прибуток і робочі місця з набагато меншим споживанням ресурсів та пропонують рішення, що забезпечують економічні стимули для усунення ризиків і зайвих витрат [13]. Економіка продуктивності використовує науку та знання як рушійні сили для відокремлення доходу й створення багатства від пропускну здатності ресурсів шляхом зосередження на розумних матеріалах, розумних товарах і розумних рішеннях. Саме такий шлях обрала одна з найбільших у світі хімічна компанія *DuPont de Nemours* (США), яка займалася розробкою хімікатів і полімерів та почала виготовляти нейлонові волокна і тефлонові покриття. Використовуючи наукомісткі технології, *DuPont* замінила нафту як основний ресурс на використання відновлюваної сировини. Виробник шин *Michelin*, Франція продає так звані «*Michelin Fleet Solutions*» (програми оренди) операторам автопарків замість вантажних шин. Приклад компанії *Michelin* ілюструє, як успішні продажі можуть слугувати платформою для виходу на інші ринки. Наприклад, у 2006 р. *Michelin* успішно виграла контракт на логістику від американських військових за рахунок свого досвіду з продажу пакетів послуг, які включали технічне обслуговування та ремонт по всьому світу. Оплата здійснюється за конкретну послугу, наприклад, за кількість посадок для літакових шин або за відстань, пройдену транспортними засобами [14].

Концепція «Промислової екології» (*Industrial Ecology*) передбачає побудову виробничих процесів за зразком екологічних циклів, формуючи такий рух енергетичних і матеріальних потоків, де відходи в промислових циклах слугують сировиною для наступного процесу. Класичним

прикладом цієї концепції можна вважати екоіндустріальний парк *Kalundbord Symbiosis* у м. Калундборг у Данії. Створений ще у 1972 р. на засадах державно-приватного партнерства, *Kalundbord Symbiosis* об'єднав різні за видом діяльності підприємства: вугільну електростанцію *Asnæs*, нафтопереробний завод *Statoil*, фармацевтичну компанію *Novo Nordisk*, рибну ферму, виробників гіпсу і цементу та домогосподарства. Промисловий симбіоз реалізується таким чином: надлишок тепла від електростанції використовується для опалення місцевих будинків та рибної ферми, а осад з рибної ферми використовується в сільському господарстві як добриво. Пара електростанції подається на *Novo Nordisk* і *Statoil*, таке повторне застосування тепла зменшує кількість викидів. Побічні продукти діяльності електростанції містять сировину для виробництва цементу й гіпс, який використовується для виробництва стінових плит, а це зменшує потребу відкритого видобутку гіпсу. Результатом стало щорічне заощадження до 3 млн літрів води, 20 000 тонн нафти та 200 000 тонн гіпсу [15].

Ще більше наближення до наслідування природних циклів демонструє концепція «Біомімікрія» (*Biomimicry*) Джаніна Бенюса. Ідеться не лише про технічні процеси перетворення використаних матеріалів на сировину для повторного використання, але й зміну всіх стратегій, принципів і механізмів виробництва. Основною метою є створення додаткової вартості, яка може використовуватися багато разів, і врахування аспектів екології. Це означає, наприклад, зробити місто подібним до лісу, покращити життєві умови в районі, зробити бізнес-парк більш стійким, розробити колективні бізнес-моделі та допомогти компаніям перейти до позитивного впливу [16].

Серед прикладів реалізації біомімікрії виробництво тканин і фарб із застосуванням «ефекту лотоса», виготовлення цементу за аналогією коралових рифів і багато інших. Біологічна модель «ефекту лотоса» в основу ідеї взяла те, що листки лотоса стійкі до забруднень через мікроскопічні нерівності поверхні, тому молекули води не прилипають до поверхні, вода скочується й одночасно збирає будь-який бруд поверхні листя. Подібна структура відтворена в тканині *GreenShield*, поверхня якої відштовхує воду, масло та бруд без використання шкідливих фторвуглеців. Для виготовлення застосовують наночастинки аморфного кремнезему, подібних до тих, що містяться в зубній пасті, ці наночастинки прилипають до тканини у вигляді сітки та запобігають проникненню крапель. Отже, одяг, текстиль для меблів тощо краще захищені від бруду й це продовжує термін їх експлуатації. Зважаючи на величезні обсяги використання прісної води під час виробництва текстилю, це сприяє й збереженню

водних ресурсів. Подібну технологію Lotus-Effect застосовує Sto Corp. для виробництва мікротекстурованої гідрофобної фарби для стін будинків, яка відштовхує бруд та воду [17]. Завод природного газу *Calera* в Мосс-Лендінгу (США) запровадив інноваційний процес поєднання поглинання вуглецю й виробництва цементу за прикладом коралових рифів. Використовуючи методи біомімікрії, *Calera* здійснює секвестрацію вуглецю, тобто димові гази заводу змішують із морською водою для виготовлення цементу. Виробництво цементу звичайним шляхом призводить до великих викидів вуглекислого газу та, як наслідок, посилює глобальне потепління, тому користь такого інноваційного підходу очевидна. *Calera* планує також опріснювати й продавати залишки морської води [18].

«Біологічна економіка» (Biobased Economy) використовує біомасу як сировину для нехарчових цілей. Біомаса може використовуватися для виробництва матеріалів різними способами: як матеріали природного походження за допомогою 3D-структури матеріалу; використання полімерів, отриманих у результаті синтезу рослини або мікроорганізмів для виробництва; розклад природних полімерів і вуглеводів на будівельні блоки й використання їх для синтезу нових хімічних речовин і матеріалів, таких як штучний біопластик. У Вагенінгені (Нідерланди) старий цемент використовують повторно у виробництві із залишками продуктів харчової промисловості. Застосування таких технологій для виробництва будматеріалів зменшує вуглецевий слід будівельної індустрії [19].

Значного поширення набуло впровадження концепцій «Зеленої» та «Блакитної економіки». За визначенням Екологічної платформи ООН (ЮНЕП), «зелена економіка» – це така, що «сприяє підвищенню добробуту й соціальної рівності, водночас значно зменшуючи екологічні ризики та екологічну нестачу». Інклюзивна «зелена» економіка представляє собою альтернативу домінуючій економічній моделі сьогодення, яка призводить до підвищення соціальної нерівності, спонукає до розтрати ресурсів і створює загрози для навколишнього середовища [20]. Зелена економіка спрямована на раціональне використання ресурсів та зменшення їх використання, що сприяє збереженню природних ресурсів і зменшує їх дефіцит, сприяє розвитку нових технологій та інновацій, що відкриває доступ на нові ринки, збільшуючи економічне зростання. Упровадження енергоефективних технологій знижує витрати на енергію для підприємств і господарств, що є позитивним чинником зростання конкурентоспроможності. Збереження екосистем сприяють покращенню якості життя, що може позитивно вплинути на продуктивність працівників і зменшити витрати на охорону здоров'я. А також вона зменшує ризики, пов'язані з екологічними катастрофами та змінами клімату, що може

заощадити великі витрати для економіки. Загалом, «зелена» економіка сприяє сталому й збалансованому розвитку, що може мати довгострокові переваги для економіки, суспільства та навколишнього середовища. У 2008 р. ООН із питань навколишнього середовища запустила Ініціативу зеленої економіки (GEI), у 2015 р. UN Environment опублікувала «Розкриття шляхів до інклюзивної зеленої економіки». У документі наголошуються на таких поняттях, як обмін, циркулярність, співпраця, солідарність, стійкість, можливості та взаємозалежність [21].

«Блакитна економіка», розроблена Гюнтером Паулі, є економічною філософією, яка черпає свої знання з того, як формуються, виробляють і споживають природні системи. Нові виробничі системи та бізнес-моделі ґрунтуватимуться на тому, як природа використовує фізику та біохімію для побудови повних систем, які працюють у гармонії, без відходів чи втрат енергії [22].

Серед засобів подолання вуглецевого сліду природним шляхом велике значення мають ліси, однак на початку ХХІ ст. порівняно незначна частина проєктів поглинання вуглецю охоплювала лісонасадження й лісовідновлення. У зв'язку зі зростаючою усвідомленістю щодо негативного впливу монокультурних деревних насаджень на ґрунтовий покрив, деякі організації почали впроваджувати сертифікаційні стандарти для сталого лісового господарства. Однак це не передбачає додаткових економічних переваг і постає вибір використання лісів для деревини чи вирубки для звільнення земель під сільськогосподарські потреби, для збільшення продовольства. Одним із варіантів вирішення цієї дилеми може стати модель, яку запропонував Хав'єр Ерреро, відому як «їстівні ліси Хав'єра». Він експериментував у різноманітних середовищах і дійшов висновку, що якби кожен сімейний дім і кожна школа у світі розпочали створення їстівного лісу на доступній землі та просторі, усередині й зовні, можна було б повернути концентрацію вуглецю в атмосфері до попереднього рівня та розв'язати продовольчу проблему. Концепцію їстівного лісу Хав'єр продемонстрував в Parque Ecológico Urobia (Іспанія). Він посадив 700 сортів дерев, зрошування яких забезпечувалося системою вловлювання дощу. Побудовані канали постачають велику кількість води в регіон, для якого властива часта нестача вологи. Завдяки великій кількості води відновилося біорізноманіття. У результаті була створена система, яка безкоштовно отримувала додаткове насіння, принесене птахами та бджолами, генерує численні доходи від лісу, слугує інструментом навчання, дефіцит води перетворюється на надлишок під час відновлення біорізноманіття, що робить її прикладом блакитної економіки. Отже, їстівні ліси можна розглядати як нову бізнес-модель [23].

«Економіка пончика» (The donut economy) це модель досягнення добробуту за допомогою обмежених природних ресурсів планети. Модель «Економіки пончика» розроблена економісткою Кейт Раворт (Великобританія) на основі Цілей сталого розвитку та планетарних кордонів. Ідея полягає в тому, що людство повинне прагнути максимально задовольнити свої потреби, залишаючись при цьому в межах можливостей життєзабезпечення Землі. Модель «пончика» складається із соціальних і планетарних кордонів. Соціальні кордони (кільця всередині пончика) визначаються мінімальними соціальними стандартами, зовнішні кільця є планетарними кордонами, що становлять екологічну стелю. Простір між соціальними й планетарними кордонами є соціально справедливим та екологічно безпечним, залишаючись у межах цього простору людство задовольняє свої потреби, не викликаючи при цьому екологічних деградацій, зокрема зміни клімату, втрати родючості ґрунтів чи руйнування озонового шару [24]. Концепція «економіки пончика» набуває популярності та використовується для розробки дорожніх карт циркулярної економіки таких міст, як Амстердам, Мельбурн, Берлін, Брюссель.

Аналізуючи еволюцію концептуальних підходів до розвитку циркулярної економіки, можна простежувати посилення значення інноваційної й технологічної складових частин, проста переробка вже не задовольняє потреб, потрібно не лише досягнути замкнених циклів, звести до нуля шкідливий антропогенний вплив, але й створювати додану вартість і позитивний ефект для довкілля. Циркулярна економіка повинна стати інклюзивною, ґрунтуватися на системному мисленні, щоб досягти поставлених цілей.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження концептуальних засад розвитку циркулярної економіки вказують на важливість переходу від лінійних моделей використання ресурсів до циркулярних, де зберігається та максимізується застосування матеріалів і ресурсів. Основні принципи циркулярної економіки, такі як вторинне використання, переробка та виробництво з мінімальними витратами є базовими для створення більш сталої й ресурсозберігальної економічної системи. Циркулярна економіка вимагає впровадження комплексного підходу та зміни менталітету в бізнесі, громадському секторі й серед споживачів, а також розробки ефективних регуляторних механізмів та інноваційних технологій. Принципи циркулярної економіки можуть бути успішно впроваджені лише через співпрацю різних суб'єктів економіки й влади.

Потрібне дослідження впливу циркулярної економіки на соціальну та екологічну стійкість суспільства, вивчення реалізації циркулярних моделей у різних галузях економіки і їх потенціалу для зменшення вуглецевого сліду, дослідження й розробка нових моделей та інноваційних підходів до створення більш циркулярних виробничих систем, вивчення можливостей міжнародного співробітництва та обміну найкращими практиками в галузі циркулярної економіки, дослідження механізмів фінансування й інвестування в циркулярні проєкти, урахування ризиків та можливостей для фінансового сектора, виявлення перешкод і стримувальних чинників. Потенціал циркулярної економіки повинен стати ключовим фактором для забезпечення сталого розвитку в сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 3Rs – Reduce, Reuse & Recycle URL: <https://www.sustainablesanantonio.com/practices-technology/reduce-reuse-recycle/>
2. Pavlikha, N., Korneliuk, O. (2022). World experience of circular economy implementation and prospects for Ukraine. *Economic, social and legal aspects of enterprise management. Context of the political and economic crisis* / scientific editors Monika Dobska, Ryszard Kamiński. Poznań, p. 155–168. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22295>
3. Циркулярна економіка: як новий спосіб господарювання в умовах цифрової трансформації. Колективна монографія. За науковою ред. Татомир І .Л., Квасній Л. Г. Трускавець: ПОСВІТ, 2021, 124 с.
4. Regenerative design. URL: <https://www.ceguide.org/Strategies-and-examples/Design/Regenerative-design>
5. Paul, Hutton. The Shift from Sustainable to Regenerative Design. URL: <https://sustainablebrands.com/read/product-service-design-innovation/sustainable-regenerative-design>
6. Jennie, Morton. 4 Principles of Regenerative Design. URL: <https://www.buildings.com/green-design-construction/article/10196146/4-principles-of-regenerative-design>
7. Chris, Alt. 6 Ideas to Create Net-Positive, Ultra-Green Museums. URL: <https://www.buildings.com/green-design-construction/article/10196146/4-principles-of-regenerative-design>
8. Павліха, Н. В., Цимбалюк, І. О., Савчук, А. Ю. (2022). Сталій розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 208 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20754/1/tyruz_m_2022.pdf
9. How does circularity relate to sustainability? URL: <https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl/en/knowledge-map-circular-economy/related-schools-of-thought/>
10. Корнелюк, О. А. (2022). Методологічні аспекти управління циркулярними проєктами та бізнес-моделями. *Наукова інтеграція в умовах глобальних викликів*: зб. тез доп. IV Міжн. мультидисциплінарної наук.-практ. конф. (Луцьк, 20 черв. 2023 р.). / за заг. ред. Павліхи Н. В. Луцьк: Вежа-Друк. URL: https://wiki.vnu.edu.ua/images/c/c8/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5_%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf#page=95
11. Made for Tomorrow. URL: <https://c2ccertified.org/>

12. Four pioneering companies demonstrate leadership with Cradle to Cradle Certified® Version 4.0. 2022. URL: <https://c2ccertified.org/articles/four-pioneering-companies-demonstrate-leadership-with-cradle-to-cradle-certified-r-version-4-0>

13. Корнелюк О. А. (2022). Інноваційні бізнес-моделі та проєкти циркулярної економіки. «Актуальні проблеми міжнародних відносин і регіональних досліджень»: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Луцьк, 09 лист. 2022 р.) / укладачі: С. Кулик, А. Моренчук. Луцьк, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 134 с.

14. Walter, R. (2010). Stahel. The Performance Economy 2nd Edition, 374 p. URL: https://www.globe-eu.org/wp-content/uploads/THE_PERFORMANCE_ECONOMY1.pdf

15. Industrial Ecology: Closing a Loop in Circularity. URL: <https://www.csis.org/analysis/industrial-ecology-closing-loop-circularity>

16. Humanity's Biggest Challenges. Nature's Proven Solutions. URL: <https://biomimicry.org/>

17. Stain-Resistant Fabric Finish Inspired by Lotus Leaves: GreenShield Finish. URL: <https://asknature.org/innovation/stain-resistant-fabric-finish-inspired-by-lotus-leaves/>

18. Working with Nature to Slow Global Warming. URL: <https://education.nationalgeographic.org/resource/working-with-nature-to-slow-global-warming/>

19. The Renewable Future of Materials How to produce our everyday products once we phased out fossil oil and gas. H. Bos, D. Van Es, P. Harmsen. 2023 Wageningen Food and Bio-based Research. URL: <https://edepot.wur.nl/583970>

20. Павліха, Н., Цимбалюк, І. (2022). Інклюзивний вектор сталого розвитку та ефективні стратегічні комунікації в умовах глобальної нестабільності. *Соціальні, економіко-правові та фінансові виклики в умовах глобальних трансформацій*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль – Братислава, 30 травня 2022 р). Тернопіль: ЗУНУ, 198 с., с. 11–14. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45677/1/SOCIAL%2C%20ECONOMIC%2C%20LEGAL%20AND%20FINANCIAL%20CHALLENGES%20IN%20GLOBAL%20TRANSFORMATIONS%20CONDITIONS_30_10_2022.pdf#page=12

21. Why does green economy matter? URL: <https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter>

22. The Blue Economy. The Blue Economy does not recycle, it regenerates! URL: <https://www.theblueeconomy.org/en/the-blue-economy/>

23. Edible Forests. URL: <https://www.theblueeconomy.org/en/cas-82-edible-forests/>

24. Kate Raworth. What on Earth is the Doughnut? URL: <https://www.kateraworth.com/doughnut/>

REFERENCE

1. 3Rs – Reduce, Reuse & Recycle URL: <https://www.sustainable-sanantonio.com/practices-technology/reduce-reuse-recycle/> (in English).

2. Pavlikha, N., Korneliuk, O. (2022). World experience of circular economy implementation and prospects for Ukraine. *Economic, social and legal aspects of enterprise management. Context of the political and economic crisis* / scientific editors Monika Dobska, Ryszard Kamiński. Poznań, p. 155–168. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22295> (in English).

3. Tsyrukliarna ekonomika: yak novyi sposib hospodariuvannia v umovakh tsyfrovoyi transformatsii [Circular economy: as a new way of managing in the conditions of digital

transformation]: kolektyvna monohrafiia/ Za naukovoïu red. Tatomyr I. L., Kvasnii L. H. Truskavets: POSVIT, 2021, 124 p. (in Ukrainian).

4. Regenerative design. URL: <https://www.ceguide.org/Strategies-and-examples/Design/Regenerative-design> (in English).

5. Paul, Hutton. The Shift from Sustainable to Regenerative Design. URL: <https://sustainablebrands.com/read/product-service-design-innovation/sustainable-regenerative-design> (in English).

6. Jennie, Morton. 4 Principles of Regenerative Design. URL: <https://www.buildings.com/green-design-construction/article/10196146/4-principles-of-regenerative-design> (in English).

7. Chris, Alt. 6 Ideas to Create Net-Positive, Ultra-Green Museums. URL: <https://www.buildings.com/green-design-construction/article/10196146/4-principles-of-regenerative-design> (in English).

8. Pavlikha, N. V., Tsymbaliuk, I. O., Savchuk, A. Yu. (2022). Stalyi rozvytok turizmu ta rekreacii: suchasni vyklyky y perspektyvy dlia Ukrainy [Sustainable development of tourism and recreation: modern challenges and prospects for Ukraine]: monohrafiia. Lutsk: Vezha-Druk, 208 p. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20754/1/tyruz_m_2022.pdf (in Ukrainian).

9. How does circularity relate to sustainability? URL: <https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl/en/knowledge-map-circular-economy/related-schools-of-thought/> (in English).

10. Korneliuk, O. A. (2023). Metodolohichni aspekty upravlinnia tsyrkuliarnymy proektamy ta biznes-modeliamy [Methodological aspects of circular project and business model management]. Naukova intehratsiia v umovakh hlobalnykh vyklykiv: zbirnyk tez dop. IV Mizhn. multydystryplinarnoi naukovo-prakt. konf. (Lutsk, 20 chervnia 2023 r.). / Za zah. red. Pavlikhy N. V. Lutsk: Vezha-Druk. URL: https://wiki.vnu.edu.ua/images/c/c8/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5_%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf#page=95 (in Ukrainian).

11. Made for Tomorrow. URL: <https://c2ccertified.org/> (in English).

12. Four pioneering companies demonstrate leadership with Cradle to Cradle Certified® Version 4.0. 2022. URL: <https://c2ccertified.org/articles/four-pioneering-companies-demonstrate-leadership-with-cradle-to-cradle-certified-r-version-4-0> (in English).

13. Korneliuk, O. A. (2022). Innovatsiini biznes-modeli ta proiekty tsyrkuliarnoi ekonomiky [Innovative business models and projects of the circular economy]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn i rehionalnykh doslidzhen*: Materialy II Mizhn. naukovo-prakt. Internet-konf. (m. Lutsk, 09 lystopada 2022 r.) / ukladachi: S. Kulyk, A. Morenchuk. Lutsk, Volynskiyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 134 p. (in Ukrainian).

14. Walter, R. (2010). Stahel. The Performance Economy 2nd Edition, 374 p. URL: https://www.globe-eu.org/wp-content/uploads/THE_PERFORMANCE_ECONOMY1.pdf (in English).

15. Industrial Ecology: Closing a Loop in Circularity. URL: <https://www.csis.org/analysis/industrial-ecology-closing-loop-circularity> (in English).

16. Humanity's Biggest Challenges. Nature's Proven Solutions. URL: <https://biomimicry.org/> (in English)

17. Stain-Resistant Fabric Finish Inspired by Lotus Leaves: GreenShield Finish. URL: <https://asknature.org/innovation/stain-resistant-fabric-finish-inspired-by-lotus-leaves/> (in English).

18. Working with Nature to Slow Global Warming. URL: <https://education.national-geographic.org/resource/working-with-nature-to-slow-global-warming/> (in English).

19. The Renewable Future of Materials How to produce our everyday products once we phased out fossil oil and gas. H. Bos, D. Van Es, P. Harmsen. 2023 Wageningen Food and Biobased Research. URL: <https://edepot.wur.nl/583970> (in English).

20. Pavlikha, N., Tsymbaliuk, I. (2022). Inkluzyvnyi vektor staloho rozvytku ta efektyvni stratehichni komunikatsii v umovakh hlobalnoi nestabilnosti [An inclusive vector of sustainable development and effective strategic communications in conditions of global instability]. *Sotsialni, ekonomiko-pravovi ta finansovi vyklyky v umovakh hlobalnykh transformatsii*: zbirnyk mater. II Mizhn. naukovo-prakt. konf. (Ternopil – Bratyslava, 30 travnia 2022 roku). Ternopil: ZUNU, 198 p., p. 11–14. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45677/1/SOCIAL%2C%20ECONOMIC%2C%20LEGAL%20AND%20FINANCIAL%20CHALLENGES%20IN%20GLOBAL%20TRANSFORMATIONS%20CONDITIONS_30_10_2022.pdf#page=12 (in Ukrainian).

21. Why does green economy matter? URL: <https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter> (in English).

22. The Blue Economy. The Blue Economy does not recycle, it regenerates! URL: <https://www.theblueeconomy.org/en/the-blue-economy/> (in English)

23. Edible Forests. URL: <https://www.theblueeconomy.org/en/cas-82-edible-forests/> (in English).

24. Kate Raworth. What on Earth is the Doughnut? URL: <https://www.kateraworth.com/doughnut/> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2023 р.

УДК 339.5:351

Валентина Ксендзук,

доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук,
доцент, професор кафедри міжнародних відносин і політичного
менеджменту,

Державний університет «Житомирська політехніка»,

valentyna.ksendzuk@ztu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-7670-7350

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-318-338

МІЖНАРОДНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Державна зовнішньоторговельна політика формується під впливом міжнародних правил торгівлі та враховує особливості не лише принципи побудови внутрішніх ринків, а й закордонних торговельних партнерів. В

умовах війни в Україні підвищуються вимоги до системи національної безпеки, у тому числі зовнішньоторговельної. Тому в статті досліджено діяльність міжнародних організацій у сфері регулювання торговельних відносин (СОТ, ЮНКТАД, ЮНСІТРАЛ) та проаналізовано статус членства України в них. Метою здійснюваного дослідження є розкриття напрямів співпраці України й міжнародних організацій у сфері регулювання міжнародної торгівлі в умовах викликів і загроз воєнного стану. Ураховуючи результати аналізу позитивних і негативних аспектів участі країни в СОТ, побудовано організаційний механізм державної зовнішньоторговельної політики в частині формування комунікаційних каналів між органами державної влади та структурними органами СОТ, що сприяє ефективній реалізації принципів і завдань співпраці з міжнародною організацією. Також наведено оцінку діяльності Ради міжнародної торгівлі, яка функціонує при Міністерстві економіки України. Запропоновано налагодити взаємодію Офісу з просування експорту та його регіональних центрів обслуговування експортерів, імпортерів й інвесторів зі структурними підрозділами Ради міжнародної торгівлі. Запропонований ланцюг взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики сприяє покращенню комунікаційних можливостей органів державної влади й створює підстави для розвитку співпраці бізнесу, державної влади і міжнародних організацій. Пропозиції дають змогу долучити до процесу формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України всі рівні суб'єктів політики, що забезпечує створення можливостей для досягнення поставлених цілей і завдань..

Ключові слова: міжнародні торговельні організації, СОТ, ЮНКТАД, зовнішня політика, зовнішня торгівля, російсько-українська війна.

Valentyna Ksendzuk,
Zhytomyr Polytechnic State University,
ORCID ID: 0000-0001-7670-7350

INTERNATIONAL TRADE ORGANIZATIONS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY UNDER MARTIAL LAW

State foreign trade policy is formed under the influence of international trade rules and takes into account the peculiarities of not only the principles of building domestic markets, but also foreign trade partners. In the conditions of the war in Ukraine, the requirements for the national security system, including the foreign trade system, are increasing. Therefore, the article examines the activity of international organizations in the sphere of regulating trade relations (WTO, UNCTAD, UN-CITRAL) and analyzes the status of Ukraine's membership in them. The purpose

of the conducted research is to reveal the areas of cooperation between Ukraine and international organizations in the field of regulation of international trade in the conditions of challenges and threats of martial law. Taking into account the results of the analysis of the positive and negative aspects of the country's participation in the WTO, an organizational mechanism of the state foreign trade policy was built in terms of the formation of communication channels between state authorities and structural bodies of the WTO, which contributes to the effective implementation of the principles and tasks of cooperation with the international organization. An assessment of the activities of the International Trade Council, which functions under the Ministry of Economy of Ukraine, is also given. It is proposed to establish cooperation between the Export Promotion Office and its regional service centers for exporters, importers and investors with structural units of the International Trade Council. The proposed chain of interaction of all levels of subjects of state foreign trade policy contributes to the improvement of communication capabilities of state authorities and creates grounds for the development of cooperation between business, state authorities and international organizations. The proposals make it possible to involve all levels of policy subjects in the process of formation and implementation of the state foreign trade policy of Ukraine, which ensures the creation of opportunities for achieving the set goals and objectives.

Key words: international trade organizations, WTO, UNCTAD, foreign policy, foreign trade, Russian-Ukrainian war.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси та інтернаціоналізація міжнародних торговельних відносин впливають на зменшення можливостей держави щодо впливу на зовнішньоторговельні відносини. Державна політика в таких умовах формується під впливом міжнародних торговельних вимог, які визначаються на рівні міжнародних організацій і встановлюються відповідно до укладених торговельних угод у межах співробітництва з іншими країнами. У сфері повноважень держави залишаються тарифні та нетарифні методи управління зовнішньоторговельною діяльністю, які реалізуються в розрізі визначеного напрямку зовнішньоторговельної політики.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 27 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: «Україна самостійно набуває членства в міжнародних міжурядових економічних організаціях, установчі акти яких не суперечать цілям та принципам Конституції України. Україна може вступити у відносини з міжнародними міжурядовими економічними організаціями на основі відповідних міжнародних договорів й/або установчих актів зазначених організацій» [1].

В умовах війни перед Україною стоїть один із найбільших викликів – економічний розвиток країни та протистояння діям країни-агресора росії, яка руйнує цілі виробничі комплекси, здійснює окупацію територій, спричиняє масштабні жертви серед цивільного населення й значні пошкодження інфраструктури. Міжнародні торговельні організації, виконуючи свої функції та завдання у сфері регулювання міжнародної торгівлі, стають ключовими гравцями, які надають фінансову, технічну, інформаційну допомогу Україні в умовах воєнного стану. Важливість участі України в міжнародних торговельних організаціях підтверджується також необхідністю захисту національних інтересів у торговельних спорах з іншими країнами, що встановлюють торговельні обмеження для імпорту з України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Г. П. Пасемко, Л. Г. Бага, С. В. Довгаль [2] розкривають сутність одностороннього та багатостороннього регулювання міжнародної торгівлі. Одностороннє регулювання «здійснюється урядом держави без узгодження з іншими країнами й зорієнтоване на розв'язання внутрішніх проблем чи укріплення власних позицій на світовому ринку. Також таке регулювання може здійснюватись у відповідь на аналогічні дії інших країн. За двостороннього державного регулювання міжнародної торгівлі передбачається узгодження щодо торгової політики між країнами – торговими партнерами. Частіше всього таке регулювання застосовується для держав із різним правовим полем і відмінними між собою технологічними та якісними нормами виробництва товарів. Багатостороннє державне регулювання міжнародної торгівлі в умовах глобалізації є найбільш часто використовуваним методом формування торгової взаємодії. За такого регулювання торгова політика узгоджується й регулюється багатосторонніми угодами, спираючись на нормативи наддержавних торгових організацій, таких як Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародна торгова палата (МТП) та ін.» [3].

У науковій літературі серед учених досить поширеною є тематика у сфері дослідження зовнішньоекономічної діяльності й напрямів її вдосконалення на рівні окремих груп суб'єктів господарювання: О. Гаврилюк, В. Гейць, А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Іксарова, Т. Циганкова та ін. Питання участі України в міжнародних торговельних організаціях розглядали у своїх наукових працях Д. П. Єфремов, В. Дорофієнко, О. Сергієнко, Н. М. Заярна, С. М. Олексин, Г. С. Терещук, Т. А. Федотова, Д. С. Комарницький, К. Юрченко, О. М. Іваницька, А. О. Ткач. В умовах воєнного стану й зміни вектора розвитку зовнішньоторговельних відносин країни важливі напрацювання І. Г. Бабець, К. М. Войціцької,

Д. О. Грицишена, Л. В. Сергієнко, що розкривають питання національної безпеки та формування державної політики.

Мета дослідження – розкрити напрями співпраці України та міжнародних організацій у сфері регулювання міжнародної торгівлі в умовах викликів і загроз воєнного стану.

У статті використано загальнонаукові **методи наукового дослідження**: індукції та дедукції – для визначення напрямів розвитку відносин України з міжнародними торговельними організаціями; порівняння та узагальнення – для ідентифікації позитивних й негативних сторін участі України в СОТ; аналізу та синтезу – для побудови організаційного механізму формування й реалізації державної зовнішньоторгівельної політики в частині співпраці органів державної влади та СОТ.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

До суб'єктів державної зовнішньоторгівельної політики належать міжнародні торговельні організації – Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Міжнародний торговий центр, Міжнародна торговельна палата, які формують міжнародне законодавство у сфері торговельних відносин між країнами та їх членами.

У дослідженні окреслено особливості здійснюваної співпраці, зважаючи на статус членства України в міжнародних організаціях, їх тип формування й правове забезпечення питань зовнішньої торгівлі, ратифіковане Україною (табл. 1).

Таблиця 1.

Основні відомості про участь України в міжнародних організаціях у сфері регулювання торговельних відносин

Міжнародна організація	Тип	Сфера відносин України з міжнародною організацією	Членство України
1	2	3	4
Світова організація торгівлі [4]	міждержавна (міжурядова)	– участь у формуванні новітніх правил торгівлі на світовому ринку у рамках поточного раунду багатосторонніх торговельних	16 травня 2008 р. Україна стала членом СОТ

Продовження таблиці 1.

		<p>переговорів із метою максимального врахування національних інтересів нашої держави в торговельно-економічній сфері; – право використовувати механізм урегулювання суперечок у рамках СОТ, які можуть виникнути в країні з її торговими партнерами; – активізація зовнішньоторговельної політики шляхом участі країни в багатосторонніх торговельних переговорах</p>	
<p>Конференція ООН із торгівлі та розвитку [5]</p>	<p>міждержавна (міжурядова)</p>	<p>– участь у засіданнях робочих органів ЮНКТАД; – співробітництво з підрозділами ЮНКТАД із метою реалізації в Україні спільних проєктів у сфері розвитку малого та середнього бізнесу, імплементації міжнародних стандартів фінансової звітності, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, реалізації конкурентної політики тощо; – співробітництво з країнами, що входять до регіональної групи «D» із метою відстоювання інтересів України в рамках ЮНКТАД</p>	<p>Україна стала членом у 1964 р. як організації, що має статус постійного міжурядового органу Генеральної Асамблеї ООН</p>
<p>Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі [6]</p>		<p>– участь у підготовці та прийнятті нових міжнародних конвенцій, типових й однакових законів і заохочення кодифікації та ширшого визнання міжнародних торгових термінів, положень, звичаїв і практики;</p>	<p>у 2019 р. Україна обрана членом ЮНСІТРАЛ терміном на 6 років</p>

Продовження таблиці 1.

		– збір і поширення інформації про національне законодавство й сучасні юридичні заходи, уключаючи прецедентне право, у сфері права міжнародної торгівлі	
Міжнародний торговий центр [7]	недержавна (неурядова)	– участь в організації дає змогу збільшити участь країни у світовій економіці та досягти цілей розвитку за рахунок експорту, а також сприяє поліпшенню якості продукції й розвитку маркетингу; – отримання інформації про торгівлю та ринок; – отримання послуг із техніки здійснення торгових операцій; – сприяння підготовці кадрів; – визначення потреб і розробка програм сприяння розвитку торгівлі; – сприяння підключенню до міжнародних ланцюгів створення вартості; – сприяння та інтеграція інклюзивної й зеленої торгівлі	Україна стала членом у 1964 р. як організації, що має статус координатора в системі ООН із питань технічної допомоги, пов'язаної з торгівлею
Міжнародна торговельна палата [8]		– експертні консультації та діалог: «влада-бізнес»; – представництво й головування в Громадських радах при провідних міністерствах і відомствах України з метою сприяння створенню умов ведення бізнесу через діалог між представниками ділових кіл і влади.	здійснення співпраці через Український національний комітет МТП, створений у 1998 р.

Закінчення таблиці 1.

	Міжнародна торговельна палата здійснює розробку глобальних стандартів ведення бізнесу: Incoterms, торгове фінансування. форс-мажор, міжнародні контракти (їх укладання та типові форми), міжнародний арбітраж; вирішення комерційних спорів Міжнародним арбітражним судом у Парижі; проведення тренінгів-семінарів і конференцій, які стосуються всіх сфер діяльності ІСС; відстоювання інтересів міжнародного бізнесу в якості консультативного органу при ООН, ЄБРР. Світовому банку, СОТ й офіційного партнера саміту G20; об'єднання торгово-промислових палат через Світову федерацію торгових палат	
--	---	--

Джерело: складено на підставі аналізу інформації на офіційних сайтах міжнародних організацій.

Діяльність міжнародних міжурядових та неурядових організацій передбачає реалізацію сукупності завдань і відкриває перед їхніми членами низку можливостей. Із метою ефективного використання таких можливостей та позитивного досвіду впровадження й адаптації в Україні міжнародного законодавства у сфері регулювання зовнішньоторговельних відносин розглянуто більш детально діяльність міжнародних торговельних організацій та переваги й недоліки участі в них України.

Світова організація торгівлі. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі укладений у місті Женеві 5 лютого 2008 р. й ратифікований Законом України від 10 квітня 2008 р. № 250-VI [9].

В. В. Слободян зазначає, що «членство в СОТ – це системний фактор подальшого розвитку національної економіки, лібералізація зовнішньої торгівлі, а також можливість українським експортерам отримати передбачуваний план співпраці на світових ринках і здатність урегулювання поточні торговельні проблеми й спірні питань під час здійснення міжнародної торгівлі» [10].

Відразу після вступу України до СОТ (процес вступу розпочався 1993 р., коли до Секретаріату ГАТТ подано офіційну заявку уряду про намір приєднатися до ГАТТ) у науковій літературі з'явилися різносторонні думки з приводу переваг і недоліків, що відкриваються як для апарату державного управління, так і для суб'єктів господарювання. У табл. 2 узагальнено підходи науковців щодо виділення позитивних і негативних сторін участі України в СОТ, які, на нашу думку, є найбільш доцільними та обґрунтованими.

Таблиця 2.

Узагальнені підходи науковців щодо виділення позитивних і негативних сторін участі України в СОТ

Позитивні наслідки участі України в СОТ	Негативні наслідки участі України в СОТ
1	2
<ul style="list-style-type: none"> – доступ до міжнародних ринків, – доступ до багатосторонніх механізмів вирішення суперечок та можливість впливати для захисту національних інтересів на умови регулювання світової торгівлі, – розвиток міжнародної торгівлі забезпечує споживачам можливість ширшого вибору як за асортиментом, так і за якістю й ціновими параметрами товарів та послуг; – покращення умов ведення бізнесу, – ефективніше державне управління, – посилення переговорної спроможності, – забезпечення захисту довкілля та охорони здоров'я, – забезпечення однакових можливостей для всіх учасників, – підвищення доходів: правила сучасної торговельної системи 	<ul style="list-style-type: none"> – посилення впливу світової кон'юнктури на економіку країни, що зумовлює підвищення економічних ризиків України в періоди глобальної економічної нестабільності, – неготовність вітчизняних виробників в окремих випадках до зростання конкуренції через низьку ефективність підприємств і, як наслідок, скорочення виробництва неконкурентоспроможних вітчизняних підприємств та галузей, – унаслідок низької конкурентоспроможності багатьох видів вітчизняної продукції в деяких секторах економіки України (будівельний, гірничовидобувний, машинобудівний) після вступу до СОТ можна очікувати скорочення виробництва окремих видів продукції

<p>сприяють зниженню бар'єрів у торгівлі, що зумовлює зростання її обсягів й одночасно доходів держави, виробників і громадян,</p> <ul style="list-style-type: none"> – підвищення зайнятості: торгівля стимулює економічне зростання та створення нових робочих місць, – боротьба з корупцією: система міжнародних правил і норм щодо торгівлі й торговельної політики стимулює роботу урядів країн-учасниць, сприяє підвищенню дисципліни та порядку в діяльності державних установ, боротьбі з корупцією, – захист від лобіювання: механізми торговельної системи сприяють формуванню більш широкого погляду урядів на національну торговельну політику, запобігаючи практиці лобіювання та реалізації інтересів вузьких груп людей, – удосконалення системи стандартизації, сертифікації, застосування санітарних, фітосанітарних заходів і технічних регламентів, – подолання дискримінаційного ставлення до України у світовій антидемпінговій політиці, – удосконалення національного законодавства, – посилення авторитету України в міжнародній економічній політиці, – збільшення прямих іноземних інвестицій 	<p>скорочення надходжень до бюджету, утрату робочих місць, зростання соціальної напруженості,</p> <ul style="list-style-type: none"> – унаслідок цінової конкуренції, вимог міжнародних стандартів потрібно очікувати скорочення традиційних ринків збуту для українського експорту, – використання України розвиненими країнами як ринку збуту своєї продукції, унаслідок чого відбувається зростання імпорту та зменшення золотовалютних резервів, – тимчасове зниження виробництва окремих товарів в обсягах, еквівалентних збільшенню імпорту, – формування загроз у торгівлі послугами. Наприклад, форсування перетворень у сфері транспортних послуг та невжиття превентивних протекціоністських заходів стосовно національних перевізників може призвести до занепаду галузі й витіснення вітчизняних постачальників послуг із міжнародних ринків перевезень

Джерело: складено на підставі аналізу [11; 12; 13; 14; 15; 16].

Україна використовує економічні методи державного управління зовнішньоторговельною діяльністю з метою сприяння розвитку експорту та вироблення політики імпортозаміщення готової продукції. Такий підхід стимулюється й підтримується СОТ, адже в умовах участі країни в міжнародній організації, розкриваються можливості у сфері розширення торговельного партнерства – підписання торговельних угод, створення зон вільної торгівлі як етапів міжнародної економічної інтеграції країни.

У ході дослідження ідентифіковано наступні передумови участі України в СОТ:

1. Удосконалення механізмів формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики:

– участь України в формуванні правил міжнародної торгівлі, що сприяє врахуванню національних інтересів держави й особливостей соціально-економічного розвитку;

– огляд та аналіз торговельної політики України на відповідність вимогам СОТ й участь у моніторингу торговельних політик держав-членів СОТ, які є важливими торговельними партнерами України.

2. Розвиток системи правового забезпечення у сфері регулювання зовнішньоторговельних відносин:

– прийняття та ратифікація угод СОТ, що визначають правила міжнародної торгівлі товарами й послугами, а також торговельні аспекти прав інтелектуальної власності;

– сприяння розширенню географії двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод з потенційними країнами-партнерами, а також поглиблення рівнів інтеграції та співпраці наявних торговельних відносин з іншими країнами.

3. Підвищення рівня захисту національних підприємств у зв'язку з отриманням права використовувати механізм урегулювання суперечок у рамках СОТ, які можуть виникнути в країні з її торговими партнерами.

4. Активізація участі України в дотриманні базових принципів сталого розвитку (формування взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних чинників розвитку суспільства):

– захист навколишнього середовища через упровадження економічних методів державного управління у вигляді нетарифних обмежень щодо національних та іноземних суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності;

– розвиток підприємницької діяльності у сфері реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу;

– забезпечення досягнення позитивного зростання показників соціально-економічного розвитку країни.

5. Розширення можливостей як державного, так і приватного сектору у сфері участі в міжнародних програмах, проєктах тощо

Отже, формування зазначених передумов, як бачимо, сприяє розвитку державної зовнішньоторговельної політики України й дає змогу отримати позитивний ефект від застосовуваних методів державного управління зовнішньоторговельною діяльністю.

Однак потрібно вказати на той факт, що формування передумов участі України в СОТ неможливе без створення базисного підґрунтя розвитку національного ринку товарів і послуг та системи механізмів формування й реалізації державної зовнішньоторговельної політики. Налагодження взаємозв'язку між структурними органами державної влади та представництвами міжнародних організацій у сфері регулювання торговельних відносин є однією з підстав організаційно-інформаційного механізму формування й реалізації державної зовнішньоторговельної політики.

Під час розробки послідовності дій органів державної влади щодо формування напрямів взаємодії з міжнародними організаціями та їхнього представництва доцільно враховувати не лише позитивні аспекти співпраці, а треба зважати на негативні сторони, які можуть відобразитися на показниках соціально-економічного розвитку країни та вплинути на формування іміджу на міжнародному ринку товарів і послуг.

Серед негативних наслідків найпоширенішою думкою серед науковців є те, що внаслідок участі України в СОТ постраждає національна економіка, а українські підприємства втратять конкурентні позиції на внутрішньому ринку, що позначиться на таких показниках економічного розвитку, як: зайнятість, інфляція, інвестиційна привабливість, експорт, стабільність грошово-валютного ринку тощо. Унаслідок цього Україна може стати ринком збуту для інших країн світу й матиме не партнерський статус країни-експортера, а країни, у якій ефективно розміщувати виробництва з дешевою робочою силою та з якої вигідно імпортувати сировину.

За понад як 10 років членства в СОТ, як бачимо за результатами аналізу показників зовнішньої торгівлі України, така описана ситуація не виправдана й не обґрунтована. Наявність проблемного питання щодо сировинного характеру експортних операцій є тим сигналом, на який повинен звернути увагу апарат державного управління та побудувати зовнішньоторговельну політику таким чином, щоб нівелювати негативний вплив цього фактора розвитку зовнішньої торгівлі на стан соціально-економічної системи країни.

На рис. 1 зображено організаційний механізм формування й реалізації державної зовнішньоторговельної політики в розрізі співпраці органів державної влади зі Світовою організацією торгівлі.

Представлена організаційна структура органів державної влади у сфері формування та реалізації зовнішньоторговельної політики України побудована таким чином, що сприяє ефективній реалізації принципів і завдань СОТ. Адже кожен зі структурних органів державної влади

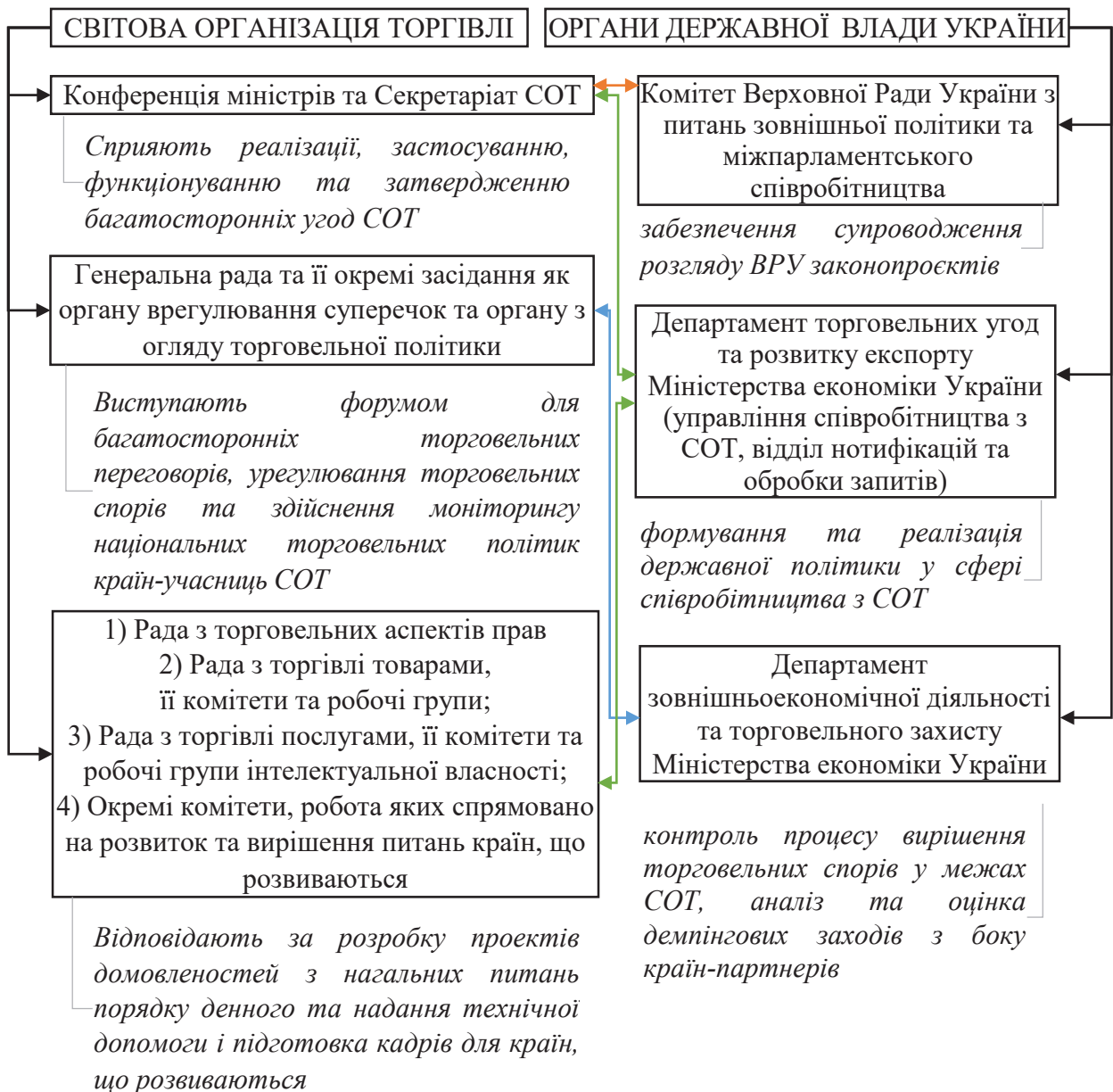

Рис. 1. Організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики в частині співпраці органів державної влади та Світової організації торгівлі

Джерело: розроблено автором.

відповідає за певний напрям співпраці й регулює відповідну сферу зовнішньоторговельних відносин в Україні. Такий організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики забезпечує налагодження й здійснення ефективної співпраці органів державної влади та органів структури системи СОТ.

Комісія ООН із права міжнародної торгівлі є однією зі спеціалізованих установ ООН, яка забезпечує розробку юридичних інструментів, що сприяють зникненню бар'єрів і покращують процеси міжнародної торгівлі. Участь України в цій міжнародній організації здійснюється через:

- участь у підготовці та прийнятті нових міжнародних конвенцій, типових й однакових законів і заохочення кодифікації і ширшого визнання міжнародних торгових термінів, положень, звичаїв та практики;

- збір і поширення інформації про національне законодавство й сучасні юридичні заходи, уключаючи прецедентне право, у сфері права міжнародної торгівлі.

Так, зокрема, у 2019 р. Україна обрана членом ЮНСІТРАЛ терміном на шість років, її завдання полягатимуть в участі в розробці нових стандартів міжнародного інвестиційного арбітражу, електронної комерції та процедур банкрутства.

Конференція ООН із торгівлі та розвитку. Наступною міжнародною організацією, яка регулює міжнародні торговельні відносини між країнами світу, є Конференція ООН із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), яка «діє на багатосторонній основі, охоплюючи широке коло економічних відносин, пов'язаних, з одного боку, із торгівлею країн, що розвиваються, а з іншого – із розвитком цих країн. Визнаючи торгівлю одним із найважливіших елементів економічного зростання та світового розвитку, а також інструментом для викорінення бідності, вона стала також форумом для координації зв'язків між торгівлею й розвитком як на національному, так і на міжнародному рівнях. У нинішній період її діяльність охоплює також проблеми держав із перехідною економікою, до яких належить Україна» [17]. Тому співпраця та розвиток відносин органів державної влади та ЮНКТАД є одним із пріоритетних напрямів удосконалення державної зовнішньоторговельної політики України.

Оцінюючи співпрацю України і ЮНКТАД, зауважимо, що вона ґрунтується на підставі розвитку діяльності СОТ. ЮНКТАД пропонує інтенсивну спеціальну програму підвищення професійного потенціалу для членів національних комітетів зі сприяння торгівлі. Основна мета програми полягає в наданні можливості національним комітетам успішно виконувати свій мандат на скоординовану реалізацію реформ

щодо спрощення торгівлі, уключаючи положення Угоди про сприяння торгівлі СОТ. Успішні та ефективні національні комітети сприятимуть упорядкуванню міжнародної торгівлі країн.

Так, зокрема, відповідно до Угоди про сприяння торгівлі СОТ, в Україні у 2017 р. створено Раду міжнародної торгівлі, яка виконує функції Національного комітету зі питань сприяння торгівлі. Основною функцією цього органу є «сприяння координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, установ та організацій різної форми власності у сфері розвитку міжнародної торгівлі України, підтримки зростання експорту й спрощення процедур міжнародної торгівлі» [18]. Діяльність здійснюється відповідно до розпорядження від 19 червня 2019 р. № 444-р «Про затвердження плану заходів з імплементації положень Угоди СОТ про спрощення процедур торгівлі».

Створення цього органу державної влади є позитивним досвідом у сфері вдосконалення державної зовнішньоторговельної політики. Адже це сприяє покращенню комунікаційних можливостей організаційно-інформаційного механізму державної політики й створює підстави для розвитку співпраці бізнесу, державної влади та міжнародних організацій. Отже, до процесу формування й реалізації державної зовнішньоторговельної політики України залучаються всі рівні суб'єктів політики, а за таких умов створюються можливості для досягнення поставлених цілей і завдань.

Через Раду міжнародної торгівлі ЮНКТАД організовує семінари на регіональному та національному рівнях, публікує відповідну інформацію й навчальні матеріали та надає технічну допомогу в рамках численних проєктів.

Підвищення обізнаності щодо проблем, із якими стикається ділова спільнота в рамках експорту, імпорту чи транзиту, обмін досвідом і найкращими практиками, поширення нової інформації та рекомендацій щодо сприяння торгівлі – це ті складові частини інформаційного механізму державної зовнішньоторговельної політики, які дають змогу побудувати якісні відносини між суб'єктами господарювання, недержавними організаціями у сфері торгівлі й державою.

Оцінюючи діяльність Ради міжнародної торгівлі, зауважимо, що незважаючи на мету створення організації як платформи для діалогу між державою та бізнесом, напрями роботи, які реалізуються, здебільшого мають характер одностороннього діалогу центральних органів виконавчої влади. Така ситуація складається у зв'язку з відсутністю розвиненої системи впровадження функцій Ради на місцях. Тому запропоновано налагодити

взаємодію Офісу з просування експорту та їхніх регіональних центрів обслуговування експортерів, імпортерів й інвесторів зі структурними підрозділами Ради міжнародної торгівлі. Це сприятиме формуванню ланцюга взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики (рис. 4.6).

Актуальність співпраці саме органів місцевого самоврядування та міжнародних організацій актуалізується. «Останнім часом усе частіше партнерами органів місцевої публічної влади України виступають урядові організації зарубіжних держав (наприклад Агентство міжнародного розвитку США (USAID), Канадське агентство міжнародного розвитку (CIDA), Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (SIDA) та ін.), міжнародні міжурядові організації (економічні, фінансові,

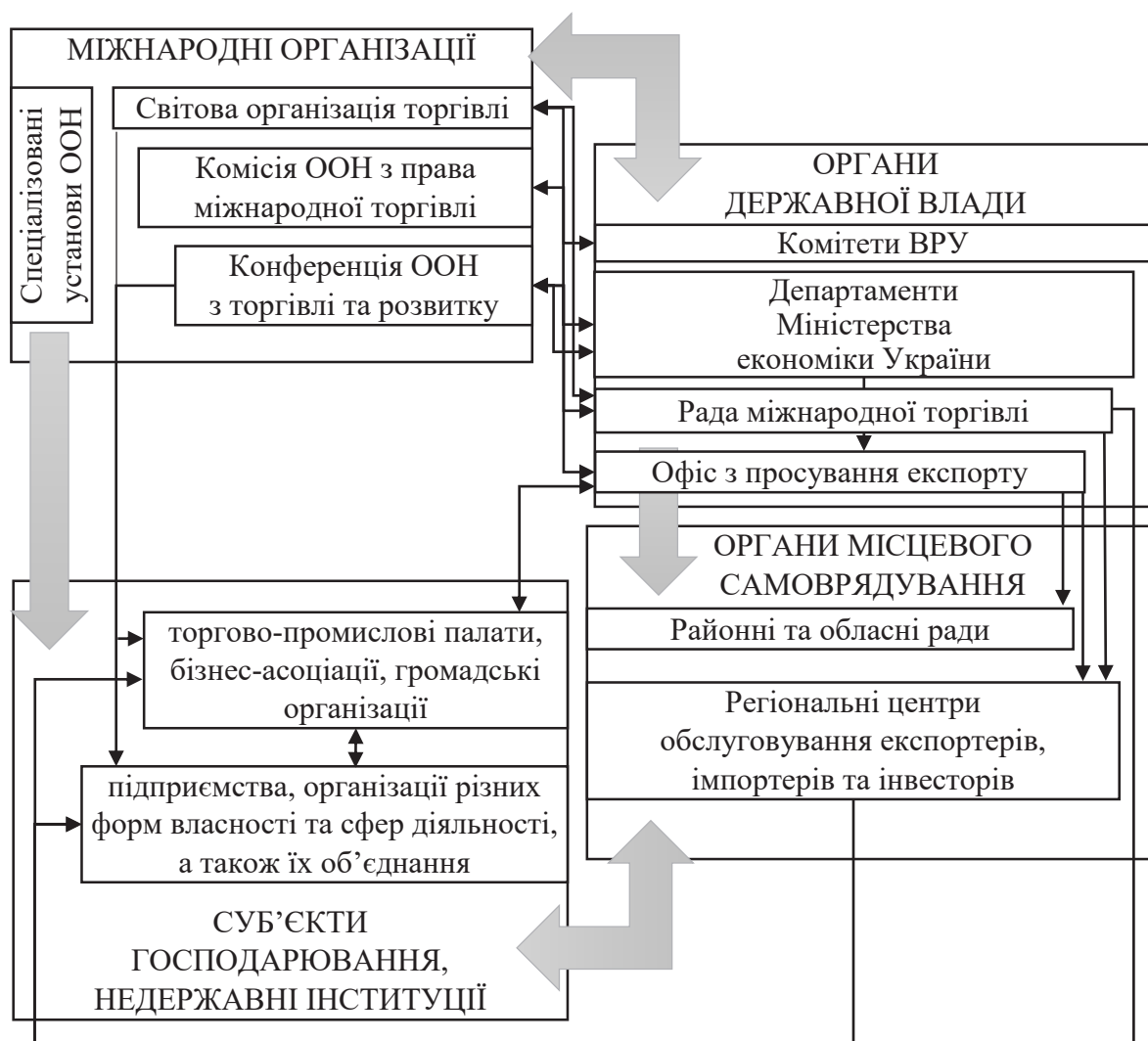

Рис. 2. Ланцюги взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики

Джерело: розроблено автором.

гуманітарні тощо), транснаціональні корпорації, фірми зарубіжних держав і міжнародні неурядові організації» [19].

«Основні форми міжнародного співробітництва органів місцевої влади в Україні розробляються й реалізуються безпосередньо виконавчими комітетами місцевих рад, міськими, районними та обласними державними адміністраціями. Організаційно-правові форми такого співробітництва мають різноманітний і багатоплановий характер й у своїй сукупності створюють систему міжнародних відносин на локальному та регіональному рівнях» [19].

Дієвість функціонування державної зовнішньоторговельної політики забезпечують суб'єкти, до складу яких входять міжнародні організації (спеціалізовані установи ООН), органи законодавчої (комітети ВРУ) і виконавчої (Департаменти Міністерства економіки України, Рада міжнародної торгівлі, Офіс з просування експорту) влади, органи місцевого самоврядування й регіональні центри обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів, створені при них, а також суб'єкти господарювання й недержавні інституції (бізнес-асоціації, громадські організації, торгово-промислові палати.

У розрізі запропонованого ланцюга взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики та в контексті вдосконалення діяльності Ради міжнародної торгівлі запропоновано активізувати її співпрацю в регіонах, зокрема з регіональними центрами обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів. Це сприятиме створенню ефективної комунікації між владою й бізнесом і створюватиме умови для покращення доступу суб'єктів господарювання до міжнародних програм розвитку, що пропонуються міжнародними організаціями.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У ході здійсненого дослідження та проведеного аналізу діяльності міжнародних організацій у сфері регулювання торговельних відносин визначено особливості співпраці й ідентифіковано статус членства України в СОТ, ЮНКТАД, ЮНСІТРАЛ. Із метою забезпечення дієвості та отримання переваг участі в міжнародних торговельних організаціях обґрунтовано канали взаємодії відповідно до розподілу обов'язків усередині організаційного механізму органів державної влади. Зокрема, у напрямі вдосконалення організаційного механізму державної зовнішньоторговельної політики України представлено комунікаційні канали між органами державної влади й структурними

органами СОТ, що сприяє ефективній реалізації принципів та завдань міжнародної організації. Кожен зі структурних органів державної влади відповідає за певний напрям співпраці й регулює відповідну сферу зовнішньоторговельних відносин в Україні. Комітети ВРУ співпрацюють із Конференцією міністрів і Секретаріатом СОТ у частині забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроектів у сфері регулювання зовнішньої торгівлі в Україні відповідно до угод СОТ. Основною функцією Департаменту зовнішньоекономічної діяльності й торговельного захисту Міністерства економіки України є контроль процесу вирішення торговельних спорів у межах СОТ, аналіз та оцінка демпінгових заходів із боку країн-партнерів. Тому цей орган повинен налагодити співпрацю та здійснювати моніторинг діяльності Генеральної ради, зокрема її окремих засідань – Органу врегулювання суперечок та Органу з огляду торговельної політики. Департамент торговельних угод і розвитку експорту Міністерства економіки України (управління співробітництва із СОТ, відділ нотифікацій та обробки запитів) здійснює формування й реалізацію державної політики у сфері співробітництва із СОТ, тому основними органами, із якими має бути налагоджена співпраця, – це Рада з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, Рада з торгівлі товарами, Рада з торгівлі послугами, окремі комітети, роботу яких спрямовано на розвиток і вирішення питань країн, що розвиваються.

Такий організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики забезпечує налагодження й здійснення ефективної співпраці органів державної влади та органів системи СОТ.

У результаті здійсненої оцінки діяльності Ради міжнародної торгівлі з'ясовано, що відсутність розвиненої системи впровадження функцій Ради на місцях призводить до неможливості реалізації її основних функцій. Тому запропоновано налагодити взаємодію Офісу з просування експорту і його регіональних центрів обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів зі структурними підрозділами Ради міжнародної торгівлі. На підставі цього сформовано ланцюг взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики. Такий підхід до формування організаційно-інформаційного механізму державної зовнішньоторговельної політики сприяє покращенню комунікаційних можливостей органів державної влади та створює підстави для розвитку співпраці бізнесу, державної влади й міжнародних організацій. Отже, до процесу формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України залучаються всі рівні суб'єктів політики, а за таких умов створюються можливості для досягнення поставлених цілей і завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
2. Пасемко, Г. П., Бага, Л. Г., Довгаль, С. В. (2018). Державне регулювання міжнародної торгівлі в умовах глобалізації. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*, № 2, с. 226–232.
3. Кулицький, С. (2018). Зовнішня торгівля України: стан, проблеми й перспективи (№ 9, № 10) [Електронний ресурс]. *Україна: події, факти, коментарі*, № 9, с. 81–93. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr9.pdf>.
4. The World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm
5. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/>
6. The United Nations Commission on International Trade Law. URL: <https://uncitral.un.org>
7. The International Trade Centre. URL: <https://www.intracen.org/itc/about/>
8. International Chamber of Commerce. URL: <https://iccwbo.org/about-us/governance/>
9. Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10 квітня 2008 р. № 250–VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2008, № 23, ст. 213.
10. Слободян, В. В. Україна та СОТ: співробітництво в рамках сприяння міжнародній торгівлі. *Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі: зб. тез IV наук.-практ. інтернет-конференції* (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 25–31 трав. 2020 р.). Хмельницький: Наук.-дослід. центр митної справи, 2020, 151 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/123456789/6221/1/6394_IR.pdf
11. Дорофієнко, В. (2007). Про деякі аспекти економічних наслідків приєднання України до СОТ. *Економіст*, № 8, с. 66–70.
12. Сергієнко, О. Переваги та недоліки вступу України до Світової організації торгівлі. URL: <http://eu-ua.org/novyny/prezydent-pidpysav-zakon-pro-veterynarnu-medycynu>
13. «Міжнародна група розвитку» на розгляд Агентства США з міжнародного розвитку Переваги членства у світовій організації торгівлі для України. 2016. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=81665d7a-d2aa-4aba-a3b0-5f99580573ec>
14. Заярна, Н. М., Олексин, С. М. Членство України у світовій організації торгівлі: переваги та недоліки. *Науковий вісник НЛТУ України*, 2011, 21, 18.
15. Терещук, Г. С., Федотова, Т. А. Позитивні наслідки та переваги вступу України до Світової організації торгівлі, 2012. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/283-288.html>.
16. Вступ України до СОТ: Переваги, проблеми та прогнози. URL: <https://forinsurer.com/public/03/07/21/599>
17. Гребенюк, М. С. Правовий статус конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) та її еволюція: автореферат дис. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2010.
18. Рада з міжнародної торгівлі. URL: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=b726b71b-cdcc-4714-9866-dc154d91d259&tag=RadaZMizhнародnoiTorgivli>

19. Ткач, А. О. (2015). Участь міжнародних міжурядових та неурядових організацій у процесі розвитку міжнародного співробітництва органів місцевої публічної влади в Україні. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Кієво-Могилянська академія]*. Серія: Державне управління, №. 263, вип. 252, с. 137–143.

REFERENCE

1. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on foreign economic activity] № 959-XII. (1991). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (in Ukrainian). (2023, September, 02).
2. Pasemko, H. P., Baha, L. H., Dovhal, S. V. (2018). Derzhavne rehuliuвання mizhnarodnoi torhivli v umovakh hlobalizatsii [State regulation of international trade in the conditions of globalization]. *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky [KHNAU Bulletin. Series: Economic Sciences]*, №. 2, pp. 226–232 (in Ukrainian).
3. Kulytskyi, S. (2018). Zovnishnia torhivlia Ukrainy: stan, problemy y perspektyvy [Foreign trade of Ukraine: state, problems and prospects]. *Ukraina: podii, fakty, komentari [Ukraine: events, facts, comments]*, № 9, pp. 81–93. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr9.pdf>. ([in Ukrainian). (2023, September, 02).
4. The World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm (in English).
5. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/> (in English).
6. The United Nations Commission on International Trade Law. URL: <https://uncitral.un.org> (in English).
7. The International Trade Centre. URL: <https://www.intracen.org/itc/about/> (in English).
8. International Chamber of Commerce. URL: <https://iccwbo.org/about-us/governance/> (in English).
9. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro vstup Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli Zakon Ukrainy № 250–VI [Law of Ukraine № 250–VI on the ratification of the Protocol on the accession of Ukraine to the World Trade Organization] (2008). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, № 23, ст. 213.
10. Slobodian, V. V. (2020). Ukraina ta SOT: spivrobitnytstvo v ramkakh spriannya mizhnarodnii torhivli [Ukraine and the WTO: cooperation in the framework of promoting international trade]. *Aktualni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta sproshchennia protsedur mizhnarodnoi torhivli: zbirnyk tez IV naukovo-praktychnoi internet-konferentsii [Current problems of ensuring national security and simplifying international trade procedures: collection of theses of the 4th scientific and practical internet conference]*. (m. Irpin – m. Khmelnytskyi, 25–31 travnia 2020 roku). Khmelnytskyi: Naukovo-doslidnyi tsentr mytnoi spravy, 151 p. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/123456789/6221/1/6394_IR.pdf (in Ukrainian). (2023, September, 04).
11. Dorofienko, V. (2007) Pro deiaki aspekty ekonomichnykh naslidkiv pryiednannia Ukrainy do SOT [About some aspects of the economic consequences of Ukraine joining the WTO]. *Ekonomist [Economist]*, № 8, pp. 66–70 (in Ukrainian).

12. Serhiienko, O. Perevahy ta nedoliky vstupu Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli [Advantages and disadvantages of Ukraine's accession to the World Trade Organization]. URL: <http://eu-ua.org/novyny/prezydent-pidpysav-zakon-pro-veterynarnu-medycynu> (in Ukrainian). (2023, September, 04).

13. «Mizhnarodna hrupa rozvytku» na rozghliad Ahentstva SShA z mizhnarodnoho rozvytku (2016). Perevahy chlenstva u svitovii orhanizatsii torhivli dlia Ukrainy [The advantage of membership in the world trade organization for Ukraine]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=81665d7a-d2aa-4aba-a3b0-5f99580573ec> (in Ukrainian). (2023, September, 04).

14. Zaiarna, N. M., Oleksyn, S. M. (2011). Chlenstvo Ukrainy u svitovii orhanizatsii torhivli: perevahy ta nedoliky [Membership of Ukraine in the World Trade Organization: advantages and disadvantages]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy [Scientific bulletin of NLTU of Ukraine]*, 21, 18. (in Ukrainian).

15. Tereshchuk, H. S., Fedotova, T. A. (2012). Pozytyvni naslidky ta perevahy vstupu Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli [Positive consequences and advantages of Ukraine's accession to the World Trade Organization]. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/283-288.html>. (in Ukrainian). (2023, September, 04).

16. Ukraines accession to the WTO: Advantages, problems and forecasts [Ukraine's accession to the WTO: Advantages, problems and forecasts]. URL: <https://forinsurer.com/public/03/07/21/599/> (in Ukrainian). (2023, September, 04).

17. Hrebeniuk, M.S. (2010). Pravovyi status konferentsii oon z torhivli i rozvytku (IuNKTAD) ta yii evoliutsiia [The legal status of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and its evolution]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk, spetsialnist 12.00.11 – mizhnarodne pravo. Kyiv. (in Ukrainian).

18. Rada z mizhnarodnoi torhivli [Council on International Trade]. URL: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=b726b71b-cdcc-4714-9866-dc154d91d259&tag=RadaZMizhnarodnoiTorgivli> (in Ukrainian). (2023, September, 04).

19. Tkach, A. O. (2015). Uchast mizhnarodnykh mizhuriadovykh ta neuriadovykh orhanizatsii u protsesi rozvytku mizhnarodnoho spivrobotnytstva orhaniv mistsevoi publichnoi vlady v Ukraini [Participation of international intergovernmental and non-governmental organizations in the process of development of international cooperation of local public authorities in Ukraine]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylianska akademiia]. Serii: Derzhavne upravlinnia [Scientific works [of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy Complex]. Series: Public administration]*, № 263, vyp. 252, p. 137–143 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 18.09.2023 р

УДК 339.548(470:479.22):327.8

Сергій Кулик,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Kulyk.Serhij@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-7520-7426;

Анна Васильчук,

магістр першого року навчання

освітньої програми «Міжнародні відносини»,

факультет міжнародних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

vasylchuk.anna2022@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-334-353

РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ТОРГОВЕЛЬНІ ВІЙНИ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ТИСКУ РОСІЇ

У статті подано визначення поняття «торговельна війна», розглянуто причини, форми та методи їх ведення. Проаналізовано публікації вітчизняних й іноземних науковців із цього питання. Проаналізовано в хронологічному порядку торговельні війни, ініційовані РФ проти Грузії. З'ясовано, чому об'єктом обрано саме ці групи товарів грузинського експорту, виробників. Простежено, які урядові структури РФ безпосередньо були задіяні в цій війні, їх роль у її розгортанні цих торговельних війн. За допомогою статистичних даних конкретизовано, яких збитків завдано економіці Сакартвело, її міжнародному іміджу, як це вплинуло на суспільні настрої. Звернуто увагу на реакцію офіційної влади провідних держав світу, а також України на цей конфлікт. Наведено висловлювання й позиції президентів країн, заходи, які вони пропонували, та конкретні кроки, здійснені для владнання суперечностей між учасниками конфлікту. Підсумовано, що, незважаючи на негативні наслідки для економіки обох країн, влада Кремля свідомо й штучно створює ці торговельні війни. Так, вона дестабілізує внутрішньополітичну ситуацію, поглиблює економічну кризу в Грузії, погіршує популярність її відомих торгових марок серед міжнародних партнерів, фахових організацій. У підсумку, це є продовження агресивної зовнішньої політики президента Росії В. Путіна засобами економічного тиску та шантажу.

Ключові слова: російсько-грузинська війна 2008 р., Абхазія та Пд. Осетія, торговельна війна, бутильоване вино, економічні санкції, ВВП.

Serhij Kulyk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0001-7520-7426;

Anna Vasylchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University

RUSSIAN-GEORGIAN TRADE WARS AS A MEANS OF POLITICAL PRESSURE ON RUSSIA

The article defines the concept of «trade war», and considers the reasons, forms and methods of their conduct. Author analyses the publications of domestic and foreign scientists on this issue. Trade wars initiated by the Russian Federation against Georgia are analyzed in chronological order. It has been clarified why these groups of goods of Georgian export, manufacturers, were chosen as the object. It had been found which governmental structures of the Russian Federation were directly involved in this war as well as their role in its deployment. With the help of statistical data, it is specified what damages were caused to Sakartvelo's economy and its international image, and how it affected public sentiment. Attention is drawn to the reaction of the official authorities of the world's leading states, as well as Ukraine, to this conflict. The statements, positions and proposed measures of individual presidents were reviewed. Article goes on to covers the concrete steps that were taken to resolve the contradictions between the participants in the conflict. It was concluded that, despite the negative consequences for the economy of both countries, the Kremlin authorities deliberately and artificially create these trade wars. Since then, it has destabilizes Georgia's domestic political situation, created an economic and worsened the popularity of its well-known trademarks among international partners and professional organizations. In conclusion, this is a continuation of the aggressive foreign policy of the president of Russian President V. Putin by means of economic pressure and blackmail.

Key words: Russian-Georgian war of 2008, Abkhazia and the South Ossetia, trade war, bottled wine, economic sanctions, GDP.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Міжнародні відносини у XXI ст. досить конкурентні, особливо під впливом конфліктів, глобалізації, діджиталізації суспільства. Усе більшого поширення набирають нові суперечки. Держави

виборюють лідируючі позиції на продаж своєї продукції, отримання прибутку, забезпечення високої конкуренції на ринку. Тому актуальним є аналіз торговельних війн та їхніх наслідків для учасників, світових акторів. Російсько-грузинські відносини характеризуються напруженістю й взаємною недовірою з моменту, відколи Грузія після розпаду СРСР проголосила незалежність у 1991 р. Передумовою виникнення конфліктогенності були амбіції росії щодо країн пострадянського простору. Також до факторів, які погіршили двосторонні відносини, належить відкрита конфронтаційна позиція грузинського уряду щодо росії та особиста ворожнеча між М. Саакашвілі й В. Путіним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних аспектів цього питання займаються вітчизняні й іноземні вчені. Так, у праці М. Серпухова [1] розглянуто особливості міжнародного торговельного конфлікту з огляду на позиції його учасників, а саме: систематизовано інтереси держави-імпортера та держави-експортера у випадку ініціювання ними торговельної війни, і запропоновано класифікацію видів інтересів держав-учасників торговельних війн. Вітчизняний науковець В. Золотарьов обґрунтовував наслідки таких протистоянь, їх позитивний і негативний вплив на сторони конфлікту. Фактори й методи, які використовують для ведення торговельних війн, конкретизує у своїх роботах Т. Гордєєва [2].

Російсько-грузинські відносини розглядають у своїх роботах інші науковці. А. Киридон «Причини російсько-грузинського конфлікту 2008 року: глобальний вимір» описує основні причини війни. Він наголошує на прагненні Росії до лідерства на пострадянському просторі й доведення іншим країнам свого лідерства на арені сучасної міжнародної політики [3]. Українські дослідники І. Габро та А. Куріленко вважають першопричиною виникнення конфлікту розпад СРСР, що й спровокувало розгортання грузино-осетино-абхазького конфлікту в 1990-х роках [4]. Зарубіжний дослідник Джуда Б. у своїй книзі «Крихка імперія: Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна» аналізує крихкість системи, гнилу владу та слабкого лідера. Автор описує російсько-грузинське протистояння й говорить про пряму відповідальність керівництва країни-агресорки [5]. Ще один український науковець П. Артимишин у своєму дослідженні «Російсько-грузинський конфлікт 2008 р. у медійному дискурсі України» розкриває причини й передумови розгортання російсько-грузинського військового конфлікту у 2008 р., а саме історичні протистояння й торговельні війни між країнами [6]. Є. Ярошенко аналізує протистояння країн та урок, який повинна винести з цього для себе Україна. Він обґрунтовує, що російська

військова сила залишалася останнім інструментом, щоби «примусити» політичне керівництво Грузії змінити його зовнішньополітичний вектор, який був спрямований на інтеграцію в структури ЄС і НАТО, у бік рф [7].

Мета статті – проаналізувати особливості торговельних війн росії проти Грузії, їх наслідки та вплив на економіку цих країн.

Теоретичні основи дослідження. Світові торговельні війни тісно пов'язані з міжнародною торгівлею, яка є частиною міжнародних економічних відносин. Торговельна війна – це конфлікт або суперництво між двома або більше країнами, яке полягає в запровадженні взаємовідповідних митних тарифів, торгових обмежень, санкцій або інших обмежень на імпорт та експорт товарів і послуг. Такі дії можуть бути призначені для захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції або як відповідь на аналогічні заходи інших країн [8].

Виділяють такі основні причини розв'язання торговельної війни: 1) надмірна поляризація багатства та бідності у світовому масштабі (абсолютне домінування «золотого мільярда» над геоекономічною периферією); 2) зміна ролі й змісту економіки, яка стає домінуючою силою соціального управління, підпорядковує собі політику, ідеологію, культуру, духовні процеси та за певних умов є механізмом силового тиску на іншого суб'єкта економічного життя; 3) нестабільність світової економіки, у якій існують суперечності між об'єктивною необхідністю розвитку міжнародного поділу праці й намаганням олігархії (світової, регіональної, національної) одноосібно присвоїти його результати; 4) виникнення віртуальної економіки – відносини нового типу між суб'єктами фінансового ринку, які не є економічними, оскільки не відображають процесів реального обміну товарами та послугами, не пов'язані з виробничою економікою, але є ефективним механізмом кругообігу фіктивного спекулятивного капіталу [9].

Виділяють такі форми торговельної війни: «відкриття ринків», що характерно захопленням ринків інших країн силовими методами для їх закриття; торговельна війна як засіб політичного тиску – використання торговельних й економічних важелів для досягнення політичних цілей; «кредитування» країною-експортером країни-імпортера з метою надання позички під зобов'язання купівлі продукції, що позбавляє країну-кредитора від конкуренції та створює економічну залежність від неї; війна девальвацій власної валюти для заохочення експорту; субсидування – приховане дотування експортерів шляхом надання податкових пільг, пільгових умов страхування й позик за ставкою, нижчою від ринкової, і тарифна, котра має на меті маніпуляцію країною-суперником за допомогою імпортних та експортних тарифів.

До основних методів наступальної торговельної війни належать підвищення експортних квот; зниження експортних митних тарифів; використання демпінгових цін; ембарго й економічна блокада; визнання продукції конкурентів шкідливою для споживачів або екології, просування міжнародних стандартів і норм, що обмежують та забороняють продукцію конкурентів. Основними методами оборонної торгової війни вважають підвищення імпорتنих мит; зниження імпорتنих квот; уведення нетарифних обмежень; визнання продукції конкурентів шкідливою для споживачів або для екології [10, 11].

Методи дослідження. У ході дослідження автори активно використовували історичний метод (формування та розвиток двосторонніх відносин між РФ і Грузією, прояви агресивної зовнішньої політики Росії проти Грузії), статистичний метод (економічні показники та їхні зміни), порівняльний (наслідки війни й торговельних війн для обох сторін конфлікту), графічний метод (створення графіків, діаграм).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Росія використовує торговельні війни з країнами-сусідами як засіб політичного тиску на їхнє керівництво. Після анексії Криму у 2014 р. РФ увела економічні санкції проти України, запровадивши торговельні обмеження на імпорт української техніки та обладнання, життєво важливі продукти й продовольство, уключаючи м'ясо, молоко, сир та інші продукти, автомобілі й автозапчастини та інше. Це призвело до зменшення обсягів торгівлі між країнами. У 2015 р. Росія ввела санкції проти Туреччини, зокрема на імпорт такої продукції: сільськогосподарські продукти, у т. ч. овочі, фрукти, м'ясо й молочні продукти. Також ввела заборону на організацію туристичних поїздок росіян у Туреччину. Це трапилося після збиття російського літака на кордоні із Сирією. Росія постійно має конфлікт інтересів зі США та ЄС. Після анексії Криму частина європейських країн та США відмовилися від імпорту з Росії, у відповідь на це вона також запровадила проти них санкції.

Передумовою російсько-грузинської торговельної війни було загострення відносин між Росією та Грузією після розпаду СРСР. У серпні 2006 р. російська федерація ввела економічні санкції проти Грузії відповідно до Указу президента РФ В. Путіна № 721 від 29 серпня 2006 р. Санкції введено у відповідь на дії грузинської влади щодо російських військовослужбовців, яких звинуватили в шпигунстві. Заборона стосувалась імпорту грузинського вина й мінеральної води на територію Росії.

Це були серйозні обмеження, адже вино було важливим експортним продуктом Грузії. Також блокували транзит вантажів через росію, які прямували в або з Грузії. Подальше напруження та загострення конфлікту відбулося через розбіжності за територію, а саме регіону Абхазії й Пд. Осетії.

У серпні 2008 р. внаслідок окупації рф Абхазії та Пд. Осетії Грузія повідомила про розрив дипломатичних відносин з агресором. Після війни російські війська залишились у цих регіонах, а росія визнала їх незалежність. Це призвело до подальших санкцій та обмежень. Серед заходів, які Грузія вжила після війни й розриву дипломатичних відносин із росією, були заборона імпорту низки товарів і послуг із країни, включаючи продукцію харчування, алкоголь, тютюнові вироби та інші товари. Обмежено фінансові й банківські операції з росією, уведені інші обмеження з метою зниження обсягів торгівлі та економічних зв'язків. Багато країн засудили дії рф й підтримали Грузію. США висловили глибоке занепокоєння та засудили втручання росії. Вони вимагали негайного припинення бойових дій і відведення російських військ. Президент США Дж. Буш заявив, що «суверенітет і територіальна цілісність Грузії повинні бути захищені». США надали Грузії гуманітарну допомогу та фінансову підтримку [12]. Європейський Союз також осудив дії росії й вимагав негайного припинення війни. ЄС підтримав укладення перемир'я та надавав гуманітарну допомогу постраждалим [13]. Китай закликав сторони до припинення ворожнечі й вирішення конфлікту шляхом переговорів. Це свідчило про китайську політику нейтралітету в конфліктах [14]. Україна висловила підтримку Грузії та засудила дії Росії. Наша держава розпочала евакуацію своїх громадян із Грузії й надавала гуманітарну допомогу [13]. Проте торговельна війна поступово припинилася під впливом дипломатичного тиску, країни налагоджували відносини. У 2013 р. росія відновила співпрацю та торгівлю з Грузією. Дозволи на імпорт продукції (грузинського вина, сільськогосподарської продукції й інше) частково повернуто. Так, дозволено імпорт окремих грузинських сільськогосподарських продуктів, таких як виноград, горіхи та інші, але не в повному обсязі. Продаж грузинського вина швидко відновився. За першу половину 2019 р. з Грузії до росії експортовано майже 21 млн пляшок вина. У 2018 р. країни відновили співпрацю. Росія визнала незалежність Пд. Осетії й Абхазії, укладено перемир'я. Проте двосторонні відносини залишалися складними через подальші політичні суперечності.

Російсько-грузинська торговельна війна для обох країн мала негативні наслідки. Насамперед це – руйнування економіки, утрати прибутку,

міжнародного іміджу держав. Економіка Грузії залежить від росії за рахунок туризму, зовнішньої торгівлі та грошових переказів, і це було викликом для економічної безпеки держави. Особливо критична висока залежність експорту грузинського вина від російського ринку, російських туристів, які відвідують Грузію, й імпорту російської пшениці. Натомість залежність Грузії від російських енергоресурсів значно зменшилася протягом останніх років. Так, весною 2006 р. росією заборонено імпорт грузинського вина та іншої сільськогосподарської продукції (вино, овочі, горіхи, фрукти, молочна продукція). Міністерство сільського господарства Грузії заявило, що збитки у зв'язку з цим рішенням становлять десятки мільйонів доларів США. Бутильоване грузинське вино становило близько 10 % російського ринку. У росію направляли майже 80 % вин, що експортувала Грузія. У 2013 р. ембарго на вино «частково» знято, тому відтоді його експорт почав зростати [15, 16].

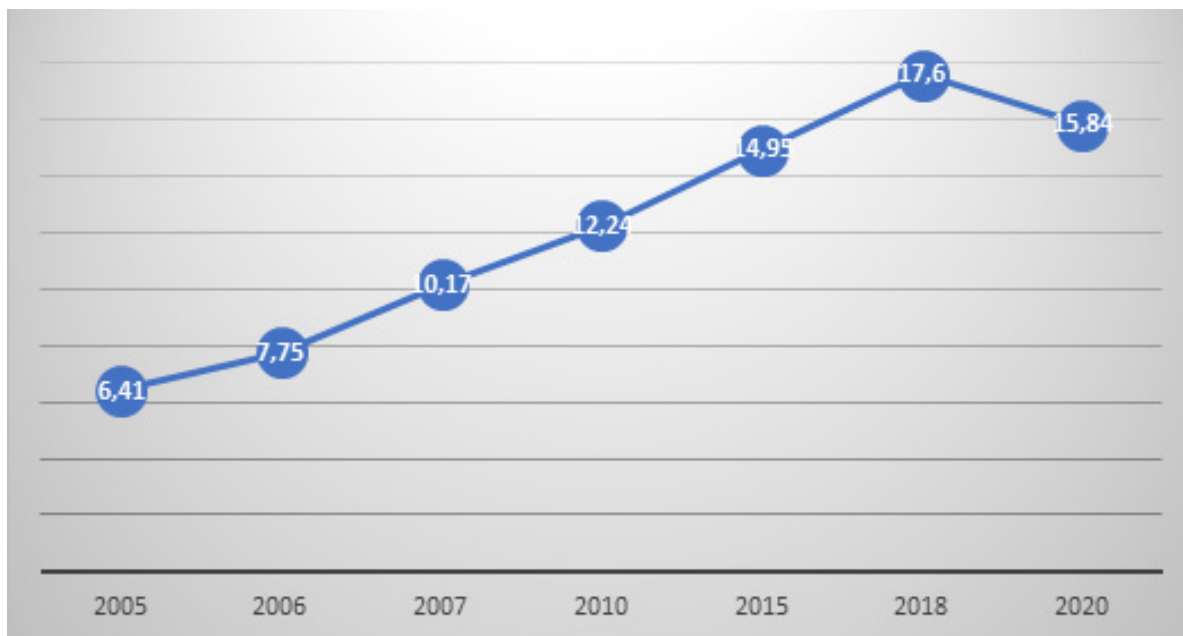
Ембарго на вина у 2006 р. значно вплинуло на скорочення експорту продукції. Так, у 2007 р. експортовано на 27 % менше товару. Тому Грузія почала пошук нових країн-партнерів для продажу винної продукції. Поступово експорт вина, збільшували й у 2015 р. він становив 94960,0 тис. дол. США, що майже удвічі більше за рівень на початку торговельної війни. У 2018 р. Грузія експортувала 86,2 млн пляшок вина,

Таблиця 1

Експорт вина Грузії, 2006–2022 рр., тис. дол. США [15]

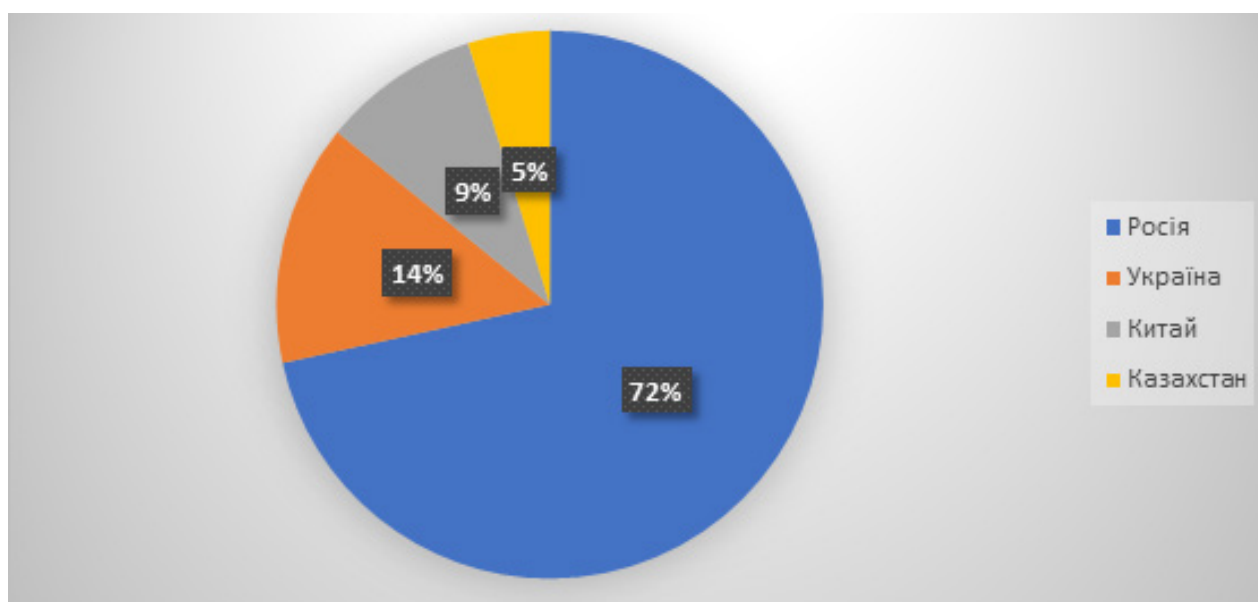
Рік	Натуральні виноградні вина	Вермути та інші натуральні виноградні вина
2004	81328,9	218,9
2006	41050,6	826,2
2007	29197,4	1689,0
2008	36862,8	3375,8
2010	31997,0	2144,2
2015	91014,3	3946,7
2018	192322,7	4284,2
2022	248157,0	4018,1

що є рекордною кількістю за останні тридцять років, згідно з даними Національного агентства вина Мінсільгоспу країни [17]. Коливання експорту продукції вплинуло на ВВП країни, яке поступово зростало в позитивній динаміці (графік 1).

Графік 1. ВВП Грузії, 2005–2020 рр., млн дол. США [15]

У 2011 р. Грузія експортувала 18,5 млн пляшок вина (по 0,75 л) до 40 країн світу. Більша частина експорту (73 %) припала на Україну, Казахстан і Білорусь, проте після зняття ембарго у 2013 р. росія знову виявилася серед лідерів. Основними країнами-імпортерами грузинського вина у 2018 р. були росія, Україна, Китай, Казахстан (графік 2).

Графік 2. Експорт вина Грузією, 2018 р., % [15]

Незважаючи на торговельну війну у 2006 р., продовження політичних і збройних непорозумінь, на першому місці серед країн-лідерів імпорту грузинського вина є росія (табл. 2).

Таблиця 2

Експорт винної продукції Грузії, 2022 р. [15]

№ з/п	Країна	Вартість, млн дол. США	Кількість, т
1	росія	160,8	73 128
2	Польща	14,5	67,06
3	Україна	13,5	6446
4	Китай	12,5	3988
5	Казахстан	10,0	3788
6	Білорусь	7,5	3172
7	США	5,2	1039
8	Латвія	4,3	1597
9	Німеччина	3,2	851
10	Литва	2,1	803

Унаслідок торговельної війни значно постраждала економіка Грузії. Країна втратила ринок росії, скоротився експорт продукції, недоотримано прибутки. Шукаючи нові альтернативні шляхи, Грузія приділила увагу розвитку зовнішньоекономічних відносин з Україною, КНР, ЄС.

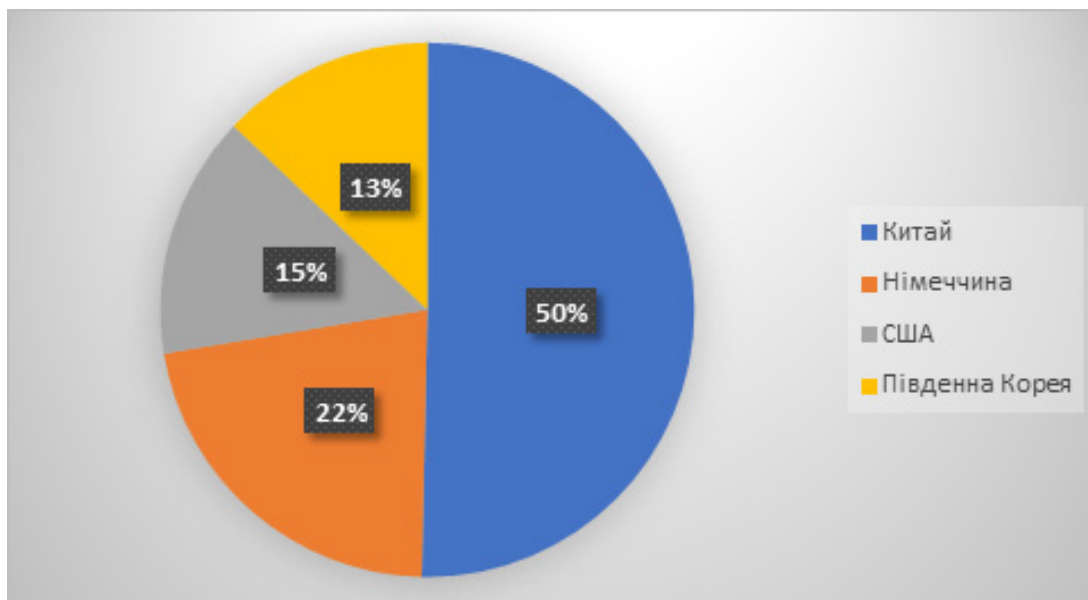
Для росії ця торговельна війна також мала негативні наслідки. Так, у табл. 3 зазначено імпорт сільського господарської продукції.

Таблиця 3

Імпорт товарів і послуг Росії, млн дол. США [18]

Рік	2004	2006	2007	2008	2010	2015	2018	2022
Імпорт товарів і послуг	130,99	164,34	279,8	250,61	322,27	281,64	344,52	349,17

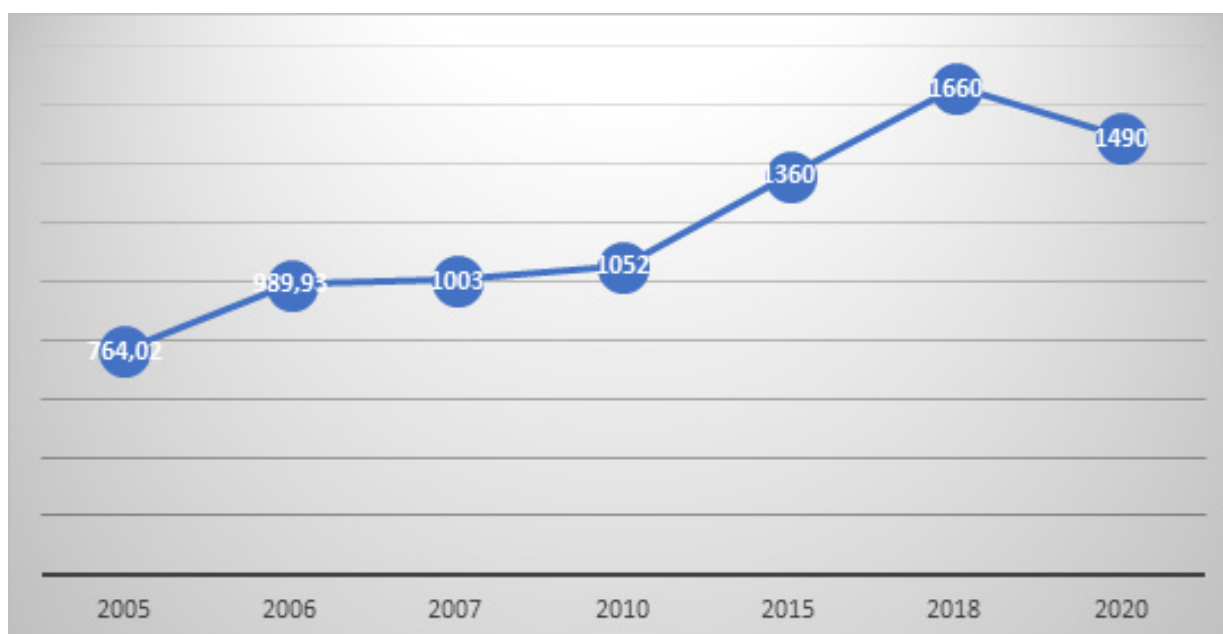
Отже, імпорт продукції був нестабільним. Головними партнерами росії станом на 2015–2021 рр., які поставляли до неї продукцію, були Китай, Німеччина, США, Південна Корея (графік 3):

Графік 3. *Країни-лідери експорту продукції в росію [19]*

Таке коливання імпорту й погіршення відносин із Грузією значно вплинули на ВВП росії (графік 4).

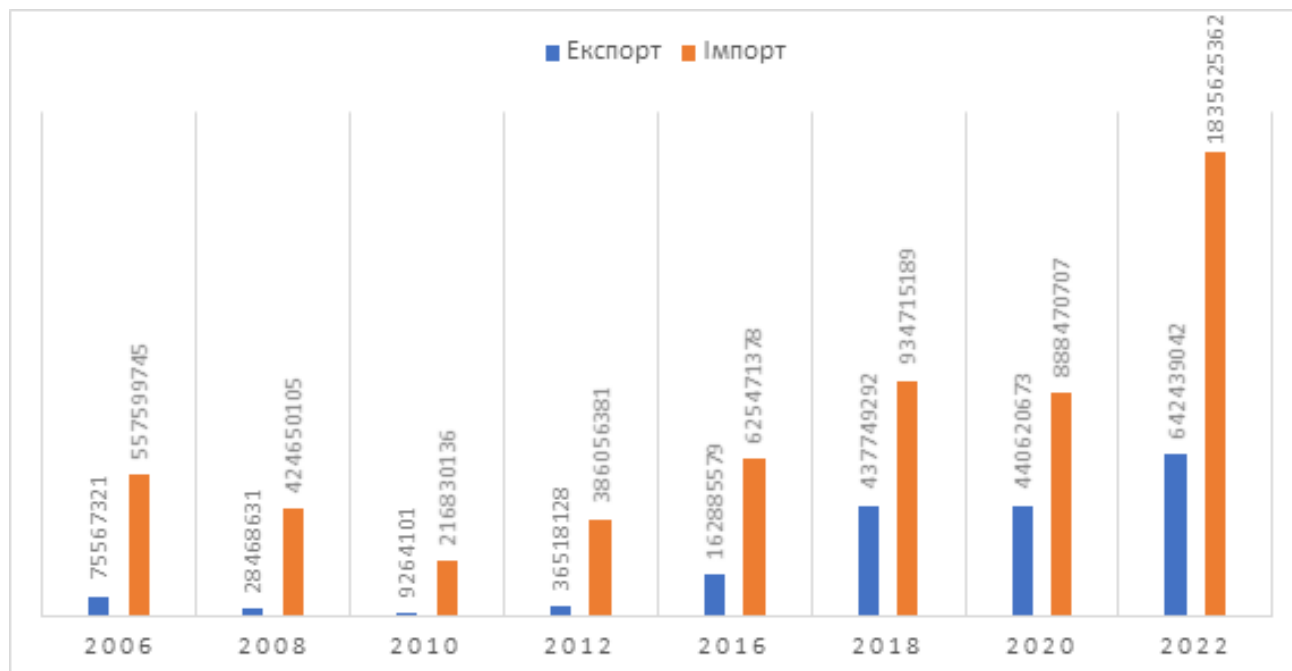
Російсько-грузинська торговельна війна вплинула на економіку Росії. Зокрема, російські імпортери та експортери, які співпрацювали з Грузією,

Графік 4. *ВВП росії, 2005–2020 рр., млн дол. США [20]*

потребували пошуку нових партнерів, альтернативних каналів збуту й купівлі необхідної продукції.

На графіку 5 подано зміни торгівлі між Росією та Грузією у 2005–2022 рр.

Графік 5. Торгівельний баланс між Грузією та Росією, 2006–2022 рр., млн дол. США [19, 20]

Експорт та імпорт між країнами до 2012 р. скорочувався. Коли у 2013 р. країни відновили співпрацю, помітно покращення показників експорту та імпорту й їх позитивну динаміку.

У табл. 4 наведено показники торгівлі Грузії й Росії винною продукцією. Також чітко відображено торговельну війну між країнами, як наслідок – падіння показників протягом 2006–2018 рр.

Допоки тривала торговельна війна між країнами, місце Грузії в торговельному імпорті посісти певній конкретній країні не вдалося. Росія збільшила імпорт з Італії, Франції, Іспанії. Проте потрібно враховувати, що

Таблиця 4

Експорт винної продукції з Грузії до Росії, млн дол. США [21]

Рік	2004	2006	2012	2016	2018	2022
Експорт винної продукції	36 000 928	16 619 243	22 945	55 801 289	114 548 703	160 838 222

імпорт є важливим та складним процесом, у якому велику роль відіграють ціни, ставки, логістика, попит, тарифи тощо. Тому напрацьовані відносини важко замінити новими, які відразу почнуть ефективно й досконало працювати.

Під час російсько-грузинської торговельної війни, країни знайшли підтримку в різних світових організацій та держав. Так, припинити терор Грузії закликали США, Канада, ЄС, ООН. Росія заручилася підтримкою Білорусі, Казахстану, Венесуела й Нікарагуа. Тобто протягом років у країни-агресора союзники були незмінні. Україна не підтримувала жодну зі сторін торговельної війни. На той час країна мала торговельні відносини з Грузією та росією, тому намагалася й надалі зберігати їх на належному рівні.

Офіційно припинення російсько-грузинської торговельної війни датовано 2013 р. Це рішення прийняли обидві держави після тривалих дипломатичних переговорів і тиску з боку США, ЄС, КНР. Передувало цьому те, що у 2012 р. почався процес нормалізації – це унікальний експеримент на пострадянському просторі. Дві країни, які нещодавно перебували в стані війни, розпочали прямий діалог із питань торгівлі, гуманітарних питань й інших тем, не пов'язаних із конфліктом. Також спільні санкції були введені проти росії з боку ЄС та інших держав, які включали обмеження торгівлі й інвестицій і були спрямовані на посилення тиску на рф для врегулювання конфлікту. Міжнародним посередником виступила ОБСЄ. У припиненні цього конфлікту зацікавлені обидві сторони. Проте навіть сьогодні ці країни мають власні позиції та думки щодо цього конфлікту. Росія звинувачує Грузію в торговельній війні, а та, навпаки, переконує, що є жертвою.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Будь-яка торговельна війна має наслідки для обох конфліктуючих сторін: зростання бюджетних видатків; зменшення конкурентоспроможності продукції; обмеження міжнародної торгівлі; утрата встановлених торговельних зв'язків. Із моменту здобуття незалежності в 1991 р. Грузія відчуває на собі гібридний російський вплив. Протягом усіх тридцяти років росія застосовує комплекс інструментів тиску, щоб впливати на прийняття грузинським урядом рішень, особливо в зовнішній політиці й політиці безпеки. Ці інструменти включають у себе традиційні механізми примусу, ураховуючи використання військової сили або її загрози; геополітичні реалії на місцях, серед яких найяскравішим прикладом є прямий контроль росії над двома анексованими районами Грузії – Абхазією й Пд. Осетією, як засіб для здійснення політичного тиску, а також

використання економічної залежності як способу застосування покарань або винагород за прийняття окремих політичних рішень. Російсько-грузинська торговельна війна призвела до обмеження торгівлі між країни, що зменшило їхні доходи та вплинуло на імідж держав на міжнародній арені. Завдяки спільним зусиллям країнам удалося знайти спільну мову й завершити конфлікт у 2018 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Серпухов, М. Ю. (2013). Обґрунтування інтересів учасників торговельних війн в міжнародній економіці. *Економіка розвитку*, № 3 (67), с. 106–110.
2. Гордеева, Т. Міжнародні торговельні суперечки у сучасній регулятивній парадигмі. *Міжнародна економічна політика*, № 2 (19), с. 101–125.
3. Киридон, А. М. Причини російсько-грузинського конфлікту 2008 року: глобальний вимір. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk7/3.p df>.
4. Габро, І., Куріленко, А. (2021). Історичні передумови та причини російсько-грузинської війни 2008 року. *Старожитності Лукомор'я*, № 3 (6). URL: <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/83/75>.
5. Джуда, Б. *Крихка імперія: Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна*. Київ: Медуза, 2015, 416 с.
6. Артимишин, П. Російсько-грузинський конфлікт 2008 р. у медійному дискурсі України. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*: зб. статей. Київ, 2018. Вип. 23, С. 262-280.
7. Ярошенко, Є. Війна в Грузії: чотири важливих уроки для України. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2017-08-08/voyna-rossii-s-gruziey-chetyire-vajnyih-uroka-dlya-ukrainyi/13777>.
8. Яценко, О. М., Ускова, Д. С. (2019). Сучасні детермінанти та форми міжнародних торговельних суперечок. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, № 28 (2), с. 173–176.
9. Калюжна, Н. (2019). Детермінанти зовнішньоторговельних конфліктів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, № 2, с. 36–46.
10. Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2019, 190 с.
11. WTO Dispute Settlement: One-Page Case Summaries 1995–2018. URL : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/dispu_settl_1995_2018_e.pdf.
12. Буш: Суверенітет і територіальну цілісність Грузії належить поважати. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1190861.html>.
13. Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішня політика країн СНД» / укладачі: Чістякова, І. М., Білоусов, О. С., Кудлай, І. В., Бабіна, В. О., Моїсєєва, Т. М., Латишева, В. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021, 219 с.
14. Georgia: the Split that Split the SCO. URL: <https://web.archive.org/web/20080912175233/http://www.cacianalyst.org/?q=node%2F4930>.
15. Національне статистичне управління Грузії. Зовнішня торгівля товарами. URL: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/765/sakonlit-sagareo-vachroba>
16. Федеральная служба государственной статистики. Внешняя торговля. URL: https://rosstat.gov.ru/statistics/vneshnyaya_torgovlya

17. Міністерство охорони навколишнього середовища та сільського господарства Грузії. Аналітика. URL: <https://mepa.gov.ge/Ge/Page/Analysis>

18. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Imports of goods and services. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CN?locations=RU&view=chart>.

19. Объем импорта России по странам и категориям. Объем импорта России по странам и категориям. URL: <https://take-profit.org/statistics/imports/russia/>.

20. UNECE. Валовый внутренний продукт (ВВП). URL: <https://w3.unece.org/PX-Web/ru/Table?IndicatorCode=12>

21. Trade Map. Bilateral trade between Georgia and Russian Federation URL: <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c268%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c1%7c1%7c%7c1>

REFERENCE

1. Serpukhov, M. Yu. (2013). Obgruntuvannia interesiv uchasnykiv torhivelynykh viin v mizhnarodnii ekonomitsi. *Ekonomika rozvytku*, № 3 (67), p. 106–110.

2. Hordieieva, T. (2013). Mizhnarodni torhovelni superechky u suchasni rehuliatyvni paradymhi. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, № 2 (19), p. 101–125.

3. Kyrydon, A. M. Prychyny rosiisko-hruzynskoho konfliktu 2008 roku: hlobalnyi vymir. URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/series/vmv/vipusk7/3.pdf>.

4. Habro, I., Kurilenko, A. (2021). Istorychni peredumovy ta prychny rosiisko-hruzynskoi viiny 2008 roku. *Starozhytnosti Lukomoria*, № 3 (6). URL: <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/83/75>.

5. Dzhuda, B. (2015). *Krykhka imperiia: Yak Rosiia poliubyla i rozliubyla Vladimira Putina*. Kyiv: Meduza, 416 c.

6. Artymyshyn, P. (2018). Rosiisko-hruzynskiy konflikt 2008 r. u mediinomu dyskursi Ukrainy. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka: zb. statei*. Kyiv, vyp. 23, p. 262–280.

7. Yaroshenko, Ye. Viina v Hruzii: chotyry vazhlyvykh uroky dlia Ukrainy. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2017-08-08/voyna-rossii-s-gruziiey-chetyire-vajnyih-uroka-dlya-ukrainyi/13777>.

8. Yatsenko, O. M., Uskova, D. S. (2019). Suchasni determinanty ta formy mizhnarodnykh torhovelynykh superechok. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, № 28 (2), p. 173–176.

9. Kaliuzhna, N. (2019). Determinanty zovnishnotorhovelynykh konfliktiv. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, № 2, p. 36–46.

10. Torhovelni viiny suchasnosti ta yikh vplyv na ekonomichne zrostannia i rozvytok u sviti ta Ukraini / Nauk. red. V. Yurchyshyn. Kyiv: Zapovit, 2019, 190 p.

11. WTO Dispute Settlement: One-Page Case Summaries 1995–2018. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/dispu_settl_1995_2018_e.pdf.

12. Bush: Suverenitet i terytorialnu tsilisnist Hruzii nalezhyt povazhaty. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1190861.html>.

13. Konspekt lektsii z dystsypliny «Zovnishnia polityka krain SND» / ukladaczi: Chistiakova, I. M., Bilousov, O. S., Kudlai, I. V., Babina, V. O., Moiseieva, T. M., Latysheva, V. V. Odesa: DU «Odeska politekhnik». 2021, 219 p.

14. Georgia: the Split that Split the SCO. URL: <https://web.archive.org/web/20080912175233/http://www.cacianalyst.org/?q=node%2F4930>.

15. Natsionalne statystychnе upravlinnia Hruzii. Zovnishnia torhivlia tovaramy. URL: <https://www.geostat.ge/>.

16. Federal'naja sluzhba gosudarstvennoj statistiki. Vneshnjaja torgovlja. https://rosstat.gov.ru/statistics/vneshnyaya_torgovlya.

17. Ministerstvo okhorony navkolyshnoho seredovyshecha ta silskoho hospodarstva Hruzii. Analityka. URL: <https://mepa.gov.ge/Ge/Page/Analysis>.

18. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Imports of goods and services. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CN?locations=RU&view=chart>.

19. Ob'em importa Rossii po stranam i kategorijam. Ob'em importa Rossii po stranam i kategorijam. URL: <https://take-profit.org/statistics/imports/russia/>.

20. UNECE. Valovyj vnutrennij produkt (VVP). URL: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=12>.

21. Trade Map. Bilateral trade between Georgia and Russian Federation. URL: <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c268%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c1%7c1%7c%7c1>.

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2023 р.

УДК: 338:47:005.932(477)"366"

Наталія Науменко,

член-кореспондент АЕНУ, кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
naumenko.nataliya@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1327-0398;

Олександр Засєкін,

магістрант факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
zasiekin.oleksandr2022@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0001-75807-7726
DOI 10.29038/2524-2679-2023-03-353-381

СТРАТЕГІЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: ТРАНЗИТНА СКЛАДОВА

У статті розглянуто фінансові перспективи відбудови економіки України шляхом запровадження в дію «Плану Маршалла 2.0», відкидаючи минулі

хибні історичні аналогії та акцентуючи увагу на реальних сьогоденних потребах. У дослідженні розкрито можливості реструктуризації транспортної інфраструктури України під потреби євроінтеграції шляхом отримання фінансової допомоги від міжнародних організацій та зарубіжних інвесторів. Отримана допомога, на думку авторів, має бути спрямована винятково на промислове відновлення держави протягом наступних десятиліть, виходячи з національних економічних і безпекових інтересів держави. Дано оцінку перешкодам, із якими країна зіткнеться під час формування та впровадження в дію механізму репарацій, що повинні бути виплачені Україні з боку Російської Федерації по закінченню війни. Проаналізовано транзитну складову частину торговельних відносин України з країнами ЄС під час активної фази військових дій; розглянуто чинники «зернової кризи», що негативно відбилися як на міжнародній економічній діяльності України загалом, так і на пан'європейських транспортних перевезеннях зокрема..

Ключові слова: «План Маршала 2.0», російсько-українська війна, транзит під час війни, ЄС-Україна, міжнародні транспортні перевезення, транспортна інфраструктура..

Natalia Naumenko,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-1327-0398;

Oleksandr Zasiakin,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0009-0001-75807-7726

STRATEGY FOR THE POST-WAR RESTORATION OF UKRAINE'S TRANSPORT INFRASTRUCTURE: TRANSIT COMPONENT

The article examines the financial prospects of rebuilding Ukraine's economy through the implementation of the Marshall Plan 2.0, rejecting past false historical analogies and focusing on real current needs. The study outlines the possibilities of restructuring Ukraine's transport infrastructure to meet the needs of European integration by obtaining financial assistance from international organizations and foreign investors. The assistance received, according to the authors, should be directed exclusively to the industrial restoration of the state over the next decades based on the national economic and security interests of the state. The author assesses the obstacles that the country will face in the process of forming and implementing the mechanism of reparations to be paid to Ukraine by the Russian Federation after the war. The author analyzes the transit component of

Ukraine's trade relations with the EU countries during the active phase of hostilities, and considers the factors of the «grain crisis» that negatively affected both Ukraine's international economic activity in general and pan-European transport transportation in particular.

Key words: «Marshall Plan 2.0», Russian-Ukrainian war, wartime transit, EU-Ukraine, international transportation, transport infrastructure.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Нині, коли на Півдні та Сході України тривають військові дії, але все частіше використовується словосполучення «План Маршала». Повоєнне відновлення України потребуватиме своєї дорожньої карти, тобто фінансової стратегії, яка повинна забезпечити відновлення економіки нашої держави після війни аналогічно відродженню країн Західної Європи, які були реципієнтами Плану Маршалла в 1948–1951 рр. Улітку 2022 р. набула поширення практика ототожнювання двох проєктів: ухваленого в середині ХХ ст. «Плану Маршалла» та нинішнього урядового проєкту – Національного плану відновлення України. Нинішній «План Маршалла 2.0» щодо України значна частка українців чомусь сприймає, як грошовий потік, що рине в країну. Проте це далеко не так. Незважаючи на те, що жодна країна Європи за 78 років після закінчення Другої Світової війни не понесла таких матеріальних і людських збитків, як Україна, із боку Західного світу є певна пересторога щодо надання коштів на матеріальне відновлення нашої держави. Положення Декларації швейцарського Лугано про «*national ownership*» плану відновлення створює хибне уявлення про те, що коштами на відновлення економіки урядові кола України розпоряджатимуться винятково на власний розсуд, не сильно звітуючись про їх спрямування на конкретні проєктні потреби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національний план повоєнного відновлення України викликав неабиякий резонанс у травні минулого року, про нього говорили в ЗМІ, писали на шпальтах інтернет-видань. Відомий український економіст Я. Жаліло [1] згрупував основні вимоги, які опубліковано в низці періодичних видань. Крім того, згадку про «План Маршалла» для реструктуризації ринкової економіки країн Західної Європи ми знаходимо в працях С. Томс [2], В. Сакова і Д. Сотникова [3], Я. Винокурова [4], К. Родак [5] та Б. Данилишина [6]. Водночас тематикою нашого дослідження залишається логістична інфраструктура транспортних перевезень Україною її руйнація під час війни. Саме довоєнного розгляду України стосуються праці Т. А. Репіч і Д. Ю. Великого [7].

Теоретичне підґрунття сучасної логістики обґрунтували В. Фалович [8], Є. В. Краківський, М. Сумець, Т. Ю. Бабенкова [9].

Мета статті – проаналізувати перспективи впровадження Національного плану повоєнного відновлення економіки України. Особливу увагу в роботі планується приділити оцінці втрат транспортної інфраструктури України внаслідок російської військової агресії. Розглянуто проблемні питання безпеки через функціонування транзитної складової частини національної економіки, а також практику правових колізій, із якими країна зіткнеться на міжнародному рівні під час формування та впровадження в дію механізму репарацій, які повинні бути виплачені Україні з боку Російської Федерації по закінченню війни. Планується проаналізувати приклади негативної практики окремих адміністративних установ із поширення корупційних схем і їх вплив на результативність отримання міжнародної фінансової допомоги Україною.

Методика дослідження. Національна політика відбудови є головним завданням Уряду України. Отже, забезпечення відновлення транспортної інфраструктури держави є головним чинником безпекової політики держави. Усе вищезазначене вимагає комплексного підходу та всебічного структурного аналізу, згідно з наявними потребами національної економіки, під які спрямовується міжнародна грантова допомога та майбутні репараційні виплати.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 2017 р. Європейська народна партія (ЄНП), найбільша партія Європарламенту, схвалила резолюцію про розробку довгострокового плану підтримки нашої країни, який почали називати «Планом Маршалла для України».

Робота над змістовним наповненням Плану Маршалла для України так і не доведено до логічного завершення. Передусім, у цьому не була остаточно зацікавлена сама Європа.

Україна повинна провести серйозну підготовчу роботу, щоб бути готовою до його реалізації. Потрібно остаточно визначитися з питанням, щодо того, яка модель для відбудови економіки після війни потрібна Україні й чи спроможна держава її реалізувати.

У червні 1947 р., щоб допомогти сильно постраждалій після Другої світової війни Європі, тодішній державний секретар США Джордж К. Маршалл запропонував Програму відновлення Європи (*European Recovery Program (ERP)*), тепер відому всім як «План Маршалла». Він передба-

чав надання США кредитів на відбудову та доставку товарів, сировини й продовольства до Європи. У період із 1948 по 1952 р. понад 12 млрд дол. США надійшли до 16 європейських країн, уключаючи Німеччину, Італію, Францію та Великобританію. Західна Німеччина отримала близько 1,5 млрд дол. США. Фінансова допомога не лише сприяла економічному диву в Європі, але й створила нові ринки збуту для США [2].

Не слід забувати, що «План Маршалла» мав також політичний підтекст, адже не всі європейські країни змогли претендувати на американську допомогу. США прагнули обмежити вплив Радянського Союзу на Східну Європу, водночас СРСР побоювався західного впливу й категорично заборонив таким країнам, як Угорщина, Чехословаччина та Польща, приєднуватися до «Плану Маршалла», загальмувавши їх економічне зростання в порівнянні із західними країнами щонайменше на десятиріччя. Усе це пізніше відгукнеться цим державами під час розпаду системи РЕВ у 90-х роках минулого століття.

У колективній німецькій і європейській пам'яті «План Маршалла» загалом вважається успіхом. Він справді забезпечив відновлення економіки Європи та розвиток демократичних структур. «План Маршалла» відтоді часто наводять як узірець [3].

Проте плану економічного відновлення європейських країн держсекретаря США Джорджа Маршалла передував план Ганса Моргентау (міністр фінансів США). Цей план розроблено в 1944 р. він і отримав схвалення президента США Франкліна Рузвельта та прем'єр-міністра Великобританії Вінстона Черчілля. План Моргентау був спрямований на Німеччину й передбачав її перетворення на аграрну країну. Ніхто із союзників не бажав бачити в Німеччині індустріального гіганта, якою ця країна була напередодні двох світових війн. Деіндустріалізація Німеччини представлялася їм як гарантія нейтралізації німецького милітаризму, що спричинив дві світові війни ХХ ст.

Після закінчення Другої світової війни план Моргентау почали впроваджувати. Але колишній президент США Герберт Гувер, якому доручено моніторити та аналізувати виконання плану Моргентау, зробив висновок про катастрофічні наслідки втілення в життя запланованих заходів. Деіндустріалізація Німеччини могла відбутися, якби з країни можна було вивезти близько 25 млн осіб населення або фізично знищити таку саму кількість. Наприклад, у 2014 р. в Україні проживало близько 46 млн осіб, на початку лютого 2022 р. в країна нараховувала близько 41 млн осіб, а за дев'ять місяців повномасштабної агресії державу покинуло від 8,4 до 13 млн осіб і це без урахування полеглих на фронті та загиблих на тимчасово окупованих територіях.

Реалізацію плану Моргентау було зупинено. На заміну йому прийшла «Програма відновлення Європи», у реалізації якої брали участь 16 європейських держав.

Згадування плану Моргентау щодо економічної ситуації в Україні викликає негативні асоціації, адже колишній американський амбасадор Джеффри Пастт зважав, що Україна повинна стати аграрною наддержавою. У сучасному світі практично неможливо претендувати на статус наддержави, якщо економіка країни спирається переважно на аграрний сектор.

Вартості відновлення України від знищення російським уторгненням постійно коливаються – 250 млрд дол., або 500 мільярдів доларів або 1 трлн, залежно від припущень про те, скільки всього знищено, яка вартість забезпечення біженців тощо. На середину літа 2022 р. ця сума коливалася в межах 750 млрд дол. США [4].

Неможливо оцінити вартість відновлення, доки залишається невизначеність щодо тривалості війни й того, скільки території контролюватиметься законно владою України. Те, що США були готові протягом чотирьох років забезпечити повоєнну Європу майже 5 % свого ВВП, нічого не говорить про те, чи це є достатнім рівнем підтримки України [5].

Виплата за першим планом Маршалла почалася тоді, коли в Європі ще тривали бойові дії. Так, громадянська війна в Греції тривала до літа 1949 р., Греція отримала допомогу Маршалла в 1948 р. Фактично Греція отримала 300 млн дол. уже в 1947 р. під егідою Американської місії допомоги Греції.

Аналогічно допомога Україні може розпочатися вже зараз, але використовувати її потрібно обережно. Не варто швидко відновлювати те, що може знову бути зруйноване Росією (особливо це стосується транспортної інфраструктури).

Кошти за планом Маршалла видавалися на 90 % як гранти і лише на 10 % – як позики. Нині лунають заклики до західних держав гарантувати нові українські державні облигації. Це, на думку Я. Жаліло, знизить витрати уряду на позики до однозначних цифр і забезпечить кошти на реконструкцію. Але це зробить Україну ще більш заборгованою, коли вона зіткнеться з проблемою реструктуризації свого старого боргу. Гарантії щодо додаткових українських запозичень були б лише способом для західних урядів здешевити допомогу на реконструкцію.

Так, у 40-х роках минулого століття США створили незалежне агентство для управління планом Маршалла. Управління економічного співробітництва (ЕСА), звільнене від бюрократії Державного департамен-

ту та Міністерства фінансів США, швидко запрацювало. Воно змогло використати досвід приватного сектору, починаючи з керівника Пола Хоффмана, президента корпорації *Studebaker*. Це дало змогу уникнути зв'язків з ООН, де членство Радянського Союзу спричинило б проблеми (аналогічні проблеми створюватиме в майбутньому Росія).

Наданням допомоги Україні також повинен керувати автономний орган, підзвітний урядам-донорам. Він може консультувати та координувати свою діяльність із Міжнародним валютним фондом і Світовим банком, проте він повинен зберегти свою незалежність, ураховуючи членство Росії в обох організаціях.

Ще одним кроком повинні стати адміністративні реформи, вони є передумовою допомоги за планом Маршалла, як це було в Греції [4].

Так, у сфері верховенства права потрібно завершити перезапуск антикорупційної системи (Спеціальна антикорупційна прокуратура та Національне антикорупційне бюро), ухвалити законодавство про Вищу кваліфікаційну комісію суддів і Вищу раду правосуддя, скоротити каральні функції СБУ й посилити незалежність Бюро економічної безпеки.

Україні також доведеться попрацювати над антимонопольним законодавством, завершити корпоратизацію держкомпаній та приватизувати некритичні державні підприємства.

Одним із пунктів інституційних реформ повинна стати реформа державної служби, яка включатиме скорочення кількості чиновників, спрощення організаційної структури державних служб і цифровізацію державних послуг.

Для забезпечення прозорості використання коштів Україна мусить провести цифровізацію державних реєстрів та забезпечити обмежений доступ до них.

Кошти на відбудову планують залучати через Міжнародну платформу з реконструкції України, яку запропонувала створити Єврокомісія. Платформа складатиметься з трьох рівнів. На найвищому рівні її представлятимуть лідери держав-партнерів, на середньому – їхні виконавчі органи й міжнародні фінансові організації, на останньому – 24 експертні групи, що напрацьовували план відновлення країни. Платформа матиме офіси у Вашингтоні, Брюсселі та Лондоні. Головний офіс працюватиме в Києві.

План відновлення України складається з 15 національних програм у різних секторах економіки й суспільного життя. Кожна містить низку ключових проєктів, починати реалізовувати які потрібно було ще у 2022 р.

Обсяги фінансування програм різняться, однак сумарно в наступні десять років на них потрібно залучити близько 750 млрд дол. Ця сума не

включає інвестиції в оборону та безпеку держави. Перелік національних програм є таким:

1. **Оборона та безпека** (близько 50 млрд дол.). Програма передбачає переозброєння сил оборони та розвиток оборонно-промислового комплексу. Зокрема, в Україні планують створити Оборонну технологічну агенцію й Оборонний акселератор Diia Tech and Defense для розробки та виробництва сучасних видів озброєння.

2. **Інтеграція з ЄС** (до 1 млрд дол.). Програма передбачає синхронізацію українського та європейського законодавств.

3. **Довкілля та сталий розвиток** (близько 20 млрд дол.). Серед проєктів – відновлення солеварних шахт у селі Солотвино на Закарпатті, скорочення Чорнобильської зони відчуження з 30 км до 15 км, будівництво 142 комплексів із переробки побутових відходів, десяти природних парків, 15 екодуків та десяти центрів реабілітації диких тварин.

4. **Енергетична безпека** (близько 130 млрд дол.). Серед проєктів – будівництво ГЕС і ГАЕС, електростанцій на відновлювальних джерелах енергії потужністю 5-10 ГВт, добудова двох енергоблоків Хмельницької АЕС, модернізація інших АЕС, будівництво інфраструктури для виробництва «зеленого» водню.

5. **Бізнес-середовище** (близько 5 млрд дол.). У межах програми реалізовуватимуться проєкти з дерегуляції та цифровізації взаємодії бізнесу з державою.

6. **Доступ до фінансування** (близько 75 млрд дол.). Ідеться про страхування інвестиційних проєктів від військових ризиків, державні гранти та програми зі зниження відстоїв за кредитами на період війни та після її завершення, підтримку капіталу банків, стимулювання іпотечного кредитування, створення банку розвитку на базі держбанку.

7. **Макрофінансова стабільність** (60–80 млрд дол.). Програма передбачає залучення коштів на покриття дефіциту держбюджету.

8. **Сектори з доданою вартістю** (близько 40–50 млрд дол.). Кошти підуть на розвиток сільського господарства (будівництво систем іригації на 1 млн га, переробка сировини), виробництво меблів (створення кластера на заході країни), машинобудування, металургію та ІТ. Мета – розвиток переробки й відхід від сировинної моделі економіки.

9. **Логістика та сполучення** (120–160 млрд дол.). Мета – диверсифікувати шляхи експорту, відновити зруйновану інфраструктуру. Ідеться про будівництво 200 км залізничної колії європейського зразка (ширина – 1,435 м, стандарт в Україні – 1,52 м), транскордонних агро-сховищ і терміналів, трьох нових автомобільних пунктів пропуску з ЄС.

Планується оновити 5,8 тис вагонів, 190 локомотивів, відремонтувати 25 тис. км доріг, п'ять-сім пошкоджених аеропортів.

10. Модернізація регіонів та житлового будівництва (150–250 млрд дол.). У межах програми планується реалізувати проєкт підвищення енергоефективності житлових будинків, збудувати нові та відремонтувати пошкоджені будинки.

Будуть модернізовані системи водопостачання, водовідведення й опалення. Відбудеться локалізація виробництва скла, вікон та термоізоляційних матеріалів.

11. Сучасна соціальна інфраструктура (30–35 млрд дол.). Кошти підуть на модернізацію соціальних об'єктів, відповідно до принципів енергоефективності та безбар'єрності, відновлення зруйнованих об'єктів, зведення індустриальних парків.

12. Освіта (до 5 млрд дол.). Ідеться про оновлення ІТ-програм для п'яти провідних університетів, реформу «Нова українська школа», інвестиції у створення дослідницьких центрів в університетах.

13. Охорона здоров'я (до 5 млрд дол.). Передбачає запуск національної програми підтримки психічного здоров'я людей, які постраждали від війни, розвиток мережі спеціалізованих закладів охорони здоров'я, створення цифрових сервісів.

14. Культура та спорт (15–20 млрд дол.). Проєкти з відновлення зруйнованих закладів культури, музеїв, меморіалів, культурних центрів і ДЮСШ, розвиток цифрової культури та кіно.

15. Соціальна підтримка та міграційна політика (до 7 млрд дол.). Передбачає запровадження другого рівня пенсійної системи, програми інтеграції ветеранів, програми забезпечення доступу до житла.

План відновлення України розрахований на десять років і має три етапи. Перший почнеться найближчим часом. У 2022 р. в межах українського «Плану Маршалла» потрібно залучити 60–65 млрд дол. США й ще 15–20 млрд дол. – на безпеку та оборону.

Серед пріоритетних проєктів на 2022 р. – розмінування 5 % території країни, підготовка енергосистеми до зимового періоду й накопичення газу, страхування інвестицій від воєнних ризиків, початок будівництва вантажного коридору до литовської Клайпеди через Польщу, ремонт 20 тис. і будівництво 100 тис. будинків.

Другий етап реалізації «Плану Маршалла» – відбудова. Він почнеться у 2023 р. й триватиме до кінця 2025 р. Тут ітиметься не про підтримку термінових потреб держави, а про відновлення зруйнованої інфраструктури та будівництво нової відповідно до європейських стандартів. На цьому

етапі передбачено реалізувати більшість проєктів – 580 із 850. Для такої амбітної мети потрібно залучити чималі кошти. За розрахунками авторів плану, ідеться про 300 млрд дол. за цінами 2022 р.

Третій етап – модернізація – триватиме у 2026–2032 рр. За цей час Україна планує реалізувати 270 проєктів. Потреба у фінансуванні перевищить 400 млрд дол. Значну частину з них розраховують отримати від приватних інвесторів. Кошти на відбудову України мають одержати з різних джерел. Пріоритетними повинні стати російські репарації й заморожені активи країни-агресора та її олігархів. А це 415 млрд дол. резервів російського Центробанку, заморожених на рахунках західних фінансових установ у перші місяці війни [3].

«План Маршалла для України» з боку самої України повинен уключати таке:

1. Розв’язання управлінської проблеми для відбудови й відродження української економіки. Це означає мінімізацію (виключення) ситуацій, коли конструктивні рішення керівництва органів влади не виконуються на рівні пересічних виконавців або саботуються «на місцях». Компетентність і позитивна селекція повинні допомогти забезпечити найбільш професійним, цілеспрямованим, відповідальним та ефективним державним управлінням «соціальний ліфт» угору.

2. Відновлення й налагодження зв’язків між провідними галузями промисловості, а також усередині галузей – для відновлення промислової кооперації та інтеграції підприємств-суміжників. У рамках Зони вільної торгівлі з ЄС та іншими країнами, потрібно забезпечити максимум просування українського експорту, передусім продукцію з високою часткою доданої вартості. За участю експортерів і їхніх партнерів в інших країнах забезпечувати переробку сировини, яка спрямована на експорт. Створити сприятливі умови для розвитку нових переробних потужностей, а також розміщення складальницьких виробництв, що виводяться з інших країн (наприклад компаній, що вийшли з російського й білоруського ринків через економічні санкції).

3. Відновлення внутрішнього попиту в населення шляхом збільшення мінімальної заробітної плати повинен зробити певний внесок у цей процес. Збільшення внутрішнього споживання, нарощування роздрібного товарообігу надасть імпульс активізації економіки. Важливо в цьому напрямі відновлення кредитування, яке практично заморожене з початку війни.

4. Кошти, які можуть бути залучені, потрібно інвестувати в капіталовкладення з метою заміни матеріально та морально застарілих

основних фондів українських підприємств. Окремі галузі й виробництва фактично знищені. Потрібно визначитися, чи доцільно їх відбудувати або формувати зовсім нову структуру виробництва, яка буде більш конкурентною в нових економічних умовах (як приклад, підприємства «Метінвест» – «Азовсталь» і ММК імені Ілліча). Це можливо за умови реалізації «Плану Маршалла» для України, остання не буде обмежена тими зобов'язаннями, якими пов'язана під час отримання кредитів від МВФ — спрямовувати позикові кошти на збільшення міжнародних резервів, що, звісно, також є важливим.

5. Потрібно створити умови максимального сприяння внутрішніх інвестицій. Динаміка внутрішніх інвестицій сприятиме залученню коштів іноземними інвесторами. Паралельно з тим відбуватиметься синергія іноземних і внутрішніх інвестицій.

6. Зняти всі обмеження для залучення іноземних інвестицій та окремих виробництв, які можуть бути розміщені в Україні. Створити території пріоритетного розвитку й технопарки зі звільненням від окремих видів оподаткування для підприємств та організацій, що переносять свою виробничу діяльність з інших країн, передусім із Росії, на територію України [6].

Урахувавши все вищезазначене, мусимо пам'ятати, що країна без сучасної індустрії ризикує перебувати під постійною загрозою зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, а це ніщо інше, як гірша варіація «голландської хвороби», ознаки якої українська економіка набула ще в 90-ті минулого століття.

Пріоритетом у «Плані Маршалла» було відновлення експортного потенціалу. Це мало відновлювальний вплив міжнародної конкуренції та політичні переваги європейської інтеграції. Виходячи з реалій сьогодення, Україну очікує тривалий шлях вступу до ЄС. Проте його прискорення можливе, якщо західна допомога буде структурована таким чином, щоб синхронізувати українські інституції й політику з політикою ЄС.

«План Маршалла 2.0» повинен розроблятися спільно Україною та Європейським Союзом, проте під егідою останнього й за безпосередньої участі основних стейкхолдерів із боку ЄС, а ухвалюватися – у правових механізмах ЄС. «План Маршалла 2.0» для України також має передбачати залучення до виконання завдань широкого кола європейських стейкхолдерів [1].

Відповідно, ПМ 2.0 повинен:

1) артикулювати в конкретних напрямках і заходах взаємовигідність його реалізації для України і європейських партнерів;

2) гарантувати формування стабільного передбачуваного простору та ефективних партнерів для роботи європейських партнерів на українському ринку, зокрема їх участі в реалізації проєктів відновлення;

3) передбачати формування якісних фінансових механізмів для каналізації ресурсів міжнародної фінансової допомоги Україні на відновлення;

4) формулювати бачення перспективного місця України в євроспільноті, зокрема щодо розв'язання пан'європейських проблем – безпеки, демографії, змін клімату, цифрової революції тощо;

5) визначати шляхи імплементації в Україні спільної європейської політики, зокрема тієї, що стосується аграрної, транспортної, екологічної, енергетичної регіональної сфер, конкуренції тощо;

6) окреслювати конкретні сфери співпраці України та ЄС у рамках цілей відновлення;

7) визначати напрями зміцнення логістичних зв'язків між Україною і ЄС;

8) установлювати пріоритети технічної допомоги органам державної влади та місцевого самоврядування у впровадженні європейських практик;

9) утверджувати співпрацю у формуванні інституційних механізмів взаємодії України та ЄС.

Економічна й соціальна модернізація України в рамках багатонаціонального плану відновлення повинна перезавантажити та зміцнити рушії економічного розвитку всього Європейського континенту, також компенсувати збитки від втрати російських ринків і постачань. Цей процес повинен створювати нові конкурентні переваги для європейських компаній, запроваджувати нові комунікації між партнерами з ЄС та України, посилювати інвестиційну привабливість України, що зберігатиметься й після завершення основного періоду відновлення.

Спираючись на аналіз чинних європейських стратегічних документів, Я. Жаліло виокремлює перспективні пріоритети кооперації України та ЄС. Це, як-от:

1) дифузія цифрових технологій до традиційних секторів економіки;

2) залучення малого бізнесу до проєктів відбудови (інклюзивність відбудови);

3) розширення транскордонної кооперації та міжмуніципальної співпраці;

4) забезпечення продовольчої безпеки континенту й участь у глобальній продовольчій безпеці;

- 5) адаптація до зміни клімату та супутніх ризиків, насамперед в агросекторі, запобігання природним лихам;
- 6) розв'язання проблеми енергетичної безпеки через диверсифікацію джерел енергії, використання місцевих відновлюваних джерел енергії;
- 7) поєднання відбудови з упровадженням «зелених» технологій;
- 8) цифровізація в публічному управлінні, наданні адміністративних послуг, упровадження «розумних» міст і громад;
- 9) здійснення енергетичної реновації та впровадження принципів енергоефективності в нове будівництво житлових і громадських будівель;
- 10) поводження з відходами та перероблення побутових відходів.

Однією з перспективних програм, яка може бути використана для стартового початку співпраці України та ЄС, є EU Recovery and Resilience Facility (RRF), ухвалена 2021 р. й доповнена 2022 р. Загальна вартість Програми – 672,5 млрд євро, із них 312,5 млрд євро – у вигляді грантів. Європейська підтримка надається розробленим кожною з країн ЄС національним планам відновлення та стійкості.

Можливі формати співпраці в рамках реалізації RRF для України:

- 1) залучення українських суб'єктів як субпідрядників до виконання проєктів національних планів країн – членів ЄС;
- 2) запровадження пілотних проєктів із реалізації певних рішень щодо пріоритетів RRF (у сферах енергетичної стійкості, цифровізації та ін.) у рамках відновлення й відбудови України;
- 3) використання (масштабування) напрацьованих європейськими компаніями технологічних та організаційних рішень у сферах, важливих для відбудови України й зміцнення її стійкості.

У свій час «План Маршалла» дав змогу Європі технологічно перескочити покоління. Європа після другої світової на десятиліття відставала від США у використанні технологій «високошвидкісної пропускну здатності», на яких ґрунтувалося «золоте століття» післявоєнного економічного зростання. Із самого початку США вирішили не реконструювати європейську промисловість за довоєнними стандартами, вони намагалися залучити найсучасніші американські технології виробництва. Європейські чиновники (передусім із ФРН, Франції та Італії), керівники заводів і члени профспілок поїхали до США в рамках фінансованих «Планом Маршалла» місій із підвищення продуктивності, щоб дізнатися про ці методи, та повернулися з новими знаннями, що дало відчутні переваги для зростання економіки.

Україна має шанси перескочити через покоління технологій – від неї вимагається зробити свою енергетичну систему більш «зеленою» (що, на

думку авторів, може спричинити знищення окремих секторів української економіки, адже країна не готова до цього кроку, особливо через утрату важкої промисловості через війну), модернізувати транспортну й комунікаційну інфраструктуру та оновити містобудування. Це передусім завдання для українців на найближчі тридцять років. Але Захід має змогу й повинен допомогти.

Пункт 9 «Плану Маршалла» – це логістика та сполучення. Саме логістична інфраструктура України понесла найбільші збитки під час війни. Від початку військової агресії Росії проти України логістична інфраструктура нашої держави зазнала великих пошкоджень. Згідно з даними на травень 2022 р., уже пошкоджено 6300 км залізничних шляхів, зруйновано 41 залізничний міст, припинив функціонувати 21 залізничний вокзал, зруйновано понад ніж 23 тис. км автодоріг, 300 автомобільних мостів, окуповано чотири морські порти. Через те, що війна все ще триває, установити остаточну кількість руйнувань неможливо [9, с. 6].

Щодо авіаційної сфери, то з 19 цивільних аеропортів зруйновано 12. Збитки аеропортів та аеронавігаційного обладнання становлять орієнтовно 200 млрд грн. Через бойові дії на території України, запроваджений воєнний стан і закритий повітряний простір діяльність авіакомпаній, як українських, так і закордонних, не здійснюється [10, с. 29].

Починаючи з 24 лютого 2022 р. відбувається блокада українських морських портів ворогом, який перекриває проходження суден до морських портів України військовими кораблями. За підрахунками, Україна втрачає 170 млн дол. США щодня через блокування портів, ще близько 622 млн дол. США становлять збитки, завдані інфраструктурі водного транспорту, котрі також не можуть бути пораховані до кінця, оскільки війна триває [11, с. 54]. Понад рік Україна в межах «зернової ініціативи» протистоїть штучно створюваним Росією перешкодам із вивезенням власного агроекспорту в Африканські й Азійські країни. У наступному році глобальна проблема голоду посилиться, адже обсяги цьогорічного врожаю зернових зменшаться в порівнянні з двома попередніми роками.

Основну логістичну проблему України, що виникла через блокування Росією українських портів, плануємо розв'язати прокладанням нових залізничних шляхів. А це близько 500 км до кордону з ЄС і Дунаю та ще 293 км реконструкції, також є потреба будівництва сортувальних станцій, терміналів і транскордонних сховищ. На кордоні з Європейським Союзом планується зведення трьох нових пропускних пунктів [12].

Українська інфраструктура змогла впоратись із значним вантажопотоком, який припав на перші дні війни. У цей період у напрямку

західного кордону рухались автомобілі, залізничний рухомий склад, заповнюючи собою дороги.

У перші місяці війни ДП «Укрзалізниця» перенаправила в напрямку західних кордонів рухомий склад, ущент заповнений продукцією аграрного й металургійного комплексу. Це те, що Україна мала змогу експортувати за попередньо укладеними угодами. Ураховуючи, що одночасно наша держава втратила виходи до морських портів через окупацію чи збройне блокування. Агресор увесь 2022 р. масово привласнює й вивозить через окуповані порти залишки металургійної та аграрної продукції, а також мінеральних добрив. Усе те, що вже багато років Україна експортує на міжнародні ринки

Експорт зернових в Україні територіально здійснювався через морські порти. Це завжди вигідно як географічно, так і економічно. Проте, починаючи з літа 2022 р., як тільки розпочато «зернову ініціативу», стало зрозуміло, що державі створюватимуть, передусім, збройні, а потім і економічні перешкоди на шляху експорту аграрної продукції. Із липня по грудень 2022 р. Україна експортувала близько 1 млн т збіжжя, хоча в січні ця цифра була в межах 36 т на місяць. Сировинний експорт України на той момент містив зерно й продукти помелу, залізну та марганцеву руди, чорні метали. Історично Україна своїми залізничними коліями замкнена між трьома державами – двома державами-агресорками й сірою зоною молдовського Придністров'я [13]. Практично Україна прискореними темпами відновлювала залізничні колії для пасажирських і вантажних перевезень, закинуті понад тридцять років тому. Залізнична ділянка Березине–Басараб'янка, що сягає 22 км, на кордоні з **Молдовою** стала альтернативним шляхом до Дунайських портів, через які вивозилось українське збіжжя [14]. Росіяни робили неодноразові спроби знищити залізничний міст через Дніпровський лиман, тим самим скорочуючи можливості щодо експорту аграрної продукції під час підписання чергового етапу «зернової ініціативи», вимагаючи поновлення експорту російського аміаку через порт Іллічівська в обмін на вільний прохід українських суден із неокупованих портів Чорноморського узбережжя.

На кордоні з **Польщею** було відновлення руху вузькою колією дільниці «Ковель – Ягодин – кордон» протяжністю 64,4 км, що дало змогу збільшити вантажні перевезення. Ця колія не використовувалася повною мірою дуже нетривалий час [15]. Адже за тридцять років незалежності Україна в гонитві за доходами від експорту в РФ так і не спромоглася перешити залізничні колії під Європейський стандарт по всій території країни та посилити використання вузьких колій, які колись були невід'ємною

часткою транзиту в напрямку Речі Посполитої й Австро-Угорської імперії, а по закінченні Другої світової розбиралися чи прискорено перешивалися під стандарт, запроваджений для Російської імперії ще Миколою I у позаминулому столітті. Ще у 2020 р. цей проєкт оцінювали в 54 млн дол., а отже, він є рентабельним.

У 2023 р. польська та українська залізниці домовилися відновити вузькоколійне сполучення з Рави-Руської, що дасть змогу запуснути додаткові пасажирські потяги до Варшави. Перше тестування цього сполучення відбулось у квітні нинішнього року.

Водночас реконструйовано «Лінію 102» – дві залізничні ділянки, які сполучають Хирів із Перемишлем. Завдяки цьому інфраструктурному проєкту Україна отримає два додаткові переходи з Польщею, які сприятимуть нарощенню вітчизняного експорту [16].

Українська залізниця відкрила сполучення з Румунією. Відновлено дві ділянки на державному кордоні: Рахів–Берлебаш та Тересва. Обидві не працювали понад десять років.

Коли румуни відновлять залізницю зі свого боку, то ці ділянки стануть третім і четвертим стилями за завантаженістю на кордоні з Румунією. Це дасть змогу відправляти додаткові 3,5 млн т вантажів щороку.

Роботи з реконструкції під час війни є доволі затратними. Українська залізниця завершила рік зі збитком 10 млрд грн. Поки міжнародні організації допомагали з фінансуванням операційної роботи, компанія інвестувала в капітальне будівництво 3,7 млрд грн, із яких 1,1 млрд грн витратила на капітальний ремонт будівель і споруд.

За рахунок падіння обсягів перевезення експорту під час війни українська залізниця не має проблем із нестачею вагонів.

Кордони країни здатні пропускати 3422 вагони на добу, але пропускають лише 1614 вагонів, тож ресурсів для збільшення перевезень у ЄС достатньо, за умови, що Європа остаточно скасує заборону на експорт українських зернових.

Що стосується автомобільних пунктів пропуску, то вони стали виходом для пасажирів та експортерів. Обсяги експортних перевезень суходелом виросли майже у двадцять разів.

Це вдалося зробити завдяки відкриттю нових і розширенню наявних пропускних пунктів, відокремленню черг для пасажирів та вантажівок, запуску електронної черги через систему «Дія». Так, новий пропускний пункт Красноільськ на кордоні з Румунією запрацював у листопаді 2022 р., він нині працює паралельно з пунктом пропуску Порубне–Сірет [17]. Це дало змогу скоротити 20–25 км черги від самого обласного центру

до кордону. Під час війни добудовано пасажирський пункт переходу з Румунією Дяківці.

За умов аграрного та транспортного колапсу вперше на кордоні з ЄС запроваджено тимчасовий пункт пропуску для порожніх вантажівок Нижанковичі–Мальховіце, який має на меті розвантажити пропускну спроможність сусідніх пунктів пропуску. Відкриття цього пункту пропуску відбувається в обхід європейського законодавства, але цей вимушений крок нині вкрай необхідний Україні, яка шукає будь-які шляхи для вивезення харчової продукції в напрямку ЄС [18].

Отже, українська влада під час війни змушена реалізовувати прискореними темпами проєкти, до яких, у прямому сенсі, не «доходили руки» чи просто вважалися малоцікавими та затратними в мирний час. Тобто те вдосконалення інфраструктури, яке можна було розтягнути в часі без будь-якої фінансової й суспільної напруги, сьогодні часто реалізується з останніх фінансових і людських зусиль.

Уже рік Міністерство юстиції України активно працює над механізмом покарання Росії за її військові злочини. Готується трибунал для військово-політичного керівництва країни-агресорки, конфіскація активів найзаможніших росіян за кордоном і механізм репарацій за нанесені збитки від геноциду під час війни. Із 1940 р. світ не стикався з настільки зухвалим випадком порушення принципів міжнародного права, із такою великою кількістю воєнних злочинів, із таким брутальним порушенням прав людини, міжнародного гуманітарного права й таким очевидним нехтуванням, установленим правовим порядком із боку однієї держави проти іншої [19].

Система притягнення Росії до відповідальності має бути комплексною, усеосяжною та включати такі основні складники: перша – розслідування воєнних злочинів Росії українською системою кримінальної юстиції, а також правоохоронними органами іноземних держав. Цей процес відбуватиметься шляхом розслідувань воєнних злочинів Міжнародним кримінальним судом, а також притягнення Росії до відповідальності в судах; друга компонента – створення спеціального трибуналу з розслідування злочину агресії проти України задля притягнення до відповідальності вищого військового й політичного керівництва Росії; третя – важлива компонента всеохопної системи відповідальності – це стягнення репарацій за агресію, уключаючи створення міжнародного механізму компенсацій. Посилення санкцій і конфіскація державних активів Росії та підсанкційних осіб [19].

Для економістів, безперечно, цікавою залишається третя компонента, а саме: компенсації або репарації, якими займається Міністерство юстиції.

Країна-агресорка повинна заплатити за війну в Україні й зробити це своїми активами, особливо тими, що нині «заморожені» на рахунках міжнародних фінансових установ. Сама країна не лише не визнає факту агресії та не планує платити. Головна агітаційна політика нападаючої сторони, як і сторіччя тому, зводиться до гасла: «СВО до переможного кінця». А якщо перемовини про мир і відбудуться, то він повинен бути лише «без анексій і контрибуцій». Заможна частина населення Російської Федерації, що проживає в обох столицях і регіональних центрах, абсолютно не бажає розплачуватися погіршенням умов власного комфорту за невдалу зовнішню політику російського уряду. Думку населення в найбільш вразливих регіонах узагалі ніхто не враховує [20].

Проте більшість країн визнає факт агресії Росії, і ці країни готові розглядати створення компенсаційного механізму, джерелом виплат якого будуть у тому числі заморожені активи Росії в їхніх юрисдикціях. І це справедливо. Справедливо використати заморожені активи РФ для компенсації всім постраждалим.

Отже, цей шлях розпочався 14 листопада 2022 р., коли Генеральна асамблея ООН проголосувала за резолюцію щодо створення компенсаційного механізму. Також створення компенсаційного механізму підтримали ПАРЄ, НАТО, Європарламент, Комітет Ради Європи. Резолюція ООН пропонує партнерам на рівні урядів країн розпочати обговорення питання створення компенсаційного механізму, компенсаційної комісії. На першому етапі побудови цього механізму резолюція закликає створити Міжнародний реєстр збитків.

Уже 17 лютого 2023 р. уряд Нідерландів надав згоду на пропозицію України про створення в Гаазі міжнародної організації реєстру збитків, завданих Україні військовою агресією РФ. Реєстр міститиме інформацію про шкоду, завдану війною українцям, бізнесу, державі. Реєстр повинен стати першим компонентом всеохопного механізму репарацій, який покликаний забезпечити виплату державою-агресором Україні повних репарацій за завдану шкоду, відповідно до міжнародного права.

Реєстр включатиме орган, який розглядатиме індивідуальні та групові заяви про компенсації Росією збитків від агресії. Інформацію в реєстр зможуть надавати громадяни, фізичні особи, юридичні особи, приватні та державні компанії, муніципалітети й сама держава.

Також має бути створений компенсаційний фонд, який накопичуватиме гроші для виплат за рішенням компенсаційної комісії й робитиме це за рахунок російських конфіскованих активів.

Наступний напрям роботи Мінюсту – це санкції та конфіскації. За нього відповідає Міністерство юстиції. За рік повномасштабної агресії

відбулося вилучення на користь держави активів зрадників України, громадян держави-агресора, які опинилися під санкціями РНБО й підтримують війну. Цей процес отримав назву «цивільна конфіскація». Серед головних рішень потрібно відзначити повернення активів В. Януковича. За рік удалося конфіскувати активи 13 найбагатших росіян, які із самого початку війни намагався переоформити свої українські активи на третіх осіб. Також конфіскації в ректорів російських університетів, депутатів Державної думи РФ, членів Ради Федерації РФ. При цьому йдеться як про конфіскацію великих підприємств, так і про вилучення нерухомого майна, транспортних засобів, предметів розкоші. 27 лютого 2023 р. Мін'юстом отримано рішення Вищого антикорупційного суду щодо конфіскації або вилучення акцій Першого інвестиційного банку (ПІБ).

Дуже часто структура власності таких осіб є багатошаровою, а отже, довести, що саме ці особи є власниками надзвичайно тяжко, особливо, якщо майно оформлено на третіх осіб, юридично жодним чином не пов'язаних із ними. Інформація про таких осіб є закритою, доказова база неповною. Отже, Мін'юст звертається до міжнародних партнерів за допомогою у формуванні доказової бази.

Саме на цей крок міжнародні партнери йдуть неохоче, адже інститут прав власності формувалася не одне століття. Фінансові юрисдикції й інституції при них не зацікавлені в розповсюдженні подібної інформації. Так було й після закінчення Другої світової війни (прикладом може слугувати політика збереження особистих вкладів, на якій не одне століття ґрунтується прибуткова діяльність фінансових установ Швейцарії, Швеції, Австрії та Ватикану. Із кінця 70-х років ХХ ст. до них додалася низка острівних офшорів, часто із британською або американською юрисдикцією), так буде й після нинішньої російсько-української.

Україні повинна готуватися до низки відмов, передусім із боку Європейського Союзу, щодо переведення в її власність зарубіжних активів Російської Федерації. Причин тут декілька. Розглянемо деякі. Конфіскація російських активів за кордоном надзвичайно врегульована юридичними нормами як національного законодавства кожної країни, так і нормами міжнародного права. Так, суверенні активи РФ захищені суверенним імунітетом. Маючи легітимне рішення судової інстанції, Україні звертатися до суду тієї юрисдикції, де містяться кошти Центробанку Росії, немає жодного сенсу. Суд не відкриє провадження для виконання рішення як міжнародного арбітражу, так і іноземної судової інстанції через те, що Росія як країна, відповідно до норм міжнародного права, користується імунітетом. Особливо нині, коли держава-агресорка ніколи не дасть згоди на

обмеження цього імунітету, як це передбачено, наприклад, у двосторонніх договорах про захист інвестицій. Водночас можна було подавати позови приватним інвесторам до Росії щодо втрачених активів у Криму, тому що існує двостороння угода, у якій Росія добровільно дала згоду на зняття імунітету. Нині не існує жодного міжнародного механізму, який би забезпечив повну виплату компенсацій за втрати й шкоду, завдані війною. Отже, має бути створений міжнародно-правовий механізм, який дасть змогу за акт агресії, за грубі порушення прав людини, норм міжнародного гуманітарного права передбачити міжнародно-правовим інструментом підстави для обмеження імунітету.

Ще складніше питання стосується приватних активів, адже ідеться про право приватної власності, яке гарантовано статтею 1 (протоколом 1) Конвенції про захист прав людини. До Європейського суду з прав людини громадяни й приватні компанії можуть звертатися для відстоювання майнових прав. Механізм виконання рішень цього судового органу проти Росії не є дієвим, ця країна позбулася членства в Раді Європи або просто ігнорує виконання рішень, яких ще донедавна зобов'язана була дотримуватися. Водночас присуджена сатисфакції щодо порушення права власності стосовно втраченого майна відповідно до практики ЄСПЛ не є суттєвою. Тому не лише Україні, а й цивілізованому міжнародному співтовариству вкрай потрібно мати функціонуючий міжнародно-правовий інструмент.

Право приватної власності відсуджується шляхом експропріації. Європейська нормативна база щодо конфіскації активів у кримінальних провадженнях дуже потужна. Щодо особи, котра вчинила кримінальні порушення, набула майно злочинним шляхом чи через відмивання коштів, ухиляється від сплати податків або дотримання режиму санкцій – передбачається конфіскація. Україна в травні 2022 р. зробила конфіскацію майна приватних осіб у відповідь на агресію Росії проти себе, Іншим державам потрібно зробити це у відповідь на агресію не проти них, а проти третьої країни. Теоретично це можливо, але виключно теоретично, адже це порушення Статуту ООН, норм міжнародного права. Для цього, передусім, потрібна політична воля керівництва цих країн. Цьому крокові передуватиме визнання Росії країною-терористкою. За всю історію ХХ ст. США офіційно визнали терористичними дії урядів Ірану й Лівії, заморозивши їхні фінансові активи на рахунках національних фінансових установ. Повернути ці кошти в країну практично неможливо. Безрезультатні спроби у свій час робили Ірак, Сирія, Афганістан, Судан тощо. Якщо низка країн ЄС уже пішла на визнання Росії країною-терористом, то

США, побоюючись ескалації і ядерного шантажу, ніколи не погодяться на це. Потрібно ще зазначити, що залишається значна кількість країн, які підтримують прямим чи опосередкованим чином військову агресію Росії щодо України. Російська Федерація проводить із цими державами активну міжнародну економічну діяльність, незважаючи на активну санкційну політику США і Європи. До таких країн треба віднести Китай, Індію, Туреччину, Північну Корею, Бразилію, Афганістан, Гондурас, ПАР, низку Центрально-Африканських країн та практично всі Центрально-Азійські. І нехай це країни не першого економічного ешелону, але на цих «симпатиків» припадає близько 44 % світового ВВП. А отже, значні фінансові активи Росії розміщені в банківських установах саме цих країн, прикладом може бути той же самий Китай. Так, незважаючи на те, що Індія перетворилася на нафтовий хаб із перекачування російської нафти для всіх охочих її придбати в обхід санкційних обмежень. Вона завдає значних збитків від скорочення економічної складової частини двосторонніх відносин щодо експорту алмазів, а це є доволі болючими для місцевого діамантового бізнесу [21]. Ці країни ніколи не вдадуться до «заморожування» російських коштів із подальшою передачею на відбудову їх Україні. Найімовірніше, той самий Китай, після закінчення війни пропонуватиме Україні інвестиції виключно у відновлення й будівництво «брудних» виробництв, які, виходячи із загальноєвропейського «зеленого курсу», не може розмістити на своїй території.

Останнє на пряму суперечить зовнішнім економічним інтересам України, адже країни Заходу, якщо й інвестуватимуть у відновлення національної промисловості, то лише керуючись статтями Кіотського протоколу та будівництвом систем відновлювальної енергетики. Безперечно, якщо Україна, прагне бачити себе невід'ємною часткою «європейської родини», вона буде змушена погодитися на вимоги зарубіжних інвесторів. Але автори дослідження вважають, що по справжньому індустріальну країну неможливо побудувати на фундаменті «зеленого курсу» – ним можна лише слідувати, маючи у своєму розпорядженні потужну промислово базу [22].

Ще однією моральною складовою частиною для України на шляху відновлення транспортної інфраструктури залишається корупційний компонент українських політичних керманів. Ще до війни за українськими можновладцями тягнувся шлейф корупційних скандалів, проте під час війни вони найбільше б'ють по вірі українців у свій Уряд. Українці в прямому сенсі, на собі відчули всю безперспективність національної програми з відновлення дорожнього полотна, що так активно пропагувалася Офісом Президента та реалізовувалася Мінінфраструктури

України. Величезні бюджетні витрати, кредити, відкати, власні фірми-прокладки, тобто вкрадені з бюджету кошти. Окрім грошей, дороги і великі інфраструктурні проекти давали також владі й важіль у політиці. Укртрансбезпека практично не контролювала вагові норми вантажівок, щоб дороги не руйнувалися. На відміну від європейської дорожньої інфраструктури, українські автошляхи зношувались у рази швидше, а отже, і ремонтувалися частіше й це лише тому, що перевізники відкупалися під час перевезення великогабаритних вантажів [23].

Укрзалізницю ще у 2021 р. накрила низка адміністративних скандалів, які стосувалися тендерів, ремонтів транспортних об'єктів, електроенергії, закупівлі палива, обліку вантажів тощо. Структура Укрзалізниці нараховує 1402 залізничні станції. Однією зі статей скорочення витрат стало закриття близько 70 із них, саме тих, які не функціонують понад п'ять років. Замість частини станцій, планується побудувати вантажні хаби [24]. Перевізник планує створити окремий підрозділ – «Термінальний оператор». Планується облаштувати 21 термінал в Україні – зробити мережу в усіх обласних центрах [25].

Безперечно, на думку авторів дослідження, це повинно підвищити ефективність регіональних транспортних перевезень, але не лише тому, що серед функціонуючих станцій були ті, якими місцеве населення користувалося для пересування до місця роботи, адже часто залізниця є єдиним доступним видом транспорту для мешканців райцентрів і сіл України.

Не треба забувати про порти. Під час війни Міністерством інфраструктурної політики та Фондом держмайна здійснено спробу продати два порти. Продали лише один порт. При стартовій ціні в 60 млн грн – на виході отримали 200 млн грн. Пасивність вітчизняних інвесторів пояснюється постійними корупційними схемами в управлінні береговою транспортною інфраструктурою.

Безперечно, війна – це порушення логістики, окупація територій, замороження проектів, пріоритет військових витрат, закриті кордони всіх типів сполучення тощо. Але після перемоги Україна сподівається, що їх відбудовуватимуть за кошти всього світу, перетворюючи її на взірць посттоталітарної країни, у якій перемогла західна демократія. Тобто Україна повинна пройти шлях відновлення, який колись подолали ФРН і Південна Корея, але в жодній із зазначених країн не було такого рівня корумпованості урядових кіл.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відбудова країни притягне космічні суми грошей. За реалізацію проєктів відбудови боротимуться не лише українські, але й зарубіжні компанії. Нинішня корупція вже сьогодні доводить іноземним інвесторам той факт, що Уряду України, жодним чином не можна передавати на пряму кошти. Для цього треба створювати спеціальні наглядові органи з розподілу коштів. Європейські партнери вже нині перестраховуються в наданні коштів на окремі інфраструктурні проєкти. Американські інвестиційні кола вже сьогодні ладні призначити спеціальних «інспекторів», які б слідкували за розподілом коштів, що надходять іззовні в Мінінфраструктури України. Серед найперспективніших проєктів перше місце посідає відновлення транспортної структури.

Україна історично розміщена на перетині торговельних шляхів, транзит крізь неї – це постійне джерело поповнення державного бюджету. Світ і Європа зокрема дуже потерпають через порушення логістичних ланцюгів із Південно-Східної Азії. Той самий Китай, експортуючи товари в Європу, був змушений шукати нові шляхи обходу територій, на який розгортаються бойові дії. Так, у транспортну транзитну канву вдало влились Іран, Азербайджан та Грузія. Тобто вони зайняли ту нішу, яку активно ще донедавна займали та використовували в транспортному постачанні, нині ворогуючи між собою країни.

Адже реінкарнація «шовкового шляху» через відомий азійський проєкт «один пояс – один шлях» саме й була розрахована на доєднання до нього Росії, України та Білорусі. Усі три країни історично брали участь у транспортному проєкті «із варяг у греки». Україні ще прийдеться відстоювати своє місце в проєкті Міжмор'я, який територіально об'єднує її, Польщу та країни Балтії.

Допоки що Україна ціною життя власних громадян захищає демократичні свободи і європейські цінності. Саме під це Україні щомісячно й надають військову та фінансову допомогу. Саме ці кошти не дають остаточно інфлювати вітчизняній грошовій одиниці. Проте так не триватиме вічно. Адже зарубіжний інвестор звик до прозорості у фінансових відносинах із тими країнами, куди надходять його кошти. Світ поступово починає втомлюватися від регіональної війни. Україні якнайшвидше потрібна перемога. Країна-агресорка має сильне західне лоббі своїх економічних інтересів, яке робить усе для того, щоб виштовхнути Україну з продовольчого ринку та ринку транзитних перевезень. Це при тому, що металургійна, галузь в Україні практично знищена, наша держава навряд

чи зможе повернутися на світовий ринок металопродукції. Для відновлення його довоєнних обсягів пройдуть навіть не роки, а десятиліття. За цей час з'являться нові технології виробництва й, відповідно, більш дешева конкурентоспроможна продукція з того самого Китаю.

Отже, перше, що має відновити Україна у власній транспортній інфраструктурі після деокупації Півдня, – це відновлення мережі морських портів. Окремо вважаємо за необхідне зазначити те, що Україна буде змушена після повної деокупації Херсонської й Запорізької областей приступити до відбудови зруйнованої вщент Каховської ГЕС. Ідеться не лише про втрату родючих земель унаслідок російського екоциду й подальшого опустелювання. На цих територіях останні вісімдесят років, завдяки розгалуженій системі меліорації, збиралися найбільші врожаї різноманітних баштанних культур, формуючи продовольчу безпеку держави. Головним є те, що з підняттям рівня дніпровських вод унаслідок будівництва Каховської ГЕС запрацювали система водопостачання питної води для промислових полісів і транспортна система «річка–море», завдяки якій із півдня України товари могли транспортуватися в столицю та центральні регіони України. Потрібно пам'ятати, що річкові та морські перевезення залишаються найдешевшими у світі. Відповідно, заклики, щодо відновлення історичної пам'яті, безперечно, існують. Але майбутній індустриальний вектор економіки України формуватиме пропускна система водних промислових шлюзів і природних водостоків, а не пам'ять про «великій степ», ідею «консервації» якою активно розкручують національні ЗМІ.

Наступним кроком має стати відновлення роботи міжнародних аеропортів із подальшою обов'язковою розробкою та втіленням у життя проєктів із розвитку регіонального авіасполучення. Адже в Україні ще до війни була низка обласних центрів, які не мали власних пасажирських аеропортів. Нинішня Європа надзвичайно ємна у сфері надання транспортних пасажирських послуг. Якщо Україна надалі прагне відновлювати внутрішній туризм без налагодження місцевого внутрішнього авіасполучення, доєднання до європейської транзитної системи неможливе. Інфраструктурним узірцем для України по західному прикордонню з ЄС повинні стати авіаційні транспортні хаби в Люблінському й Підкарпатському воєводствах Республіки Польща.

Третім політично та географічно виваженим кроком має стати якнайшвидша «перешивка» залізничних транспортних колій України під європейський стандарт. Тобто держава повинна зробити те, чого вона не бажала робити під тиском проросійського політичного «лоббі» усі сорок

років незалежності й що залишається вже маже рік ключовою загрозою її економічній та продовольчій безпеці. Неврахування вищезначених загроз протягом тривалого часу стало наслідком надшвидкої окупації Півдня та Півночі країни в перші дні війни.

Останнім кроком повинно бути відновлення автошляхів України. Це вимагатиме не лише глобальних фінансових укладень, адже процес розтягнеться на роки, але й значних людських витрат. Тобто це посилить мобільність трудових ресурсів, призведе до зростання затребуваності у виробничих будівельних спеціальностях на національному ринку праці.

Отже, усі ці кроки можливі лише після остаточної перемоги України, виходу української армії до кордонів 1991 р. й остаточного затвердження цього факту на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жаліло, Я. (2023). «План Маршалла» для України: хибні історичні аналогії та реальні потреби України Офіційний сайт, *НІСД*, 22.05. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentar-ekspertiv/plan-marshalla-dlya-ukrayiny-khybni-istorychni-analohiyi-ta-realni-potreby>
2. Томс, С. (2022). «План Маршалла» для України – яким він може бути? 25.10., *DW*, URL: <https://www.dw.com/uk/plan-marshalla-dlia-ukrainy-iakym-vin-maie-buty/a-62274383>
3. Сааков, В., Сотников, Д. (2022). Зеленський розповів про «План Маршалла» для України, *DW*, 06.05. URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-rozpoviv-pro-pidhotovku-planu-marshalla-dlia-ukrainy/a-61702282>
4. Вінокуров, Я. (2022). План Маршалла з полів Луганю: як будуть відбудовувати Україну за 750 мільярдів доларів, 05.07. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/>
5. Родак, К. Як працюватиме план Маршалла для України. Пояснює американський економіст, *ZAHID.NET*. URL: https://zaxid.net/plan_marshalla_dlya_ukrayini_yak_prat-syuvatime_royasnennya_n1542705
6. Данилишин, Б. (2022). Про «План Маршалла для України» і не тільки. Який курс для післявоєнної відбудови економіки краще обрати Україні? 01.04.2022 р. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685066/>
7. Репіч, Т. А., Великий, Д. Ю. (2017). Оптимізація логістичної інфраструктури міжнародних вантажних перевезень, *Ефективна економіка*, № 1.
8. Фалович, В. А. (2017). Використання засобів логістичної інфраструктури в ланцюгу поставок, *Економіка і суспільство*, № 10, с. 389–395.
9. Офіційний сайт *Кабінету Міністрів України*. «Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Діджиталізація», липень 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> Ст. 6.

10. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. «Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Діджиталізація», липень 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> Ст. 29.

11. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. «Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Діджиталізація», липень 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> Ст. 54.

12. Шевчук, С. (2022). Україна презентувала власний «План Маршалла» на сотні сторінок та \$750 млрд. Яку країну хочуть побудувати до 2032 року. 04.07.2022 р., *FORBES*. URL: <https://forbes.ua/inside/ukraine-prezentovala-vlasniy-plan-marshala-na-sotni-storinok-ta-750-mlrd-yaku-krainu-khochut-pobuduvati-do-2032-roku-04072022-6964>

13. Гордійчук, Д. (2023). Розбудова кордону йде повним ходом. Як Україна нарощує експорт суходромом. *Економічна правда*, 18.05. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/18/700258>.

14. Чому залізнична гілка «Безезине – Басарабська», яку було офіційно відкрито ще півтора місяці тому, досі не запрацювала, *Бессарабія. Інформ*, 06.10.2022 р. URL: <https://bessarabiainform.com/2022/10/chomu-zaliznichna-gilka-berezine-basarabyaska-yaku-bulo-ofitsiyno-vidkrito-sche-pivtora-misyatsi-tomu-dosi-ne-zapratsyovala/>.

15. Залізниця Ковель-Хелм (1520/1435), *Wikipedia*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізниця_Ковель_—_Холм_\(1520/1435\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізниця_Ковель_—_Холм_(1520/1435)).

16. УЗ завершила реконструкцію лінії «102» для майбутнього транзитного маршруту Польської залізниці через Україну, *INTERFAX*, 18.02.2023 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/892212.html>.

17. Запрацював новий пункт пропуску «Красноільськ» на кордоні з Румунією, *Європейська правда*, 14.05.2023 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/10/7150379>.

18. Шутка, Н. Пункт пропуску «Нижанковичі-Мальховіце» відкриють для вантажівок, *ZAXID.NET. Новини*. URL: <https://zaxid.net/news>.

19. Шипуля, В. (2023). Мудра Ірина: Росія заплатить за війну в Україні. Справа часу та закону, *Кореспондент*, 08.03.2023 р. URL: <https://ua.korrespondent.net/interview/4568999-iryna-mudra-rosiia-zaplatyt-za-viinu-v-ukraini-sprava-chasu-ta-zakonu>

20. Навіть деякі читачі «Медузи» виправдовують вторгнення в Україну. Ми попросили їх пояснити чому. Ось що з цього вийшло, *МЕДУЗА, Історії*, 03.06.2023. URL: <https://meduza.io/feature/2023/06/03/dazhe-nekotorye-chitateli-meduzu-opravdyvayut-vtorzhenie-v-ukrainu-my-poprosili-ih-ob-yasnit-pochemu-vot-cto-iz-etogo-vyshlo>.

21. Захід хоче позбавити Росію прибутку від експорту діамантів в Індії (там обробляють каміння) бояться, що санкції нашкодять світовому ювелірному ринку – а сотні тисяч людей втратять роботу, *МЕДУЗА, Історії*, 14.05.2023 р. URL: <https://meduza.io/feature/2023/05/14/zapad-hochet-lishit-rossiyu-dohoda-ot-eksporta-almazov>

22. Науменко, Н. С., Красуля, Н. В. (2022). Біогаз як світова альтернатива «Російській трубі». «Європейська інтеграція і транскордонне співробітництво»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 14 жовт. 2022 р.) / за ред. А. О. Бояра; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, ф-т міжнар. відносин, каф. міжнар. екон. відносин та упр. проектами, Центр студій Європейського Союзу. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 92 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 2,50 Мб, с. 74–76. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21435/1/zbr_conf-2022_Lutsk.pdf/.

23. Хмурий, І. (2023). Корупція, через яку можна програти і війну, і мир. *Кореспондент*, 19.06. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/4599497/>
24. Коваленко, О. (2023). «Укрзалізниця» закриє близько 70 станцій: в чому причина, *УНІАН, Інформаційне агентство*, 26.06.2023 р. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/ukrzaliznitsya-zakriye-chastinu-zaliznichnih-stanciy-12308262.html>.
25. Гордійчук, І. (2023). «Укрзалізниця» хоче закрити близько 70 станцій: що буде натомість, *ГЛАВКОМ*, 26.06.2023 р. URL: <https://glavcom.ua/country/society/ukrzaliznitsja-khoche-zakriti-blizko-70-stantsij-shcho-bude-natomist-937465.html>

REFERENCE

1. Zhalilo, Y. (2023). «Marshall Plan» for Ukraine: false historical analogies and real needs of Ukraine Official website, *NISS*, 22.05.2023 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/plan-marshalla-dlya-ukrayiny-khybni-istorychni-analohiyi-ta-realni-potreby> (in Ukraine).
2. Toms, S. (2022). «Marshall Plan» for Ukraine – what can it be? 25.10.2022, *DW*, URL: <https://www.dw.com/uk/plan-marshalla-dlia-ukrainy-iakym-vin-maie-buty/a-62274383> (in English).
3. Saakov, V., Sotnikov, D. (2022). Zelensky spoke about the «Marshall Plan» for Ukraine, *DW*, 06.05.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-rozpoviv-pro-pidhotovku-planu-marshalla-dlia-ukrainy/a-61702282> (in English)
4. Vinokurov, Y. (2022). Marshall Plan from the fields of Lugano: how Ukraine will be rebuilt for 750 billion dollars, 05.07.2022, *Ekonomichna Pravda*, URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/> (in Ukraine).
5. Rodak, K. How the Marshall Plan will work for Ukraine. An American economist explains. *ZAHID.NET*. URL: https://zaxid.net/plan_marshalla_dlya_ukrayini_yak_pratsyuvatime_poyasnennya_n1542705 (in Ukraine).
6. Danylyshyn, B. (2022). About the «Marshall Plan for Ukraine» and not only. What course for post-war economic recovery should Ukraine choose? 01.04.2022, *Ekonomichna Pravda*, URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685066/> (in Ukraine).
7. Optimization of the logistics infrastructure of international freight transportation. *Effective economics*, №1, 2017 (in Ukraine).
8. The use of logistics infrastructure in the supply chain. *Economics and society*, № 10, 2017, с. 389–395 (in Ukraine).
9. Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine. «Draft Recovery Plan for Ukraine. *Materials of the working group “Digitalization”*», July 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> Art. 6. (in Ukraine).
10. Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine. «Draft Recovery Plan for Ukraine. *Materials of the working group “Digitalization”*», July 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> Art. 29 (in Ukraine).
11. Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine. "Draft Recovery Plan for Ukraine. *Materials of the working group "Digitalization"*. July 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> P. 54 (in Ukraine).

12. Ukraine presented its own «Marshall Plan» with hundreds of pages and \$750 billion. What kind of country they want to build by 2032, 04.07.2022, *FORBES*. URL: <https://forbes.ua/inside/ukraina-prezentovala-vlasniy-plan-marshala-na-sotni-storinok-ta-750-mlrd-yaku-krainu-khochut-pobuduvati-do-2032-roku-04072022-6964> (in Ukraine).

13. Hordiichuk, D. (2023). Border development is in full swing. How Ukraine is increasing exports by land, *Ekonomichna Pravda*, 18.05.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/18/700258> (in Ukraine).

14. Why has the Berezyno-Basarabeasca railway line, which was officially opened a month and a half ago, not yet started working? *Bessarabia. Inform*, 06.10.2022. URL: <https://bessarabiainform.com/2022/10/chomu-zaliznichna-gilka-berezine-basarabyaska-yaku-bulo-ofitsiyno-vidkrito-sche-pivtora-misyatsi-tomu-dosi-ne-zapratsyuvala/> (in Ukraine).

15. The Kovel-Helm railroad (1520/1435), *Wikipedia*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізниця_Ковель_-_Холм_\(1520/1435\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізниця_Ковель_-_Холм_(1520/1435)) (in Ukraine).

16. UZ has completed the reconstruction of line 102 for the future transit route of Polish Railways through Ukraine, *INTERFAX*, 18.02.2023 p. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/892212.html> (in Ukraine).

17. A new checkpoint «Krasnoilsk» on the border with Romania has been opened, *Yevropeiska pravda*, 14.05.2023 p. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/11/10/7150379>. (in Ukraine)

18. Shutka, N. (2023). Nyzhankovychi-Malkhovytsia checkpoint will be opened for trucks, *ZAXID.NET.NEWS*. URL: <https://zaxid.net/news> (in Ukraine).

19. Shipulya, V. (2023). Iryna Mudra: Russia will pay for the war in Ukraine. A matter of time and law, *Korrespondent*, 08.03.2023 p. URL: <https://ua.korrespondent.net/interview/4568999-iryna-mudra-rosiia-zaplatyt-za-viinu-v-ukraini-sprava-chasu-ta-zakonu> (in Ukraine).

20. Even some readers of Medusa justify the invasion of Ukraine. We asked them to explain why. Here's what they had to say, *MEDUSA, Stories*, 03.06.2023. URL: <https://meduza.io/feature/2023/06/03/dazhe-nekotorye-chitateli-meduzy-opravdyvayut-vtorzhenie-v-ukrainu-my-poprosili-ih-ob-yasnit-pochemu-vot-hto-iz-etogo-vyshlo> (in English).

21. The West wants to deprive Russia of profits from diamond exports to India (stones are processed there), fearing that sanctions will harm the global jewelry market – and hundreds of thousands of people will lose their jobs, *MEDUSA, Stories*, 14.05.2023. URL: <https://meduza.io/feature/2023/05/14/zapad-hochet-lishit-rossiyu-dohoda-ot-eksporta-almazov> (in English).

22. Biogas as a global alternative to the Russian Pipe. *European integration and cross-border cooperation. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Lutsk, October 14, 2022) / edited by A. O. Boyar; Lesya Ukrainka Volyn National University, Faculty of International Relations, Department of International Economic Relations and Project Management, Center for European Union Studies. Lutsk: Vezha-Druk, 2022, 92 p. 1 electronic wholesale disk (CD-ROM). Data size 2.50 MB. pp. 74–76. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21435/1/zbr_conf-2022_Lutsk.pdf/ (in Ukraine).

23. Khmuryi, I. (2023). Corruption, because of which you can lose both war and peace, *Correspondent*, 19.06.2023. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/4599497/> (in Ukraine).

24. Kovalenko, O. «Ukrzaliznytsia» will close about 70 stations: what is the reason, *UNIAN, News Agency*, 26.06.2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/ukrzaliznytsya-zakriye-chastinu-zaliznichnih-stanciy-12308262.html> (in Ukraine).

25. Gordiychuk, I. (2023). Ukrzaliznytsia wants to close about 70 stations: what will happen instead, *GLAVKOM*, 26.06.2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/ukrzaliznitsja-khoche-zakriti-blizko-70-stantsij-shcho-bude-natomist-937465.html> (in Ukraine).

Матеріал надійшов до редакції 06.09.2023 р.

UDC 327:620.9ЄС"2022/2023"

Nataliia Khoma,

Doctor of Political Sciences, Professor,
Department of Political Science and International Relations,
Lviv Polytechnic National University,
nataliia.m.khoma@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2507-5741;

Oksana Khimiak,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of Political Science and International Relations,
Lviv Polytechnic National University,
oksana.m.khimiak@lpnu.ua
ORCID ID: 0009-0005-9748-0809
DOI

GEOPOLITICAL FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF EU ENERGY POLICY (2022–2023)

The purpose of the article is to analyse the influence of geopolitical factors on the transformation of EU energy policy in 2022–2023. The research methodology is based on institutional analysis. The working hypothesis that the modern energy policy of the EU is primarily determined by geopolitics is confirmed. The paper examines the range of decisions of the EU institutions and national governments of the EU states in response to the impact of geopolitics on the energy sphere. It is revealed how energy-exporting states

(first of all – Russia) resort to various forms of pressure to obtain certain political decisions from energy-dependent states. It is determined that under the conditions of the current geopolitical challenges, the main objectives of the EU energy policy are: diversification of energy sources and sources of supply of imported energy; formation of a fully integrated internal energy market with proper infrastructure and without barriers (technical, regulatory, etc.); improvement of energy efficiency; reduction of dependence on the import of energy resources, etc. The paper argues that reforms in the EU are aimed at mitigating the geopolitical influence on the energy sector, reducing the risks of a sharp increase in energy prices, accelerating the energy transition, and achieving energy independence. The challenges to the energy security of the EU are as follows: 1) the EU's still strong dependence on the import of energy resources; 2) significant differences in the energy strategies of the EU states, their lack of solidarity in matters of reforming the energy sector; 3) probability of new supply risks from third countries with which trade in energy resources is established, as well as from countries that extract and enrich metals necessary for the introduction of clean technologies. The need for strong political will of the EU institutions and national governments of the EU states to consistently implement the planned reforms is emphasized, since energy problems pose a significant threat to security at all levels.

Key words: EU, energy policy, geopolitical influence, energy security, weaponization of energy resources, global energy transition, Russia, Russia's war against Ukraine.

Наталія Хома,

Національний університет «Львівська політехніка»,
ORCID ID: 0000-0002-2507-5741;

Оксана Хімяк,

Національний університет «Львівська політехніка»,
ORCID ID: 0009-0005-9748-0809

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС (2022–2023 РР.)

Метою статті є аналіз впливу геополітичного чинника на трансформацію енергетичної політики ЄС у 2022–2023 роках. Методологія дослідження опирається на інституційний аналіз.

Підтверджено робочу гіпотезу про те, що сучасна енергетична політика ЄС найперше визначається геополітикою. Досліджено комплекс рішень інституцій ЄС та національних урядів держав ЄС у відповідь на вплив геополітики на енергетичну сферу. З'ясовано, як держави-експортери енергоресурсів (найперше – Росія) вдаються до різних форм тиску з метою домогтися від енергетично залежних держав певних політичних рішень. Визначено, що в умовах нинішніх геополітичних викликів основними цілями енергетичної політики ЄС є: диверсифікація джерел енергії та джерел постачання імпортованої енергії; формування повністю інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку з належною інфраструктурою та без бар'єрів (технічних, регуляторних та ін.); підвищення енергоефективності; зменшення залежності від імпорту енергоресурсів і т. ін. Аргументовано, що реформи в ЄС спрямовані на пом'якшення геополітичного впливу на енергетичний сектор, зменшення ризиків різкого зростання цін на енергоносії, прискорення енергетичного переходу, досягнення енергонезалежності. Проблемами для енергетичної безпеки ЄС визначено: 1) досі сильну узалежненість ЄС від імпорту енергоресурсів; 2) значні розбіжності у енергетичних стратегіях держав ЄС, їх недостатня солідарність у питаннях реформування енергетичного сектора; 3) ймовірність нових ризиків постачання від третіх держав, з якими налагоджується торгівля енергоресурсами, а також від держав, які видобувають та збагачують метали, необхідні для впровадження «чистих» технологій. Наголошено на необхідності сильної політичної волі інституцій ЄС та національних урядів держав ЄС для послідовної реалізації запланованих реформ, позаяк енергетичні проблеми становлять значну загрозу для безпеки на всіх рівнях.

Ключові слова: ЄС; енергетична політика; геополітичний вплив; енергетична безпека; вепонізація енергоресурсів; глобальний енергетичний перехід; Росія; війна Росії проти України.

1. INTRODUCTION

Statement of the problem. The study of the energy policy of the EU and the factors that influence it is important in view of the perspective of Ukraine's European integration. Since Ukraine has joined the European energy system ENTSO-E, and is also substantially dependent on EU support in times of war for the functioning of the energy sphere, a wide range of issues related to the functioning of

the EU energy system and to its energy security are of crucial interest to Ukraine. Currently, the energy spheres of both EU countries and Ukraine are more vulnerable than ever and are under such pressure that they have not faced before.

Over the past half-century, the EU states have discussed energy policy and energy-related issues quite intensively. After 2006, they became more active due to climate changes [22]. The next factor that affected energy security was the COVID-19 pandemic [21]: as a result of the pandemic containment policy, energy demand decreased; the slowdown in economic and industrial activity led to a significant drop in global energy demand; numerous investment projects in renewable energy were suspended. However, Russia's full-scale aggression against Ukraine provided the strongest impetus for the EU energy policy debate. 2022–2023 saw bold and decisive changes that would otherwise have taken much longer.

Among the many factors that affect the energy sphere of the EU and the states that interact with it in the energy sphere, geopolitical factors have the greatest influence today, according to our working hypothesis. It is these factors that determine the dynamic changes that currently characterize the energy sphere of the EU.

Analysis of recent studies and publications. Energy policy issues are actively presented in the documents of EU institutions, as well as national governments. In 2022–2023, scientific studies began to appear about the transformation of EU energy policy under the influence of Russian aggression [16; 17; 19; 24]. The security dimension of energy policy is at the centre of recent publications in such scientific journals as *Energies*, *Energy*, *Energy Policy*, *Energy Research & Social Science*, *Energy Strategy Reviews*, *Sustainability and Society*, *Joule*, *Renew Energy*, etc. At the same time, the topic of the influence of geopolitics on energy policy is now so dynamic that it requires permanent monitoring and updating given the emergence of new challenges.

The purpose of the article is to analyse the impact of geopolitical factors on the transformation of EU energy policy in 2022-2023.

Research methodology. The research methodology is based on institutional analysis. The study examines the range of actions, decisions, and positions of EU authorities and national governments of EU states in response to the influence of geopolitical factors on energy policy. It is revealed how the energy-exporting states (first of all – Russia) resort to various forms of pressure and blackmail to achieve certain political goals from energy-dependent states.

2. RESEARCH RESULTS

The processes of European integration began precisely around the problem of energy resources. The Treaty establishing the European Coal and Steel

Community (1951) united the strategic industries of six Western European countries; the Treaty establishing the European Atomic Energy Community (1957) laid the foundations for cooperation between states in the field of peaceful use of nuclear energy. The founding treaties of the EU (1958, 1992) established the basic legal principles that are used to develop a joint policy of the EU member states in the energy sphere.

The states that formed the basis of the European integration union, already from the start of these processes, displayed certain differences – in energy balances, transport routes, structure of energy markets, etc. This did not contribute to the development of a common energy policy, and thus required discussion and agreement. Individual European states argued that the energy sector should be the sphere of sovereign rights of each state of the European community. Consequently, the EU states had been discussing this for a long time, but no comprehensive energy policy was developed.

Title 21 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) laid down the foundations for a common energy policy [23]. Article 122 provides for EU measures in case of serious complications in the area of energy. Article 194 establishes the principle of solidarity in the field of energy policy. Many issues of energy policy were assigned to joint competence, which indicated the intention of EU member states to implement a consolidated energy policy. At the same time, each EU state retained the right to determine the conditions for exploiting its own energy resources, choose between energy sources, and decide the general structure of its energy supply, etc. [4].

The priorities of the EU's new energy policy in the 21st century were presented by the European Commission on January 10, 2007, in the document *An Energy Policy for Europe*. In the 2000s, when revising the energy strategy, the European Commission proceeded from three basic criteria: 1) combating climate change; 2) reducing the EU's vulnerability to external factors, in particular – dependence on hydrocarbon imports; 3) promoting economic growth and employment of the population by ensuring the security of energy supplies and their availability for consumers.

Since 2009, the EU has had a special mechanism for checking energy projects, known as the *Gazprom clause*. It requires EU member states to assess the energy security risks that are posed by non-EU investors in national transport systems. It was on this basis that Germany suspended certification of the *Nord Stream 2* gas pipeline in February 2022, pending a new security assessment in light of Russia's invasion of Ukraine.

The *Third Energy Package* (2009–2014) played an important role in developing the energy policy of the EU in line with the needs of the time. This

is a package of legal acts (Directive 2009/72/EC, Directive 2009/73/EC, etc.) regarding the internal market of gas and electricity. Its purpose was to create a single gas and electricity market in the EU, and conditions for competition. The Third Energy Package focused on such issues as reorganization of energy companies' assets, creation of national independent regulators, cooperation between states, fair retail energy markets, etc.

In 2015, the Strategy for a European Energy Union was adopted [6]. The objectives of the energy policy are defined as: diversification of sources of electricity generation in Europe; implementation of energy supply on the basis of cooperation and solidarity between the states of the Energy Union; full integration of the internal energy market of the Energy Union, setting the free movement of energy through its territory without establishing regulatory barriers; improvement of energy efficiency and reduction of dependence on the import of energy resources from third countries; reduction of emissions; provision of jobs for specialists in the field of energy; decarbonization of the economy; movement towards the implementation of the Paris Climate Agreement; promotion of research on decarbonization of the economy and innovations in the field of energy. In October 2018, the current EU energy targets were revised, as new tasks were updated .

From 2019, the development of EU energy policy takes place within the framework of the Fourth Energy Package, called the Clean Energy for All Europeans. The formation of this package of legislative initiatives became one of the stages of the implementation of the Strategy for a European Energy Union. Its objectives are: development of renewable energy sources; increase in energy efficiency; fight against climate change; coordination of actions to achieve the goals of the Energy Union. Consequently, at this stage, the main emphasis was on the need to reduce greenhouse gas emissions in order to prevent irreversible damage to the ecosystem. The approval of the European Green Deal (2020) was of great importance in the context of combating destructive climate actions from the operation of energy facilities. The Fit for 55 package of regulatory proposals was presented by the European Commission in 2021. This set of initiatives was meant to update EU legislation and align energy policy with climate goals.

However, geopolitical influences on energy policy were not discussed enough at this stage. Despite diversification and internal energy security measures taken after the 2009 gas crisis, EU member states until the beginning of 2022 were heavily dependent on Russia as a supplier state, which not only received income from fossil fuel exports but also used energy as a weapon. Almost 50% of the gas imported to the EU before the full-scale invasion of Ukraine came from Russia.

When it comes to threats to the EU's energy security caused by Russia's policy, it is important to understand that this problem did not arise overnight, but dates back to the Soviet period. Today, those energy supply networks that began to form at the end of the 1960s are painfully broken [13; 14]. Most EU states from Central Europe were part of the Warsaw Pact bloc, and some European states cooperated with the Soviet regime. An example of the latter is Austria, which in 1968 signed the Soviet-Austrian agreement on the supply of gas from the USSR; in 1970, an agreement was concluded on the supply of Austrian gas pipes to the USSR in exchange for gas. This is only one of the examples of how the dependence of European states on Russian energy resources was formed.

So, even during the Soviet era, thanks to the network of gas and oil pipelines in Central and Eastern Europe, a system of energy-dependent states was created [14]. As a result, the industry and households of many European countries gradually became heavily dependent on the Soviet, and after 1991, Russian natural resources [14; 18; 19]. The Soviet regime received hard currency from the export of oil and gas resources, even though these revenues helped finance aggressive foreign policies, such as the 1979–1989 war in Afghanistan [12; 13, p. 143; 17, pp. 533–534]. Rent from fossil fuels contributed to Russia's aggressive foreign policy [25, p. 59].

At that time, European states considered the benefits of such dependence on the energy exporter to be higher than the price of their own energy independence [15, pp. 9–10]. This happened despite warnings that were publicly voiced about Russia's potential weaponization of energy resources and threats to European states [2]. For example, in 2009, under the influence of Russia's invasion of Georgia (2008), intellectuals of Central and Eastern Europe (L. Wałęsa, V. Havel, I. Krastev, etc.) wrote an open letter to the administration of Barack Obama [1], where concerns about Europe's dependence on Russian energy resources were expressed. In 2014, after Russia violated the territorial integrity and sovereignty of Ukraine, the Prime Minister of Poland D. Tusk said that no matter how the confrontation around Ukraine developed, one lesson was clear: excessive dependence on Russian energy makes Europe weak [3]. The network of energy connections with consumers, transit states, consumer states, etc. was so complicated that after the annexation of Crimea and the start of the Russian-Ukrainian war in 2014, the EU did not even impose sanctions on Russia's energy sector [11]. Seeing the actual impunity, Russian corporations Rosneft, Gazprom, etc. continued to abuse their dominant position in the market for the realization of their strategic goals.

Even before Russia's full-scale invasion of Ukraine, EU institutions and the governments of EU member states discussed the urgency of reducing de-

pendence on energy imports from Russia, which repeatedly resorted to weaponization of energy. However, these processes were slow and faced significant opposition from influential pro-Russian lobbyists. Russia's full-scale invasion of Ukraine and the subsequent energy crisis provoked by Russia in response to the EU's sanctions policy became a turning point. Postponing the issue of reducing dependence on the import of Russian energy sources would have caused severe reputational losses for the EU because such a policy would have led to the strengthening of the aggressor state. In 2022–2023, the EU took gradual steps to minimize energy dependence on Russia and protect the energy sovereignty of EU states. The basis of energy sovereignty and security began to be seen in the availability and reliability of energy supplies.

V. Putin's threat to create catastrophic consequences on the world energy market [20] in response to the sanctions introduced against Russia, once again actualized the role of energy as a type of weapon. Russia used gas blackmail as the main tool of pressure on the EU. And this had happened even before the full-scale invasion of Ukraine. For example, in 2021, Russia limited gas supplies in order to force the EU to withdraw its support for Ukraine and achieve the lifting of sanctions. Gazprom slowed down the sales of natural gas to European buyers, depleting storage and reducing pipeline flows. Russia also resorted to energy blackmail, demanding to speed up the certification of Nord Stream 2. In April 2022, the supply of gas to natural gas distribution companies Bulgargaz (Bulgaria) and PGNiG (Poland) was stopped due to non-payment in rubles. Since May 15, 2022, electricity has not been supplied to Finland. The list of examples is extensive. With threats to “freeze Europe”, etc., Russia demonstrated the possibility of using its fossil fuels as a weapon.

Against the background of Russia's full-scale invasion of Ukraine and the introduction of new anti-Russian sanctions, the schedule of reforms in the EU energy sector was revised. Russia's weaponization of energy resources accelerated the transition to clean energy sources and intensified the issue of energy saving. The EU did not respond to the ultimatum of the Russian authorities regarding payment for gas in rubles.

In the Versailles Declaration [26], approved by the heads of state and government of the EU on March 11, 2022, a separate section was devoted to the issue of reducing energy dependence, since the current situation required a speedy review of those instruments that could ensure energy security in the face of new geopolitical challenges. As a result, the EU member states agreed to end dependence on the import of Russian fossil energy sources as soon as possible by: 1) accelerating the reduction of dependence on fossil fuels; 2) diversification of supply and routes of energy resources; 3) acceleration of the development

of the European hydrogen market and renewable energy sources in general; 4) complete synchronization of power grids within the borders of the EU states; 5) improvement of energy efficiency and management of energy consumption, etc. The Versailles Declaration brought energy policy to the centre of EU policy, emphasizing the need to build European energy sovereignty.

The energy crisis and the rise in energy prices due to Russia's policy have imbalanced the economies of the EU states since the beginning of 2022 [16; 27]. There was a significant increase in the prices of energy supplies, and therefore the issue of accelerated transition to renewable energy sources and high standards of energy saving as the most important tools for solving the energy crisis became relevant [5; 24]. Almost all governments of the EU countries implemented a policy of motivating citizens to save gas and electricity. Thus, Russia's aggressive policy and its weaponization of energy resources intensified the policy of the EU institutions and the national governments of the EU states to change the behaviour of energy consumers.

Given the growing threats to energy security, the European Commission adopted numerous acts and decisions related to energy. In particular, on March 8, 2022, the European Commission's communication REPowerEU: Joint European Action for More Affordable, Secure and Sustainable Energy was published [10]. It substantiates the need to accelerate the transition to clean energy sources in order to strengthen Europe's energy independence. Overcoming dependence on Russian fossil fuels was characterized as a way to quickly change the energy balance in the EU states. This communication outlined the willingness of the European Commission to develop the REPowerEU Plan in cooperation with Member States to achieve these goals. On May 18, 2022, this plan was approved [9]. The reason for the approval of the REPowerEU Plan was the need to urgently solve two problems: 1) to get rid of the dependence of the EU economies on Russian energy resources as soon as possible; 2) to achieve previously set climate goals.

The REPowerEU Plan aims to promote the energy independence of the EU states. Since the energy sector of the EU functions under the conditions of a set of challenges (geopolitical, climatic, economic, social, etc.), the developed response to them was integrated. The plan provides for a gradual complete abandonment of Russian gas, an accelerated transition to clean energy sources, the creation of a unified platform for purchasing resources and resolving the climate crisis, etc. The implementation of REPowerEU is expected to result in an accelerated transition to renewable energy sources in industry and at the household level.

The REPowerEU Plan sets out proposals in many areas, including an ambitious and more concrete EU energy diplomacy. The goal is to get rid of the EU's

energy dependence on Russia by 2027. This is planned to be achieved through: 1) replacing gas and oil imported from Russia with renewable energy sources; 2) improving energy efficiency; and 3) increasing EU imports of energy supplies from non-Russian sources. Measures to improve energy efficiency and search for alternative sources of natural gas imports are combined with increased consumption of biomethane and hydrogen. An important feature of the REPowerEU Plan is interstate coordination. All national initiatives must be coordinated at the cross-border level to achieve the maximum effect of the reforms.

In the first year after Russia's full-scale invasion of Ukraine, the EU already reduced its dependence on Russian gas to 10 %. Total EU gas imports from Russia decreased from 155 billion cubic meters in 2021 to 80 billion cubic meters in 2022. Several large companies (PGNiG (Poland), Gasum (Finland), Shell Energy (Germany), etc.) refused to pay in rubles for Russian energy resources. This triggered rapid transition processes from dependence on Russian hydrocarbon imports to active diversification of energy sources and methods of energy supply. The energy crisis initiated by Russia launched many processes: construction of new terminals for imported liquefied natural gas was accelerated, renewable energy installations were deployed, sources and routes of energy supply were diversified, etc. In the first year of Russia's full-scale invasion of Ukraine alone, the EU and its member states concluded about a hundred agreements on cooperation in the area of energy with the USA, Azerbaijan, Norway, Qatar, Algeria, and other states, and more than half of the agreements concerned clean energy.

One of the tools for the EU to overcome the current energy crisis was the launch of the EU Energy Platform (AggregateEU) on April 25, 2023 [7]. It aims to help fill European storages and prevent unhealthy competition between EU countries on world markets for fuel. This instrument for joint gas purchases created a pool of natural gas buyers and brought them together with sellers to avoid price spikes. Within AggregateEU, demand is aggregated and joint purchases are made. AggregateEU organizes tender rounds every two months. 25 gas suppliers joined the first round in May 2023, and the most attractive proposals were selected. Importantly, the platform is also open to Ukraine, as well as Moldova, Georgia and the Western Balkans, to coordinate efforts and facilitate joint procurement of gas and hydrogen.

In 2022, active diversification of supplies began, first of all, of liquefied natural gas and hydrogen. To be specific, in March 2022, the European Commission agreed with the USA on the additional supply of liquefied natural gas through exports from the USA. After concluding such an agreement, the USA

became one of the leading suppliers of liquefied natural gas to the EU. As early as June 2022, the volume of supplies from the USA to the EU increased significantly by 75 % compared to 2021. The EU-US Energy Council, in particular, is responsible for organizing this process. Initially, the prices for liquefied natural gas from the USA were quite high for the EU, but they were gradually reduced. Individual EU member states sign independent agreements with the USA, for example, Germany's largest electricity producer RWE AG concluded an agreement with the American company Sempra Energy on the purchase of liquefied natural gas.

Also, in 2022, the EU intensified cooperation with Canada on the supply of liquefied natural gas and hydrogen [8]. Cooperation towards the transition to zero energy consumption is deepening. A special working group on the ecological transition and liquefied natural gas was created. The European Commission also actively participated in the clean technologies summit held by Canada (Canada-EU CETA Cleantech Summit, September 15–16, 2022).

On June 15, 2022, the EU concluded a historic tripartite gas supply agreement with Israel and Egypt. The agreed mechanism is in line with the EU's supply diversification strategy to gradually phase out Russian energy resources. Also, these agreements allow Israel to significantly increase the export of gas extracted from fields near the Mediterranean coast, and to become a prominent player in the European energy market. The fuel is processed at liquefied natural gas plants in Egypt and then delivered to EU member states. Other supply routes, for example, through pipelines laid on the seabed, may also be developed. At the same time, it is currently unclear whether the escalation of the Arab-Israeli conflict on October 7, 2023, will affect the implementation of this agreement.

Other states are also involved in the process of guaranteeing EU energy security. For example, Japan and South Korea diverted some liquefied natural gas shipments to Europe in 2022; Qatar concluded agreements with individual EU states. This is a far from complete list of states that reacted to the EU's decision to abandon Russian energy resources. It can be observed that the Russian aggression activated many processes that have not been discussed so far.

Despite the political will demonstrated by the EU institutions, even under such an extraordinary geopolitical situation, at the end of the second year of the full-scale Russian-Ukrainian war, there were and still are governments of the EU countries that lobby for the interests of Russia and even increase cooperation in the energy sector (gas imports, nuclear power). In 2022–2023, problems with solidarity between EU states became acutely apparent in the energy sector. The most vivid example of this is Hungary.

According to our estimates, the EU has drawn conclusions from its gas dependence on Russia and therefore is building a system of energy security in such a way as to prevent the emergence of any new dependence on other states that export fuel and energy resources. This is important because the role of fossil fuels will not decrease noticeably in at least the next decade. The transition from fossil fuels to clean energy sources will be gradual and this process will probably last several decades. This may result in new challenges to European energy security caused by the functioning of raw material supply chains, unequal access to clean energy sources, cyber security, etc.

In the context of the above-mentioned potential challenges, let us pay attention to a challenge that can become no less aggressive than Russia's current weaponization of energy. It is about the probability of dependence of the EU states on those few states that extract and enrich metals for clean technologies, for example, lithium-ion batteries. Rare metals and critical minerals (bauxite, lithium, titanium, strontium, rare earth elements, etc.) are the foundation for a successful green transformation. A carbon-free future implies the mass use of electric cars, wind turbines, solar panels, energy storage, etc. Their volumes depend on the availability of critically important raw materials, which are the main basis for the creation and operation of these devices. The EU is already experiencing shortages in the supply of minerals, metals and advanced critical materials, which are key to achieving the objectives of the European Green Deal. Demand far exceeds supply. The problem is that the main country of extraction and enrichment of such metals is China. Since China is a neo-authoritarian state, numerous challenges are possible for the EU in establishing a stable supply system, a reliable resource base for the introduction of clean technologies. Since humanity has repeatedly seen that fossil fuels and critically important natural resources are the main, fundamental reasons for military conflicts, geopolitical changes, the EU has already begun preparations for probable competition for rare metals and critically important minerals, which are necessary for the transition to clean technologies.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FUTURE RESEARCH

EU energy policy is determined by geopolitics. Russia's weaponization of energy resources in response to sanctions caused a gradual change in the EU's energy resource suppliers, accelerated the development of renewable energy sources, intensified the issue of energy saving, etc. Against the background of modern challenges to energy security, the main objectives of the EU energy

policy are: diversification of energy sources and sources of supply of imported energy; ensuring the functioning of a fully integrated internal energy market with proper infrastructure and without barriers (technical, regulatory, etc.); increasing energy efficiency; reduction of dependence on the import of energy resources; promoting research and innovation to stimulate the energy transition, etc. The reforms initiated by the EU institutions are directed at mitigating the geopolitical influence on the energy sector, reducing the risks of a sharp increase in energy prices, accelerating the energy transition, and achieving energy independence. Among the already implemented initiatives to ensure energy security are the creation of a single platform for the purchase of liquefied gas and hydrogen, the introduction of the AggregateEU mechanism for joint gas purchases, etc. However, some problems remain, for example: 1) the share of EU energy imports is still very high; 2) new risks of supply from third countries with which the export of energy resources is currently being established, as well as from countries that have resources for the implementation of clean technologies (copper, lithium, nickel, manganese, cobalt, graphite, zinc and rare earth metals, etc.) are not excluded. At present, the EU is paying a lot of attention to preventing potential energy security risks that may be caused by new supply chains.

The EU intends to transform the strong dependence on fossil fuel imports (from Russia and other countries) into an accelerated energy transition. In this way, the EU claims potential leadership in the global energy transition. Nevertheless, in practice, significant differences in energy strategies and insufficient solidarity remain between EU states. This makes it difficult to achieve the goals for reforming the energy sector, which are determined by the EU institutions and agreed with the governments of the EU states. Energy has become an area that tests the solidarity of the EU states and the resilience of the EU in general. A strong political will of the governing institutions of the EU and the national governments of the EU states is necessary for the consistent implementation of the planned reforms because energy problems pose a critical threat to security at all levels.

Since the energy sector is one of the most “turbulent”, it is important to study the dynamics of EU and EU member states’ policies. This opens up the prospect for further research into EU energy policy and its impact on the functioning of the energy sector of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adamkus V. et al. (2009). Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe. *Gazeta Wyborcza*. 16 Jul.

2. Bouzarovski, S., Bradshaw, M., Wochnik, A. (2015). Making Territory Through Infrastructure: the Governance of Natural Gas Transit in Europe. *Geoforum*, № 64, pp. 217–228.
3. Collins, G. (2017). Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe. Issue brief. Houston: Rice University's Baker Institute for Public Policy.
4. Consolidated Version of Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>
5. Creutzig, F. (2022). Fuel crisis: slash demand in three sectors to protect economies and climate. *Nature*, № 606 (7914), pp. 460–462.
6. Energy Union (2015). New impetus for coordination and integration of energy policies in the EU. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551310/EPRS_BRI\(2015\)551310_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551310/EPRS_BRI(2015)551310_EN.pdf)
7. European Commission (2022). Energy Security: Commission hosts first meeting of EU Energy Purchase Platform to secure supply of gas, LNG and hydrogen. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2387
8. European Commission (2022). Joint Statement by President von der Leyen and Prime Minister Trudeau. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1989
9. European Commission (2022). REPowerEU Plan. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN>
10. European Commission (2022). REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:108:FIN>
11. European Parliament (2018). Energy as a Tool of Foreign Policy of Authoritarian States, in Particular Russia. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU\(2018\)603868_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU(2018)603868_EN.pdf)
12. Gaidar, Y. (2007). *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia* by Yegor Gaidar. Washington: Brookings Institution Press.
13. Gustafson, T. (2020). *The Bridge: Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge: Harvard University Press.
14. Högselius, P. (2013). *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York: Palgrave Macmillan.
15. Keohane, R. O., Nye, J. S. (1989). *Power and Interdependence*. New York: Longman.
16. Kuzemko, C., Blondeel, M., Dupont, C., Brisbois, M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research & Social Science*, № 93, article 102842.
17. LaBelle, M. C. (2023). Energy as a Weapon of War: Lessons from 50 Years of Energy Interdependence. *Global Policy*, № 14 (3), pp. 531–547.
18. LaBelle, M. C. (2020). *Energy Cultures. Technology, Justice, and Geopolitics in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
19. Ostrowski, W. (2022). The Twenty Years' Crisis of European Energy Security: Central and Eastern Europe and the US. *Geopolitics*, № 27 (3), pp. 875–897.
20. Sheppard, D., Ivanova, P. (2022). Putin Warns of 'Catastrophic' Energy Crisis if West Boosts Sanctions. *Financial Times*, 8 Jul.
21. Tayal, S., Singh, S. (2021). Covid-19 and opportunity for integrated management of water-energy-food resources for urban consumption. In: A. L. Ramanathan, Chidambaram

Sabarathinam, M. P. Jonathan et al. (Ed.), *Purchase Environmental Resilience and Transformation in times of COVID-19*, pp. 135–142. Amsterdam: Elsevier.

22. Tosun, J., Mišić, M. (2020). Conferring authority in the European Union: citizens' policy priorities for the European Energy Union. *Journal of European Integration*, № 42 (1), pp. 19–38.

23. Treaty of the Functioning of the European Union (2012). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

24. Trypolska, G., Rosner, A. (2022). The Use of Solar Energy by Households and Energy Cooperatives in Post-War Ukraine: Lessons Learned from Austria. *Energies*, № 15 (20), article 7610.

25. Van de Graaf, T., Colgan, J. D. (2017). Russian Gas Games or Well-Oiled Conflict? Energy Security and the 2014 Ukraine Crisis. *Energy Research & Social Science*, № 24, pp. 59–64.

26. Versailles Declaration (2022). URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>

27. Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L. et al. (2022). Pandemic, War, and Global Energy Transitions. *Energies*, № 15, article 6114.

REFERENCE

1. Adamkus V. et al. (2009). Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe. *Gazeta Wyborcza*. 16 Jul. (in English).

2. Bouzarovski, S., Bradshaw, M., Wochnik, A. (2015). Making Territory Through Infrastructure: the Governance of Natural Gas Transit in Europe. *Geoforum*, № 64, pp. 217–228 (in English).

3. Collins, G. (2017). Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe. Issue brief. Houston: Rice University's Baker Institute for Public Policy (in English).

4. Consolidated Version of Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (in English).

5. Creutzig, F. (2022). Fuel crisis: slash demand in three sectors to protect economies and climate. *Nature*, № 606 (7914), pp. 460–462 (in English).

6. Energy Union (2015). New impetus for coordination and integration of energy policies in the EU. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551310/EPRS_BRI\(2015\)551310_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551310/EPRS_BRI(2015)551310_EN.pdf) (in English).

7. European Commission (2022). Energy Security: Commission hosts first meeting of EU Energy Purchase Platform to secure supply of gas, LNG and hydrogen. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2387 (in English).

8. European Commission (2022). Joint Statement by President von der Leyen and Prime Minister Trudeau. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1989 (in English).

9. European Commission (2022). REPowerEU Plan. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN> (in English).

10. European Commission (2022). REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:108:FIN> (in English).

11. European Parliament (2018). Energy as a Tool of Foreign Policy of Authoritarian States, in Particular Russia. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU\(2018\)603868_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU(2018)603868_EN.pdf) (in English).

12. Gaidar, Y. (2007). Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia by Yegor Gaidar. Washington: Brookings Institution Press (in English).

13. Gustafson, T. (2020). The Bridge: Natural Gas in a Redivided Europe. Cambridge: Harvard University Press (in English).

14. Högselius, P. (2013). Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence. New York: Palgrave Macmillan (in English).

15. Keohane, R. O., Nye, J. S. (1989). Power and Interdependence. New York: Longman (in English).

16. Kuzemko, C., Blondeel, M., Dupont, C., Brisbois, M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. Energy Research & Social Science, № 93, article 102842 (in English).

17. LaBelle, M. C. (2023). Energy as a Weapon of War: Lessons from 50 Years of Energy Interdependence. Global Policy, № 14 (3), pp. 531–547 (in English).

18. LaBelle, M. C. (2020). Energy Cultures. Technology, Justice, and Geopolitics in Eastern Europe. Cheltenham: Edward Elgar Publishing (in English).

19. Ostrowski, W. (2022). The Twenty Years' Crisis of European Energy Security: Central and Eastern Europe and the US. Geopolitics, № 27 (3), pp. 875–897 (in English).

20. Sheppard, D., Ivanova, P. (2022). Putin Warns of 'Catastrophic' Energy Crisis if West Boosts Sanctions. Financial Times, 8 Jul. (in English).

21. Tayal, S., Singh, S. (2021). Covid-19 and opportunity for integrated management of water-energy-food resources for urban consumption. In: A. L. Ramanathan, Chidambaram Sabarathinam, M. P. Jonathan et al. (Ed.), Purchase Environmental Resilience and Transformation in times of COVID-19, pp. 135–142. Amsterdam: Elsevier (in English).

22. Tosun, J., Mišić, M. (2020). Conferring authority in the European Union: citizens' policy priorities for the European Energy Union. Journal of European Integration, № 42 (1), pp. 19–38 (in English).

23. Treaty of the Functioning of the European Union (2012). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (in English).

24. Trypolska, G., Rosner, A. (2022). The Use of Solar Energy by Households and Energy Cooperatives in Post-War Ukraine: Lessons Learned from Austria. Energies, № 15 (20), article 7610 (in English).

25. Van de Graaf, T., Colgan, J. D. (2017). Russian Gas Games or Well-Oiled Conflict? Energy Security and the 2014 Ukraine Crisis. Energy Research & Social Science, № 24, pp. 59–64 (in English).

26. Versailles Declaration (2022). URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf> (in English).

27. Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L. et al. (2022). Pandemic, War, and Global Energy Transitions. Energies, № 15, article 6114 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 15.09.2023 р.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 3 (17)
2023

Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: О. А. Фесик

Формат 60×84^{1/16}. Обсяг 21,32 ум. друк. арк., 21,14 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.

Зам ____. Підписано до друку 02.11.2023 року.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.